

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

**SİYASAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
REVUE DE SCIENCE POLITIQUE

VOLUME • CİLT: 6 / ISSUE • SAYI: 2 SEPTEMBER • EYLÜL 2018
ONLINE ISSN: 2147-6926

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi • Marmara University Journal of Political Science •
Université de Marmara Revue de Science Politique
6 Aylık Hakemli Akademik Dergi • Biannual Peer-Reviewed Academic Journal
Online ISSN: 2147-6926

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: : Prof. Dr. Erol ÖZVAR (Rektör • Rector)
Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Adına, On behalf of Marmara University
Faculty of Political Science Prof. Dr. Cengiz TOMAR (Dekan • Dean)
Editör • Editor-in-Chief: Prof. Dr. Nuray BOZBORA
Yönetici Editörler • Managing Editors: Doç.Dr. Zuhâl MERT UZUNER, Dr. Öğr. Üyesi Merve
ÖZDEMİRKIRAN
Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Arş. Gör. Nilay ÖKTEN, Arş. Gör. Oğuz DORKEN, Arş. Gör. Ferit
BELDER, Dr. Öğr. Üyesi Osman SAVAŞKAN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Recep BOZDOĞAN, Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Prof. Dr. Alaeddin
YALÇINKAYA, Prof. Dr. Bülent BALI, Doç. Dr. Aynur ATMACA-CAN

Bilim Kurulu • Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL (Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Aşegül SEVER (Marmara Üniversitesi,
Türkiye), Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Christoph KNILL
(Ludwig-Maximilians Üniversitesi / Almanya), Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN (İstanbul Şehir Üniversitesi),
Prof. Dr. Ernest WOLF-GAZO (Kahire Amerikan Üniversitesi), Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul
Üniversitesi), Prof. Dr. James M. CONNELLY (Hull Üniversitesi / İngiltere), Prof. Dr. Lubomir KOPECEK
(Masaryk Üniversitesi , Çek Cumhuriyeti), Prof. Dr. Miro HACEK (Ljubljana Üniversitesi, Slovenya), Prof. Dr.
Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Saadet Gülden AYMAN (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof.
Dr. Yeşeren ELİÇİN (Galatasaray Üniversitesi, Türkiye), Doç.Dr. Dimitris TSAROUHAS (Bilkent Üniversitesi,
Türkiye), Dr.Öğr.Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM (Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye), Dr. Kâmil
ZAJACZKOWSKI (Varşova Üniversitesi / Polonya), Dr. Klevis KOLASİ (Ankara Üniversitesi, Türkiye), Öğr.
Gör.Dr. Dragos C MATEESCU (İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye)

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul
Tel • Phone: (0216) 348 43 79 **Faks • Fax:** (0216) 348 43 79
E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri

Adres • Address: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810, Beykoz, İstanbul
Tel • Phone: (0216) 308 99 19 **Faks • Fax:** (0216) 308 99 32
E-posta • E-mail: siyasalbilimlerdergisi@marmara.edu.tr

SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Siyasal Bilimler Dergisi **ULRICH Global Serials Directory** ve **EBSCO** uluslararası alan endeksi tarafından taranmaktadır. **TÜBİTAK** ulusal endekste ve Ulrich's uluslararası endekste taranan Siyasal Bilimler Dergisi, Social Science Citation Index'e (SSCI) girmek için ilk başvurulması gereken Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) başvurusunu da gerçekleştirmiştir.

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE is a peer-reviewed academic journal of Marmara University Faculty of Political Science. The journal is a biannual publication. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentences without changing content. The journal is indexed by **ULRICH Global Serials Directory** and **EBSCO** International Index. Journal of Political Science, scanned by the TUBITAK national index and Ulrich's international index, also applied to the Emerging Sources Citation Index (ESCI), which is the first step to be accepted to the Social Science Citation Index (SSCI).

Teşekkür

Dergimizin bu sayısına gönderilen makalelere hakemlik yaparak destek veren ve isimleri, unvan-alfabetik sıra gözetilerek aşağıda düzenlenmiş olan meslektaşlarımıza katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Ayşegül Komşuoğlu (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşegül Sever (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Birsen Hekimoğlu (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Burak Samih Gülboy (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk Ataay (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferruh Mutlu Binark (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Himmet Hülür (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Miro Haček (University of Ljubljani)
Prof. Dr. Oktay Tanrısever (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadet Gülden Ayman (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel Bulut (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülend Aydın Ertekin (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Coşkun Karaca (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre Erşen (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Güney Çeğin (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Nergiz Özkural Koroğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurcan Özgür Baklacioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kavuncu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Mehter Aykın (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi)
Doç. Dr. Vefa Saygın Öğütle (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Věra Stojarová (Masaryk University)
Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Ömür Atmaca (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Emrehan Zeybekoğlu (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Gülriz Şen (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Hasret Dikici Bilgin (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Sinan Yıldırım (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba Bayar (Bilkent Üniversitesi)

Takdim

Eylül 2018 sayısı, 2013 yılında yayın hayatına başlayan Siyasal Bilimler Dergisi'nin bu isimle çıkan son sayısıdır. 2019 yılı itibariyle IPSUS adını alacak olan dergimiz, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi ve yerel yönetimler alanlarında özgün çalışmalar ile önemli bir akademik tartışma platformu kurma amacı doğrultusunda yayın hayatına devam edecektir.

Geçtiğimiz beş yıllık sürede 11 basılı sayıda İngilizce, Fransızca ve Türkçe dillerinde toplam 99 makale yayınlamış olup, Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimler dergilerinden biri olmak hedefi uyarınca akademik endekslerde yer almaya önem verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda IPSUS adıyla yayın hayatına devam edecek olan dergimiz, TÜBİTAK ulusal endekste ve Ulrich's uluslararası endekste taranan dergimiz, Social Science Citation Index'e (SSCI) girmek için ilk başvurulması gereken Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) başvurusunu da gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Siyasal Bilimler Dergisi adı ile yayınlanan bu son sayımızda siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler farklı alanlarından on iki araştırmacının makalesi yer almaktadır. İlk olarak, Songül Miftakhov'un "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamentoda Temsili" başlıklı çalışmasında Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, 1946-1980 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

İkinci makalemiz Çetin Özdemir'in, "Turkey's Integration to Capitalism Within Uneven and Combined Development Approach: "1945-1960"" başlıklı makalesidir. Türkiye'nin 1945'ler ve 60'lar arası dönemde kapitalizme entegre oluş süreci tartışan bu çalışma, klasik uluslararası ilişkiler teorilerini, özellikle içsellik ve dışsallık sorunu, tarih ve sosyoloji dışı olma kapsamında kritik bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Marksist bir yöntem ile ikincil kaynaklar üzerinden gidilerek tarihsel bir analiz yapan makale, tarihsel sosyolojik bir perspektiften uluslararası ilişkileri ele alırken onu tarihsel bağlamlara ve toplumların sosyal yapılarına yerleştirdiğini iddia etmektedir.

Bu sayımızın üçüncü makalesi Anna Alexieva'nın "Bulgarian National Culture: Debates during the National Revival Period "Ex-centrism", "ego-centrism", Ottoman Context" başlıklı makalesidir. Bu çalışmada XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'daki Bulgar Ulusal Kültürün kavramsallaştırılması problemi ele alınmıştır. Bu dönem, Bulgar popüler ve akademik tanıtımına özgü duygusal bir kavram olan Ulusal Uyanış Dönemi ile çakışmıştır. Çalışmadaki analiz, Nikolay Trubetskoy tarafından oluşturulan "ben-merkezci milliyetçilik" ve "dış merkezli milliyetçilik" temel kavramlarına dayanmaktadır.

Dördüncü makalemiz Nilay Tunçarslan'ın "Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu" başlıklı çalışmasıdır. Türk dış politikasının iç siyasi koşullar ve küresel siyasetteki gelişmelerden etkilenmesi sonucu değişen önceliklerini ele alan makale, bu etkinin arabuluculuk girişimlerine de yansıtıldığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Yazar, Türkiye'nin özellikle 2000lerden sonra dış politikada daha aktif olmayı hedeflediğini, ve bu bağlamda amaçlarını gerçekleştirmedeki araçlarından birinin de farklı coğrafyalarda yürüttüğü "arabuluculuk" faaliyetlerinin oluşturduğunu iddia etmektedir.

Beşinci makalemiz Altuğ Günar ve İlhan Aras'ın "Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları" başlıklı çalışmasıdır. Bu makale, Brexite giden süreci, Brexit'in nedenlerini ve sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Birleşik Krallık'ın, Avrupa Birliği ile 1973'ten beri devam eden ve genellikle sorunlu ve mesafeli ilerleyen ilişkileri, keskin tartışmalarla geçen üyelik süreci sonunda önceden öngörülemeyen bir şekilde Brexit süreci ile ayrılma noktasına kadar nasıl geldiği ele alınmaktadır.

Adriana Cupcea'nın "Religion and Ethnicity: Muslim Turkish and Tatar Identity in Dobruja (Romania) throughout the 20th Century" başlıklı makalesi bu sayımızın altıncı makalesidir.

Bu çalışmada Dobruca'daki (Romanya) Türk ve Tatar topluluklarına, Maria Todorova'nın Balkanlardaki ortak Osmanlı mirasının süreklilik arzeden yegane izleri olarak dikkate aldığı etnik ve dinsel çeşitlilik bağlamında yaklaşmıştır. Saha çalışması ve belgelere dayalı araştırma kullanılarak 20. yüzyıl boyunca Dobruca'daki Müslüman Türk ve Tatar kolektif zihniyetinin, kendilerini bir dini topluluk olarak algılamaktan, etnik topluluklar olarak algılamaya doğru evriminde belirleyici olan siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yedinci makalemiz Mehmet Özkan, Arzu Al ve Serkan Yavuz'un ortaklaşa hazırladıkları, "Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin Etkileri ve Türkiye" başlıklı makaledir. Bu çalışmada, devletlerde, şirketlerde ve hatta toplumun tüm katmanlarında ciddi paradigma değişikliklerine neden olmakta olan "Endüstri 4.0" ya da "Sanayi 4.0" dönemi olarak da adlandırılan Dördüncü Sanayi Devrimi ve bu çağın küresel ekonomi ile Türkiye'ye olan etkileri incelenmektedir. Dünya'nın ilk on büyük ekonomisine girmeyi hedefleyen Türkiye'nin de bu hedefini gerçekleştirebilmesi için Dördüncü Sanayi Devrimi çağına ayak uydurmasının bir zorunluluk haline geldiğini iddia eden çalışma bu süreçte Türkiye'nin avantaj ve dezavantajlarına değinmektedir.

Sekizinci makalemiz Fatma Aslı Kelkitli tarafından hazırlanan ve "Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi" başlıklı çalışmasıdır. Bu makale Rusya'nın yumuşak güç politikasının Orta Asya boyutunu Joseph Nyeden ödünç aldığı yumuşak güç kavramıyla inceleyecektir. Çalışma, Rus dilinin, Rus yükseköğretim kurumlarının, Rus medyasının ve Rus kitle eğlence araçlarının bölgedeki yaygınlığını inceleyerek Rus yumuşak gücünün Orta Asya'daki kültürel veçesini değerlendirmektedir.

Dokuzuncu makale, Canan Özcan'ın hazırladığı, "Hayatı ve Eserleriyle "Komple Bir Entelektüel" Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı" başlıklı makaledir. Türkiye sosyalist hareketi içerisinde önemli bir

isim olan Kıvılcımlı'yı bir entelektüel olarak ele alan bu çalışmada öncelikle, entelektüel kavramıyla ne kastedildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Onuncu makalemiz Sanja Arezina'nın "Turkish Foreign Policy towards Balkans and Serbia under Davutoğlu administration" başlıklı makalesidir. Avrasya jeopolitiğindeki güncel gelişmeler ışığında, Türkiye'nin rolünü ele alan yazar, 1970'lerden bu yana Türkiye'nin konumu önemli ölçüde değiştiği ve etkisinin çok daha görünür hale geldiğini iddia etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin başta Sırbistan olmak üzere Balkan ülkeleriyle olan işbirliği biçimleri incelenmekte ve ikili ilişkilerde kamuoyunun sahip olduğu etki ele alınmaktadır.

Onbirinci makalemiz Ahmet Kemal Bayram'ın "Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü" başlıklı makalesidir. Bu makale, hem bir yöntem hem de bir strateji olarak Foucault'nun başvurduğu arkeolojik yöntem ve soykütük yaklaşımını irdelemektedir.

Bu sayımızın son makalesi Hande Orhon Özdağ'ın "2000'lerde ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Etkileri: Neo-Gramsciyan Bir Çözümleme" başlıklı makalesidir. Bu makale iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği dinamiklerini ve ABD yaptırımlarının bu dinamikler üzerindeki etkisini çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Keyifli okumalar diliyoruz.

İçindekiler / Contents

Teşekkür.....	III
Introduction.....	V
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960 Representation of the Eastern and Southeastern Anatolia in the Parliament: 1946-1960 Songül MIFTAKHOV	1
Turkey's Integration to Capitalism Within Uneven and Combined Development Approach: "1945-1960" Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kapsamında Türkiye'nin Kapitalizme Entegre Oluş Süreci: "1945-1960" Çetin ÖZDEMİR	27
Bulgarian National Culture: Debates during the National Revival Period "Ex-centrism", "ego-centrism", Ottoman Context Bulgar Ulusal Kültürü: Ulusal Uyanış Dönemi Tartışmaları "Dış-Merkezcilik", "Ben- Merkezcilik", "Osmanlı Bağlamı" Anna ALEXIEVA	55
Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu A Comparative Analysis of Normative and Realpolitik Instruments in Resolution of International Problems: Turkey's Mediation in Iran and Syrian Crisis Nilay TUNÇARSLAN	73
Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları United Kingdom's Leaving Referendum From the European Union: Brexit İlhan ARAS, Altuğ GÜNAR	90
Religion and Ethnicity: Muslim Turkish and Tatar Identity in Dobruja (Romania) throughout the 20th Century Din ve Etnik: 20. Yüzyıl Boyunca Dobruca (Romanya)'da Müslüman, Türk ve Tatar Kimliği Adriana CUPCEA	111

Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin Etkileri ve Türkiye The Effects of Fourth Industrial Revolution with respect to International Political Economy and Turkey Mehmet ÖZKAN, Arzu AL, Serkan YAVUZ	126
Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi Analysis of the Impact of Russia's Sovereign Democracy Model on Central Asian States Fatma Aslı KELKİTLİ	157
Hayatı ve Eserleriyle "Komple Bir Entelektüel" Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı Hikmet Kıvılcımlı as a "Complete Intellectual" with his Life and Works Canan ÖZCAN	176
Turkish Foreign Policy Towards Balkans and Serbia Under Davutoğlu Administration Davutoğlu Döneminde Balkanlarda ve Sırbistan'da Türk Dış Politikası Sanja AREŽINA	203
Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü Foucault's Method: The Archeology and Genealogy of Discursive Construction of Truth Ahmet Kemal BAYRAM	217
2000'lerde ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Etkileri: Neo-Gramsciyen Bir Çözümleme Effects of US Sanctions on Iran-Turkey Economic Relations in 2000's: A Neo-Gramscian Analysis H. Hande ORHON ÖZDAĞ	231

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960

Representation of the Eastern and Southeastern Anatolia in the Parliament: 1946-1960

Songül MIFTAKHOV*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, 1946-1980 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1946 yılı ile 1980 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsili büyük ölçüde geleneksel yerel eşrafın elindedir. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden yerel eşraf, büyük toprak sahipleri, aşiret ve tarikat liderlerinin yanı sıra bu sınıfın eğitilmiş, aydın kuşağını da içeren çok katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. DP iktidarı döneminde yerel seçkinlerinin tüm katmanları parlamentoda temsil olanağı bulmuştur. Bölgeyi ağırlıklı olarak parlamentoda temsil eden, siyasal partilerin patronaj ilişkisi içinde oldukları geleneksel yerel eşraf oluşturmuştur. Yerel eşrafın "Doğucular" olarak tanımlanan bir diğer katmanını ise dönemin Kürt aydın kuşağı oluşturmuştur. Doğu'nun geri kalmışlığına çözüm bulmak amacıyla parlamentoda yer aldıklarını ifade eden Kürt aydınlarının siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960'lı yıllar itibarıyla dönüşmeye başlamıştır. Geleneksel yerel eşraf sağ partiler üzerinden, siyasi ve ekonomik anlamda merkeze entegre olurken, bir yandan da yerel siyasal katılım kanallarını da ellerinde tutmuşlardır. Böylelikle siyasal temsil ve katılımın merkez, yerel ve sivil toplum düzeylerini tekelleştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Temsil, Parlamento, Seçimler, Yerel eşraf, Doğu ve Güneydoğu

Abstract

This study explores political representation and engagement of Eastern and Southeastern Anatolia regions, known to have dense Kurdish population and referred further to as Eastern region, in the Turkish parliament between 1946 and 1960. In this respect election ballot distributions are analyzed for the region as well as political, social, economic and cultural profiles of the parliamentarians elected here. Between 1946 and military coup of 1980 Eastern region were mainly represented through local notables. Multilayer would potentially be the best adjective for local notables profile that stands for powerful class from economic and social perspective in the region. These layers involve landlords, local

* Dr. Songül Miftakhov, Marmara Üniversitesi Öğretim Görevlisi, songulm@marmara.edu.tr

aşiret (clan) leads, *tarikat* (religious order) leads as well as educated and intellectuals. During *Demokrat Parti* rule all layers of local notables had opportunity to be represented in the parliament. Traditional local notables had most of the privileges to be represented given their connectedness with political parties. Another part of local notables known as *Doğucular* (the Easterns) evolved to become Kurdish *intelligentsia*. Relations with political parties started to transform over 1960s after Kurdish *intelligentsia* aimed to bring remediation for Eastern underdevelopment issues. Traditional local notables integrated into right-wing parties considering political and economic aspects. At the same time they kept control over local political involvement channels. As a result political representation and presence were monopolized at central, local and civil society levels.

Keywords: Representation, Parliament, Elections, Local nobles, Eastern and Southeastern Anatolia.

GİRİŞ

Lice'deki yüzbaşı hakkında halkın şikayetlerine karşı Lice DP il başkanı dedi ki "bu yüzbaşıyı hemen buradan alın..." hemen aldılar. Bu başlı başına bir devrimdir. Ümidini, cesaretini kaybetmiş bir halk hiçbir şey yapacak durumda değil ve olmadığına da farkındaydı. Bir sandığa oy atmakla dünya değişti. (Miroğlu, 2005:172)

1946-1950 yılları arası DP'nin güçlü muhalefeti DP'yi Tek Parti döneminin küskünlerinin toplanabileceği bir çatı partisi haline getirmişti. Dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanında, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı Mecburi İskân Kanunu'nun mağduru olmuş, yorgun düşmüş, sürgün aileleri için DP, kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalayabilecekleri bir olanaktı. DP'nin büyük toprak sahipleriyle kurduğu ittifak bu sınıfın genç aydın kuşağına da uzanıyordu. (McDawoll, 2004:526-528) Bölgenin sorunlarına çözüm bulma ümidiyle DP'yi destekleyen, daha sonra Kürt siyasal muhalefesinde yer alan Canip Yıldırım'a ait yukarıdaki sözler dönemin Kürt aydınların, eşrafının DP'ye bakışını yansıtıyordu.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan illerin parlamentoda temsili genellikle 1990'lardan itibaren kurulan ve bölgeye özgü sorunları, talepleri ve çözüm önerilerini parlamentoya taşıma iddiasında olan çeşitli Kürt partilerinin parlamentodaki varlığıyla ilişkilendirilir. Ancak Kürt partilerinin ortaya çıktığı 1990'lara kadar geçen süreçte Bölge'nin parlamentoda nasıl ve kimler tarafından, hangi siyasi partiler veya oluşumlar aracılığıyla temsil edildiği sorusu sorulmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusunun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, (Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van) 1946 ile DP iktidarının sona erdiği 1960 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1946 yılı ile 1960 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsili büyük ölçüde geleneksel yerel eşrafın elindedir. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden yerel eşraf büyük toprak sahipleri, aşiret ve tarikat liderlerinin yanı sıra bu sınıfın eğitilmiş, aydın kuşağını da içeren çok katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. Bu çalışma, DP iktidarı döneminde yerel seçkinlerinin tüm katmanları parlamentoda temsil olanağı bulunduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

“Doğu” 1946’da ile tekrar Siyaset Sahnesinde

1925 Şeyh Said İsyanı sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da parti teşkilatlarını kapatan CHP, buradaki idaresini Umum Müfettişlikleri, Halkevleri ve valilikler aracılığıyla yürütmeye çalışmıştı. Bölgeyi temsil edecek vekillerin büyük bir kısmını Batı’dan, bölgeyi hiç tanımayan asker ve bürokrat sınıftan seçen CHP, bir kaç temsili yerel bağları da canlı tutmaya çalışmıştı. Bu bağlar daha çok İttihat ve Terakki döneminden itibaren siyasetini devlete entegre olarak yürütmüş yerel eşraf üzerinden sürüyordu.

CHP’nin Doğu’daki “dolaylı” temsiliyetinde ilk kırılma, partililerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya yaptığı “Şark Vilayetleri Gezisi” ile oldu. Şark vilayetleri gezisi, iç ve dış konjektürel değişimlere bağlı olarak, çok partili siyasal bir rejime geçmeye yönelik tartışmalar sürecinde gerçekleşti. CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esandal’ın 1942 yılında *“Doğu vilayetlerinde parti teşkilatı kurarak buraların ülke birliği ve bütünlüğü içinde bir yama gibi olmaktan kurtarmaya bir yol aramak”* amacıyla yaptığı bir geziydi. (Önen: 2011:153-198)

Esandal’a göre parti teşkilatlarının doğu vilayetlerinde olamaması daha çok dil farklılığından kaynaklanmaktaydı. Esandal’a göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da parti teşkilatlarından önce dil farklılıklarını giderecek *“birek kültür kurumu olan Halkevleri açmak dil ve bilgi yayımı için çok doğru bir karardır.”* Esandal, Diyarbakır, Elazığ, Urfa, Bitlis ve Van ile “ev dilleri” Türkçe olan kazalarda parti teşkilatının kurulmasını önermişti. (BCA, 490.01/571.2274.1.) Oysa, İsmet İnönü Doğu ve Güneydoğu’da parti teşkilatları açılmasından yana değildi. İnönü’ye göre Doğu vilayetlerinde “geçmişin intikamını almak isteyenler” olabilecekti. Ancak İnönü geziyle birlikte fikrini değiştirdi. (Toker, 1970:141).

CHP’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki teşkilatlanma çalışmaları 1944 ile 1947 yılları arasında tamamlandı. Örneğin 1. Umum Müfettişlik bölgesi olan Diyarbakır’da parti teşkilatı 1944 sonbaharında kurulabildi. CHP Diyarbakır teşkilatının il başkanlığına, il idare kurulu üyeliklerine İTC döneminden itibaren merkez siyasetle bağlarını sürdüren aileler getirilmişti. Aralarında, yerel eşraftan Adil Tigrel, Nedim Pirinççioğlu, Abdullah Pirinççi gibi büyük toprak sahipleri vardı. (BCA, 490.01/277.1112.2). CHP’nin parti teşkilatı kurduğu yerlerde, güçlü aileler arasında iktidar ve çıkar mücadeleleri parti teşkilatının bu aileler arasında sıkça el değiştirmesine neden oluyordu. Aileler, ya da eşraf arasındaki çekişmeler daha sonra “muhalif parti” olarak DP’nin şehirde taraftar bulmasına yol açmıştı (Akekmekçi ve Pervan, 2012:238).

DP ve CHP'nin iletişim kurmaya çalıştığı toplumsal tabanların eşraf, şeyh ve aşiret liderleri gibi bölgenin dinamiklerinde belirleyici konumda bulunan aktörlerden oluşuyordu. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden 1950 yılına kadar 30 yıl boyunca CHP'den Van milletvekilliği yapmış İbrahim Arvas Nakşibendi tarikatının en güçlü koluydu. Arvas ailesi, hemen her dönem parlamento temsilci göndermişti. Aşiret ve cemaat ilişkilerinin iç içe geçtiği Arvasiler, ekonomik ve siyasal bir güç olarak nüfuzlarını bütün hükümetler dönemlerinde sürdürmüşlerdi. (Ebinç, 2008:112).

Kurulduktan sonra taşrada belli bir güç merkezi olmak isteyen DP de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştı. Ancak teşkilatlanma çalışmaları, gerek ekonomik yetersizliklerden gerekse valilerin engeliyle karşılaşması dolayısıyla yavaş ilerlemişti. Örneğin, Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'a gelen DP heyeti ile rastlantısal karşılaşmalarını şöyle aktarır;

Henüz bir tıp öğrencisiyken tatil nedeniyle Diyarbakır'daydım. Genellikle ders çalıştıktan sonra dışarı çıkar, çevredeki arkadaşlar, dostlarla sohbet ederdim. Bir gün DP teşkilatını kurmak için Diyarbakır'a geleceklerini haber alan valilik sokak sokak duyuru yapıp kimsenin evden çıkmaması emrini vermişti. O gün sokağa çıktığımda çarşı bomboştur. DP üyeleriyle sokakta karşılaştım. Saat geçti ve kalabilecekleri bir yer yoktu. Ben de evimde ağırladım.” Ekinci, DP heyetini evde ağırlaması üzerine babasının kendisine kızdığını ve “bizi sürdürtecek misin oğlum” diyerek çıktığını anlatır (Ekinci ile görüşme, Eylül 2016).

Ahmet Emin Yalman ise DP teşkilatı kurulurken karşılaştığı zorluğu şöyle ifade eder: “İlk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli baskı altında idi. Her nerede teşkilat kurmak üzere bir müteşebbis heyet getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyordu.” (Öner, 2008:112, Yalman, 1970:52).

CHP'nin önünde 1947'de yapılması planlanan bir genel seçim duruyordu. DP ise eski partisinden katılımlarla genişlemeye başlamıştı. Parti programında ekonomik ve siyasal alanda liberalleşme, temel hak ve özgürlükler ve tek dereceli seçimlere geçilmesi gibi görüşler hakimdi. DP'nin örgütlenmesine imkân vermemek adına seçimler 1946 yılına çekildi. DP sadece 6 aylık bir partiydi ve seçime hazır değildi. 21 Temmuz 1946 yılında açık oy, gizli sayım ve çoğunluk sistemine göre yapılan seçimler adli denetim dışında gerçekleşti. (Demirel, 2013:308)

1946 seçimlerinin en temel özelliği, seçmenlerin partilere değil adaylara oy vermesi oldu. Bu durumda partinin oy oranını da saptamak mümkün değildi. En çok oyu alan aday partilere bakılmadan milletvekili seçilebiliyordu. 465 milletvekilinden oluşan sekizinci Büyük Millet Meclisi'nde CHP 397, DP 61 ve bağımsızlar ise 7 milletvekilliği aldı (Demirel, 2013:309).

1946 seçimlerinde seçim kurullarının yargı denetiminden yoksun bir şekilde CHP üyelerinden oluşması seçimlerin bağımsızlık ilkesinin çiğnendiğini açıkça gösterir (Timur, 1991:79). Böylelikle CHP bu seçimden galibiyetle çıkarken, 1946 seçimleri Türkiye tarihinin en “şaiBELİ seçim” sıfatıyla tarihe geçti.

DP'nin doğudaki teşkilatlarını tamamlamamış olması, dolayısıyla seçimlere buralardan aday gösterememesi nedeniyle 1946 seçimlerinde, CHP'nin bölgedeki dar ölçeklendirme alanında yer alan illerin hepsinde, CHP tam liste çıkardı (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011).

1946 milletvekili listelerine bakıldığında, Mebusan Meclislerinde de görev almış, Tek Parti döneminde devletle uyumlu hareket eden geleneksel ailelerin listelerde yer aldığı görülmüştür. Yularıda da belirtildiği gibi Hakkari civarında toprakları olan İbrahim Arvas örnek gösterilebilir. (Ebinç, 2008:112).

Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak ağalığı-siyaset ilişkileri açısından öne çıkan ailelerden bir diğeri Pirinççilerdir. (Arslan, 1992: 57-58)² Bir süre Bayındırlık Bakanlığı da yapan Fevzi Bey, akrabaları olan Şeref Uluğ ve Ziya Gökalp'le birlikte Mebusan Meclislerinde bulunmuşlardır. Vefik Pirinççioğlu, Kurucu Meclis'te I. dönem milletvekilliği yapmıştır. (TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No:22).

1946 parlamentosunda Diyarbakır'da CHP listesinde yer alan toplam yedi milletvekilinden altısının aile soyağacına bakıldığında büyük toprak sahibi ailelerinin yakınları olduğu görülür. Şeref Uluğ, Osman Ocak, Vedat Dicleli, Feyzi Kalfagil, İhsan Hamit Tiğrel büyük toprak sahipleridir. Şeref Uluğ, on yıl belediye başkanlığı yapmıştır. Politik geçmişi İttihat ve Terakki Fırkası'na kadar uzanır. Şeref Uluğ ve Osman Ocak'ın aileleri Osmanlı Devleti'nde Müftüzadeler ve Nakipler olarak bürokraside de yer almış, Mebusan Meclislerinde görev yapmışlardır. Vedat Dicleli ve Cavit Ekin bürokraside çalışmışlardır. İhsan Hamit Tiğrel'in politik geçmişi Birinci Meşrutiyet'e kadar uzanır. Fezyi Kalfagil, toprak sahibi ve tüccardır. (Beşikçi, 1991:228)³ Böylelikle tarihsel olarak, toprak sahipliği, siyaset ve bürokrasi alanındaki iktidar tekelleşmesi karşımıza çıkmaktadır.

1950 Seçimleri ile Yeni Bir Parlamento

DP'nin 1950 ve 1954 seçimlerindeki (Tablo 6) başarısı, daha önce CHP saflarında yer almış olsalar dahi, güçlü Kürt ağa ve şeyhleri kendi saflarına katabildiklerini göstermektedir.⁴ 1946-1950 yılları arası DP'nin güçlü muhalefeti DP'yi Tek Parti döneminin küskünlerinin toplanabileceği bir çatı

2 Pirinççizade Arif Efendinin 1879 yıllarında 30 kadar köye sahip bulunduğu, belediye başkanlığı, İstinaf Mahkemesi üyeliği, il idare meclisi üyeliği, ticaret odası başkanlığı yaptığı, 1908 Meşrutiyeti'nde Diyarbakır milletvekili iken öldüğü bilinir. Arif Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Fevzi Bey'in Millet Meclisi II. dönemi sonuna kadar Diyarbakır'ı temsil ettiğini görüyoruz. (Rıfki Arslan, "Diyarbakır'da Toprak Mülkiyeti, 1992.

3 Bir koluyla Ulema sınıfına dayanırken bir koluyla da bürokrasi içinde olmuş Müftüzadeler (Uluğlar) ailesi de büyük toprak mülkiyeti sınıfında gelir. Ziya Gökalp ailenin ilk politikacısıdır. Amcası Şeref Uluğ Belediye başkanlığı ve I, II, VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmış bir politikacıdır. Nakipler (Ocaklar) ailesi de Ulema sınıfından gelmektedir. Diyarbakır müftülüğü de yaptıkları bilinen ailenin Milli Mücadele'de kurulan cemiyetlerde isimleri geçer. 1920'de açılan ilk mecliste aileden Nakibzade Bekir Sıdkı Bey Siverek mebusu olarak bulunmuş, Osman Ocak ise VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmıştır. Zülfiyadeler (Tiğreller) ailesinden Zülfü Tiğrel son Osmanlı Meclisi'nde ve I – V. dönemleri arasında devamlı olarak milletvekilliğinde bulunmuş, İhsan Hamit Tiğrel ise VIII, X, XI. dönemde Diyarbakır'ı temsil etmiştir.

4 CHP'nin de ağa, şeyh ve eşraf kesimiyle bağını tümüyle koparmamıştı. CHP, birçok ağayı sürgüne göndermişti, fakat kendine yakın olanlara dokunmamıştı.

partisi haline getirdi. Nüfusun büyük kısmının kırsal kesimlerden oluştuğu bir dönemde Kemalist dini reformlara yönelik gizli küskünleri parti çatısı altında toplayabildi.⁵ DP'liler Anadolu'da öyle hızlı bir bağ oluşturmuşlardı ki Said Nursi, Mevlana Halid'in Nakşibendi hareketi, Kadiriler DP'lileri destekledi. (Mc Dowall, 2004: 526). DP'yi destekleyenler arasında dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanında, bunların 1940'larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitimli kuşakları da yer almıştır.

DP, oyların bir kısmını da CHP döneminde sürgün edilen ağaların, tabanından aldı. DP, Tek Parti döneminin sürgün ailelerine milletvekili listelerinde yer vererek “..Seçim kampanyası döneminde doğudaki kültürel kısıtlamaların bir kısmını ortadan kaldırma ve jandarmanın kırsal kesimlerdeki baskıcı uygulamalarını azaltma” sözü de vermişti (Eroğul, 1990:49). DP'nin bu uygulamalarını Altan Tan geçmişteki rejim muhalifi ailelerinin çocuklarını “cesaretle” meclise taşımasını büyük başarı olarak görüp kendi bünyesinde eritme ve kendine benzetme operasyonu olarak tanımlamıştır (2011:316). Bu şekilde DP'ye destekleri karşılığında siyasal ve ekonomik kaynakların paylaşımı ile CHP muhalifi ağa, şeyh gibi bölgenin nüfuslu ailelerinin sosyal, ekonomik ve siyasal statüleri yeniden pekişmiş oldu.

CHP'den DP'ye kopuşların bir nedeni de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasıyla ilgiliydi.⁶ Toprak Reformu Yasa Tasarısı'nda amaç çok az toprağı olan ve topraksız köylülere toprak tahsis ederek tarıma elverişli alanlardan yararlanmaktı. Tahsis edilecek arazilerin çoğu devlet arazileri ya da 50 hektarın üzerindeki eski vakıf topraklarıydı. Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu tip topraklar fazlasıyla olduğu gibi böyle bir reform, gücünü topraktan alan sınıfların toplumsal hiyerarşisini bozmak anlamına da geliyordu. CHP, söz konusu toprak reformunu uygulamakta, kırsal kesimden gelen oyları denetleyen ağaları kaybetmemek için vazgeçtiyse de DP'ye kayışlar oldu. (Timur, 2003: 69)

Küçük çiftçileri de topraklandırmayı amaçlayan Tarımda makineleşme, ÇTK arazi dağıtımının hız kazanması, ekilen arazileri genişletti. Kanunda yapılan düzenlemelerle 1945-1959 yılları arasında ailelere tahsis edilecek arazi büyüklükleri iki katına çıkartıldı.⁷ Bu topraklandırma programından varlıklı çiftçiler yanında küçük üreticiler de yararlandı. Ancak küçük üreticiler topraklarını ya büyük toprak sahiplerine devretmek ya da satmak zorunda kaldı. Canip Yıldırım anılarında parti

5 DP milletvekili listelerine bakıldığında sürgün ailelerinin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir.

6 1947 ve 1948 yılında CHP tarafından çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu'nu tadil den 5098 Sayılı Kanunu değiştirmesi, 5227 Sayılı Kanun ile yasaklı kaldırılan ve boşaltılmış bölgelerde köyler teşkili ve halkın yerleştirilmesi hakkında çıkardığı 5826 Sayılı Kanun ile yasak bölge ilan edilen yerlerde yerleşimi serbest bırakarak ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazları eski sahiplerine geri verilmesinin sağlanması, sürgündeki Kürtlere yönelik adımdı. Resmi Gazete, Sayı:7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun Nu:5826

7 Toprak reformu (1929'da adı Çiftçi Ocakları olarak da geçen) 1930'lara kadar dayanan Tekparti döneminin otakçılığı ve küçük çiftçileri topraklandırmayı amaçlayan daha çok siyasi bir proje olarak ele alındı. Ancak 1945 ilkbaharında ÇTK kanunlaşınca CHP'nin de içinde epeyce güçleri olan toprak ağaları sert muhalefet gösterdiler. Bu yüzden ki inanılmaz bir hızla CHP, ÇTK'yi toprak ağalarının pek de itiraz etmeyecekleri bir çerçeveye çekti. ÇTK tartışmasında CHP içinden gelen sert tartışmalar, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak'ın sert eleştirileri DP'ye prim kazandırırken iktidarın güç yitirmesine yol açacaktı. 1950-1954 seçimlerinde DP'lier tarımı seçim çalışmalarının ana eksenine oturtmuşlardı. Bkz: M. Asım Karaömerlioğlu, *Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi*, Birikim Dergisi, Sayı 107 – Mart 1998)

çalışmaları sırasında köylülerin “tapu bizim toprak ağanın” diye isyan ettiğini belirtir. (Miroğlu, 2010:158) Bu görüşü destekleyen çalışmalardan biri ise 1955 yılında yapılan bir araştırmadır. Bu araştırma Türkiye’yi bölgelere ayırmış, Güneydoğu Anadolu bölümünde 68 köy incelemiş, bunlardan 15’i Diyarbakır’ın toprak mülkiyeti yönünden büyük toprak sahipliğinin yoğunlaştığı üç ilçeden (Merkez-Bismil-Silvan) seçilmiştir. Söz konusu araştırmaya göre, tarımda makinalaşma, tarımsal kredinin de desteği ile büyük toprak sahipleri ve ticaret erbabını güçlendirerek, küçük çiftçiyi yok etmiştir. Türkiye’de bu yöndeki büyüme, 1948 – 52 yılları arasında yüzde 31 iken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yüzde 36 olmuştur. Büyüme iki yönde olmaktadır. Ya sahiplik artmakta veya büyük toprak sahipleri küçük toprakları kiralamaktadır. Sahipli toprakların artışı dört yılda yüzde 6’dır ve satın alınan toprakların yüzde 69’u aynı çevrededir. Bu tür toprakların yüzde 67’sinin daha önce tarım yapılan topraklar olması küçük işletmelerin tasfiye edildiğini, dolayısıyla çiftçilerin tarımı bıraktıklarını göstermektedir. (ASBF Yayını, 1955)

İklim koşullarının elverişliliği yanında Kore Savaşı’nın etkisiyle dünya piyasasında buğday fiyatlarının yükselişi kimi çiftçileri zenginleştirdi. Arazilerin tarıma elverişli hale getirilmeleri, büyük verimli araziler ve makineleşme tarımsal kalkınma hedefleriydi. 1948’de ülkede 1750 traktör varken 1950 sonunda 10.000 rakamına ulaşmıştı. Bu rakam 1953’te 30.000’e 1954’te ise 40.000’e ulaştı (Zürcher, 2008: 326).

Ekilen arazilerin genişlemesi ve tarımsal üretimdeki artışta hükümetin sabit fiyatlı destekleme alımları önemli rol oynadı (Özcan, 2016:52). Karayolu, inşaat sanayii, tarım sanayi alanında yoğunlaştı. 1950-1954 yılları arasında yeni yollar bağlandı. Köyler dışarı açıldı. Bu süreç sosyal farklılaşma ve tabakalaşmayı da artırdı. Makineleri tamir edecek, yol yapımında çalışacak devlet hizmetlerinde çalışacak teknisyenlere ihtiyaç doğdu. (Karpat, 2004:75) Ziraat Bankası kredileri artırıldı. Özel girişimcilere kredi sağlamak amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştu (Eroğul, 1990:124).

Ulaşım olanakları yaygınlaşınca eski dönemin eşraf kesimi ticarete girdi. Kürt tarım burjuvazisi Kürt ticaret burjuvazisini geliştirdi (Gezici, 2013:164). Giderek batıdaki sanayi burjuvazisine bağlı bir Kürt ticaret burjuvazisi oluşmaya başladı. Hem büyük toprak sahipleri hem de tüccar oldular. Kredi bulmak ve yeni temsilcilikler almak için siyasal partilerinin yerel örgütlerinde görev aldılar. İktisadi bütünleşme onları devlete daha bağımlı kıldı.

1940’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yatılı bölge okulları açılmaya başlandı. Bu dönemde Kürt elitlerinin çocuklarının okuma oranları arttı. Kökleri 19.yy’a uzanmakla beraber, 1940’larda yeniden oluşmaya başlayan Kürt aydın tabakası, 1950’lerde genişledi. (Alış, 2009:68) Tarık Ziya Ekinci’nin aktardığına göre “1940’a kadar Adana’ya gidebilenler lise okuyabiliyorlardı. Tek Parti döneminde Diyarbakır’da kapatılan Lise 1941 yılında tekrar açıldı. 1950’lerde artık çoğalmıştı. Bizim zamanımızda Lice’den 1 üniversite mezunu çıkarken 1950’lerde bu sayı 50’lere çıkmıştı.” (Ekinci ile Söyleşi, 27.07.2016,).

Fakat 1950’lerdeki koşullarda henüz milliyetçi duygular güçlü değildi. Anılardan ve tanıklıkların anlatılarına göre devletle işbirliği içinde olan büyük toprak sahipleri zaten son derece devletçiydiler.

Kırdan büyük şehirlere okumaya giden eşraf ailelerinin çocukları ise “Kürt” olduklarını “dışarıda” anladılar.⁸ Ekinci “biz köyde Kürtçe, Diyarbakır’da Türkçe konuşulur zannederdik” der. Ancak öğrenci olarak gidilen yerlerde farkına varılan bir kimlik olan Kürt kimliği son derece folklorik bir anlam taşıyordu (Ekinci ile Söyleşi, 31.01.2017).

Okuryazarlık oranının Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de artmaya başlaması güçlü yerel Kürt ailelerinin yanında küçük esnaf çocuklarının da eğitim olanaklarından yararlanmasına zemin hazırladı. Sürgündeki Şeyh Selahattin’in oğlu Kamran İnan liseyi Bursa’da okumuştur. İnan gibi sürgünde büyüyen çocuklar okuyarak avukat, doktor olmuşlardı. Dolayısıyla göç ve eğitim yoluyla Kürt toplumunun kendi içinde bütünleşme süreci de hızlandı.⁹

İktidara gelmesiyle birlikte Kürtlerle barışmak için çeşitli girişimler başlatan DP’nin, meşruiyetini ve tabanını genişletme çabasını ve bu yönde toplumun çeşitli kesimlerine yönelik toleransını bir fırsat olarak değerlendiren Kürt aydınları DP’de Kürt kimlikleriyle siyasete katılmaya başlamışlardır. Kürt aydınları geçmişin sorunlarını meclise taşımış, Van-Özalp’da 1943’te meydana gelen *Mustafa Muğlalı Olayı* ya da *33 Kurşun Olayı*’nın sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı’nın yargılanması için çaba göstermişlerdir.¹⁰ 1952’de Kürtler için tarihi başka bir gelişme, Mustafa Remiz Bucak’ın önerisiyle Umumi Müfettişliklerin kaldırılması oldu.

Ancak DP’nin Kürtlerle olan ilişkilerinde iyileştirici adımlar atmasına rağmen Celal Bayar’ın kişiliğinde durumun farklı olduğuna yönelik iddialar vardır. Mustafa Remzi Bucak, Bayar’ın Kürt sorununa bakışını şu şekilde aktarır; “*Bayar DP’nin kahır bir ekseriyetle iktidarı kazanabileceğini kestirebilmiş olsa idi, bizi listesine, denemeyi, ön seçimi, kazanmış olmama rağmen almayacağı aşikâr idi.*” Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya Köşkünde bir yemekte Bucak’ı; “*Remzi Bey, senin kim olduğunı, ne maksat güttüğünüzü biliyoruz. Hareketlerini yakından takip ediyoruz. Unutma ki, Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsanız, bu kadar muamele ve müsamaha size çoktur bile*” diyerek tenkit ettiği anlatılır (Tan, 2011: 317).

Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, tenkit edilse de geçmişin acılarını mecliste tartıştılar. Musa Anter, “*DP’den yana olduğumuz için her şeyi söyleyebildik. CHP’nin 27 yıllık zulmünü ortaya çıkardık*” diyerek Kürt aydınlarının DP’den beklentilerini özetlemiştir (Ekinci ile Söyleşi,

8 Sözkonusu iddia, görüşme yaptığım Dengir Mir Mehmet Fırat, Tarık Ziya Ekinci ve bazı yerel eşraf ailelerinden bana aktarılan bilgilerdir.

9 Kinyas Kartal, Bucak aşiretinden Mustafa Remzi Bucak gibi dönemin önemli Kürt aydınları DP ve daha sonra AP’de yer almış ve Kürt kimliğine yönelik çalışmalarda bulunmuşsa da bunların sayıları parlamento içinde giderek azalmıştır.

10 1900’den 2000’e Kronolojik Kürtler, 2000:30. 1950 seçimlerinden önce, 3 Aralık 1948’de DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik’in olayı meclis gündemine getirmesi ile olay yeniden alevlenmiş, Nakşiler de destekleyince, 19 Ocak 1949’da Muğlalı’nın soruşturulmasına başlanmıştır. Bu şekilde DP bu davayı CHP’ye karşı Tek Parti dönemiyle özdeşleştirerek kullanmış, söz konusu dava siyasi bir gösteriye dönüşmüştü. Daha sonra 2 Mart 1950’de Muğlalı 20 yıl hapse mahkûm edilmiş, 27 Eylül 1950’de sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilen Muğlalı’nın durumu ile ilgili DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, “eğer deliye tımarhaneye, aciz ise Darülaceze’ye, sağlam ise hapishaneye” gönderilmesini isteyerek konuyu yeniden meclis gündemine getirdi.

31.01.2017). Ortak kimlik bu tartışmalar etrafında zamanla güçlenecekti, ancak bu kişilerin parlamentodaki sayıları da giderek azalacaktı.

Bu dönemde gerek parlamentoya seçilen milletvekilleri gerekse yayınlar yapan Kürt aydınları arasında Kürt sorunu, "Doğu sorunu," "kalkınma sorunu" olarak tartışıldı. Gazetelerde geçmişin acılarına yönelik yazılar yazıldı. Tüm bu toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler DP'nin 1950 seçimleri itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hızla güçlenmesine yol açtı ve yerel eşrafın farklı katmanlarıyla parlamentoda yer aldığı görüldü.

1950 seçimleri DP için bir zaferken CHP için büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Aslında CHP'nin Türkiye genelinde aldığı yüzde 39,6 oy azımsanamayacak bir orandı. Ancak DP'nin aldığı 55,2 büyük bir zaferdi. 1950'de iktidarın seçimle el değiştirmesine konjektürel nedenler, yerleşik bir iktidara karşı yıllardır biriken yakınmalar, iki parti arasındaki yapısal farklılıklar neden oldu. Ancak bunun yanında daha belirleyici olan, CHP döneminde siyasetle uğraşma tekeline elde etmiş egemen bir azınlığın dışında kalan bazı toplumsal sınıf ve tabakaların DP içinde örgütlenerek politika sahnesine çıkmış olmalarıydı. DP'nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, büyük toprak sahipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylünün önemli bir kesimini de peşinde sürükleyerek, CHP tabanını yenilgiye uğrattı (Tunçay, 1983:1977).

1950 seçimlerine göre dar alan ölçeklendirmesine giren 10 ilin oy oranlarına bakıldığında iki parti arasında Türkiye geneline göre oylar birbirine daha yakındı. Tablo 1'de görüldüğü gibi DP yüzde 46,7, CHP ise yüzde 46,5 oy aldı. İki partinin oy yakınlığına rağmen, temsil oranı arasındaki büyük açıklık çoğunluk sisteminden kaynaklıydı. Bölge'nin Parlamento'daki temsiliyetinde DP ağırlığı vardı.

Ancak, 39 milletvekilliğinin 28'ini DP, 11'ini CHP aldı. Katılım oranı ise yüzde 88,7 gibi yüksek bir oranda oldu. 1950 seçimlerinde Türkiye genelinde çoğu ili DP kazanmasına rağmen, bölgede bazı yerlerde CHP'nin önde gittiği görüldü. Bitlis, Bingöl ve Hakkâri çok büyük farklarla CHP'yi destekledi. Ağrı, Siirt ve Diyarbakır'da ise DP'nin oy oranı CHP'nin oldukça üzerinde oldu. DP; Ağrı'da yüzde 64,5, Siirt'te yüzde 59, Diyarbakır'da yüzde 52,8 oy oranı ile CHP'yi geçti.¹¹

1950 seçimlerinde DP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da patlama yaptığına yönelik yaygın görüşlere katılmakla birlikte öte yandan CHP ile aralarındaki oy farkının yakın olması yerel eşrafın CHP ile olan ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir. CHP ile DP'nin aldığı oylar birbirine oldukça yakınsın DP'nin çıkardığı milletvekili sayısının fazlalığı ise çoğunluk esasına dayalı seçim sistemiyle ilgilidir¹² (Tablo 2).

11 TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011. CHP'nin Kars'ta aldığı oyları göz önüne alırsak (58,5) tüm milletvekillerini kazanmış olması DP ile arasındaki açığı kapattığı söylenebilir.

12 TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Tablo 1: 1950 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı (o/o)	92,6%	92,3%	90,8%	90,2%	64,2%	88,2%	89,8%	87,7%	88,7%	88,2%	88,7%	89,3
Milletvekili Sayısı	3	2	3	7	1	7	2	4	7	3	39	487
CHP	35,2	56,2	60,7	47,2	100	49,7	48,7	41	48,1	50,5	46,5%	39,6
DP	64,5	29,9	30,3	52,8	54,4	42,8	51,3	59	51,9	41	46,7%	55,2
Millet Partisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0%	4,6
Bağımsız	0,3	0	0	0	0	7,6	0	0	0	8,5	4,3%	0,6

Tablo 2: 1950 Seçimleri Temsil Esasına Göre Oy Dağılımı

Partiler	Adayların Aldığı Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı Eksi Oy Oranı
CHP	46,5%	11	28,2%	-18,3%
DP	46,7%	28	71,8%	25,1%
Millet Partisi	0,0%	0	0,0%	0,0%
BĞMSZ	4,3%	0	0,0%	-4,3%
Toplam	97,5%	39	100,0%	

1950 ve 1960 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç toprak ağaları ve şehirli eşraftı. CHP ile DP arasındaki oy yakınlığının işaret ettiği gibi oy tercihleri henüz netleşmemişti. Parti tercihlerinde ise ideolojik olmaktan çok pragmatik sebepler belirleyici oldu.¹³ Bir başka belirleyicilik ise bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı, aşiretler ve aileler arası karşıtlık ve rekabetti.¹⁴

1950 yılında seçilen milletvekillerin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin dağılımındaki uyumluluk artış gösterdi. Doğu ve Güneydoğu bölgesinde seçilen milletvekilleri ile doğum yerleri arasındaki dağılım 1920 ve 1923 düzeyine döndü. 1920 ve 1923 meclislerine seçilen 67 milletvekilinden yüzde 70,1'i ana dili Kürtçe olan nüfusun oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il veya ilçelerde doğmuşlardı. 1927'den başlayarak Tek Parti dönemi sonuna kadar toplam vekillerin yarısına yakını İstanbul ve Balkan kökenli milletvekilleri idi. 1950 yılında ise İstanbul ve Balkan kökenli milletvekillerinin oranı yüzde 7,5'e düştü. Kürtçenin Anadil olarak yüzde 40 ve üzeri olduğu illerde doğanların kapsadığı dar ölçeklendirme alanına bakıldığında, 1946-1950 arası dönemde

13 1950'de CHP'ye oy verenlerin 1954 yılında DP'yi desteklediklerini göstermektedir. Özellikle Bitlis, Bingöl ve Hakkari gibi şehirler çok büyük farklarla CHP'yi desteklemişken Ağrı, Siirt ve Tunceli illerinde DP'nin oy oranı CHP'yi geçmiştir. 1950 seçimlerinde büyük bir çoğunluk ile CHP'yi destekleyen Bingöl, Bitlis ve Hakkari illerinde oylar 1954 yılında DP'ye kaymıştır. 1957 yılında CHP'nin yeniden DP ile arasındaki oy farkını azalttığı görülmektedir. 1957 yılı bölge oylarının Türkiye geneliyle daha uyumlu olduğu görülür. (TÜİK, Genel seçimleri, 1920-2010) Oyların çeşitliliği de göz önüne alınınca, oyların henüz netleşmediğini söylemek mümkündür.

14 Mehdi Zana, Tarık Ziya Ekinci, Mir Dengir M. Fırat, Canip Yıldırım anılarından ve yapılan kişisel görüşmelerde aşiretler ve aileler arası rekabetin de oy verme davranışını belirlediği belirtilmiştir.

yüzde 65,1 olan temsil oranı 1950 yılında yüzde 82'ye yükseldi.¹⁵ Dolayısıyla, Tablo 3'te görüldüğü üzere 1950 meclisinde bölge temsilindeki yerellik oranı hızla yükseldiği görüldü.

Tablo 3: 1950 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1
İstanbul	8	3
	18,6%	7,7%
Diğer Yerler	7	4
	16,3%	10
TOPLAM	43	39
	100,0%	100,0%

1950 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento Profili

1950 seçim sonucuna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dar ölçeklendirme alanına giren Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van illerinin milletvekili profili incelendiğinde, ister CHP ya da DP olsun, Bölge illerini parlamentoda yerel eşrafın temsil ettiği görülmektedir. (TBMM Albümü, Cilt II.) Büyük toprak sahibi, tüccar ve şeyh ailelerinin önde gelen isimleri milletvekili listesinde yer almıştır. Bölgedeki 39 milletvekilliğinden 10'nunu CHP almıştır. Örneğin, Van'da CHP'den listeye giren, 1972 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan, Ferit Melen geniş toprakları olan büyük bir aileye mensuptur. Yine Mardin'in önemli ailelerinden M. Kamil Boran CHP'den parlamentoya girmiştir. Hakkari'nin önemli şeyhlerinden Selim Seven 1946 ve 1950 seçimlerinde CHP'den seçilmiştir. Selim Seven'in oğlu Ubeydullah Mümtaz Seven ise 1954 ve 1957 seçimlerinde DP'den parlamentoya girmiştir. Mardinden Aziz Uras eşraftan olup 1946 - 1950 parlamentosunda CHP milletvekilliği yapmıştır.

Benzer milletvekili profili DP listesinde de görülmektedir. Ağrı'da Kasım Küfrevi, Halis Öztürk gibi toprak sahibi aynı zamanda şeyh olan aileler DP listesinde yer almıştır. DP'nin blok oy çıkardığı Diyarbakır'da 1946 döneminde ve tüm Tek Parti boyunca listelerin vazgeçilmez isimlerinden Tigrel, Uluğ, Ocak ailelerinin liste dışı kaldığı görülmektedir. DP'nin Diyarbakır listesinde yepyeni isimlerle karşılaşmaktadır. Milletvekillerinin aile ve soy ağaçlarına bakıldığında bir kısmının İskân Kanunu'nun kalkmasıyla, bölgeye geri dönen sürgün aileleri olduğu gibi bir kısmı da CHP yönetimine tepki duyan ailelerdir. Ağrı'dan Halis Öztürk, Kasım Küfrevi ve Celal Yardımcı, Diyarbakır'dan Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Remzi Bucak, Urfa'dan Hacı Şeyh Ömer Cevheri, Erzurum'dan Abdülmelik Fırat sürgünden dönüp DP'den milletvekili

15 TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı. 22 Ekim 1950, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus, s.142-145.

olan yerel seçkinlerdir. (TBMM Albümü, Cilt I ve II) Mustafa Remzi Bucak toprak sahibi, avukattır. Mustafa Ekinci, büyük toprak sahibi ve Tek Parti dönemindeki isyanlara adı karışmış “Yasinzadeler” ailesindedir ve çiftçidir. Nazım Önen, politik hayatı İkinci Meşrutiyet’e kadar uzanan, üç defa Diyarbakır belediye başkanlığı yapmış, Piran beyler ailesine mensuptur. Yusuf Azizoğlu ise doktor ve Silvan ilçe belediye başkanlığı yapmış ve büyük toprak sahibi Azizoğulları ailesindedir. (TBMM Albümü Cilt I ve II ve Ekinci, 2010:252 ve Biyografiler, 1967-1973:1-4).

Özetle, DP’nin 1950 yılı Doğu ve Güneydoğu bölge temsilinin genel görünümü, henüz iktidarla kaynaşmamış, eşraf ve büyük toprak sahiplerinin koalisyonudur. Ancak henüz büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu çekimsiz veya gizli destek sağlama safhasındadır. Bundan sonraki seçimlerde saflar daha belirginleşecektir. 1950 sonrası güçlerin, serbest meslek – tüccar – toprak sahipliği koalisyonu devletin kaynaklarının küçük çiftçi dışında daha geniş bir alana aktarılmasını sağlamıştır. Siyasi partiler, büyük toprak sahiplerinin rekabetinden ve politik kamplaşmalardan da faydalanacaklardır. (Biyografiler, 1967 ve 1973: 1, 2, 4)

1950 Paramentosunun bir başka birleşeni ise yerel eşrafın okumuş Kürt aydın kuşağıdır. Bu kuşağın sloganı ise 1950’ler boyunca “Doğu’nun geri kalmışlığı” olacaktır.

1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu ölçeklendirmesinde yer alan illerdeki milletvekillerinin meslek dağılımına bakıldığında göze çarpan özelliklerinden biri asker kökenlilerin oranında 1946 ve öncesine göre büyük oranda düşüş görülmesidir. Asker kökenlilerin oranı 1946 seçimlerinde yüzde 23,3 iken 1950 seçimlerinde yüzde 10,3’e düşmüştür. Üst düzey bürokrat, mülki yönetici oranında bir önceki seçime göre düşüş görülmeyle birlikte yüzde 20,5 ile hâlâ yüksekliğini korumaktadır.

Asker, bürokrat ve mülki yönetici oranındaki azalma sivilleşmeye doğru bir gidişe işaret etmekle beraber yerelleşme ile de ilgilidir. Bölgeyi temsil eden milletvekillerinin, Batı’dan atanan asker bürokratlardan daha çok bölgenin yerel eşrafı olduğuna işaret eder. Bunu destekleyen verilerden biri ise çiftçi, tüccar sayısındaki artıştır; Bölgeden seçilen milletvekillerinin yüzde 28,2’i çiftçi ya da tüccar kökenlidir. 1946 yılında bu oran yüzde 16,3’tür (Tablo 5). Çiftçi ve tüccarlardan sonra, üniversite mezunlarının çoğunun hukuk kökenli olmasıyla avukatlar yüzde 20,5 ile ikinci büyük grubu oluşturmuştur.

Dolayısıyla 1950-1954 yılları arasında parlamentoda görev yapan Doğu ve Güneydoğu’dan gelen milletvekillerinin mesleki dağılımında çoğunluğun, tüccar, çiftçi, avukat ve doktor olduğu söylenebilir. Bu nedenle mesleki dağılımda serbest meslek erbabı en yüksek dilimi oluşturmaktadır. Üst düzey bürokrat, mülki yönetici sayısının yüksekliği Tek Parti döneminde de gördüğümüz tablolardan biridir. Mülki yönetici sayısında da bir önceki döneme göre artış görülür.¹⁶ (TBMM Albümü, Cilt II.) Paramentosunun meslek dağılımında dikkat çeken bir diğer husus yerel eşraftan üniversite okuma oranının yüksekliğidir. Yerel elitlerin eğitilmiş sınıflı meslek dağılımında kendini göstermektedir; bürokraside, mülki idarede ve yerel idarelerde görev

16 Milletvekillerinin birden fazla mesleği olması değerlendirmeye katılmıştır. Milletvekili sayısı ile oranların toplamı arasındaki fark bundan kaynaklanmaktadır.

aldıkları görülür. Parlamentoda yer alan hukuk mezunu bir avukatın, farklı zamanlarda, mülki yöneticilik, belediye başkanlığı gibi farklı alanlarda görev aldığına rastlanılmıştır.

Mesleklerin ve alanların tekelleşmesine yol açan eşraf hakimiyeti DP'nin bölge siyaseti konusunda bir önceki dönemin anlayışından kopmadığını göstermektedir. Bölgedeki temsiliyet yerel elitler üzerinden gerçekleşen bir temsiliyet olarak hegemonik bir görünüm kazanmıştır. Temsiliyetin mesleki açıdan dağılımında ise, kamu alanında ve belediye başkanlıkları, il genel meclisleri gibi yerel idarede aynı hegemonik alanı kapsadığı görünmektedir.

Tablo 5: 1950 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954
	10	4
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%
	4	6
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%
	2	3
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%
	4	8
Avukat	9,3%	20,5%
	8	4
Eğitimci	18,6%	10,3%
	5	2
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%
	5	4
Belediye Başkanlığı	11,6%	10,3%
	3	5
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%
	13	8
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%
	1	3
Sivil Tıp	2,3%	7,7%
	4	1
Basın-Yayın	9,3%	2,6%
	7	11
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%
	-	-
Müteahhitlik	-	-
	1	2
Din Adamı	2,3%	5,1%
Milletvekili Sayısı	43	39

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II

1954 Genel Seçimleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde DP Ağırlığı

1950 seçimlerinden sonra Dokuzuncu Meclis 12 Mart 1954'de son toplantısını yaptığında seçime katılacak olan partiler seçim kampanyalarına daha önceden başlamışlardı. Türkiye genelinde yüzde 88,6 katılımın olduğu, 2 Mayıs 1954 yılında gerçekleşen seçimleri DP, CHP ile arasındaki farkı açarak kazandı. Seçimlere dört parti katılmıştı. DP ve CHP tüm illerde aday gösterirken,

Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 40 ilde aday gösterebildi. 16 Mayıs 1952 yılında kurulan Türkiye Köylü Partisi ise 19 ilde aday gösterdi. Katılımın yine yüksek olduğu seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 41,7'sine sahip olan muhalefet (CHP, CMP, HP, Bağımsızlar) sandalyelerin ancak yüzde 6,7'sini alabiliyorken, iktidar partisi oyların yüzde 56,6'sı ile sandalyelerin yüzde 93,2'sini alarak temsil edildi.

Bu sonuç kuşkusuz seçim sisteminin getirdiği adaletsizliğe açık bir örnek oluşturmaktadır. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin gittikçe sertleştiği bir dönemde, seçim sisteminde değişiklik yapılması yolundaki tartışmalar artarken DP muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması yoluna gitti. Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy veren Kırşehir ilinin ilçeleri başka illere bağlanarak oyları bölündü. CHP'ye çoğunluk sağlayan Malatya seçmenini ise DP, Adıyaman ilçesini Malatya'dan koparıp il haline getirerek cezalandırdı. (Tanör, 2017: 267).

1954 seçimlerinde DP büyük bir zafer elde etti. 1954 yılında da seçmenlerin partiye değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu. Dolayısıyla her ilde adayların aldıkları oyların ortalaması alınarak ortalama oy oranı bulundu. Buna göre: toplam 64 ilin 57'sinde DP tam liste halinde seçimi kazanarak yüzde 58,4 oy oranıyla 505 milletvekili çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Temsil oranı ise yüzde 93,2 oldu. CHP'nin oyları yüzde 35,1 olmasına karşı çoğunluk sisteminden kaynaklı sadece 31 sandalye kazanmıştı. Dolayısıyla temsil oranı yüzde 5,7 gibi düşük bir düzeyde kaldı. DP'nin meclis grubu görünümünde olan yeni dönemde Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı'na yeniden seçilmiş, hükümeti kurma görevi Adnan Menderese'ye verilmişti.

1954 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da seçim sonuçlarının Türkiye geneliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Tablo 6'da görüldüğü üzere katılım oranının yüzde 90,0'ı bulduğu seçimlerde, DP büyük bir zafer kazanarak Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van'da tam liste çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Oyların her iki partiye de dağıtıldığı 1950 seçimlerine göre 1954 seçimlerinde, DP'ye kayma anlamında, oylarda kararlılık olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6: 1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	95,2%	91,7%	91,1%	92,8%	77,8%	87,3%	89,1%	83,5%	90,9%	93,0%	90,0%	88,6
Milletvekili Sayısı	4	3	2	8	1	7	3	4	8	4	44	541
CHP	28,7	26,1	22,4	35,7	23,8	41,2	28,7	26,2	39,1	35,3	32,2%	35,1
DP	70,3	31,7	67,2	61,4	54,4	44,9	43,3	59,5	49,8	64,1	53,7%	58,4
CMP	0	14,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,8%	5,3
KP	0	0	0	2,9	0	0	0	0	0,2	0	0,5%	0,6
Bağımsız	1	28	10,4	0,1	21,8	2,9	28	14,3	10,9	0	10,1%	0,6

Tablo 7'de görüldüğü üzere DP yüzde 53,7'lik oy oranıyla yüzde 100 temsil hakkı kazandı. CHP yüzde 32,2 oy almasına rağmen temsil oranı 0 oldu. Dar alan ölçeklendirmesi içinde yer alan 10 ilden hiçbirinde CHP milletvekili çıkaramadı. CHP'nin 1954 genel seçimlerinde aldığı yüzde 32,2 yüksek bir oran olmasına rağmen temsil hakkı kazanamaması, liste usulü çoğunluk sisteminden kaynaklanmaktadır. Fakat DP'nin oy oranının yüksekliği 1950 seçiminde CHP'ye oy veren kararsızların oyunun, 1954 seçimlerinde netleştiğini göstermektedir.

Tablo 7: 1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı eksi Oy Oranı	
CHP	32,2%	0	0,0%	-32,2%	-32,2%
DP	53,7%	44	100,0%	46,3%	46,3%
CMP	0,8%	0	0	-0,8%	-0,8%
KP	0,5%	0	0	-0,5%	-0,5%
BĞMZ	10,1%	0	0,0%	-10,1%	-10,1%
Toplam	97,3%	44	100,0%	2,70%	0

1954 seçimlerinde dar ölçeklendirme alanına giren illerdeki milletvekillerinin yerellik oranında (Tablo 8) önceki yıllara göre artış görülmüştür. Bölgeyi temsil eden 44 milletvekilinden 42'si Kürtçe konuşma oranının yüzde 40'ın üzerinde olduğu yerlerden seçilmiştir. Buna göre 1954 seçimlerinde yerellik oranı yüzde 93,2'dir. (TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, 1955 Nüfus Sayımı, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus:106-109).

Yerelliğin önceki yıllara göre artış gösterdiği bu dönemde bölgenin parlamentoda temsili gerçekleşmiş görünmektedir. Ancak yerelin temsiline yerel eşraf üzerinden yapıldığı gerçeği temsil edilmenin kriterleri üzerinde düşünmeyi gerektirir. Tek Parti Dönemi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki düşük yerellik oranı ile karşılaştırıldığında bu seçim devlet-yerel eşraf ittifakının gücünü ortaya koymaktadır.

Tablo 8: 1954 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954	1954-1957
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32	41
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1	93,2
İstanbul	8	3	2
	18,6%	7,7%	4,5%
Diğer Yerler	7	4	1
	16,3%	10	2,3%
TOPLAM	43	39	44
	100,0%	100,0%	100,0%

1954 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu'yu temsil eden milletvekillerinin profilleri de toprak-tarikat-siyaset ilişkisinin netleştiğine işaret eder. Ağrı'da 1950 listesinde de yer almış olan Halikan Aşireti'nin lideri Halis Öztürk 1954'te de milletvekili seçilmiştir. Yine bir önceki seçimde aday gösterilen Şemski Aşireti lideri, aslen Bitlis doğumlu Kasım Küfrevi de şeyh olup yeniden milletvekili seçilenler arasındadır. Bitlis'ten ikinci defa seçilen Selahattin İnan da şeyh ailesindedir. Diyarbakır'dan Yusuf Azizoglu eşraftandır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II:612) Diyarbakır listesinden seçilen milletvekili Mustafa Ekinci, Urfâ'dan Bucak aşiretinden Hasan Oral, 1925 sonrası sürgüne gönderilen ailelerin çocuklarıdır. Bitlis'ten seçilen Veysi Oran, Nakşibendi tarikatının önemli simalarından biridir. Gıyasettin Emre, büyük toprak sahibi ve din adamıdır. Bitlis'ten Metinan Aşireti'nden Nusret Barut, Selahattin İnan tekrar seçilmiştir. Mardin'den Halim Şatana Mardin'in önemli ailelerindedir.

Bingöl milletvekillerinden Mehmet Sait Göker, Zikte Aşiret lideridir. Diyarbakır'da bir önceki döneme göre liste hemen hemen aynıdır. Yeni isimler Bucak Aşiret lideri Remzi Bucak, Milli Aşireti'nden Mustafa Ekinci ve Kulp'un en büyük aşiretlerinden olan Turgutlu Aşireti'nden Halil Turgut'tur. Hakkâri'de Şeyh Selim'in oğlu Ubeydullah Seven, DP'nin Muş adayı, Nur Cemaati'nin önemli simalarından Gıyasettin Emre milletvekili olarak seçilmişlerdir. Van'da yine aşiretlerin büyük ağırlığını görmektedir. Hamit Kartal Bruki, Muslih Görantaş ise Görantaş Aşireti'ndendir. Urfâda bir önceki dönemde seçilen Şeyhanlı Aşireti lideri Hacı Ömer Cevheri aday olmazken, Bucak Aşireti'nden Hasan Oral yerini korumuştur.

1954 seçimlerinde milletvekillerinin eğitim düzeylerinde bir önceki döneme göre düşüş gözlemlenmektedir. Tablo 9'a göre, lise ve daha düşük eğitimli olanların ortalaması 1950 parlamentosunda yüzde 28,2'den 1954'te yüzde 40,9 oranına yükselmiştir. En büyük payı yine üniversite (yüzde 52,3) ve master-doktora mezunları almıştır. Askeri okul yüzde 12,8'den 2,3'e gerilemiştir. (TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.) Mecliste asker kökenlilerin oranının giderek düşmesi milletvekili profilinde iki değişime işaret eder. Bunlardan biri sivilleşme bir diğeri ise yerelleşmedir; Parlamentoda yerel eşrafın ağırlığının artması ve genç kuşakların tercih ettiği mesleklerin içinde askerliğin olmaması ile ilgilidir. Eğitim oranındaki düşüş, çiftçi ve tüccar oranının yüksekliği birbiriyle bağlantılı iki olgudur. Çiftçi ve tüccarların birçoğu eğitim oranları düşük toprak zengini yerel eşraftandır. Nitekim bu, milletvekillerinin sosyal profilinde görülen özelliklerinden biridir.

Tablo 9: 1954 Yılı Milletvekilleri Eğitim Düzeyi¹⁷

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957
	12	11	18
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%
	3	1	1
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%
	7	5	1
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%
	23	23	23
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%
	6	3	1
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%
	1	1	1
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44

DP döneminde tarım politikalarıyla bağlantılı olarak çiftçi-tüccar sınıfının öncelik kazanması milletvekillerinin mesleki dağılımına yansımıştır. 1954 seçimlerinde bölge illerinden seçilen milletvekillerinin profiline bakıldığında, çiftçi – tüccar temsiliyetinin önde olduğu görülmektedir. Çiftçi ve tüccar sınıfı yüzde 34,1 ile bir önceki döneme göre artmıştır.

1954 parlamentosunda yer alan çiftçi ve tüccarların meslek profiline bakıldığında bir kısmının daha önce belediye başkanlığı yapmış olduğu görülmektedir. Bu ilişki, merkezi idarede olduğu gibi yerel idarede de yerel seçkinlerin hakimiyetini göstermektedir. Bunun yanında çiftçi ve tüccarların oranı geleneksel toprak-aşiret ilişkilerinden gelen daha düşük eğitimliler arasında daha yüksektir. Bu dönem meslek dağılımında görülen bir diğer özellik mülki yönetici ve üst düzey bürokrat sınıfın hakimiyetinin gerilemesi olmuştur. Avukat ve doktorların ağırlığı ise aynı kalmıştır. Belediye başkanlarının oranında ise büyük artış dikkati çeker. Bir önceki dönemde yüzde 10,3 olan belediye başkanlıkları oranı 1954 seçimlerinde yüzde 18,2'ye yükselmiştir. 1954 parlamentosu meslek sıralamasında 1. sırayı çiftçi-tüccarlar, 2. sırayı belediye başkanları 3. sırayı 15,9 ile üst düzey bürokratlar almıştır. (TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.)

17 Milletvekillerinin birden fazla eğitim durumu değerlendirmeye katılmıştır. Milletvekili sayısı ile oranların toplamı arasındaki fark bundan kaynaklanmaktadır.

Tablo 10: 1954 Parlamentosu Milletvekilleri Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957
	10	4	1
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%	2,3%
	4	6	4
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%	9,1%
	2	3	4
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%	9,1%
	4	8	5
Avukat	9,3%	20,5%	11,4%
	8	4	2
Eğitimci	18,6%	10,3%	4,5%
	5	2	5
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%	11,4%
	5	4	8
Belediye Başkanlığı	11,6%	10,3%	18,2%
	3	5	5
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%	11,4%
	13	8	7
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%	15,9%
	1	3	5
Sivil Tıp	2,3%	7,7%	11,4%
	4	1	2
Basın-Yayın	9,3%	2,6%	4,5%
	7	11	15
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%	34,1%
	-	-	2
Müteahhitlik	-	-	4,5%
	1	2	-
Din Adanı	2,3%	5,1%	-
Milletvekili Sayısı	43	39	44

1957 seçimleri ile Doğu ve Güneydoğu'da CHP'nin Tekrar Yükselişe Geçmesi

1957 seçimleri yaklaşırken DP siyasetini sertleştirmiş, muhalifleri içeri almaya ve basın üzerinde de büyük baskı uygulamaya başlamıştı. 7 Temmuz 1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası kapatıldı. 1957 yılında işçi sendika birlikleri ve işçi sendika federasyonları Sendikalar Yasası'na aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle kapatıldı. Birçok yüksek yargıç emekliye ayırıldı. Bu süreç muhalefeti iktidara karşı ortak hareket etmek konusunda birleştirdi. Örneğin, muhalefet partileri Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu protesto için 29 Haziran 11 Temmuz 1956 tarihleri arasında toplu olarak meclis çalışmalarını boykot etmişlerdi (Aygen, 1962:2011).

Ancak, muhalefetin ortak cephe girişimi karşısında DP seçim kanununu değiştirdi ve seçimde partilerin ortak liste çıkararak güç birliği yapmasını engelledi. Muhalefet partilerinin milletvekili kontenjanlarını aralarında paylaşımını engellemek için, 11 Eylül 1957'de çıkarılan bir yasayla, tüm seçim çevrelerinde tam aday listesi ile seçime katılmaları zorunlu tutuldu. Bir siyasal partiye aday olan biri, o partinin aday listesinde yer almamış olsa dahi, başka bir siyasal partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Özellikle Fuat Köprülü'yu hedef alan, bir partiden altı ay öncesinden istifa etmiş kişinin başka bir partiden aday gösterilemeyeceği hükmü getirildi (Abadan Unat, 1996: 74) Böylelikle muhalefetin güç birliği olanağını DP bu yasa değişikliğiyle ortadan kaldırmış oldu.

Seçime katılma oranı yüzde 76,6 oldu. DP oyların yüzde 47,3'ünü alarak 424 milletvekili çıkarırken CHP yüzde 40,6 ile 178 milletvekili çıkarabildi. HP yüzde 3,8 ve CMP yüzde 7,0 ortalama ile dörder milletvekilliği kazandı. DP, toplam 67 ilin 44'ünde tam liste halinde seçimi kazanmıştı. CHP ise 18 ilde tam liste çıkarabildi. Seçim sonuçları değerlendirilirken 1946 ve 1950'deki esaslar geçerliliğini korudu (Demirel, 2013:306). Yine seçmenlerin daha önceki seçimlerde olduğu gibi partilere değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu.

Araştırmamızda dar ölçeklendirme alanına giren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 10 ilindeki seçim sonuçlarının Türkiye ortalamasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Dar alan ölçeklendirmesine göre alınan 10 ilde seçimlere katılım oranı yüzde 76,4 oldu. Tablo 11'de görüldüğü gibi CHP yüzde 42,6 oy alırken DP yüzde 47,2 aldı. Buna göre DP 10 ilin 7 sinde tam liste çıkardı. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011).

Toplam 52 milletvekili çıkarılan on ilde DP ve CHP'nin dağılımı şöyledir: DP Ağrı 5, Bitlis 3, Diyarbakır 9, Hakkâri 1, Siirt 5. Bir anlamda blok oylar çıkmıştı. CHP ise; Urfa 9, Mardin 8 ve Van'dan 5 olmak üzere tam liste çıkardı. Bir partinin liste halinde kazanamadığı iller Bingöl ve Muş (Bingöl; CHP 1, DP 2 ve Muş; CHP1, DP 3) oldu. Bu iller 1954 seçimlerinde milletvekillerinin hepsini DP'den çıkarmıştı. Genel olarak Türkiye çapında partilerin tam liste çıkaramadığı, sadece üç il oldu. Yukarıda sayılan Bingöl, Muş yanında Niğde'de CHP 6 – DP 1 oy alarak listeyi paylaşmışlardı. Bunun yanında CMP oy ortalaması yüzde 5,3; HP'nin ise 2,6 oldu. (TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011). Aşağıdaki tabloya göre 1957 seçimlerinde DP'nin parlamentodaki bölge temsiliinde CHP'yi büyük bir farkla geçtiği görülmektedir. DP ile CHP'nin bölge temsili, Türkiye geneliyle uyumludur.

Tablo 11: 1957 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oran	82,7%	81,0%	79,9%	67,9%	76,1%	78,8%	76,2%	77,9%	75,7%	81,5%	76,4%	76,6
Milletvekili S	5	3	3	9	1	8	4	5	9	5	52	610
CHP	41,5	33,9	37,4	30,1	30,7	53,1	30,9	43,4	51,9	56,7	42,6%	41,4
CMP	8,4	6,4	1,2	0,8		0,6	8,2	0,8	2,5	1,2	2,6%	6,5
DP	50,2	38,5	60,9	49,2	67,8	46,3	44,4	49,5	45,4	42,1	47,2%	48,6
Hürriyet P.	0	3,5	0,4	20	1,5	0	14,5	6,4	0,2	0	5,3%	3,5
Bağımsız	0	17,8	0	0	0	0	2	0	0	0	0,8%	0

1950'lerin ortalarında ekonominin kötüye gitmeye başlaması DP'nin Kürt tabanında kaymaya neden oldu. CHP ve diğer küçük partiler bazı ağaların ve onların güdümündeki seçmenlerin desteğini kazanabildi. Rakipleri de DP'liler gibi kendilerine oy veren her yere yol, traktör, elektrik, okul, İslamcı Cumhuriyetçi Millet Partisi ise cami vaadinde bulundu. (McDowall, 2004:531). DP Kürtlerin yoğun yaşadığı illerdeki oyların büyük bir kısmını 1957-1961 arasında kaybetti.

1957 seçimlerinde bölgenin parlamentoda, doğum yerleriyle temsil edilen il arasındaki oranlarına bakıldığında anadili yüzde 40 ve üzeri dar alandaki ölçeklemesinde yüzde 94,2 doğdukları illerden

seçilmiş, yüzde 5,8 diğer illerden seçilmiştir. Görülüyor ki milletvekillerinin doğdukları illerden seçilme oranı oldukça yükselmiş ve yerellik olgusu oturmuştur. Seçilen milletvekilleri profili yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin de oturduğunu gösteriyor. Dolayısıyla ister CHP olsun ister DP ya da diğer partiler, devletle yerel güçlerin ilişkisinin sürekliliği öne çıkmıştır.

Önceki seçimlerde yer almış, “Doğuculuğu” öne çıkmış Kürt entelektüellerin 1957 listelerinde görülmemesi milletvekili profilinde yerel eşrafın merkezle özdeşleşmiş katmanının hakimiyetinin arttığını göstermektedir. Nitekim Ağrı’da geniş bir taban ve güçlü bir desteği olan, 1950 ve 1954 parlamentosunda da görev yapmış, Şeyh Kasım Küfrevi’nin hikâyesi yerel eşrafın parti tercihlerindeki belirleyici unsuru ortaya koyması açısından önemlidir. Küfrevi 1957’de meclise bağımsız giren tek milletvekilidir. Ancak Küfrevi daha sonra DP’ye geçmiştir. 27 Mayıs sonrasında Yassıada’da yargılananlardan biri de Kasım Küfrevi olacaktır. DP yönetimini ve milletvekillerini yargılayan Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol Küfrevi’ye sorduğunda: “*Bağımsız seçilmişsin, sonradan neden DP’ye geçtin?*” Küfrevi’nin yanıtı her şeyi özetlemiştir. “*Bizim bölgenin icabatı hükümet partisinden olmayı zorlar.*” (Hürriyet, Yalçın Doğan, 15 Ekim 2009).

Bingöl ilinde bir önceki parlamentoya göre değişiklik olmamıştır. Diyarbakır’da yeni isimlerden biri Diyarbakır eşrafından DP milletvekili Mehmet Nuri Onur’dur. Mehmet Nuri Onur, DP iktidarı döneminde müteahhitlik, çiftçilik, tüccarlık ve belediye başkanlığı yapmıştır. Yine Diyarbakır’dan seçilen yeni isimlerden Sezai Demiray eşraf ailesinden olup, tüccarlık, çiftçilik ve Diyarbakır belediye başkanlığı yapmıştır.

Mardin’den büyük aşiretlerden Mehmet Selim Telliğaoğulları listede yer almıştır. Yine Kermeoğlu ailesinden Halim Kermeoğlu Mardin listelerinden seçilir. Bir önceki seçimde Urfa’da başarısız olan CHP bu defa Urfa’da büyük bir başarı elde etmiştir. Aday listelerinde aşiretlere yer veren CHP’nin listesinden giren Urfa’dan Dinai (Davaran) aşiretinden Ömer Yüksel, Şeddadi Aşireti’nden Aziz Gökhan, Siverek Kırvar Aşireti’nden Abdurrahman Odabaşı, Barazi Aşireti’nden Yaşar Alhas da listelerde yer almıştır. Van’dan Seyyid Abdulvahap Altınkaynak, Arvasi ailesinden Seyyid Abdülhakim Arvas listelerde yer alan yeni isimlerdendir.

1950 ve 1954 parlamentosunda yer almış, daha çok “bölgenin geri kalmışlığı” sorununa vurgu yapan Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci, Hasan Oral gibi isimler 1957 parlamentosunda yoktur. Milletvekili profilindeki bu değişiklik yeni ideolojik düzende kalkınmaya yer olmadığına işaret etmektedir. Parlamentoda “bölgenin geri kalmışlığı” vurgusunu yaparak kalkınma isteyenlerin etkisinin azaldığı söylenebilir.

1957 yılı parlamentosu eğitim düzeyinde, bir önceki döneme göre, üniversite mezun oranında artış göze çarpmaktadır. Tablo 12’de görüldüğü gibi 1950 itibariyle yüzde 50’nin üstünde seyreden Üniversite okuma oranı 1957’de yüzde 63,5’e çıkmıştır. Mastır ve doktora eğitimi alanlar ile beraber bu oran yüzde 67,3’dür. Bunun yanında idadi ve daha düşük okullardan mezun olanların oranı yüzde 40’9’dan yüzde 28,2’ye düşmüştür. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687).

Yukarıda da bahsedildiği gibi 1957 parlamentosu meslek dağılımında, üniversite mezunu oranının yüksekliği, çiftçi ve tüccar oranlarındaki düşüş ile ilişkilidir. Bu dönem artık kentleşme, sanayileşme ve göçün getirdiği olanaklarla imkânlarını artıran yerel elit dışındaki ailelerinin çocuklarının da okuma fırsatı bulduğu bir dönemdir.

Tablo 12: 1957 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Tablosu

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
	12	11	18	15
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%	28,8%
	3	1	1	2
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%	3,8%
	7	5	1	3
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%	5,8%
	23	23	23	33
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%	63,5%
	6	3	1	2
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%	3,8%
	1	1	1	2
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%	3,8%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44	52

1957 parlamentosunun meslek profilinde önceki yıllarda ilk sırada görülen çiftçi ve tüccar oranı (26,9) bu defa ikinci sıraya gerilemiştir. Buna göre 1957'de mesleki dağılımda yüzde 28,8'lik bir oranla avukatlık birinci sırayı almıştır. 1957 parlamentosunda üst düzey bürokraside yer alanlar ve yerel idareciler bir önceki döneme göre ağırlığını korumuştur. 1954 yılı itibariyle müteahhitlik meslek grupları içinde yer almaya başlamıştır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II:680-687).

Tablo 13: 1957 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
	10	4	1	3
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%	2,3%	5,8%
	4	6	4	6
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%	9,1%	11,5%
	2	3	4	3
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%	9,1%	5,8%
	4	8	5	15
Avukat	9,3%	20,5%	11,4%	28,8%
	8	4	2	3
Eğitimci	18,6%	10,3%	4,5%	5,8%
	5	2	5	6
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%	11,4%	11,5%
Belediye Başkanlığı	5	4	8	9
	11,6%	10,3%	18,2%	17%
	3	5	5	3
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%	11,4%	5,8%
	13	8	7	9
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%	15,9%	17%
	1	3	5	4
Sivil Tıp	2,3%	7,7%	11,4%	7,7%
	4	1	2	4
Basın-Yayın	9,3%	2,6%	4,5%	7,7%
	7	11	15	14
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%	34,1%	26,9%
	-	-	2	5
Müteahhitlik	-	-	4,5%	9,6%
	1	2	-	1
Din Adamı	2,3%	5,1%	-	1,9%
Milletvekili Sayısı	43	39	44	52

Sonuç

Bu çalışmanın sorunsalı, 1946-1960 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerin, parlamentoda nasıl ve kimler tarafından temsil edildiğinin ortaya çıkarılması oldu. Parlamenter sisteme Doğu'dan bakmayı amaçlayan bu çalışma ile siyasal partilerle bölgedeki siyasal temsili sağlayan güçler arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya konmaya çalışıldı. Bu amaçla, parlamentoda yer almış milletvekillerinin profilleri ve merkez ile kurdukları ilişkinin mahiyeti irdelendi. Bunun için Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinden ve kişisel görüşmeler ve anılardan yararlanıldı.

Çok partili hayata geçilen 1946 ile 1960 yılları arasında bölgenin temsiliyetinin büyük ölçüde yerel eşrafın elinde olduğu gözlemlendi. Ancak siyasi partilerin, yerel seçkinlerle oy toplama yoluyla kurdukları ilişki biçiminin de dönemlere göre değiştiği görüldü. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden "yerel eşraf"ın, içinde büyük toprak sahipleri, aşiretler ve tarikat liderleri ve bu sınıfın okumuş, entelektüel kuşağını içeren çok katmanlı bir yapı olduğu sonucuna varıldı. Yerel seçkinlerin, tüm katmanlarının parlamentoda temsil olanağı

bulması 1950'li yılların DP iktidarı döneminin özelliği idi. Ancak bu katmanların siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimleri 1950'lerin sonu itibarıyla dönüştü.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde, DP'ye destek veren taban üç katmanda toplanabilir. Bu katmanlardan biri Müslümanlık üzerinden tanımlanabilir. Said Nursi, Mevlana Halid Nakşibendi hareketi ve Kadiriler genel olarak DP'yi desteklemiştir. DP'yi destekleyenler arasında, Tek Parti döneminde kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalamak isteyen kesimi de katmak gerekir. İkinci grubu büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri ve yerel eşraf oluşturmuştur. DP'nin yerel eşrafla kurduğu işbirliğinin en güçlü kanadını ise 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı Mecburi İskân Kanunu'nun mağduru olan, sürgün aileleridir. DP'nin 1950 seçimlerindeki zaferinin arkasında bu sürgün ailelerin desteği görülür. Bu destek 1950'ler sonrası açık bir ittifaka da dönüşmüştür.

Yerel eşrafla, aşiret liderleri, şeyhler ve mellelerle DP arasında kurulan ittifakın bir diğer katmanını, 1960'larda sol içinde politize olan Kürt entellektüelleri oluşturmuştur. 1950-1959 yılları arasında dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanı sıra, 1940'larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitilmiş kuşaklar da parlamentoda yer almışlardır.

Doğu'nun sorunlarını ekonomik ve kültürel olarak "geri kalmışlık" üzerinden değerlendiren bu kuşak, çok partili hayatın getirdiği parlamenter sistem içinde kendilerine yer bulmaya çalışmışlardır. Bu kuşağı harekete geçiren motivasyon demokratik kanallar üzerinden "Doğunun sorunlarına" çözüm bulabileceğine dair inanç olmuştur. Bu aydın kuşağı, çıkardıkları yayınlar ve kurdukları derneklerde Kürt kültürünü yaşatmaya çalışmış, ancak eğitim yoluyla bölgenin geri kalmışlıktan kurtulabileceğini düşünmüşlerdir.

1946 yılı itibarıyla parlamentoda yerelliğin artması Bölge'nin parlamentodaki temsilinin gücünü göstermektedir. Ancak milletvekillerinin meslek, eğitim ve aile soyağacına bakıldığında bunun elit temsiliyeti olduğu açıktır. Yerelliğin güçlenmesi, yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin devamlılığına işaret eder. Dolayısıyla siyasal partilerin, CHP ya da DP, bölge siyasetini nasıl belirlediği tartışmasında öne çıkan temel gerçeklik, yerellik oranındaki artıştan daha çok, siyasetin yerel güçler üzerinden sürdürülmesidir.

Bu ittifakın hafızası Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanan sürece dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel seçkinlerle kurduğu ilişki, zaman zaman çatışmalar yaşansa da, büyük oranda dayanışma içinden sürdürülmüştür. Osmanlı merkezi idaresinin beyliklerle kurduğu patronaj ilişkisi, niteliği değişmekle birlikte, Cumhuriyet döneminde çok partili hayatın kurumları üzerinden de devam etmiştir. Örneğin 1908 seçimlerini inceleyen çalışmalara bakıldığında Şark vilayetlerine seçilmiş mebusların, "Türk" olarak gösterilmekle beraber, kentli Kürt eşrafı olduğu anlaşılır. Bu mebusların mensubu olduğu ailelerin erken Cumhuriyet döneminde de CHF ile birlikte hareket ettiği görülmüştür. (Beşikçi Beşikçi, 1991: 49)

Cumhuriyet döneminde, özellikle Şeyh Said İsyanı sonrası, CHF bölge illerinde parti teşkilatlarını kapatmış ve bölge partinin merkezden tayin ettiği bürokratlarca yönetilmiştir. Ancak, mebusan meclislerinde yer almış ailelerin bir çoğu Uluğlar, Ocaklar gibi, CHF ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Verilerin ortaya çıkardığı gerçek, toprak sahipliği –siyaset – bürokrasinin ilişkisi çok partili hayat boyunca devam ettiğiidir.

1946-1961 yılları arası yapılan seçimlerde, seçimlere katılım oranının bölgede yüzde 84 ile yüzde 95 arasında seyrettiği görülmektedir. Bölgedeki katılım oranının yüksekliği, 1950'li yıllar için, yerel güçlerin halk üzerindeki gücünü gösteren olgulardan bir diğeridir. 1950'ler itibariyle parlamento büyük oranda yenilenmiştir. Tek parti döneminde merkezle olan ittifakı devam eden Tigrel, Uluğ, Kalfagil gibi 1946 parlamentosunda da yer almış yerel eşrafın 1950 yılı parlamentosunda liste dışı kaldığı görülmüştür.

Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasında toprak ağaları ile sağlanan ittifak, bu ailelerden DP'ye gelen desteği önemli ölçüde artırmıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç Türk burjuvazisiyle bütünleşmiş olan toprak ağaları ve şehirlî eşraftı. Parti tercihlerinde ise ideolojik olmaktan çok pragmatik sebepler belirleyici oldu. Bir başka belirleyicilik ise bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı, aşiretler ve aileler arası karşıtlık ve rekabetti.

1950-1960 yılları arasında, parlamentodaki meslek dağılımında çiftçilerin temsiliyetinin öne çıkması yerel eşrafın hakimiyetini gösteren bir başka göstergedir. Milletvekili olan çiftçi ve tüccarların birçoğunun önceki dönemlerde belediye başkanlığı yapmış olmaları mesleklerin tek elde yoğunlaşmasını ve yerel eşrafın merkezi idarede olduğu kadar yerel idarede de söz sahibi olduğunu açığa çıkarır. 1950-1960 yılları arasındaki parlamentoların meslek profilinde görülen ikinci bir özellik, hukuk ve tıp eğitiminin ön plana çıkması oldu. Bu özellik, yerel eşrafın üniversiteli aydın kuşağının parlamentodaki varlığına işaret eder. Tek Parti iktidarınca parlamentoda görülen mesleki dağılımda asker ve üst düzey bürokrasi, mülki idarenin oranlarının yüksekliği 1950 yılı itibariyle hızla düşüş göstermiştir. Bu düşüş Doğu'nun parlamentoda temsiline bir sivilleşmeye ve yerleşmeye de işaret etmektedir.

1957 seçimleri ile parlamento profilinin değişmeye başladığı, yerel elitin "Doğucu" entelektüel katmanının parlamento dışında kaldığı görüldü. DP, 1957 yılı itibariyle milletvekili adaylıklarında bir yandan önde gelen Kürt aydınları tasfiye ederken bir yandan yerel güçlerle ilişkisini sürdürdü. Ancak DP'nin Doğu sorununa yaklaşımında da bir takım kırılmalar oldu.

Bu kırılmanın en şiddetlisi 1959'da, 49'lar ve *Kıvımlı Olayı* ile gerçekleşti. Böylelikle Kürt entelektüellerinin siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960'larda değişmeye başladı. Kürt aydın grubunun bir kısmı siyasal sistem içinde edindikleri statükoyu devam ettirirken bir kısmı ise sol içinde, özellikle TİP içinde, kendini ifade etti. 1970'lerde ise illegal örgütlenmeler üzerinden legal siyasal alandan ayrıştılar. Parlamento alanı ise, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, bölgeyi devletle özdeşleşmiş, aşiret, toprak ilişkilerine dayalı sınıfların temsiliyetine bıraktı.

Kaynakça

- Türkiye'de Zirai Makinalaşma, Ankara: SBF Yayını, N. 39-21, Ankara, 1955.
- Alış, Ahmet. *The Process of the Politicization of the Kurdish Identity in Turkey: The Kurds and the Turkish Labor Party (1961-1971)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Boğaziçi Üniversitesi 2009.
- Akekmekçi, Tuba – Pervan, Muazzez. (Der.) Necmettin Sahir Silan Raporları (1939-1953 Tarih Vakfı Yurt Yay.2012.
- Arslan, Rıfki. *Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*. San Matbaası, 1992.
- Aygen, Cemal. Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri, Ankara: SBF, Mart, 1962.
- Aytekin Gezici, Kürt Tarihi, Ankara: Tutku yayınevi, 2013.
- Beşikçi, İsmail. *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler*. Ankara: Yurt Yayınları, 1991.
- Biyografiler 1967 ve 1973 Diyarbakır yıllıkları, Kara-Amed Dergisi, s. 1, 2, 4.
- Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980, Yapı Kredi Yayınları.
- Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 1990.
- Cemil Özcan, Feridun . Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. İçinde: Türkiye'nin 1950'li Yılları, Der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim, 2016.
- Demirel, Ahmet. *Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler Ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- David, McDowall. *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.
- Ebiñç, Sait. Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Ekinci, Tarık Ziya. *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*, İstanbul: Sosyal Tarih yayınları, 2011.
- Ekinci, Tarık Ziya. Lice'den Parişe Anılarım, İstanbul, İletişim, 2010.
- Ekinci, Tarık Ziya. Kişisel görüşme kayıtları, 13 Ekim 2016.
- Emin Yalman, Ahmet. Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.
- Kemal Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul: Timaş yayınları, 2004.
- Mete Tuncay, Siyasal Gelişmenin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt:7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- Miroğlu, Orhan. *Hevsel Bahçelerinde Bir Dut Ağacı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Öner, Kenan. Siyasi Hatıralarım Bizde Demokrasi, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.
- Önen, Nizam, "Bir Tek Parti Dönemi Politikacısının Gözünden Cumhuriyet'in 'Doğu' Meselesi ve Bürokrasinin Hali: CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın Doğu Gezisi", Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar, Bahar: 2011.
- Tan, Altan. *Kürt Sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Timur, Taner. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul: İletişim yay, 1991.
- Toker, Metin. Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Serler Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Unat, Nermin Abadan. Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1966.
- Zürcher, Erik-Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Diğer Yayınlar

BCA, 490.01/571.2274.1

BCA, 490.01/277.1112.2

Cumhuriyet, 21 Eylül 1957

Cumhuriyet, 26 Eylül 1957.

Hürriyet, Yalçın Doğan, 15 Ekim 2009.

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt II.

TBMM Albümü, 1920-2010. 2. Cilt:1950-1980.

TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No:22.

Resmi Gazete, Sayı:7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun Nu:5826

Turkey's Integration to Capitalism Within Uneven and Combined Development Approach: "1945-1960"

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kapsamında Türkiye'nin Kapitalizme Entegre Oluş Süreci: "1945-1960"

Çetin ÖZDEMİR*

Abstract

This article aims to criticize classical international relations theories in regard to issues of internality and externality, ahistoricism, and asociologism within the scope of historical sociology. In doing so, the article will address the uneven and combined development approach. An analysis of Turkey's integration to world capitalism between the 1940s and the 1960s will serve as a case study for this critique. The article will employ a Marxist method with a historical analysis. The article claims that historical sociology takes up international relations by embedding it in societies' historical contexts and structures. Within this framework, the uneven and combined development approach provides a significant dimension to understanding the social interactions between the domestic and the international structures within historical processes. Particularly, combined development, which connotes the amalgam of modern and backward forms of production, helps us to overcome the separation between the national and the international. For this reason, the article claims that Turkey's incorporation into capitalism after WWII contains significant dynamics of combined development (economic, political, and sociological) in both intra – and inter-state levels. Specifically, Turkey's technology transfer after the war in terms of new class dynamics emerges as a significant mechanism of combined development.

Keywords: Capitalism and states-system, Historical sociology, Internal and external issue, Mainstream International Relations theories, Turkey's integration with capitalism, Uneven and Combined Development.

Öz

Bu makale, klasik Uluslararası İlişkiler teorilerini özellikle içsellik ve dışsallık sorunu, tarih ve sosyoloji dışı olma kapsamında kritik bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda makale, eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımını irdelenecektir. Vaka olarak Türkiye'nin 1945'ler ve 60'lar arası dönemde kapitalizme entegre oluş süreci tartışılacaktır. Marksist bir yöntem ile ikincil kaynaklar üzerinden gidilerek tarihsel bir analiz yapılacaktır. Temelde; makale, tarihsel sosyolojik bir perspektiften uluslararası ilişkileri ele alırken onu tarihsel bağlamlara ve toplumların sosyal yapılarına yerleştirdiğini iddia etmektedir. Bu çerçevede; eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımı, domestik ve uluslararası yapı

* Çetin Özdemir, Doctoral Student at Istanbul University Political Science and International Relations Department, cetinozdemir@hotmail.com.

arasındaki etkileşimlere odaklanarak tarihsel bağlamlara vurgu yapmaktadır. Bilhassa; bileşik gelişme-üretim modlarının modern ve geri kalmış formlarının karışımını ifade etmektedir – ulusal ve uluslararası alan arasındaki ayrımının sorunsallaştırılması bakımından önemli olmaktadır. Bu nedenle; makale, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalizme eklenme sürecinin devletler içi ve devletler arasında ki düzeylerde bileşik gelişmenin dinamiklerini (ekonomik, politik ve sosyolojik) önemli bir biçimde taşıdığını iddia etmektedir. Özellikle, Türkiye'nin savaştan sonra Batı'dan teknoloji transferi ve bu çerçevede sınıf ilişkileri bileşik gelişmenin önemli bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri, Eşitsiz ve bileşik gelişme, İçsellik ve dışsallık sorunu, Kapitalizm ve devletler sistemi, Tarihsel sosyoloji, Türkiye'nin kapitalizme entegre oluş süreci.

Introduction

This article aims to address a debate between the disciplines of historical sociology and international relations (IR) regarding some common problems in the international system. The article will focus on the social change of societies at both intra – and inter-levels by taking the impact of social forces into consideration. In so doing, the article will aim to transcend the duality between the national and the international spheres by raising historicism and sociology as significant components to dealing with the basic arguments of classical IR theories particularly neorealism. One of the fundamental goals of this article is to problematize the binary relationship between the national and the international in line with the U&CD approach (Kelly, 2003). The article will raise the totality of the social world by amalgamating inter and intra-state forces in terms of U&CD (Matin, 2007, p. 420). Kamran Matin claims that it is important to provide complementation between historicization of international relations and internationalization of domestic issues. Matin emphasizes that U&CD enables us to see the relationship between the coexistence of multiple societies and their endogenous processes of social change (Anievas & Nisancioglu, 2013, pp. 81-82;). Therefore, he takes U&CD seriously as a way to highlight universality, which is interactive and heterogenous, to overcome ethnocentric international social theory (Matin, 2011, pp. 2-3). Finally, this discussion will be applied to Turkey's integration with the capitalist economic system between the mid-1940s and the 1960s in line with the U&CD approach.

In this article, I will problematize several significant questions: first, how does historical sociology account for the binary conception between the domestic and the international structures within historical and sociological contexts when mainstream IR theories are considered? To this end, can the U&CD approach historically and socially explain Turkey's integration to capitalism after WWII within the context of the interactions between internal and external dynamics? In other words, what are the dynamics informing Turkey's incorporation into capitalism after the war in terms of U&CD? Specifically, how was this integration process, particularly in terms of technology transfer, shaped by new social class relations?

Historical Sociology and International Relations

In this part, I will go over a significant evaluation of the mainstream IR theories, particularly neorealism from a historical-sociological perspective. For this reason, first, I will define historical sociology briefly, and then I will discuss criticisms of historical sociology towards especially neorealism in terms of internal and external issues and ahistoricism. In the following part, I will focus on two main approaches, which are Weberian and historical materialist, by giving an extra importance to historical materialism. I will also debate the relationship between the states-system and capitalism in line with some Marxist writers.

What is Historical Sociology?

Historical sociology aims to cover the structures of societies within historical processes (Delanty & Isin, 2003, pp. 1-6; Abrams, 1982; Smith, 2014). In other words, historical sociology endeavors to explain the relationship between social actions which are deliberate and unintentional, and structural forces which are socially constructed. Human agency is not outside of history, rather it is constituted in structures within both time and space, and it is part of social relations; thus, historical sociology examines social processes and facts across time and space in a generalizable form (Lawson, 2007, pp. 359-360; Smith, 1991, pp. 1-7), "In my view, historical sociology is better understood as a continuing, ever-renewed tradition of research devoted to understanding the nature and effects of large-scale structures and fundamental processes of change" (Skocpol, 1984, pp.1-4). Craig Calhoun (2003) also emphasizes the importance of social change to embed the aspects of the past in specific contexts (pp. 383-386). Calhoun (1998) has problematized historical facts in terms of continuity, discontinuity and historically situated phenomena (pp. 859-868). In summary, historical sociology aims to bring the historical contexts of ahistorical sociology and sociological forces into atheoretical history (Goldthorpe, 1991, pp. 211-215; Hobden, 1998, 21-24).

A Brief Glance at the Relationship Between Historical Sociology and Mainstream International Relations (IR) Theories

Historical sociology had not received a central concern in IR until the 1980s. As has been discussed in the previous section, historical sociology is an important field for understanding large – scale changes in world politics. Kees van der Pijl (2015) claims that international historical sociology (IHS) should focus on society first, then history and after that the international sphere without reifying them (p. 47). In line with Pijl's perspective; John M. Hobson, George Lawson and Justin Rosenberg address the issue of historical sociology towards IR by taking C. Wright Mills's sociological imagination into consideration (Mills, 1959).

Briefly stated, classical IR theories, especially neorealism, examine international phenomena without emphasizing a society's domestic dynamics, so they do not consider the impacts of a state's domestic relations on inter-state relations (Waltz, 2000, pp. 27-41; Wendt, 1987, pp.

340-344; Gilpin, 1984, p. 290; Walker, 1993). Classical IR theorists, such as Kenneth Waltz, Martin Wight, Hedley Bull and so on, consider the international sphere as a distinct entity from domestic forces, and in so doing, they do not emphasize the historical and the sociological dynamics of geopolitical regularities (Yalvac, 2013, p. 6). In this framework, John M. Hobson (2002) claims that Kenneth Waltz draws three types of tiers in international politics (pp. 66-68). The first one is the anarchic structure of the international system; the second is the character of units; and the third is the distribution of state capabilities. Hobson takes the second type of tier seriously because Hobson claims that Waltz conceptualizes states (not as an independent variable) in terms of functionality. To put another way, Waltz considers states as an actor emulating other strong states in the consequence of socialization in the international system, which is anarchical (Waltz, 1979, pp. 79-129; Smith, Booth & Zalewski, 1996, pp. 47-59; Buzan, 1996). Thus, Hobson defines Waltzian neorealism as structure-centric instead of state-centric. Furthermore, Robert Gilpin (1981) discusses states' capacity to adapt to the international system, but he cannot account for the effect of domestic variables on international structure (pp. 96-105). In so doing, he, like Waltz, ignores the second tier. For Gilpin, domestic forces exist as a solely intervening variable rather than an independent variable (Hobson, 2002, pp. 68-70). Additionally, neoliberalism (contrary to liberalism) takes states seriously and emphasizes anarchy but affirms other actors' roles in the international system. Yet, it also puts a barrier between societies' internal and external dynamics. (Keohane and Nye, 1977, pp. 24-38; Keohane and Martin, 1995, pp. 40-50; Dougherty and Pfaltzgraff, 2001, pp. 68-69).

On the other hand, sociology, which is to say classical social theory, deals with social formations in a society without considering the dynamics of international phenomena (Rosenberg, 2013). In this way, both classical social and IR theories cannot focus on the interactive relations between the national and the international structures. Justin Rosenberg expresses that classical social theory and IR should combine internal and external dynamics of social change historically to transcend methodological nationalism. Therefore, Rosenberg emphasizes a methodological internationalism (Chernilo, 2010, pp. 91-92).

In addition, it is useful to mention two significant concepts within IHS, chronofetishism and tempocentrism. These two concepts constitute an underlying property to understand the claims of second wave of Weberian Historical Sociology (WHS) focusing on the relationship between the states-system and capitalism and contributing to debates regarding the sociology of international relations (Hobson, Lawson & Rosenberg, 2010, pp. 16-17). I will limit myself to contend the tempocentrism in criticizing the mainstream IR theories since these theories are isomorphic or homologous through their construction of the present as naturalized and reified; in other words, to these theories, the past is equivalent to the present. Thus, world politics are considered in terms of the timeless and constant logic of anarchy. Mainstream theories take many categories (anarchy, balance of power, etc.) for granted and apply them to all times and places unproblematically (Hobson, 2005, pp. 368-369; Lawson, 2006, pp. 398-402). Therefore, all wars or conflicts are debated in anarchical environment which does not change, and all political units, such as empires and nation states, have similar and functional properties (Lawson, 2007, p. 346).

For example, Robert Gilpin claims that the nature of international relations has not changed across history (Rosenberg, 1994, pp. 94-95). Hans Morgenthau states that the objective laws have been the concrete rules of international events (Cooper, 2013, p. 574). Structural realism as understood by Kenneth Waltz (1979) has reached law-like generalizations by emphasizing the recurrence of historical events (p. 574). In this framework, Waltz considers the rivalry between the USA and the USSR as an equal component to the rivalry between Sparta and Athens. Therefore, this conflation prevents us from seeing the embeddedness of different historical contexts. Historical sociology asserts that the past and present are different entities, and the present has unique attributes. (Hobson, 2002, pp. 5-15). Additionally, as I would discuss in the following parts, historical materialist approaches in IR not only emphasized historical and emancipatory aspects of social world but also addressed its holistic property. In any case, this is one of the most prominent components of historical sociological approaches (Skocpol, 1984).

Consequently, these concepts are important owing to liberalism's and especially neorealism's ahistorical and asociological aspects since these theories reify state and use history to justify the present without focusing on spatial-temporal dynamics (Bhambra, 2011, pp. 656-661). Neorealism with many reasons cannot explain the change of the international system especially systems change. John Ruggie (1986), Richard Ashley (1986) and Robert Cox (1981) raise substantial criticisms towards neorealism, which does not consider the social change. In this context, Lawson and Hobson (2008) focus on the approach of a historicist historical sociology (pp. 7-16). E. H. Carr (1967) claims that there is no absolute truth in history which is promoted by traditional historians, and that historical relics should be embedded in broader social contexts. A dialogue between the past and the present should be provided. Historians should be able to separate significant causes from accidental causes, provide understandable meaning about social change, and be open to new interpretations and facts. Lawson and Hobson (2008) suggests that a historicist historical sociology should cover accidental, agential, contextual, and particular aspects of historical and social processes (p.17). Therefore, these scholars aim to bring historicism into ahistorical IR theories.

Weberian Historical Sociology (WHS)

Marx Weber's definition of the state has a significant place in understanding why neo-Weberian scholars take the violence on the formation of states seriously. "Today, however, we have to say that a state is a human community that (successfully) claims the monopoly of the legitimate use of physical force within a given territory (Gerth and Mills, 1946, p. 78)." The state as an authority has the right to use violence on a given territory. This definition is also significant since it considers the state as an autonomous and an administrative institution. Weber (1978) claims that there is no single causal change in societies. Social change is multi-causal and multi-dimensional and includes distinct types of domains such as economy, religion etc. (Holton, 2003, pp. 27-33). Through Weber's definition of the state, Otto Hintze (1975) examines the relationship between the military organization and states' composition (pp. 178-315).

As has been discussed in the literature, WHS aims to bring society, state, and international entities not considered by neorealism. In other words, WHS aims to make up an integrated theory that contains sub-national, national and international realms. Scholars like Theda Skocpol (1979; 1985), Charles Tilly (1977; 1990), Michael Mann (1986; 1988), Antony Giddens (1985; 1993), Perry Anderson (1974), Brian Downing (1992), Thomas Ertman (1997), and Hendrik Spruyt (1994) represent the first wave of WHS.¹

Broadly speaking, the first wave examines the effect of states' construction on domestic structures, and it problematizes the states system within states' construction, centralization and autonomy. In so doing, it focuses on impacts of war, military and strategic competition to understand states' centralization and sovereignty. Furthermore, scholars in the first wave of WHS focus on macro structural processes and the important place of institutions in the social world. According to Yalvac (2013), the first WHS can provide a theoretical state understanding instead of considering the state as a rational and unitary realm. Besides, the first Weberian approaches can take up the relationship between state-systems and social structures or vice versa. Hence, it can create a sociology of international relations (Hobson et al., 2010, p. 14). However, despite all these contributions, the first wave Weberian approach is criticized as a result of its formations of domestic structures in interaction with geopolitical logic deriving from timeless international anarchy (Hobson et al., 2010, pp. 15-16). This approach reproduces the main arguments of neorealism and even makes neorealism more realistic by providing sociological content (Yalvac, 2013, p. 9).

John M. Hobson (2000), in contrary to the first wave of Weberian approaches, develops a structurationist theory to explain state-society complexes in terms of socio-domestic and international global forces (also see: Bhambra, 2010, pp. 131-133). With this approach, he claims that the domestic and the international structures are embedded in social relationships. According to Hobson, states' agential power at the domestic level structurally shapes and constraints the domestic realm. Another agential power is states' influence on the international system. Hobson talks about six basic variables (history and change, multi-causality, multi-spatiality, partial autonomy, complex change, and non-realist concept of state autonomy) to examine the interaction between states and the international system in the critical thinking of Morgenthau and Waltz. Hobson endeavors to apply these ideas to a theorization of the trade protectionism and tariffs of three important countries: Britain, Germany, and Russia. Hobson (1998, pp. 300-301) specifies that these countries reacted differently to the rising commercial relations at the end of 19th century (also see: Halperin, 1998, pp. 331-336).

Eventually, Hobson raises the substantial arguments of connecting intra-state relations to inter-state relations, pursues a historical and sociological approach, and transcends Euro-centrism in IR.

1 However, it is important to emphasize one point that although some scholars in the first wave like Perry Anderson is qualified as a Marxist, these writers are the first to import historical sociology into IR discipline and go beyond the Weberian tradition (Hobson, Lawson & Rosenberg, 2010, p. 14-16). Additionally, Skocpol, Tilly, and Mann makes up the core of this genre.

However, he is criticized since he cannot emphasize the global socio-spatial networks (Shaw, 2000, pp. 229-241). The second wave examines international relations through neorealism's pre-global conceptualization. This wave is criticized since it considers the social world as an autonomous field (Shaw, 1998, pp. 321-324). Therefore, it results in an ahistorical feature that universalizes the societal relations of capitalism and cannot refrain from tempocentrism to explain structural and systemic change (Dufour and Lapointe, 2012, pp. 97-99). Martin Shaw (1998) talk about a third wave in historical sociology that contains the new globalist forces (p. 325).

Historical Materialist Approaches

Historical materialist approaches have contributed to IR discipline importantly. Some Marxist debates in IR regard the transnational class structures and modes of production. Benno Teschke (2011) claims that antagonism between capitalist and non-capitalist states have decreased, and a universal proletariat class has taken form (pp. 1090-1093). As a result of these developments, a communist cosmopolite world now exists in the international sphere. However, Marxism is criticized as an internal theory that cannot explain the states-system. Furthermore, Marxism has neglected the role of the states-system in terms of the reproduction of capitalism and has disregarded the role of capitalist geopolitics in terms of creating a socialist world. As Kees van der Pijl (2007) discussed, Marxism could not produce a perspective addressing states' external relations. According to Kenneth Waltz (1979), Marxism depicts an internal theory that cannot account for dynamics of international relations (pp. 18-37). Waltz also includes imperialist theories in these criticisms.

Some scholars such as Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding (n.d. pp. 116-120), Nikolai Bukharin, and Vladimir Lenin who wrote on imperialism emphasized the final stage of capitalism and the accumulation of capital in the core countries, but they could not account for the theoretical structure of the international system. Those scholars considered geo-political competitions, the colonization process, and WWI as an outcome of capitalism. Therefore, an instrumentalist understanding towards the state dominated their agenda (Yalvac, 2013, p. 11). For example, Hilferding (1981) argued that capitalism transformed from old free competition into several financial institutions at the end of 19th century which controlled industrial production due to the centralization and accumulation of capital in the core countries (pp. 5-10). Financial capitalism was controlled by banks and run by industrialists and needed to spread towards new markets for the extraction of raw materials. Or, Lenin (1999) discussed the imperialism as a monopoly stage of capitalism (pp. 81-92). Lenin identified WWI as an outcome of capitalist powers' territorial division to control national markets and the extraction of raw materials. Lenin claimed that the war was capitalist classes' instrument towards both worker class in their countries and capitalist classes in other countries (also see: Knutsen, 2005, pp. 293-295).

As to the World-System Analysis, it can take up the relationship between the states-system and capitalism (Wallerstein 1995). Wallerstein (1974) examines the transfer of resources from

the periphery countries to the core countries (pp. 348-353). Wallerstein (2006) claims that a central authority in the world empire provides the transfer of resources through the tributary system while the same process emerges through the market in the world economy.² Therefore, this process results in unequal exchange since the core countries buy raw materials cheaply and then sells them expensively, which cause surplus value to be possessed by the core countries (Modelski and Thompson, 1999, pp. 114-116; Chase-Dunn and Grimes, 1995, p. 396). However, Wallerstein is criticized for examining the states-system as a component of capitalism and pursuing a deterministic-structural perspective (Hülagü, 2014, p. 195). Therefore, Robert Cox's studies go about the relationship between the states-system and capitalism differently. Contrary to the World-System Analysis, Robert Cox draws a picture examining the relationship between state and society instead of examining the world-system in IR. Cox (1981) discusses historical structures consisting of social forces, different forms of states and world orders (pp. 135-136). He applies the concept of hegemony to inter-state relations. He takes up a capitalist class as a transnational historical block due to its transnational production forms in the international order (Burnham, 1991, pp. 74-77; Apeldoorn, 2004, pp. 142-176).³

The Amsterdam School contributes to Cox's studies by criticizing determinist historical approaches emphasizing the economic structure to understand global and regional developments. The Amsterdam School claims that the dependency school and the World-System Analysis cannot explain the transnational class formation and agency concept (Overbeek, 1993). Hence, the School examines the historical materialism of an ontological world and highlights social classes' agential power in which historical materialism is constructed as a praxis theory. (Pistor, 2005, pp. 119-123). Within this scope, Henk Overbeek (2000) critically deals with historical materialism based on nation and state-centric arguments of IR. Overbeek approaches the transnational historical materialism covering the national, sub-national and supra-national categories within state and class formations, and transnational capital movements. Social forces are examined as a transnational variable with regard to state-society complexes (Overbeek, 2000, pp. 168-183). Moreover, Kees Van der Pijl (2007) develops a unit of analysis that focuses on states' modes of foreign relations to align with Marx's modes of production (pp. 619-637). In so doing, Pijl endeavors to develop an international relations approach which focuses on production processes. He (2007) claims that historical materialist approaches reduce states' foreign relations to production relations (pp. 16-19). Therefore, he (2007) denotes that specific types of production relations and foreign relations constitute the productive forces (pp. 621-623; also see: Yalvac, 2013, pp. 10-13).

States-System and Capitalism

We can talk about a prominent discussion between the states-system and capitalism in terms of why a capitalist system (which is not territorial) needs a territorial states-system (Callinicos,

2 Also see: İslamoğlu, 2010. This book is significant in regards to how the transfer of resources from rural areas to urban areas was distributed by the central authority in the Ottoman Empire through the tributary system.

3 For more information about this debate and process in Turkey, also see: Şenalp, N/D, 191-240.

2007, pp. 533-549; Teschke and Lacher, 2007, p. 566). Many scholars debate the reasons why capitalism emerges in a combination of multiple geo-political systems instead of coming out in a combination of world governments. In this context, David Harvey (2003) separates capital logic from territorial logic (pp. 27-36). Alex Callinicos (2009) supports Harvey's theory, and claims that there is an obligatory relationship between the capitalist system and the states-system (pp. 89-94). Callinicos specifically addresses independency models of geo-political competition and seeks a realist moment to eradicate a reductionist meaning between capitalism and Marxism. However, Callinicos is criticized for arguing the states-system in a Weberian pluralist model since he emphasizes the states-system's composition within its own peculiar dynamics (Teschke and Lacher, 2007, pp. 565-580). Additionally, Callinicos is criticized by Marxist approaches for having a realist perspective (Neil Davidson, 2009, p.9; Gonzalo Pozo Martin, 2007, pp. 551-563).

Political Marxism is another significant field that examines the interaction between the states-system and capitalism by considering the structural aspects of capitalism. Political Marxists focus on the interaction between economic field and political field. They regard surplus value transferred to the political sphere through economic means in capitalist economic system whereas in feudal system, surplus value is directly transferred by the political sphere (Yalvac, 2013, pp. 15). Additionally, they claim that social property relations govern constitution and transformation of international relations (Tansel, 2014, p. 7). Elen Meiksins Wood (1995 & 2003) and Robert Brenner (1977) object to any distinction between economy and politics, which are considered autonomous and irreducible for Weberian approaches. Wood (1995, pp. 19-48; 2003) claims that modes of production are formed in historical processes, and productive systems are considered living social phenomena. However, Political Marxism is criticized for neglecting Marx's value theory. Besides, it does not take the complex analysis of capitalist production into consideration. Moreover, it cannot examine the reproduction and circulation of capital and the distribution of surplus value (Callinicos, 2009, p. 98).

Justin Rosenberg (1994) addresses anarchy and balance of power germane to debates between capitalism and the states-system. Balance of power and anarchy in traditional terms have timeless logic. Rosenberg claims that geopolitical systems are associated with different modes of production. Geo-political systems exist in interaction with the production and the reproduction of social life (pp. 4-6). In feudal systems, war and political events were employed to acquire surplus value. In this context, a balance of power could not be mentioned. In feudal geo-politics, no one aimed to stabilize the system in terms of territorial components through military means. Political units struggled for territorial competition to receive surplus value (pp. 139-142).

Benno Teschke examines class and property relations influencing international relations. According to Teschke (2003, pp. 3-7 and pp. 46-48), the Westphalian treaty is a historical myth (also see: Carvalho, Halvard and Hobson, 2011). He considers the year of 1648 as a historical stage in terms of absolutist states' formation (not in the formation of modern states-system) (also see: Tansel, 2014, p. 8). Additionally, Hannes Lacher (2005) claims that we should look at historical totalities as mechanisms of capitalism (which are different from feudal systems in terms

of geopolitics) rather than transhistorical structures (pp. 30-34). Accordingly, it is important to look at certain institutions which are internalized by societies (Lacher, 2006, p. 60). Lacher (2002) goes about the feudalism-absolutism-capitalism trilogy (pp. 147-164). Consequently, Teschke and Lacher claim that the state formation process and the distinction between internality and externality in international systems have begun before the birth of the capitalist economic system (also see: Yalvac, 2013, p. 16).

Uneven and Combined Development (U&Cd) Approach

In previous parts, I discussed historical-sociological perspective on some basic concepts towards the classical IR theories, and within this context, I examined two important traditions, which are Weberian and historical materialist approaches. In this part of the article, I will discuss U&CD approach, which has been studied in IR discipline recently.

What is U&CD?

Before starting to define U&CD approach which is identified with Leon Trotsky, I would like to express Trotsky's ideas about stagism. Trotsky (2008, pp. 333-335 and p. 890; 2010, pp. 14-15) objects to stagism which is stated by a number of approaches (such as the modernist and Orthodox Marxist) as pursuing a linear development that every society must move through specific modes of production (also see: Pijl, 2015, pp. 56-57 and pp. 5-6; Thatcher, 1991, pp. 235-237; Callinicos, 1982). Trotsky defends an approach to overcome the deterministic view of these approaches that some societies may pass into intermediary stages. Trotsky emphasizes a multilinear development of history (Cooper, 2013, p. 588). A country's backwardness (as has been seen in Russia) becomes an opportunity for revolution to skip the intermediary stages due to the planless and complex character of combined development (Trotsky, 2008, p. 4; Elster, 1986, pp. 54-63).

Uneven development expresses different societies within the social context (Allinson and Anievas, 2009, pp. 49-52). Trotsky expresses unevenness as a historical law (Callinicos, 1982, pp. 1-2; Wright, 1957, p. 19). He associates unevenness with the birth of capitalist economic system, which is expansionist. He claims that the economic and cultural growth of a society and absolute levels of achievement in particular fields are two significant features of uneven development (Thatcher, 1991, pp. 237-238; Linden, 2007, pp. 147-148). Capitalism can merge different levels of advancement into a connected whole, and the tempo of capitalist development is uneven. The economic and cultural level decreases as the development rate of backward countries increases and as the development rate of advanced countries declines (Trotsky, 1957, p. 19).

Combined development connotes the combination of different stages in a society's development; in other words, this is the amalgam of modern and backward formations (Novack, 2011, pp. 135-155; Löwy, 1981). Trotsky considers a society's backwardness as an important factor in order to pass on communist property from capitalist property (Elster, 1986, p. 55). According to Trotsky,

backward countries have to make leaps under the external whip due to unevenness. Imperialism worsens certain branches of industrial development in specific countries by setting them against each other. For instance, Russia had to become a part of capitalist development due to the external necessity. (Trotsky, 1957, pp. 19-21; Trotsky, 2008, p. 5).

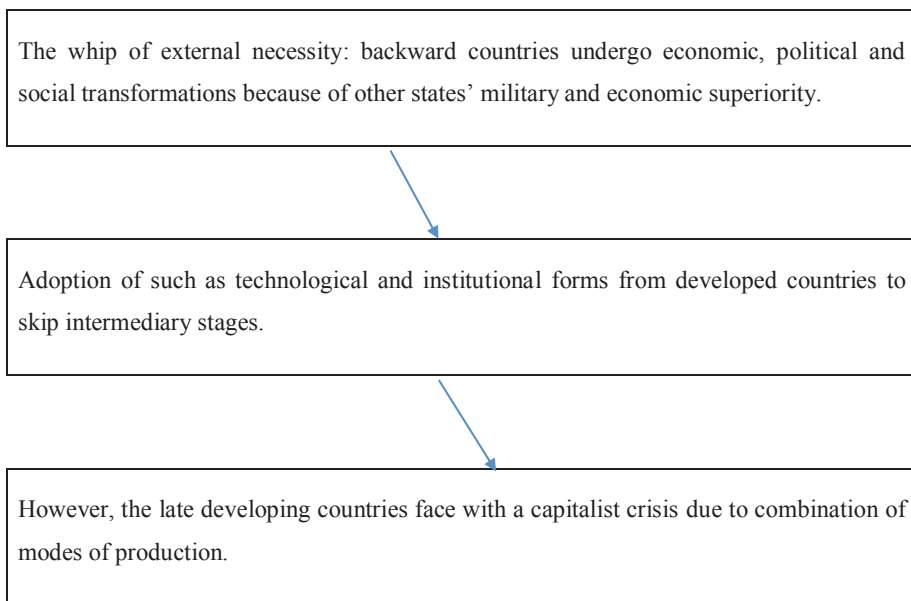
For this reason, U&CD might be seen between different sectors in national borders and inter-state systems. Trotsky claims that one might witness antagonism or contradiction in a society. For example, in a country, someone might witness traditional peasant production (primitive in agriculture, dominated by pre-capitalist, or merchant capitalist classes) and modern industrial production (dominated by foreign capital, developed by the state, or produced through combination of these two possibilities). Production intended for national purposes (smaller and backward) and the world market might exist together. Some countries might adopt modern forms of technologies, industrial organization, and scientific thoughts in some areas while the rest of society in other areas might not be on the same level (Trotsky, 1957, pp. 58-59; Bieler and Morton, 2014, p. 38).⁴ Concurrently, Neil Davidson (2009) admits two or more modes of production in a single formation and also focuses on intensive industrialization or urbanization in which pre-existing agrarian economies might be based on feudal or capitalist relations (pp. 14-15). And this might result in a combined development covering distinct types of capitalist development (such as competitive, monopoly and neo-liberal) in a country across a period of time (Allinson and Anievas, 2009, p. 52; Matin, 2011, p. 15).

In light of these discussions, the Russian revolution is a significant phenomenon due to its relations and interactions with capitalist expansionism (Allinson and Anievas, 2009, p. 51). Russia had to technologically compete with strong neighbors (such as the Western countries which were militarily and economically stronger and had higher political and cultural foundations) due to military insufficiency and establish new industrial institutions to narrow this gap. Therefore, this process resulted in the combination of highly developed industries with inefficient agricultural sectors because of dynamics of unevenness (Trotsky, 2008, p. 5). According to George Novack (2011), uneven and combined development appeared in Russia as the consequence of contradictory modes of production, which was in combination with pre-capitalist and capitalist relations. For Russia, combined development involved skipping specific stages due to capitalism's

4 In order to understand this combination, you can also see: Ernest Mandel, 2001, p. 559. Mandel claims that a society's agricultural sector in line with its backward properties determines the regulations of internal market due to the lack of the cumulative growth, which means passing certain thresholds, such as capital accumulation, types of industrial organizations, etc., so this process creates a break upon societies' industrialization. Significant amount of capital is diverted into other spheres, such as real estate from industrial sphere. If I apply this to Turkish case, Turkish entrepreneurs between 1954 and 1957 mostly invested on real estate instead of industry because of maximization of profit ratio despite the fact that a dynamic internal market was available due to a rapid urbanization, an increasing construction of highways instead of railways (this is described a transition from public property to private property), and development of mass communications in Turkey. This situation resulted in the demand of industrial consumption and agricultural products. Nevertheless, the industry due to its organizational and technological aspects were not in sufficient level in Turkey, and it was risky to invest on the industry sector for entrepreneurs who were more equipped in commercial sector (Şaylan, 1974, 81). Şaylan has referred to this source for this section: Cem, 1970.

invasion into her backward entities. Trotsky claims that Russia built railroads in the line of the mechanized production by skipping over European artisan and manufacturing stages (Mandel, Accessed March 15, 2016). New types of instruments of capitalist systems created a combined social formation for class relations. Feudal and pre-feudal relations were transformed into a peculiar alignment of classes.

Overall, U&CD specifies three essential arguments as Steve Rolf emphasizes (2015; pp. 113-153). The first argument is related to the whip of external necessity on states' socio-cultural and economic development (because of military and economic superiority of other countries). The second argument is regarding the privilege of historical development which provides certain advantages to developing countries to skip intermediary stages since they import technologies, organizational and institutional forms. Finally, the third argument encompasses the process of catch-up which results in contradictions concerning capitalist crisis in the late developing countries due to amalgam of modes of production. According to Rolf, the first and the second arguments reflect relations between states whilst the third argument expresses relations within social formations. These properties of U&CD might be shown with the figure below:

Reconsideration of U&CD

Although there are a number of scholars that contribute to Trotsky's approach (such as Jon Elster, Baruch Knei-Paz, George Novack, Ernest Mandel, Marcel van der Linden, etc.), Justin Rosenberg is the most significant figure who has reviewed that approach and put it in the agenda of IR.

Rosenberg (2006) claims that U&CD is a significant means to understanding the dynamics of the international system such as the balance of power (pp. 308-312).

Rosenberg (2010) asserts that U&CD as a social development is multilinear and interactive within historical processes (p. 183). A society's developmental processes take unequal spatial and temporal forms. Rosenberg incorporates Trotsky's views into an ontological presupposition, inter-societal pluralism and coexistence, and inter-societal causality (Shilliam, 2009, pp. 70-73). According to Rosenberg (2006, p. 312), classical sociology dealt with inter-societal coexistences and interactions without explaining the constitution of social orders and theorizing the dynamic properties of historical development (also see: Hobson, 2011, p. 151). Political multiplicity of the states-system is better understood through a consideration of U&CD (Rosenberg, 2010, pp. 167-171). In other words, inter-societal determinations derive from unevenness necessitating multiplicity within the inter-societal coexistence (Rosenberg, 2006, p. 320; Allinson and Anievas, 2009, pp. 52-55).

Rosenberg debates combined development as societies' obligatory interactions and their coexistence in terms of general abstraction. Societies' developmental processes are in interaction with their social structures. (Yalvac, 2011, pp. 85-88). Rosenberg (2006) and his co-authors approach the concept of development as processes of directional change which might be causally examined in terms of social relationships of particular structures (p. 330). Social development cannot be solely derived from a society's domestic structures since external conditions constitute an intrinsic aspect of social change (p. 331). As Rosenberg emphasizes, Robert Nisbet argues that through the plurality of history (its diversity, multiplicity, and particularity), many histories, chronologies, and times emerge (p. 333). Rosenberg accounts for the social totality by emphasizing multilinearity which is uneven development and interactivity which functions as combined development to examine human societies (Rioux, 2009, p. 589). This type of developmental process takes an ontological form. Geographical dimensions of states' behaviors are internationally associated with societies' internal development (pp. 312-313).

U&CD and Transhistorical Debates

A review of U&CD by other scholars results in a debate regarding whether U&CD is transhistorical abstraction, or whether it is a mode of production within various concrete relationships and dynamics. In other words, this debate asks whether U&CD is a historically generalized state process or if it is a fact which is peculiar to the capitalist-industrial period.

Rosenberg (2006) claims that U&CD is a transhistorical phenomenon which is intrinsic to historical processes (p. 309). Multiplicity of inter-states relations existed before the birth of capitalism. To this end, Rosenberg endeavors to capture geo-politics' dynamics by focusing on transhistorical processes. Only capital cannot explain the issue of geo-politics. Rosenberg suggests that U&CD might capture the sociological character of historical development and highlight the transhistorical fact of geo-political multiplicity (Callinicos and Rosenberg, 2008, pp.

88-94). Rosenberg claims that historical processes include the multiplicity of coexisting societies and cultural forms. For this reason, he benefits from Eric Wolf's arguments (2010) focusing on different types of societies in the year 1400 (pp. 24-72 and pp. 385-391). As a result, Rosenberg aims to discuss the geopolitical aspects of combined development with the social aspects of uneven development within the spread of the world market. Rosenberg aims to transcend the dual conception between societal and international reality. Accordingly, U&CD provides a significant aspect for international historical sociology (Rioux, 2009, pp. 585-586).

Hobson deals with U&CD as a sociological feature of historical development. Hence, if U&CD is not accepted as a transhistorical fact, it seems difficult to claim a (non) European-centric perspective (Tansel, 2014, pp. 1-25; Nisancioglu, 2014, p. 328). According to Hobson (2011), Europe was more backward between the 9th and 19th centuries than were other countries. European countries employed opportunities of their backwardness by benefiting from China, India, and Middle Eastern countries. Therefore, the European miracle is fetishized as a unique developmental process "*sui generis*" which is independent from the East (Yalvac, 2013, pp. 13-20). Trans-regional or trans-civilisational forces are not considered the forces of combined development between civilizations (Hobson, 2011, pp. 153-165). Notwithstanding, Hobson (2011) states that Rosenberg's endeavor to posit U&CD as a timeless presence might jeopardize the historicist aspect of IHS (pp. 151-152).

Although Callinicos (2008) acknowledges the transhistorical features of U&CD as a constitutive social dimension, he emphasizes a particular mode of production. He states that U&CD might explain the states-system, which is multiple, under capitalism (Davidson, 2009, pp. 9-11; Kiely, 2012, p. 235). Callinicos (2008) claims that U&CD as a transhistorical phenomenon might result in essentialism. In order to prevent essentialism, Callinicos recommends the concept of Robert Brenner's political accumulation since it provides a materialist aspect to account for multiplicity. Callinicos claims that more than one mode of production becomes important for examining patterns of U&CD in some types of societies, such as European feudalism in Ireland (Callinicos and Rosenberg, 2008, pp. 82-83).

John Glenn (2012) claims that Rosenberg should pay attention to transformative, structural and distinctive phases of production mode with conjunctural analysis, which specifies significant historical moments (pp. 86-87). Neil Smith (2008) has similar arguments and claims that the market, economic growth, and the profit motive as a form are peculiar to capitalism (pp. 1-9). In line with Smith's views, Sebastien Rioux claims that Rosenberg's approach cannot answer specific questions. Some of these unanswered questions include, why is the development uneven and combined? What are their dynamics? And how exactly do they operate? According to Rioux (2015), Rosenberg (as Robert Gilpin and Hans Morgenthau have done) considers U&CD an objective law by implementing entirely to the world historical development. Rosenberg debates U&CD as a timeless phenomenon in an obligatory way just like realist writers discuss anarchy (Rioux, 2015, pp. 92-94; Rioux, 2009, p. 591; Knafo, 2010, pp. 495-496; Teschke, 2011, 1102-1103). Moreover, Rolf (2015) claims that U&CD does not address some problems, such as

geographic unevenness, political multiplicity and development to argue with the dependency school, the World System Analysis, etc. Additionally, Kees Van Der Pijl (2015) argues that U&CD is peculiar to capitalist development as well. Although uneven development existed before the capitalist system, it was not combined in the Trotskyian sense. Therefore, if U&CD is accepted as a transhistorical fact, it naturalizes existence of political entities such as sovereign states (Pijl, 2015, pp. 61-66; Teschke, 2008, p. 180).

And lastly, Sam Ashman specifies that U&CD as transhistorical abstraction cannot account for historical processes. Ashman (2009) claims U&CD emerges in specific societal conditions and in a generalized commodity production (pp. 40-43). The capitalist mode of production is historically unique for both combination and unevenness due to its own social relations and political forms. Thus, Rosenberg's approach neglects the great transformation that capitalist relations and political forms are currently undergoing (pp. 30-32 and pp. 42-43). Ashman refuses Rosenberg's endeavor to extend U&CD beyond the origin of human society and any type of mode of production (Hobson, 2011, pp. 153-154). Allinson and Anievas (2009) use value theory to explain relations among U&CD, modes of production and geo-political competition (pp. 56-58).

As a result, U&CD approach is important to address intra-state and inter-state dynamics when we examine a social fact and to embed social relations in a historical process. Now, let's consider this approach in terms of Turkey's integration into capitalism after WWII.

Turkey's Integration Into the Capitalist Economic System After WWII

In the first part of the article, I debated the possible criticisms of historical sociology towards the mainstream IR theories, especially neorealism in connected to Weberian and historical materialist approaches. In the following part, I focused on U&CD approach. In this part, I will try to apply U&CD approach to Turkey's integration into capitalism after WWII (1945-1960) by emphasizing intra-state and inter-state relations.⁵ In essence, I aim to indicate how the technology transfer through the Marshall Plan affected Turkey's integration into capitalist system by depending on social class relations in Turkey. However, since historical sociology addresses a holistic approach, I will examine this process within political, economic, and social terms.

Some significant dynamics as an external necessity affected Turkey's integration to capitalism after the war. The first dynamic was related to Turkey's war policy because she pursued a two-sided foreign policy in order to avoid direct involvement in the war. The second dynamic was the Soviet Union's political and military pressure on Turkey in terms of the protection of the

5 If you would like to learn more about how to apply U&CD approach to the Ottoman history, please also see: Allinson, 2011. Allinson basically takes up in his dissertation how European countries' military power, fiscal policies, and tax collection systems as a whip of external necessity forced the Ottoman State to mimic European countries' economic, political, and social structures during the "Tanzimat" period. Allinson addresses this process as "turning foe in tutor" because of uneven and combined development. Or, you can also see: Allinson and Anievas, 2010, p. 210. These scholars focus on the relationship between pre-capitalist and capitalist U&CD so as to understand the Ottoman State's relations with other European countries by examining the process between 16th and 19th century.

Turkish Straits and demanding the lands in Northeast Turkey, which Turkey perceived as a threat (Zürcher, 1995, pp. 302-303). In 1947, the U.S. established the Truman Doctrine and assisted Turkey in military and economic fields against the threat of communist Soviet Union. From Turkey's perspective, this assistance was important because the Soviet Union's influence would decrease. For this reason, Turkey was backed up within military and economic fields so as to ensure her national security. In the following years, the U.S. established the North Atlantic Treaty Organization (NATO) to contain the Eastern block by guaranteeing the security of the Western block. Within this framework, Turkey applied to NATO for membership and sent her troops to the Korean War (Shaw and Shaw, 1977, p. 400).

After the war, the international system that was shaped according to logic of the liberal market influenced Turkey's relations with the West. Firstly, the Bretton Woods System (BWS) was established to improve trade and fiscal policies. The International Monetary Fund (IMF) and the World Bank (WB) were two of organizations developed to ensure the principles of the BWS. In 1948, the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) was established to liberalize world trade. However, one of the most important dynamics transforming Turkey's domestic structure was the Marshal Plan (1948), which had a vital place in American foreign policy. Basically, the Marshal Plan gave an economic role to Turkey to supply raw materials and food for European countries. This plan prevented Turkey from industrializing because she began to invest in the agricultural sector during the Republican People Party (RPP)'s governance, which was under İsmet İnönü's leadership. For example, tractors first came to the country in 1949 in line with decisions taken for liberalization by İnönü government in 1947. In the following years, the Democrat Party (DP) under Adnan Menderes's leadership eagerly maintained the RPP's policy for an agricultural development, which served the DP's liberal economic interests (Pamuk, 2010, pp. 25-26). For this reason, the DP continued importing various types of equipment including tractors in order to increase agricultural production. At the outset of the 1950s, the amount of new arable lands increased, and highway construction expanded.

The DP became successful in its agricultural policies due to the mechanization and use of fertilizers. Additionally, good weather conditions and the Korean War positively influenced agricultural production through the exporting of agricultural products such as cotton (Oran, 2013, pp. 480-486). However, after mid-1950s, this situation changed rapidly in unfavorable ways due to European countries' improvement in the agricultural sector, bad weather conditions and the Korean War's end. Yet, according to some experts, Turkey's economic decline during this process stemmed from a planless economic policy. What is more, other scholars, including Stefanos Yerasimos (1975) claim that agricultural decline during this period was the consequence of the supply of foreign credits; therefore, foreign aid dropped one-tenth in the next years when compared to the year 1950 (p. 1381).

All these discussions showcase that unevenness between societies in the international system in line with the pressures of the other states forced Turkey to pursue an unplanned and a complex economic development. After WWII, the Turkish economy was opened to foreign dynamics in

a planless form in line with the principles of the liberal market; therefore, the Turkish economy faced various types of crises. The Turkish economy had a deficit in contrary to a surplus of trade before the mid-1940s (Boratav, 2009, pp. 101-102 & 107-109). The DP could not perform an extra taxation to lower inflation because of its political background. The state was under the impact of foreign forces, landowners and merchants who opposed sustainable economic growth. The agricultural surplus was not transferred to the industrial field, and farmers were more supported than peasants. Individual savings were transferred to estates rather than to productive forces (Trimberger, 2003, pp. 154-155). Therefore, Turkey's economy was in trend which caused its foreign debts to go up. In order to pay foreign debts, Turkey received financial aid from the IMF in 1958, and in the same year, the Turkish government devalued her currency from 2.80 TL to 9 TL. Turkey's failure in terms of economic context existed in association with some political and social crises in the following years (Oran, 2013, pp. 486-491).

After WWII, Turkey's economic integration with the West contained significant relations within political and social fields. Economic liberalization was seen in political fields because the liberal market necessitated an electoral system. The Soviet threat, Turkey's war policy, and Turkey's ties with the United Nations Charter for the democratization process accelerated the process of political liberalization during the İnönü's period. Turkey declared war on Germany in 1945 to participate in the UN conference, which was one of the steps for the liberalization process (Yerasimos, 1975, p. 1345). In this context, the National Development Party (NDP) in 1945, the DP in 1946, and "the Millet Partisi" (National Party) in 1948 were established (Karpat, 2004, p. 72). Thus, first steps for the composition of a multi-party system were taken in the democratization process by the İnönü government (Zürcher, 1995, p. 308). Additionally, the RPP was moderating statist policies and approaching free enterprise more positively and would withdraw the 17th article of "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"⁶ in terms of the land reform. What is more, the secular tradition was being moderated, and McCarthyism was beginning to show its impact on leftist ideologies while religious tolerance was high. Furthermore, "Köy Enstitüleri" (Village Institutes) would be reformed (Zürcher, 1995, p. 311). Consequently, Turkey developed strong relations with the West between the mid-1940s and the 1960s by collaborating with it in every sphere in her foreign policies (Oran, 2013, pp. 491-494).

The picture that has been described so far, particularly within the context of the Marshall Plan and the other sorts of international organizations played a significant role in Turkey's integration with the capitalist economic system between the mid-1940s and the 1960s. Turkey's desire to benefit from the Truman Doctrine and the Marshall Plan was a direct indicator of this external necessity so as to protect her existence in relationship to the strong state, which was the Soviet Union. Unevenness among societies in social meaning after WWII created a combined development due to the motivation of external pressures on the Turkish state. Yet, combined development did not solely exist between Turkey and the other societies but also emerged in her domestic social formations. Because of the Marshall Plan, Turkey received technological support from the

6 The 17th article aimed to redistribute the expropriated lands (above 50 decares) run by tenants (Pamuk & Keyder, 2013).

Western countries especially the USA to increase her agricultural production (Yerasimos, 1975, pp. 1361-1364) but due to a lack of industrial development, Turkey faced serious problems in the process. This article will continue its examination with social formations in domestic structure particularly new class formation after the war.

During WWII, some social groups benefited from the war conditions. Those groups did not want to lose their advantageous social status. They constituted their own political parties and pursued a domestic and foreign policy that were harmonious with international conjunctures. As we know, during the war, Turkey passed the Wealth Levy law which brought an obligation to especially minority groups (non-Muslim groups) to receive their extraordinary earnings via a tax reform. This process resulted in a damaged relationship between the bureaucracy and the bourgeoisie. During the war, earnings based on the black market and speculations enriched specific social groups such as the commercial bourgeoisie and landowners. Hence, the Turkish government aimed to control these earnings via the Wealth Levy. However, the Wealthy Levy was abrogated in 1944 as a result of criticisms from England and the USA (Zürcher, 1995, p. 290). In addition to the Wealth Levy, Toprak Mahsulleri Vergisi (Soil Products Tax) for larger farmers, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,” and Village Institutes created discontent for specific groups in society. Yet, interest groups, bourgeoisie cliques and Anatolian commercial capital owners had close relations with high bourgeoisie and political cadres. Therefore, they were not against the economic milieu during the war except for a couple of changes (Boratav, 2009, pp. 95-96). Turkish bureaucracy after the war aimed to control the reconstruction of the country in line with etatist ideology (Karpat, 2004, pp. 153-157; Yalman, 2002, pp. 9-10). A corporatist model defending public interests rather than individual interests became influential in this period. However, the Soviet Union’s threat and Turkey’s war policies resulted in Turkish governments’ aligning itself with the West in line with a liberal understanding (Trimberger, 2003, p. 152).

In light of dynamics emerging during the war in terms of class formations, according to Çağlar Keyder (1988), bourgeoisie revolution after the war emerged as a successful dimension to mobilize the masses. Political power was no longer under the control of bureaucracy due to market mechanisms, and a corporatist solidarism defending national wellbeing under the impact of market principles. Individuals would be freer from arbitrary restrictions of bureaucracy and pursue more independent policies. Yet, a substantial majority of the Turkish population during the period after the war were living in the countryside, and they were small producers. Therefore, only a tiny proportion of Turkish society was characterized in capitalist production relations.

Political power was under the DP’s control after a new election in 1950. Bureaucracy faced a split in its political power (Keyder, 1988, pp. 204-206). The DP received vital support from landowners due to the RPP’s policies regarding land reforms. But, Adnan Menderes, who was a landowner, opposed those reform movements (Kasaba, 1993, pp. 54-56). For this reason, the DP aimed to strengthen private enterprise and its political power based on province. Trimberger claims that DP became successful through representing a class formation based on the land and garnering

the support of the peasant class with its rural policies. Revolution from above, which is "Kemalist" revolution, could not succeed the DP's policies (Trimberger, 2003, p. 140).

In summary, after the 1950s, liberal principles progressed against absolutist rule, and this transformation happened in Turkey's political, economic, and social formations. Paternalism and reformism coming from above were refused. During the 1950s, bureaucracy lost its power under new political and economic conditions, and it was replaced by state managers, which were influenced by bourgeoisie relations. This transformation not only influenced the formation of bureaucracy and the bourgeoisie but also affected social and geographical mobility. Peasants began to migrate to urban areas due to uneven and combined development (Zürcher, 1995, p. 329), and populist policies were influential in pushing them into the capitalist sector as workers and consumers.⁷ However, towards the ends of the 1950s, market mechanism made an unfavorable impact on DP's policies. Political management gained a significant power intended for economic policies. A planless economic system did not consider the dynamics of the world market, and the industrial bourgeoisie was not content with DP's policies. Therefore, the intelligentsia, bureaucracy, and bourgeoisie criticized the DP's populist policies, and the 1960 coup emerged (Yerasimos, 1975, pp. 1415-1416). The coup solely brought an innovation in terms of administration. New political order after the 1960s aimed to combine market liberalism and capitalist development in a planned way by strengthening the state's administrative role to manage internal and external aspects of economic policies (Keyder, 1988, pp. 206-213), "The Turkish economy is still an underdeveloped and dependent economy despite a planning tradition of some thirty years or longer. This is the main paradox to be observed. No other country with so long an experience and effort can now be found at the bottom of the underdevelopment scale." (Gunce, 1967, p. 25).

It is important to emphasize one point that during the period before WWII, Turkey had followed an economic policy under the leadership of the state which was responsible for using government capital, supporting enterprises and controlling new industries. Under Mustafa Kemal Atatürk's presidency, Turkey aimed to industrialize (instead of emphasizing the agricultural development) with statist policies (Yerasimos, 1975, pp. 1294-1315; Zürcher, 1995, pp. 287-289; Karpat, 2004, p. 230). Two five-year plans reducing import in the 1930s emphasized a balance of trade and local demand with the establishment of native industries (Shaw & Shaw, 1977, p. 391). This feature of Turkish economic development constituted a contrast with the market logic which was liberalized in the years following WWII.⁸ As I have mentioned before, modernization theory contains a unilineal development and in this context, the USA gave a role to Turkey to advance in the agricultural sector. Turkey would hereby pursue specific stages for industrialization as the USA had done in the past. Many experts came from the USA to give some advice to Turkey

7 If you would like to learn more about how international migration emerges as a mechanism of uneven and combined development in line with social-class and property relations, also see: Evans, 2016, pp. 1-13.

8 According to Korkut Boratav (2009), Turkey's economic growth between 1930 and 1939 was 5.8 %, and this proportion was 7.9 % during the period of 1933-1939 (p. 72). The economic growth of the 1946-1953 period was 10.3 % (p. 101), but this proportion was 4.4 % between 1954 and 1961 (p. 111). Also see: Tezel, 2002, 487-489.

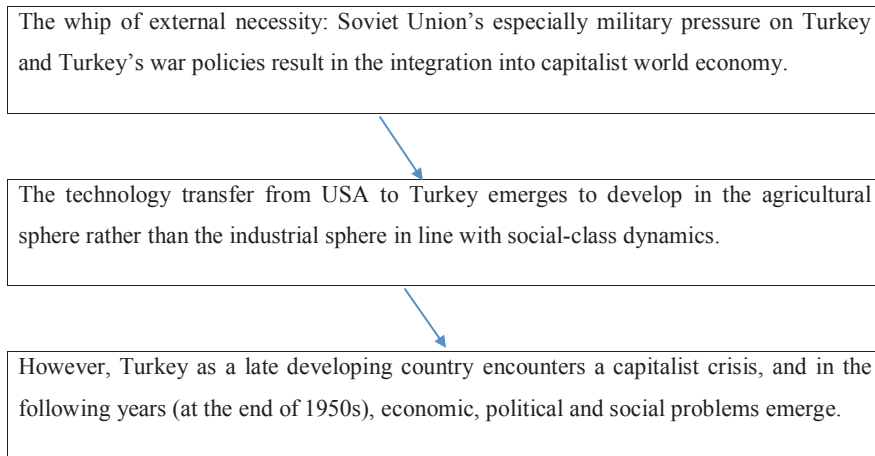
towards the end of the 1940s, and those experts recommended that Turkey did not pursue a statist economic policy anymore and indoctrinate an equal competition between Turkish and foreign capital. For example, M. W. Thornburg, American government expert, was against industrial investments especially heavy industry. In line with Yerasimos's arguments (1975), Turkey was given a role to supply raw materials to European countries which faced significant demolition after the war (pp. 1351-1353). Hence, Turkey would concentrate her energy on agriculture and mining. In return for this, she would be militarily equipped against the Soviet threat: "The World Bank provides no incentive for Turkey to give up her industrialization goal. The thing which is incentivized, the way of reaching this goal in the quickest way, is to give priority to agricultural development." (Yerasimos, 1975, p. 1354).

The İnönü government enacted the encouragement of foreign capital in 1947, and the Menderes government made a law facilitating investments of foreign capital in 1954. Foreign capital acquired different types of concessions (Trimberger., 2003, p. 153; Yerasimos, 1975, pp.1357-1358). Moreover, Turkey passed a law which ordered principles of extracting oil. With these policies, the Turkish economy was liberalized in line with the interests of market logic. In other words, foreign capital and financial credits occupied substantial themes in Turkish policy for the integration with capitalism (Yerasimos, 1975, pp. 1339-1340). Turkey aimed to mechanize her agricultural sector, and to construct highways to facilitate transportation, which resulted in the need for oil. However, all these attempts could not be realized. The economic role given to Turkey just after the war prevented Turkey from skipping intermediary stages. Turkey experienced an agricultural transformation (a certain amount of the lands had low productivity and a precapitalist mode of production) (Yerasimos, 1975, pp. 1404-1405) instead of in the industrial sphere. Turkey acted contrary to the valid logic which suggests that if a country aims to advance, she must increase her industrial production. As Gencay Şaylan (1974, p. 81) specified, the land is a limited resource, so it is not possible to increase agricultural production (Ismail, 1970, p. 138). Even though technological investments ensure the increase in agricultural production, this situation results in unemployment since the working population will increase. Thus, it becomes important for underdeveloped countries to primarily focus on the industrial production.

The DP emphasized economic growth during the 1950s although Turkey did not experience an increase of production because the Turkish government received cheap credits especially from the USA and provided financial aid to various social groups; thus, development was not targeted and Turkey could not skip intermediary stages to become on the same level as Western countries in the next decades. The DP government did not positively approach a planned economy since such an economy was associated with statism. Industrial factories carried on political interests which caused economically poor organizations. These features of Turkish development did not enable large scale investments to emerge during the 1950s (Zürcher, 1995, pp. 327-328). This resulted in contradictive processes as will be seen below, and in the following years, Turkey had to begin a model of import substitution industrialization.

As connected to arguments which have been contended so far, Turkey faced different types of contradictions during the integration process with capitalist economic system because both pre-capitalist and capitalist modes of production coexisted. Hence, the third component of uneven and combined development took form in social formation. First, as Trotsky emphasized, combined development might be seen in different sectors and exist between small and large-scaled industrial productions. As industrial production was at low level,⁹ small scaled industries were pervasive in Turkey. For example, 98.1 % of small-scaled industrial enterprises were employing less than ten workers. Moreover, many large-scaled industries were producing consumer goods such as food, alcohol, and tobacco which were dependent on agriculture and textile industries (Yerasimos, 1975, pp. 1385-1388). Therefore, these examples prove that Turkey underwent combined development at the national level during this period.

In summary, the table below addresses Turkey's integration into capitalism after WWII in line with U&CD approach:

Conclusion

This article aims to examine the interaction between historical sociology and IR. The article problematizes the binary structure between domestic and international spheres, state-centrism and Euro-centrism, ahistoricism and asociologism, and capitalism and the states-system. Historical sociology causally aims to embed the international structure in domestic forces and historical processes. Trotsky developed U&CD to examine the dynamics of the Russian revolution. In so doing, he raised significant arguments which emphasized the multilinear properties of historical development. This article argues against approaches defending a linear development model for societies. External necessity is the main component that causes backward societies

⁹ Commercial, construction and industrial sectors were respectively receiving 52 %, 3.1 % and 0 % of credits in 1950. But, these rates were 46.8 %, 6.9 % and 2.7 % in 1955 (Yerasimos, 1975, p. 1413).

to undergo great transformations in economic, political, and socio-cultural fields. Societies contain an amalgam of modes of production to catch up to advanced societies. Rosenberg is the most important scholar recasting Trotsky's arguments to fit within the discipline of IR. He identifies the multiple, multilinear, and interactive dynamics of social development (in its inter-societal meaning) to transcend controversial aspects of IR theories especially neorealism. He focuses on political multiplicities and geo-politics' social properties within a historical and sociological framework. According to Rosenberg, U&CD might assert a sociological explanation and pluralistic forms of the international system in a non-reified way when compared to neo-Weberian and neo-realist theories. However, the central criticism directed to Rosenberg concerns his attitude towards the place of U&CD in the full process of historical development. Hence, scholars like Callinicos criticize him for naturalizing U&CD by focusing on its transhistorical properties.

U&CD provides significant arguments to understand Turkey's integration with the West between the mid-1940s and the 1960s. Combined development deriving from uneven development explains Turkey's incorporation into capitalism by relating domestic forces to international dynamics. Therefore, U&CD develops an analytical model that focuses on historical and sociological variables to problematize the social change Turkey experienced during this period. U&CD emphasizes social forces at the domestic and international level without falling into the trap of state-centrism and Euro-centrism. It examines how the international system which is composed of a combination of advanced and unadvanced entities has socialized Turkey.

As I explained in the previous part, Turkey's integration into capitalism after WWII emerged, especially through the Marshall Plan because Turkey imported technology transfer from the USA thanks to social class (and even property) relations in Turkey. The reason why Turkey aimed to integrate to the capitalist system was based on Turkey's war policies and Soviet Union's pressure on Turkey. When we look at this process, it is seen that Turkey emphasized the agricultural production rather than the industrial production when compared the process before the war. The DP was against any genre of the industrial production since it reminded a statist economic and political system. The DP represented bourgeoisie rather than bureaucracy. Therefore, the DP focused on the agricultural production with the support from the USA (but this process may be traced back to the RPP period after the war). However, the DP could not pursue a planned economic system, and in the following years, Turkey faced a capitalist crisis that significant problems within economic, political, and social terms existed. The emergence of the 1960 coup continued the integration with the capitalism in a more planned way.

Bibliography

Books

- Abrams, P. (1982). *Historical Sociology*. New York: Cornell University Press.
- Allinson, Jamie C. and Anievas Alexander (2010). Approaching 'the International': beyond Political Marxism. In Alexander Anievas (Ed.), *Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism*, (pp. 197-214). Oxon and New York: Routledge.
- Ashley, R.K. (1986). The Poverty of Neorealism. In R.O. Keohane (Eds.), *Neo-realism and its Critics* (pp. 255-300). Princeton: Princeton University Press.
- Braunmühl, C. V. (1978). On the Analysis of the Bourgeois Nation State within the World Market Context. In J. Holloway and S. Picciotto (Eds.), *State and capital: a Marxist debate* (pp. 160-177). London: Edward Arnold Ltd.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bukharin, N. (n.d.). *Imperialism and World Economy*. London: Martin Lawrence Limited.
- Buzan, B. (1996). "The timeless wisdom of realism." In S. Smith., K. Booth. & M. Zalewski (Eds.), *International theory: positivism & beyond* (pp. 47-65). New York: Cambridge University Press.
- Calhoun, C. (2003). Why Historical Sociology? In G. Delanty. & E. F. Isin. (Eds.), *Handbook of Historical Sociology* (pp. 383-393). London: Sage Publications.
- Carr, E. H. (1967). *What Is History?* New York: Random House.
- Delanty, G. & Isin E. F (2003). Introduction: Reorienting Historical Sociology. In G. Delanty and E. F Isin (Eds.), *Handbook of Historical Sociology* (pp. 1-8). London: Sage Publications.
- Dougherty, J. E. & Pfaltzgraff R. L. (2001). *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. London: Longman.
- Elster, J. (1986). The theory of combined and uneven development: A critique. In J. Roemer (Eds.), *Analytical Marxism* (pp. 54-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, P. B., Rueschemeyer D. & Skocpol T. (1985). *Bringing the State Back in*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital: A study of the latest phase of capitalist development*. In M. Watnick and S. Gordon (Trans.). London: Routledge & Kegan Paul.
- Hintze, O. (1975). Military Organization and the Organization of the State. In F. Gilbert (Eds.), *the Historical Essays of Otto Hintze* (pp. 178-315). Oxford: Oxford University Press.
- Hobden, S. (1998). *International Relations and Historical Sociology*. London: Routledge.
- Hobson, J. M. (2005). Historical Sociology. In M. Griffiths (Eds.), *Encyclopedia of International Relations and Global Politics* (pp. 368-375). London and New York: Routledge.
- Hobson, J. M. (2002). What's at stake in 'bringing historical sociology back into international relations'? Transcending 'chronofetishism' and 'tempocentrism' in international relations. In S. Hobden & J. M. Hobson (Eds.), *Historical Sociology of International Relations* (pp. 3-41) Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. M. (2002). The two waves of Weberian historical sociology in International Relations. In S. Hobden & John M. (Eds.), *Historical Sociology of International Relations* (pp. 63-81). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. M (2000). *The State and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Holton, R. (2003). Max Weber and the Interpretative Tradition. In G. Delanty & E. F. Isin (Eds.), *Handbook of Historical Sociology* (pp. 27-38). London: Sage Publications.
- Hülagü, Funda (2014). Marksizm ve Eleştirel Teoriler. In Evren Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş* (pp. 175-202). İstanbul:İletişim Yayınları.
- İslamoğlu, Huricihan (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İsmail, C. (1970). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gerth, H. H. & Mills C. W. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Antony (1985). *The Nation-State and Violence*. Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (1993). *New Rules of Sociological Method*. California: Stanford University Press.
- Gunce, E. (1967). *Early planning Experiences in Turkey*. In *Planning in Turkey*. In S. Ilkin (Eds.). Ankara: Faculty of Administrative Science, Publication no. 9.
- Karpat, K. H. (2004). *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays. Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia*. Boston: Brill Leiden.
- Kasaba R. (1993). Populism and Democracy in Turkey, 1946-1961. In E. Goldberg, R. Kasaba & J.S. Migdal (Eds.), *Rules and Rights in the Middle East, Democracy, Law and Society* (pp. 43-68). Seattle, University of Washington Press.
- Kelly, D. (2003). Karl Marx and Historical Sociology. In G. Delanty and E. F. Isin (Eds.), *Handbook of Historical Sociology* (pp. 11-25). London: Sage Publications.
- Keohane, R. O. & Nye J. S. (1977). *Power & Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown.
- Keyder, C. (1988). *Class and State in the Transformation of Modern Turkey*. In *State and Ideology in the Middle East and Pakistan*. In F. Halliday and H. Alevi (Eds.). London: Macmillan Education LTD.
- Knutsen, T. L. (2005). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. In Mehmet Özay (Trans.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Lacher, H. (2006). *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*. Oxon: Routledge.
- Lacher, H. (2002). Making sense of the international system: the promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations. In M. Rupert and H. Smith (Eds.), *Historical Materialism and Globalization* (pp. 147-164). London and New York: Routledge.
- Lenin, V. (1999). *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. NSW: Resistance Books.
- Löwy, M. (1981). *The Politics of Combined and Uneven Development the Theory of Permanent Revolution*. London: Unwin Brothers Limited.
- Mandel, Ernest (2001). "Uneven Development." In *Dictionary of Marxist Thought*, edited by Tom Bottomore. Oxford and Malden: Blackwell Publishers.
- Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1988). *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Novack, G. (2011). *Understanding History*. New York: Pathfinder Press.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim.
- Overbeek, H. (1993). *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy*. London and New York: Routledge.

- Overbeek, H. (2000). Transnational Historical Materialism. In R. Palan (Eds.), *Global Political Economy: Contemporary theories* (pp. 168-183). London and New York: Routledge.
- Pamuk Ş. & Keyder, Ç. (2013). 1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler. In K. Ünüvar (Eds.), *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, (pp. 52-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk Ş. Economic Growth and Institutional Change in Turkey Before 1980. In T. Çetin & F. Yılmaz, *Understanding the Process of Economic Change in Turkey*, (pp. 15-30). N/A: Nova Science Publishers.
- Pijl, K. V. D. (2007). *Nomads, Empires, States Modes of Foreign Relations and Political Economy*. London: Pluto Press.
- Pistor, M. (2005). Agency, structure and European integration. In E. Jones & A. Verdun (Eds.), *The Political Economy of European Integration: Theory and Analysis* (pp. 108-127). London and New York: Routledge.
- Ruggie, J. G. (1986). Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis. In R. O. Keohane (Eds.), *Neorealism and Its Critiques* (pp. 131-157). New York: Columbia University.
- Rosenberg, J. (1994). *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*. New York: Verso.
- Shaw, M. (2000). Historical Sociology and Global Transformation. In R. Palan (Eds.), *Global Political Economy: Contemporary theories* (pp. 229-241). London and New York: Routledge.
- J. Shaw, S. & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, D. (1991). *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- Skocpol, T. (1984). Sociology's Historical Imagination. In T. Skocpol (Eds.), *Vision and Method in Historical Sociology* (pp. 1-21). Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, N. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Athens: The University of Georgia Press.
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*. Ankara:Sevinç Matbaası.
- Teschke, B. (2003). *The Myth of 1648. Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London and New York: Verso.
- Teschke, B. (2008). The Ethics of Marxism. In C. Reus-Smith & D. Snidal (Eds.), *The Oxford Handbook of International Relations* (pp. 163-187). Oxford and New York: Oxford University Press.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tilly, C. (1977). *From Mobilization to Revolution*. Michigan: University of Michigan.
- Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Trimberger, E. K. (2003). *Tepeden İnceci Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*. In F. Uslu (Trans.). İstanbul:Gelenek Yayıncılık.
- Trotsky, L. (1957). The Third International after Lenin. In J. G. Wright (Trans.). New York: Pioneer Publishers.
- Trotsky, L. (2010). *The Permanent Revolution & results and prospects*. Seattle, WA: Red Letter Press.
- Trotsky, L. (2008). *History of the Russian Revolution*, Translated by Max Eastman. Chicago, IL: Haymarket Books.

- Yerasimos, S. (1975). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3 – I. Dünya Savaşından 1971'e*. In B. Kuzucu (Trans.). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (2006). *World Systems Analysis*. Durham: Duke University Press.
- Wallerstein, I. (1995). *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London: Verso.
- Walker, R.B.J. (1993). *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Wolf, E. R. (2010). *Europe and the People without History*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Wood, E. M. (1995). *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (2003). *Empire of Capital*. London and New York: Verso.
- Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. In Y. S. Gönen (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Periodicals

- Allinson, J. C. & Anievas, A (2009). The uses and misuses of uneven and combined development: an anatomy of a concept. *Cambridge Review of International Affairs* 22 (1), 47-67.
- Anievas, A. & Nisancıoğlu K. (2013). "What's at Stake in the Transition Debate? Rethinking the Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'." *Millennium: Journal of International Studies* 42 (1), 78-102.
- Ashman, S. (2009). Capitalism, uneven and combined development and the Transhistoric. *Cambridge Review of International Affairs* 22 (1), 29-46.
- Apeldoorn, B. V. (2004). Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach. *Journal of International Relations and Development* 7, 142-176.
- Bhambra, G. K. (2011). Historical Sociology, Modernity, and Postcolonial Critique. *The American Historical Review* 116 (3), 653-662.
- Bhambra, G. K. (2010). Historical sociology, international relations and connected histories. *Cambridge Review of International Affairs* 23 (1), 127-143.
- Bieler, A, & Morton, A. D. (2014). Uneven and Combined Development and Unequal Exchange: The Second Wind of Neoliberal 'Free Trade'? *Globalizations* 11 (1), 35-45.
- Brenner, R. (1977). The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxism. *New Left Review* (104).
- Burnham, P. (1991). Neo-Gramscian Hegemony and the International Order. *Capital & Class* 15 (2), 73-92.
- Callinicos, A. & Rosenberg, J. (2008). Uneven and combined development: the social-relational substratum of 'the international'? An exchange of letters. *Cambridge Review of International Affairs* 21 (1), 77-112.
- Callinicos, A. (1982). Trotsky's Theory of Permanent Revolution and Its Relevance to the Third World Today. *International Socialism* 2 (16), 1-13.

- Callinicos, A. (2009). How to solve the many-state problem: a reply to the debate. *Cambridge Review of International Affairs* 22 (1), 89-105.
- Callinicos, A. (2007). Does capitalism need the state system? *Cambridge Review of International Affairs* 20 (4), 533-549.
- Calhoun, C. (1998). Explanation in Historical Sociology: Narrative, General Theory, and Historically Specific Theory. *American Journal of Sociology* 104 (3), 846-871.
- Carvalho, B. de, Halvard L. & Hobson J. M. (2011). The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You about 1648 and 1919. *Millennium: Journal of International Studies* 39 (3), 735-758.
- Chase-Dunn, C. & Grimes P. (1995). World-Systems Analysis. *Annual Review of Sociology* 21, 387-417.
- Chernilo, D. (2010). Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique. *Cambridge Review of International Affairs* 23 (1), 87-106.
- Cooper, L. (2013). Can contingency be 'internalized' into the bounds of theory? Critical realism, the philosophy of internal relations and the solution of 'uneven and combined development'. *Cambridge Review of International Affairs* 26 (3), 573-597.
- Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Journal of International Studies* 10 (2), 126-155.
- Davidson, N. (2009). Putting the Nation Back into 'the International'?" *Cambridge Review of International Affairs* 22 (1), 9-28.
- Evans, J. (2016). The uneven and combined development of class forces: migration as combined development. *Cambridge Review of International Affairs*, <http://dx.doi.org/10.1080/09557571.2016.1170104>.
- Dufour, F. G. & Lapointe T. (2012). Assessing the Historical Turn in IR: An Anatomy of Second Wave Historical Sociology. *Cambridge Review of International Affairs* 25 (1), 97-121.
- Gilpin, R. G. (1984). The Richness of the Tradition of Political Realism. *International Organization* 38 (2), 287-304.
- Glenn, J. (2012). Uneven and combined development: a fusion of Marxism and structural realism. *Cambridge Review of International Affairs* 25 (2), 75-95.
- Goldthorpe, J. H. (1991). The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies. *The British Journal of Sociology* 42 (1), 211-230.
- Halperin, S. (1998). Shadowboxing: Weberian Historical Sociology vs State-Centric International Relations Theory. *Review of International Political Economy* 5 (2), 327-339.
- Hobson, J. M. (2011). What's at Stake in the Neo-Trotskyist Debate? Towards a (non) Euro-centric Historical Sociology of Uneven and Combined Development. *Millennium: Journal of International Studies* 40 (1), 47-176.
- Hobson, J. M. (1998). The Historical Sociology of the State and the State of Historical Sociology in International Relations. *Review of International Political Economy* 5 (2), 284-320.
- Hobson, J., Lawson, G., & Rosenberg, J. (Wiley-Blackwell, 2010). Historical Sociology. The international Studies Encyclopedia: 1-40. Accessed November 28, 2015. <http://eprints.lse.ac.uk/28016/>.
- Keohane, R. O. & Martin, L. L. (1995). The Promise of Institutional Theory. *International Security* 20 (1), 39-51.
- Kiely, R. (June 2012). Spatial hierarchy and/or contemporary geopolitics: what can and can't uneven and combined development explain? *Cambridge Review of International Affairs* 25 (2), 231-248.
- Knafo, S. (2010). Critical approaches and the legacy of the agent/ structure debate in international relations. *Cambridge Review of International Affairs* 23 (3), 493-516.

- Lacher, H. (2005). International transformation and the persistence of territoriality: toward a new political geography of capitalism. *Review of International Political Economy* 12 (1), 26-52.
- Lawson, G. (2006). The Promise of Historical Sociology in International Relations. *International Studies Review* 8, 397-423.
- Lawson, G. & Hobson J. M. (2008). What is history in international relations? *Millennium – Journal of International Studies* 37 (2), 1-23.
- Lawson, G. (2007). Historical Sociology in International Relations: Open Society, Research Programme and Vocation. *International Politics* 44, 343-368.
- Linden, M. V. D. (2007). The ‘Law’ of Uneven and Combined Development: Some Underdeveloped Thoughts. *Historical Materialism* 15, 145-165.
- Martin, G. P. (2007). Autonomous or Materialist Geopolitics. *Cambridge Review of International Relations* 20 (1), 551-563.
- Matin, K. (2007). Uneven and Combined Development in. World History: The International Relations of State-formation in Premodern Iran. *European Journal of International Relations* 13 (3), 419-447.
- Matin, K. (2011). Redeeming the universal: Postcolonialism and the inner life of Euro-centrism. *European Journal of International Relations*, 1-25.
- Modelski, G. & Thompson W. R. (1999). The Long and the Short of Global Politics in the Twenty-first Century: An Evolution Approach. *International Studies Review* 1 (2), 109-140.
- Nisancioglu, K. (2014). The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined development and Euro-centrism. *Review of International Studies* 40, 325-347.
- Pijl, K. V. D. (2015). The Uneven and Combined Development of International Historical Sociology. *Theoretical Engagements in Geopolitical Economy* 30A: 45-83. Accessed November 28, 2015. <http://dx.doi.org/10.1108/S0161-72302015000030A010>.
- Pijl, K. V. D. (2007). Capital and the State System: A Class Act. *Cambridge Review of International Affairs* 20 (4), 619-637.
- Rioux, D. (2009). International Historical Sociology: Recovering Sociohistorical Causality, *Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture & Society* 21 (4), 585-604.
- Rioux, S. (2015). The Collapse of ‘The International Imagination’: A Critique of the Transhistorical Approach to Uneven and Combined Development. *Theoretical Engagements in Geopolitical Economy* 30A: 85-112. Accessed March 21, 2016. <http://dx.doi.org/10.1108/S0161-72302015000030A011>.
- Rolf, S. (2015). Locating the State: Uneven and Combined Development, the States System and the Political. *Theoretical Engagements in Geopolitical Economy* 30A: 113-153. Accessed November 28, 2015. <http://dx.doi.org/10.1108/S0161-72302015000030A012>.
- Rosenberg, J. (2006). Why is There No International Historical Sociology? *European Journal of International Relations* 12 (3), 307-340.
- Rosenberg, J. (2010). Basic problems in the theory of uneven and combined development. Part II: unevenness and political multiplicity. *Cambridge Review of International Affairs* 23 (1), 165-189.
- Rosenberg, J. (2013). The ‘philosophical premises’ of uneven and combined development. *Review of International Studies* 39 (3), 569-597.
- Roth, G. & Weber M. (1976). History and Sociology in the Work of Max Weber. *The British Journal of Sociology* 27 (3), 306-318.
- Shaw, M. (1998). The Historical Sociology of the Future. *Review of International Political Economy* 5 (2), 321-326.

Bulgarian National Culture: Debates during the National Revival Period* “Ex-centrism”, “ego-centrism”, Ottoman Context**

Bulgar Ulusal Kültürü: Ulusal Uyanış Dönemi Tartışmaları “Dış-Merkezcilik”, “Ben-Merkezcilik”, “Osmanlı Bağlamı”

Anna ALEXIEVA***

Abstract

The paper is focused on the problem of conceptualization of the National Culture which took place during the second half of XIX c. That period coincided with so called National Revival Epoch – an emotional concept, particular for Bulgarian popular and academic publicity. The analysis is based on the key notions “ego-centric nationalism” and “ex-centric nationalism”, forged by Nikolay Trubetskoy. The intellectuals, which followed the conception of the “ex-centric nationalism”, used to imagine the national culture representations in accordance with the images of the French culture, dominant that time. Intelligentsia, related to the concepts of the “ego-centric nationalism”, insisted on the representation of national culture as having its own center, and could be defined as oriented to the ideas set of the autochtonism. Thus, the second group is famous with initiatives, related to folklore researches and popularizing the medieval heritage, regarded as “Golden Era”. These two ideological tendencies are marked with one initial paradox. From one side, national cultural policy making emerged in the context of so called National Revival period as an intellectual instrument to establish symbolical distance between the national essentiality and the Ottoman heritage, using Russian culture, the cultures of the Western Europe or of the local “authenticity” and “people’s tradition” as they were accessible through accessible representations of them. From the other side, these debates were born during the Tanzimât era as direct outcome of the modernization projects which were taking place in the Ottoman Empire that time: a context, where so called National Revival Epoch was installed. There is one more paradox: these discussions remained underrepresented and distanced from the mass cultural taste. Peoples’ attitudes towards the image of the national culture, incompatible with the visions by the intelligentsia, neglected the options for civilization orientation and struggles for national essentiality, keeping on numerous Ottoman key cultural elements.

Keywords: Bulgarian National Revival Period, National Culture, Debates, Ex-centrism, ego-centrism, Ottoman Context.

* This concept is obviously burdened with nationalistic pathetic. It is still in use in Bulgarian historiography and in mass consciousness as a marker for the last century of the Ottoman era before Bulgarian statehood was re-established (1877 – 1878). It is widely accepted, that so called Bulgarian National Revival period starts with a literary fact: “Slavic-Bulgarian History”, written by Paisius of Hilendar – a monk from Chilandar monastery, Mount Athos. Russian-Ottoman war (1877 – 1878) is recognized as endpoint of that period. As a result of it, Modern Bulgarian statehood was founded.

** Bu makale Marmara BAPKO projesi kapsamında SOS-L-080715-0354 numaralı L tipi proje desteği ile hazırlanmıştır.

*** Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Öz

Makale, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Ulusal Kültürün kavramsallaştırılması problemine odaklanmıştır. Bu dönem, Bulgar popüler ve akademik tanıtımına özgü duygusal bir kavram olan Ulusal Uyanış Dönemi ile çakışmıştır. Çalışmadaki analiz, Nikolay Trubetskoy tarafından oluşturulan “ben-merkezci milliyetçilik” ve “dışmerkezli milliyetçilik” temel kavramlarına dayanmaktadır. “Dışmerkezli milliyetçilik” kavramını izleyen aydınlar, dönemin egemen Fransız kültürü imajına uygun olarak ulusal kültür simgelerini tasavvur etmekteydiler. “ben-merkezci milliyetçilik” kavramlarıyla ilgili olan entellektüeller, kendi öz merkezine sahip olması nedeniyle ulusal kültürün temsil edilmesinde ısrar etmekteydiler ve bu, otoktonizmin fikirlerinin benimsenmesine bir yönelim olarak tanımlanabilirdi. Bu nedenle, ikinci grup, folklor araştırmaları ve “Altın Çağ” olarak kabul edilen ortaçağ mirasının popülerleştirilmesiyle ilgili girişimleriyle ünlüdür.

Bu iki ideolojik eğilim bir başlangıç paradoksu ile işaretlenmiştir. Bir yanda ulusal kültür politikası yapımı, kolayca anlaşılabilir simgeler oldukları için erişilebilir olan Rus kültürünü, Batı Avrupa kültürlerini ya da ‘orjinallik’ ve ‘halkın geleneğini’ kullanarak, Osmanlı mirası ile ulusal gerekler arasında sembolik bir mesafe oluşturmak için entellektüel bir araç olarak Ulusal Kurtuluş bağlamında ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu tartışmalar Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen modernleşme projelerinin doğrudan bir sonucu olarak Tanzimat döneminde : Ulusal Uyanış Çağı’nın başladığı bağlamda doğmuştur. Bir paradoks daha mevcuttur: bu tartışmalar kitle kültürü tadından uzak ve bunun temsilinde yetersiz kalmıştır. Halkların ulusal kültür imajına yönelik olarak aydınların vizyonları ile uyumlu olmayan tutumları çok sayıda önemli Osmanlı kültürel unsurunu koruyarak medeniyet yönelimi ve ulusal gerekler için mücadele seçeneklerini göz ardı etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar Ulusal Uyanış Dönemi, Ulusal Kültür, Tartışmalar, Dış merkezçilik, Ben-merkezçilik, Osmanlı Bağlamı.

Introduction

In 1860 Dobry Voynikov, a Bulgarian dramaturgist, published “Collection of various essays”. That collection is considered by literary critics as the first analytical attempt, carried out on the terrain of literary theory, because the author made an effort to forge initial conceptualizations of literary genres, narrative types etc. The book was enriched with “Supplement”, where the conceptualizations were exemplified by numerous stories, taken from literature, historiography, including moralizing and didactic texts; para-scientific essays (if we dare to regard texts, marked with certain philosophical pretension, like “Speculation concerning dawn”, “Goodness of winds” etc). All the writings were harnessed to illustrate those basic conceptual notions. Original Bulgarian texts, written by Voynikov himself, were also included in this anthology chapter of the book. French ones were predominant in number. As the editor insisted, those stories were borrowed mainly from the French tradition, from “the most glorious French writers”: Chateaubriand, Buffon, Jean-Jacques Rousseau, La Fontaine etc. (Voynikov 1860: 3).

He also put an accent on the need to stimulate “headway of the people in education” by “studying their mother tongue” and literature. However, there were one objective obstacle – the absence of exemplar texts, written in Bulgarian, in both meanings of the exemplification: regarded as value standards and as illustrations, matchable to certain theoretical standpoints. And, it

was particularly emphasized in the Preface of the book. “For such a collection of essays to be effective, the examples in it must comprise the best texts from the most notable writers, but as everybody knows, for us Bulgarians such a task still remains unrealizable, because there were no writers, matching the idea of using their writings as examples.” That’s why the compiler of the book included French literature texts as examples – a method, which provokes both critical and supportive reactions. Those decisions initiated a debate, defined as “the first literary discussion”, conducted in the framework of modernizing Bulgarian society in the Ottoman context (Markov 1981: 12).

What was the discussion about? Firstly, it could be underlined, that it was the first critical project, intended to put the representation of then-contemporary Bulgarian literature under question, and regarded in the perspective of center searching. Immediately after “Collection” was published, numerous authors wrote articles, supporting the viewpoint it promoted. Basically, that authors had nothing against shifting the center of Bulgarian culture model out of geography of Bulgarian society, precisely Westwards, being oriented to French cultural trends. Following the paradigm of Nikolay Trubetskoy (see Jakobson (ed.), 1975: 13; Kiossev 2008: 244), we could define the ideology of that part of Bulgarian intelligentsia as “ex-centric”, centrifugal. However, the approach of Voynikov were heavily criticized as well. In numerous articles the idea of adopting Western culture, and, to be more precise – the achievements of the French writers – as a model for national literature, was not accepted warmly. The platform of them could be considered as autochtonists’, and, according to the model of Trubetskoy, it could be named as “ego-centric”, centripetal. Generally, Bulgarian essentiality projects, based on the uniqueness of the local culture, expressed from XIX c. on, are hardly separable from a primordial Rusophilia, particular for a group of Bulgarian intellectuals, who were educated in Russia and after that remained under the influence by the ideas of Pan-Slavism. Numerous authors shifted from ego-centric ideology to ex-centric and vice versa once or several times in their biographies. Thus, it could be maintained, that there were not hardcore political attitudes, displayed constantly by certain social leaders, but context-oriented decisions, result of flexible political thinking. For example, in “Collection of various essays” Dobri Voynikov’s position was obviously supportive to French culture, but in his drama “The Misunderstood Civilization” he demonstrated its anti-utopia side as reflected through distorting mirrors, introducing absurd images, even though he made it in comic regime¹.

Let me track the history of these two conceptual tendencies, being stuck on analyzing particular texts. They are highly important, because the debate of the center-searching/forging could be regarded as pivot one, concerning the whole XIX c. Bulgarian culture.

1 The narrative of those drama could be summarized as follows: A credulous Bulgarian girl, aping European and French fashion, and “foreign luster”, was enticed and rapped by self-interested foreigner. Originally published in 1871, it is probably the most popular comedy in Bulgaria even nowadays, although its certain didactic content, given in poetics, which could be thought as outdated.

“Ex-centric” intellectuals’ rhetoric strategies

Shortly after it was published, the “Collection” provoked acute reactions, which came mainly from the intellectuals, considering national culture as self-centered. An anonymous review was printed in “Tsarigradsky vestnik” soon after. His author argued with Voynikov for using French writers as illustrative material. Basically, he opposed to the statement, that “we don’t have writings”. “Do they know about the works of John, the Exarch Bulgarian?” – asked the anonymous author, addressing Voynikov and Rashko Blaskov, who was publisher of the book. It seems to me they don’t! Let’s put aside some more ancient texts and ask: “Do they have any experience with the famous writings of Cyprian from Turnovo or Teophylactos Bulgarian? (...). Have they ever seen all the manuscripts, preserved in Zograph (monastery, A. A.) and Saint John of Rila? – We answer: They have not; we are sure. If they are not informed about existence of these Bulgarian writings, how they can announce, that we don’t have them?” (Unidentified author, 1860: 3).

Referring to the “glorious” Antiquity, applied as a compensatory mechanism in order to overcome the actual shortage of “high” cultural values and conceptualized as imminently present, but forgotten and need re-calling, was dominant discourse in the texts by autochtonists. According to them, the rejection of their argumentation is highly risky, because it could be qualified as deficit of national pride and Bulgarianness. That’s the reason why the ideologists of the centrifugate model acted with extreme care. They were consent, that “firstly, every nation should acquire illustrative material from its national literature, and to seek for examples in foreign authors after that,” as Voynikov replied to the criticism of the anonymous author (Voynikov 1981: 60). But, in their eyes ideological planning of national heritage failed due to several reasons. First of all, it is still inaccessible: Dragan Tsankov, a politician and socially active person, wrote: “it is not easy to select from writings, which still are not published and remain in manuscript versions, for to be used by young Bulgarians.” (Tsankov 1981: 54). Secondly, the accessible part of national antiquity was not sufficient to meet the requirements of one “high” cultural model, even though being under construction: Tsankov continued: “Hence, what were those writings of John Exarch? It is simply about several lines text, and this is not enough...”. On third place, the heritage of the nation, after removal of the idealizing filter, was considered as quite outdated literally, and unable to meet the necessities of XIX century society. In this point of the debate, the rhetoric strategy, introduced by the ex-centric intellectuals, was intended to deconstruct the idea for continuity between Medieval times and XIX c. Todor Burmov, who were the first prime minister of Bulgaria after the Treaty of Berlin (1878), underscored: national writings “should be preferred only if they are able to match the needs of the epoch as equally as the foreign ones”, and continues, maintaining that “they are now unable to familiarize us with the contemporary fashion and taste” (Burmov 1981: 56-57).

Considering that symbolic struggle for center of the national culture, the attitude of Todor Burmov could be seen as an example for contextual variability: In this case, supporting Voynikov’s point of view, he had nothing against such a planning strategy of the “Collection”, i.e. implying a French-centred model. Contrariwise, in “Fraternal explanation by Bulgarian to his brothers-Bulgarians” – a book published in Bucharest in 1867, he displayed undoubtedly pro-Russian orientation.

Gradually, the most radical argument, belonging to the ex-centric tendency, was articulated and his author was Dragan Tsankov. He claimed, that Bulgarian antiquity was not remarkable enough, and its aesthetic value is dubious: “The author, who wrote the response in Tsarigradski newspaper, was obliged to prove, that the writers he was writing about – John Exarch and all others – were good writers indeed, and the works of them are capable as exemplifiers, wasn’t he? Were all of them good writers? Were all of them usable as exemplifiers?” (Tsankov 1981: 54-55). Voynikov added: “Their texts: were they marked with such an artistic phrase, effective and well-decorate expressions, signifying the rich variety of thoughts” as French ones? (Voynikov 1981: 59).

Here the group of the intellectuals, supporting the ex-centric model, articulated numerous arguments, accenting on the benefit of reading universal literature, claiming that rejecting “shared richness of the peoples’ spirit” and self-restricting in “what belongs to our nation”, could be considered as dangerous (Burmov 1981: 57). It is remarkable, that in concepts of ego-centric nationalism Bulgarian antiquity was nominated as “writings” or “letters”, but not as “literature” – a notion, reserved for modern literature projects, referent to that “shared richness”.

“Ego-centric” project

According to the model, promoted by autochtonists’ ideology, foreign cultural elements were unable to fit the Bulgarian essentiality and thus they could be harmful. Models from abroad were regarded as a source of numerous risks: from national assimilation to physical health damage. The last potential scenario was found particularly embarrassing by Todor Ikonomov – a journalist, writer, publisher and politician. In an article he explained in details the detrimental effect of foreign novels onto Bulgarian female readers: The ladies, while mislead by that imported texts, gain their consciousness darkened, “natural constitution” of their bodies were mutilated, they became weak and pallid. Generally, that readers, being pathologically fervent in imitating fictional characters, exposed their progeny to risk (Ikonomov 1981: 184-188).

Moreover, the models from abroad were regarded as unable to match the spirit of Bulgarianness, conceptualized as essentiality in the paradigm of German Romanticism. Lyuben Karavelov – a revolutionary, writer and journalist – claims that national character, considered by him as constant composition of particularities, makes adopting of foreign models by direct copying to be ridiculous:

One of our writers took a French novel, then changed Louise to Tsvetana, Ludwig to Dragan, Paris to Tarnovo, and the novel was re-fashioned as “Wretched Tsvetana” (...). Honest people don’t steal texts in order to publish them to be read by his compatriots: Firstly, such a person certainly will be regarded as literary thief (robber). Secondly, an act like that could cause dishonor to the nation. To transform a Frenchman into Bulgarian or Bulgarian into Frenchmen is impossible as well as Tsvetana can’t be identical to Louise or Louise – to Tsvetana. Similarly, French national spirit, French customs and national character can’t be identical with Bulgarian ones (Karavelov 1981a: 91).

Foreign texts, according to the supporters of the autochtonist ideological model, as incorporated into Bulgarian culture, were not representative enough. They couldn't be considered as exemplar and "high culture" achievements, ready to be followed by modernizing cultures like Bulgarian one, but they rather belong to literary marginalia. Botev and Karavelov ignored this imported literature, nominating it as "literary rubbish". In their logic those textual waste was able to serve only in its own cultural context, but it was entirely useless for foreign people, so planting it into Bulgarian society made no sense. Or, as it was claimed by Karavelov:

United States of America, England, Methodists, Quakers, Mormons etc. have also produced literary rubbish as well as all other societies, which have their own national literatures. Educated people of them write and publish numerous writings, which meet the needs of their own societies, because such texts are warmly accepted in a particular national context, and because people like Quakers, Methodists or just Protestants, are specifically interested in them. (...) Bulgarian people were born and educated otherwise, not similarly to Quakers and Protestants. Bulgarian national character and peoples' customs are entirely different, compared to those of Americans. Today, Bulgarian society has totally different needs and projects, not the same as Mormons (Karavelov 1981b: 149).

Therefore those group of social leaders introduced a project for constructing of Bulgarian national identity, based on history and folklore, thought as sources, where the substance of the nation lies, being ready to be gathered. These sources – they continued – were originally featured with true examples of "high" culture of the nation, capable of meeting the needs of the group, regardless of the historical context. However, such an idealized vision of the national heritage encountered at least two crucial impediments – sometimes recognized, but in some significant cases intentionally ignored by autochtonist ideologists.

In the foreign mirror: autochtonists' method verified

Firstly, vocabulary of autochtonal ideas, invoked in order to express "peoples' richness", "antiquity" and "originality", the whole set of notions, harnessed in conceptualizing the national specificity; the embarrassment, shown towards cultural interventions from abroad; and – last, but not least – the initiative, meant to forge such a project, were borrowed from foreign traditions, where such models were result of centuries-long development, dating from XVIII and XIX century Europe. Those models, initiated as "criticism against aristocratic immorality", according to Joep Leerssen, evolved into "criticism against cosmopolitanism of the aristocracy", reflecting the fact, that aristocracy was extremely susceptible to foreign cultures and ready to resemble their manners, mainly French ones. Hence, the resistance against Western influence could be better understood in the framework of widely shared "opposition to the hegemony of the French-oriented cultural elitism in Europe". In England, Netherlands and Germany this resistance motivated new civic virtues projects. Amongst that virtues crucial were patriotism and personal

devotion to the nation. Following on Joep Leerssen, we could state, that those kind of “home-bred” tastes, marking domestic culture and literature, were constructed as projects, antithetic to the advancing of French influence all over the European continent. The basics of those projects were systematically displayed in the philosophy of J. G. Herder, whose cultural relativism revised the ideas of the Enlightenment, which were based on thinking the values as universal, and emphasized on variability and original incompatibility between national cultural systems as ultimate worth and logically valid concept with analytical potential. His ideology fashioned the foundations of Romantics’ passion for folklore and history. It was the needed base, where the enthusiasm to “National Revival” plans in Central, Northern, Eastern and other parts of Europe was rooted (Leerssen 2015: 118-130). Thence, the model of thinking all the antiquity and peoples’ stuff as sacred treasures of the nation are literal translations, repeating foreign Romantic dreams in Bulgarian locality. In 1858 Dimitar Mutev published an article in “Balgarski knizhitsi” journal, where he addressed an appeal to gather and study “our peoples’ antiquity”, exemplifying his idea with achievements of philology and folklore studies in Germany:

... Folklore studies have never been payed so significant attention, as it is payed nowadays in Germany; and folklore have nowhere been studies with more success, but in Germany. More than 40 years have passed until brothers Wilhelm and Jakob Grimm laid stable foundations of that studies with their studious investigations of language, mythology, legislation, poetry, and literature in general. Jacob (Ekov in the original version, A.A.) Grimm were happy to create a new field of research, dedicated to peoples’ essentiality. Writings of him were used as examples by all the nations (Mutev 1981: 44).

“German” illustrative material was often replaced by Slavophil projects, marked – as Dimitar Mutev shared – by “notorious figures of V. Karadžić, Kopitar, Šafárik and Sreznevsky”. It could be stated, that the whole autochtonist excitement about the “revival” of Bulgarian antiquity could be seen as direct consequence of instructions and recommendations, addressed by foreign Slavicists to local intellectuals, which were implemented willingly by Bulgarian intellectuals. As Alexander Kiossev proposed, that implementation could be interpreted as “copying in the meta-language framework of the “Father”, absorbed by the “society in its immature youth” (Vassil Popovich) and used with certain intention to be recognized as identical with the model and to accumulate enough dignity to deserve “father’s love” (Kiossev 1998: 43). It became apparent, that without fraternal support, delivered by foreign Slavic studies, forging local cultural heritages (from distance or directly), it seems that Bulgarian history and peoples’ antiquity won’t have been born as well as Bulgarian nation. “If foreign writers haven’t paid attention to our nation, we were to be still in ignorance about our antiquity and history”, as Mutev continues in the cited publication.

Amongst all the “fraternal figures”, the most distinguished were Youry Venelin², who, Albena Hranova states, could be regarded as cultural hero: his identity was obviously Slavic, i.e. he

2 Youry Venelin (1802-1839) is a pseudonym of Georgy Hutsa – Russian researcher of Slavic and Bulgarian past and present, historian and ethnographer, with Ukrainian background. His writings “Ancient and Contemporary Bulgarian People in political, ethnographic, historical and religious relation to Russian People”, “Concerning the

could be recognized as “own”, but he was “other” enough and therefore capable of maintaining the prestige as distant value at the same time (Hranova 2011: 51). Researching literary history books, published in early decades after the idealized Liberation from the Ottoman dominion, it became evident that Venelin’s figure keep on being core plot of numerous national myths even after 1878. Yet, those mythical plots, forged in essentialist paradigm, were still active and fertile, as producing new forms of admiration and legitimation of him. They could be considered as newly manufactured, because after the Bulgarian statehood were re-established, all the individual voices and efforts to formulate national culture reference standards, remaining non-systematic and isolated until then, were harnessed in a shared project for making literary canon as one of the institutions, pretending to represent the nation. In that initial effort to structure Bulgarian national literary canon, represented by narratives for literary history, written by A. Pipin and V. Spasovich (a Russian literary history, Bulgarian translation of it was published in 1884), G. D. Popov (1886), Dimitar Marinov (1887), M. Moskov (1895), and Alexander Teodorov-Balan (1896), the image of Venelin was considered not only as fundamental one (the only exception here is Moskov’s textbook), he was not only elevated to the most prestigious level of Bulgarian National Revival making, being integrated to Paisius of Hilendar and Sofroniy Vrachansky – figures, conceptualized as “fathers-founders” of the nation. His face was detailed enough to overshadow even key figures from the revolutionary narrative, imagined some decades later as strongholds of Bulgarian nationalistic repertoire. National heroes like Hristo Botev, poet and revolutionary, was not present in the literary history by Pipin and Spasovich. The young poet perished in a battle against Ottoman troops during the April uprising (1876). Pipin and Spasovich published their book just 3 years after his dead (it was initially printed in Russia in 1879), so it could be expected that the time distance were quite short to process the local memory into national one. Botev was still underrepresented in literary history narratives by G. D. Popov and Dimitar Marinov, especially in comparison with the scrupulous portrait of Youry Venelin. Literary history, written by Popov, could be considered as exemplar, because the author made the first attempt to re-evaluate Venelin’s contribution. Scientific importance of his works was questioned hesitatingly and just due for the claim of the Russian Slavacist to resolve most of the “basic tasks of history and ethnography of Bulgarian people for the first time” (Popov 1886: 38). Generally, this textbook was well inscribed into the tendency to impulse the myth for establishment, deeply rooted in the “Revival” as metaphor. Popov wrote, that Venelin “resurrected Bulgarian nation” and “became a reason for revival of Bulgarian nation, which were completely dead before him” (Popov 1886: 38). It is obvious, that after the Liberation, when markers for recognition of own national essentiality from others are more stable and visible, efforts to manufacture nationally loaded aesthetic values and hierarchies are more purposive, and writings by Zachary Stoyanov and Ivan Vazov are more and more widely harnessed into the project of constructing national hero pantheon, the figure of Youry Venelin is still predominant in literary textbooks. That’s why it is hard to imagine, that during the previous period, when reflections about national identity are still under discussion with no institutional policy to lay basic markers and attitudes. In some texts, produced during

character of folklore songs amongst Slavs beyond Danube” etc., were considered as highly reputable amongst Bulgarian intellectuals from XIX c.

the so-called Revival period and fitted into the autohtonists’ framework, Venelin was explicitly defined as demiurge of Bulgarian nation. In his book “Ancient and Contemporary Bulgarian People”, as Rayko Zhinzifov interpreted, “Bulgarians were able to see the whole historical life of their nation, all the ancient fame of them, like in a mirror”, and to recognize those things, which they were “only instinctively conscious of, but necessary as daily bread” (Zhinzifov 1981: 156).

Furthermore, it sounds like paradox, but the logic of autochtonists demonstrated a significant effect/deficit: The more uncompromisingly was raised the question about national essentiality and more appeals for preserving “domestic character” were articulated more radically, the more intensified was the need for harnessing foreign emblems. For example, D. Ts. Kotsov, a XIX c. teacher, published an article in “Nova Balaria” newspaper, where he depicted a basic set of virtues of Bulgarian writers, translating them into the language of external prestigious values. Thereby, he acquired unwanted effect, denouncing the idea for Bulgarian classics as existing and worthy. “It could be said, that there are numerous gifted young people amongst Bulgarian nation, but we won’t list them now: I will simply mention, that in Bulgaria there are numerous talents like Shakespeare, Goethe, Dante, Descartes, Jean-Jacques Rousseau etc. (...) and, we have every right adoring all the exquisite creations by our genial authors” (Kotsov 1876).

Back to the glorious past: ideologies of cultural (dis-)continuity. Middle Ages vs. Ottoman context

We could suppose that Bulgarian intellectuals were not fully aware of the problem of viewing the national originality into imported mirrors, because it was quite abstract. But, the second impediment they were faced to were quite practical. It’s about the attempt to draw ideological continuity between Medieval Bulgarian literature and XIX c. one, where it was impossible to be identified or at least very problematic. Medieval Bulgarian literature and folklore are both systems, which were not incorporated into the Modern Bulgarian literature, born during the XIX c. in the Ottoman context. Literature from the splendid Middle Age epoch and folklore were not interconnected. No historical or logical continuity between them could be identified. During the period of Modernization, they either existed as parallel row (folklore) or as fossil form (Middle age literature) with no connection to the XIX century literary processes. In some cases, these incompatible systems were found even in conflict, based on the new tendencies, introduced by the modernization process, took place in the frame of Tanzimât.

Moreover, searching for causality was the main methodological approach, widely used in social sciences and humanities in Bulgaria, and it remains actual even nowadays, no matter how outdated is. Let me express my intuition, concerning the problem above. I’m still wondering whether such a methodological framework could be interpreted as a compensatory reaction, meant to suppress the fear, spontaneously appeared and caused by leaving the history process with no initial reason, and to think Modern Bulgarian literature as initiated by an incidental advent with no stable national background, lacking logical exposition. Impartiality and scientific neutrality as

approach require to acknowledge, that the relation between folklore and literature lead to intrigue alternative points of view, while seen from the Literary studies dialog. During 70-ties and 80-ties of XX c. in Bulgaria an intense debate, focused on the problem of (dis)continuity between folklore and Modern literature, took place. From one side, Boyan Nichev, literary researcher, claimed that “series of folklore processes ended up in (Modern – A.A.) literature, and numerous important literary phenomena had their beginning as a consequence of the development of folklore” (Nichev 1976: 6). His theses were revised by Nikola Georgiev, who insisted, that “in Bulgaria there were no transition from folklore to Modern literature during XIX”. He states, that folklore and literature are “parallel rows”, whose trajectories run to approaching or to distancing, but they were never merged (Georgiev 2001). Concerning the relation between medieval and modern literature, all the conceptions, formulated by researchers, even though engaged in a more sophisticated regime of explanation, usually consolidate the causality as hegemonizing discourse and stabilize its nationalistic implications. These conceptions worth mentioning additionally because they frequently include information about inconformity between these two epochs as regarded into the framework of differences in dominant social and political ideas. They are deeply rooted in the admission that Modern epoch was closely connected to secularization process, which was originally unconformable with “the ideology of the Middle Ages, ruled by the Church” (Dinekov 2007: 13). But, the conclusion they usually reach to is, that “it is legitimate to maintain, that modern literature could be seen as a successor of medieval one” (Dinekov 1969: 178). The argument that interpretative tendency articulated was based on so called “damaskins” (mixed content collections, where “democratization” and “modernization” of the language norm is recognized), or it used to think certain elements from the Middle Age literature as absorbed by the Modern one. Those elements were considered as re-fashioned in a media discourse (ibid: 178), being tied to the paradigm of Modernity with its universal access to information. Searching for causality goes far beyond the continuity in the field of method of literature-making, stretching to the social functions of the literature, regarded as national mission: Medieval Bulgarian literature – wrote Donka Petkanova – “helped for conservation of the spirit of Bulgarianness, it used to support collective memory, it also created potential for spiritual resistance amongst Bulgarian people in order to save the national consciousness during catastrophic periods of history”. With that nationally oriented function it was seen as considerably influential on writers as Paisiy Chilendarsky and Spiridon Gabrovsky, and it “played a social role with no interruption – not only during the period of its formation, but all the times” (Petkanova 1997: 635-636). Thereby, the globalist statement, claiming for “thirteen centuries-long unity of Bulgarian literature” (Dinekov) was reached. Its inertia was explicitly nationalistic: it imagines a representation of Bulgarian spirit, left “frozen” temporary during the time of the Ottoman dominion (defined constantly as “slavery” in this kind of analyses), and fortunately defrost and waken up for new life, when “National Revival period” arose.

Back to the terrain of XIX c.: supporters of ego-centric conception were thinking in nationalistically-burdened dictionary, ready to convert incompatibility between Middle Age literature and Modern one to a vision for smooth transition, similar to contemporary researchers;

and to fill the gaps between these two different cultural paradigms with evolutionary perspective, imagining it as uninterrupted tradition. Thereby, they were confronted with another significant difficulty: from one side, the sources, which have been gathered up to then, were quite insufficient. They were disciplined by including in numerous catalogs and bibliographies, but not as usable availability. Those concern about insufficiency of national essentiality objects resulted not in traumatic feeling for physical deficit of relics, but mostly in frustration, caused by unfulfilled social mission, shamefully neglecting of the heritage, which were still sunk in oblivion, expecting to be exhumed. G. Rakovsky wrote: “It would be very useful for history narrative about our nation and for the writings our educated Bulgarian people to sacrifice a few hours and to describe in details customs, folklore songs, fairy tales, in one word – everything, related to antiquity”. He continued, claiming that if intelligentsia refuse to make such efforts, it will certainly lead to moral sanctions by posterity: “Yet, children of this nation, should we stay calm? It is a shame on us and progeny won’t leave us with no bitter condemnation!” (Rakovsky 1857: 175-176). In addition to the argument about the antiquity, which was still undiscovered and veiled with “dark curtains” (Rakovsky), the explanation of its lacking in number and representation potential employed the myth about its deliberate devastation (see Aretov 2006: 277-294). According to this narrative, numerous remnants of the past were burnt out by foreigners, but also by Bulgarian people, zealous in Christianity (“they were not simply jealous and fervid to Christian faith, but even more: they destructed not only numerous idols completely, but burnt lots of books (dating from pre-Christian period – A.A.) – Rakovsky 1857: 164), attributing the absent antiquity with parallel, transcendental being. It was traumatically absent in actuality, but it used to occupy the imaginary space of the past: deeply marked with signs of prestige and full with history and cultural presences.

However, that anxiety, caused by the fact, that sources for reconstructing Medieval past were scarce, even though driven aside by the mechanisms as described above, seems to be one of the dark emotional zones of ego-centric nationalism. Another problem leaders of ego-centric nationalism were faced with originated from the fact, that almost all the sources from Middle Ages, which were accessible, are hardly compatible with Modern art projects and resistive to Modern interpretations. Hiring folklore into literary projects, exercised into stylizations, not always finished with satisfactory results. If we remove all the co-notations, dreaming XIX c. in a “high narrative” mode as “National Revival”, and if we demount all the nationalistic reverie about folklore; if we suppress our spontaneous compassion, caused by tragic biography of the author, we could hardly identify poems as “Golapche” and “Na santseto”, written by Constantine Miladinov, as remarkable artistic achievements³. Otherwise, if we decide not to prioritize conclusions, based on professional reception, articulated long after, and focus on how authors from XIX c. perceived

3 Constantine Miladinov (1830-1862) was Bulgarian poet and folklorist, born in Struga town. He compiled a collection, entitled “Bulgarian folklore songs” (1861). He also wrote poems, made under certain influence by folklore, mainly in the stylistic aspect. In 1862 the poet and collector died in prison in Istanbul together with his brother Dimitar Miladinov. Facts about his dead still remain unclear. There is popular narrative, recounting that they were poisoned by Phanariots – Greek nobility from Fener, a part of historical area of Istanbul. Phanariot Greeks played main role for them to be dungeoned earlier out of any justice.

their own texts, we could notice, that there were certain folklore songs, which used to provoke tensions and opposition as well. That's the case with "Gergana"⁴, written by Petko Slaveykov. Ivan Radev, contemporary Bulgarian literary criticist, claims that this text was not accepted by its author as integral part of his original works (Radev 1997: 236-239). The poem was published in "Chitalishte" journal in 1873 with no author's signature or initials. Later on, it was not included in collections of poems, written and compiled by him, although he has had such an option at least twice: in "Verses and Songs" (1879) and in "Mixed bouquet" (1886). That poem was published as late as 1901, when his son prepared Petko Slaveykov's "Selected Works". P. R. Slaveykov was unwilling to underline his authorship of the text and it was probably due to his feeling that the poem was immature folklore imitation, lacking originality. Boyan Penev, a literary historian, also found, that some of the experiments, realized as folklore-based variations, are disputable in the aspect of aesthetics. Concerning the poem quoted, he stated, that Slaveykov resembles one folklore legend with no artistic contribution and personal interpretation of its motives (Penev 1977: 446). Apparently, those aesthetic fiasco was rooted into conceptual and aesthetic mismatch between the two systems – folklore and Modern literature. They were distant, even alienated one from another, and it was hard to be imagined (in spite of the efforts made) as a linked in harmony transition, and capable of producing literature masterpieces.

However, intellectuals, who attempted to seize the heritage of the Middle Ages, encountered similar problems. Their extreme diligence took them in conflict even with representatives of ego-centric line, because adopting linguistic models from the Middle age literature lead to stylistic inadequacy, being overburdened with artificially archaized dictionary and confused syntax. As L. Karavelov insisted:

... Once those scholars took the feather, being willing to help the national development with their writings, they spoiled everything. Quite vibrant patriotism (love towards nation) of them prevented them from clear and true vision of the objects. For to prove (...), that Old Slavonic language is not Serbian, nor Russian or Czech, but Bulgarian, they started to orient Modern Bulgarian language towards one Ancient Bulgarian disposition, decorating it with yusses (nasal vowels, particular for Old Slavonic language – A. A.) – needed or not... (Karavelov 1981a: 88-89).

The situation of slipping continuity arose also strong energies, focused on manufacturing antiquity, on forging traditions, made in order to compensate those cracks in genealogy of the phenomena. I mean mystifications as "Veda Slovena"⁵, and historical reconstructions, contributing to the

4 The original title of the poem is "Izvorat na belonogata", or "The spring of the white-legged maiden".

5 "Veda Slovena" is a collection of folklore songs, published by the Croat folklorist Stefan Verković. It was two-volume edition, released in 1874 and 1881 respectively. It contains mainly ritual and mythical songs, codified by Ivan Gologanov, a local teacher. According to the alternative version, he was not the only collector, but other people helped him. These songs represent pre-Christian, Thracian and Veda content, suggesting sensational depth of Slavic/Bulgarian ethnogenesis. Immediately after, leading researchers as Louis Léger, Konstantin Jireček, Vatroslav Jagić, Ivan Shishmanov, Michael Arnaudov etc. claimed, that this antiquity representation is obviously mistrustful. In a bitter discussion "Veda Slovena" was nominated, together with its editor, as "myth-mania", "megalomaniac passion"

problem of the ethno-genesis of Bulgarians with so called “Indian theory”, formulated by Georgy Rakovsky, “Thracian theory” by Tsany Ginchev etc.

Ottoman cultural code as mass taste model

While dividing nationalisms in ego-centric and ex-centric ones, Nikolay Trubetskoy expresses his hope, that this dialectic will be one of childhood diseases of societies, which are to disappear, when they grow mature. It is obvious, that none of those two projects, imagining the configuration of XIX c. culture of Bulgarian people, reached the desired consistency. Being stretched between Euro-centric, Slavophile and autochtonist ideas, it was constantly under construction, being forged, not re-born. Stabilized center, although strongly desired, were not achieved, so did not literary canon as stabilized institution of the nation.

We should keep into consideration, that these debates were taking place amongst intelligentsia. They were elite phenomena, totally dissociated from the mass taste. In its turn, aesthetic preference of the people remained entirely indifferent to the debates for constructing center of national culture and totally unmoved by instructive discourses, left by “Fathers-founders”. Such a message could be identified in numerous narratives, recounting about peripetia, which foreign travelers passed through, while trying to explain to Bulgarian people their own “national antiquity”:

“... Next year Russian Academy (of Sciences – A.A.) helped Venelin to make his toilsome and very dangerous fieldwork trip to Bulgaria: He met numerous obstacles, caused by Bulgarian people, who were not able to understand his purpose, that’s why they treated him with distrust and suspicion. (..) Alongside all the big troubles he was faced with, Venelin fall into despair not a single time, thinking to quit the project. (Popov 1886: 37).

Moreover, according to Venelin’s narrative, witnessing about his meeting with people from Shumen town, he recounts: “I was able to imprint in their minds forcibly, that it is not correct for Bulgarians to communicate in Turkish language” (quoted in Dechev 2010: 55). Those elite discussions, dedicated to national culture constructing, were able to provoke scarce reaction in the wide social strata. They remained encapsuled in the sphere of “high” thinking of the ideologies and caused almost no influence in the mass taste, which proved to be insusceptible to patriotic education and emotional elevation. The preference of the mass people was deeply rooted in the Ottoman context. It was expressed in everyday-life practices, where all the features of the living in the Ottoman Empire were shared, not ethnically specific. Thence, we are faced with two parallel cultural registers, with cultural dissemymy (Hertzfeld 2007: 32-34). The first one conceptualized itself as “high”, and gained official authority later on. This register was established onto autochtonism – Euro-centrism relation

etc. However, Verković remained convinced in the authenticity of his discovery till the end of his life. The text itself is still matter of dispute amongst professional researchers and non-professionals.

as two basic attitudes, both refracted through nationalistic filter. It is worth mentioning that the Ottoman context and cultural code were deliberately disqualified from those elite-made picture. Considered from an ideologically neutral viewpoint, it is obviously manipulative rhetoric technique. Taking into account our centuries-long shared life, this code should be interpreted not as “foreign”, but as domestic and constructive for common everyday-living horizon in the Balkans. From the other side, considering the processes during Tanzimât, the Ottoman context itself had been changing significantly under the influence by the culture of the West, introducing numerous modernization projects. Moreover, this fact puts under question the interpretation of the Ottoman as anti-modern and radical anti-European, as it was and still is supported by loud speaking nationalists. It is precise to maintain, that the institutional framework of Tanzimât was, which initiated debates about “European”, “national”, “Modern” identity of the people, centered on the topics as enlightenment (and Enlightenment), modern education, the role of the monarch, even for Rebirth and Revival processes, as they were seen by minority communities in the Empire (Vezenkov 2006: 82-127). Nonetheless, the first national cultural discourse, the elite one, neglected the processes, which were taking considerable part in the Empire, as sharing one row with the progress of the ideas for national building and so-called Revival process in Bulgarian society. In contrary, it used to interpret every element of the Ottoman contextual frame as a problem. It was seen as a factor, derailing the national development projects and diverting Balkan nations from the model of Europe, which they initially belonged to.

The second discourse, the popular one, used to function with no ideological coordination with the first one. It wouldn't be overstatement, maintaining that during its sporadic contacts with the official culture of intelligentsia, the unofficial one proved to function exactly contrariwise: all the efforts for education and implementation of Enlightenment ideas, imported from Europe, remained unrecognized. This basis became more apparent in the variety of forms of traditional entertainment practices and displayed musical preference of the peoples. During the whole “Revival Period” and some decades after, urban songs, based on Oriental rhythmic and featured with imagery, taken from the Orient, were particularly preferred, not Western ones. Some of those songs contain embarrassing and even obscene scenes, able to cause inconvenience to a refined, cultural taste: “Enchitsa, white hanım, / white breasts tipped, / and, in my poor heart hurt” (Slaveykov 1852: 56-57). It is curious, that amongst the authors, used to promote songs like the quoted one, were intellectuals with active role in shaping the first, the official register of the culture. For example, the song above was written by Petko Slaveykov – an author, famous with his pronounced autochtonist attitude. Along with his erotic songs, rich with images of Oriental beauties, he wrote also revolutionary texts against the Ottoman status quo. Ivan Vazov, a poet, considered as “national emblem” then and now, wrote the following verses: “Hey, Fatma, white yashmak covers / your face, leaving me unfortunate, / but my heart can feel / that you are beautiful and splendid” (Vazov 1880). In his novel “Under the yoke”, the same author, being one of the ideologists of Bulgarian nationalism, promoted the metaphor “slavery” as nominating the period of the Ottoman dominion.

Conclusion

Let me get back to the terrain of “high” nationalistic narrative, which Ottoman context were discarded from, remaining focused on ego-centric and ex-centric poles. The Liberation (1878) didn’t bring those passionate discussions, dedicated to shaping national cultural paradigm, to an end. Furthermore, discussion energies kept on being highly active and were even intensified, regardless of the efforts to forge cultural norms and regulations, made by numerous institutional agents. It could be seen, that ideas for modernization and searching for universal humanity in Bulgarian locality⁶ were confronted with so called folkish literature, introducing imagery as “hothead young people, village squares, sedyankas, wooden flutes, bagpipes, coppers, shepherds’ sandals” (Elenkov 1994 18) etc. traditional elements, signifying for nostalgia towards traditions and utopia of the imagined antiquity. It is interesting to note, that these representations were projected into the past, particularly considering the National Revival period. Indeed, it means, that new autochtonist ideas calculated it not as time of strenuous searching for center of the national culture, but as a period, originally marked with constant values and shared life with no “harmful” alternatives. That’s why later in the interwar period, when nationalism inflamed and even were installed as a core ideology of numerous authoritarian regimes across Europe, the idea for “New National Revival” gained vast popularity. It was considered as based on “original culture” and “organic” development (see Mutafchiev 1935: 3-9; Mutafchiev 1994: 391-400). Of course, the vision for XIX c. period as conceptually unite, marked with shared consent and no cultural tensions, are sometimes questioned. Alongside with its idealized image, forged by the autochtonists, another insight was reached, claiming that Bulgarian culture was compelled to cross the “dangerous strait between Charybdis and Scylla”, between “two hostile antagonists:” Western Europe and Russia” from “the ancient times” on (Sheytanov 1994: 266). However, even in 30-ties, constructions, sanctifying XIX c. as National Revival, gave birth to another paradigm, thinking the epoch as a row of remarkable biographies, introduced in order to preserve its status as “Golden Era”: “... Georgy Rakovsky, a remarkable Bulgarian from the previous century, resisted and didn’t inclined to the West, nor to the East” (ibid: 262). Thereby, while shifting the focus from the National Revival as mythologized epoch, passions about searching for center in their bitterest and crisis version were replaced by an image of the consequent epoch, regarded as “turbulent”. In that vision, civilization concerns and dreams emerged in new edition, being focused on – if not entire removal of “centrist” ideologies in the paradigm of Trubetskoy – some kind of “organic synthesis” (with no regard how we will interpret this notion), as it was offered by Boris Yotsov: “Which sphere of mentality we belong to – Slavic, Russian, or European? And, I wonder whether we will be capable of overcoming this Slavic-European dualism, reaching an organic synthesis.” (Yotsov 1929).

Let me conclude, that even in contemporary context, struggle for center still goes on.

6 The expression belongs to Pencho Slaveykov, a son of the poet Petko Slaveykov, who created a cultural program, based on universal values in opposition to autochtonists’ projects, just in contrary to those, particular for so called National Revival period.

Literature

- Aretov 2006: Aretov, N. *Natsionalna mitologiya i natsionalna literatura. Sjuzheti, izgrazhdashti balgarskata natsionalna identichnost v slovesnostta ot XVIII i XIX vek.* Sofia, 2006. [Аретов 2006: Аретов, Н. *Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век.* София: Кралица Маб, 2006].
- Burmov 1981: Burmov, T. Sbornikat na D. Popov Voynikov e polezen. – *Balgarska vazrozhdenska kritika.* Sofia, 1981. (First publication: *Balgarski knizhitsi*, III, part 3, № 5, 03.1860). [Бурмов 1981: Бурмов, Т. Сборникът на Д. Попов Войников е полезен. – В: *Българска възрожденска критика.* София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Български книжици*, г. III, ч. 3, № 5, март 1860)].
- Dechev 2010: Dechev, St. Intimizirane na izobretenoto: natsionalna darzhava, natsionalna identichnost i simboli na vsekidnevieto XIX-XXI vek. – *V tarsene na balgarskoto. Mrezhi na natsionalna intimnost (XIX-XXI vek).* Sofia, 2010. [Дечев 2010: Дечев, Ст. Интимизиране на изобретеното: национална държава, национална идентичност и символи на всекидневието XIX-XXI век. – Във: *В търсене на българското. Мрежи на национална интимност (XIX-XXI век).* София: Институт за изследване на изкуствата, 2010].
- Dinekov 1969: Dinekov, P. Razvitie na zhanroвете v literaturata na Vazrazhdaneto. – *Iz istoriyata na balgarskata literatura.* Sofia, 1969. [Динеков 1969: Динеков, П. Развитие на жанровете в литературата на Възраждането. – В: *Из историята на българската литература.* София: Наука и изкуство, 1969].
- Dinekov 2007: Dinekov, P. Periodizatsiya na balgarskata literatura prez Vazrazhdaneto. – *Vazrozhdenski pisатели.* Sofia, 2007. [Динеков 2007: Динеков, П. Периодизация на българската литература през Възраждането. – Във: *Възрожденски писатели.* София: Захарий Стоянов, 2007].
- Elenkov 1994: Elenkov, I. Versii za balgarskata identichnost v modernata epoha. – *Zashto sme takiva? V tarsene na balgarskata kulturna identichnost.* Sofia, 1994. [Еленков 1994: Еленков, И. Версии за българската идентичност в модерната епоха. – В: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност.* София: Просвета, 1994].
- Georgiev 2001: Georgiev, N. Tezisi po istoriyata na novata balgarska literatura. – http://liternet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/tezisi.htm (16.07.2016). [Георгиев 2001: Георгиев, Н. Тезиси по историята на новата българска литература. Accessible at: http://liternet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/tezisi.htm (16.07.2016)].
- Herzfeld 2007: Herzfeld, M. *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State.* Sofia, 2007. [Хърцфелд 2007: Хърцфелд, М. *Културната интимност. Социална поетика в националната държава.* София: Просвета, 2007].
- Hranova 2011: Hranova, A. *Istoriografiya i literatura. Za sotsialnoto konstruirane na istoricheski ponyatiya i Golemi razkazi v balgarskata kultura XIX-XX vek.* T. II. Sofia, 2011. [Хранова 2011: Хранова, А. *Историография и литература. За социалното конструиране на исторически понятия и Големи разкази в българската култура XIX-XX век.* Т. II. София: Просвета, 2011].
- Ikonomov 1981: Ikonomov, T. Poeziyata na prirodata i nashite nuzhdi. – *Balgarska vazrozhdenska kritika.* Sofia, 1981. (First publication: *Chitalishte*, I, № 16, 15.01. 1871). [Икономов 1981: Икономов, Т. Поезията на природата и нашите нужди. – В: *Българска възрожденска критика.* София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Читалище*, г. I, кн. 16 от 15 януари 1871)].
- Jakobson (ed.) 1975: Jakobson, R. *N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes.* The Hague – Paris: Mouton, 1975.
- Karavelov 1981a: Karavelov, L. “Novobalgarska sbirka” ot Rayka Zhinzifova. – *Balgarska vazrozhdenska kritika.* Sofia, 1981. (First publication: *Balgarska pchela*, II, № 3, 4, 5, 6; 23, 30. 06.1864; 10.07.1864). [Каравелов 1981a: Каравелов, Л. „Новобългарска сбирка” от Райка Жинзифова. – В: *Българска*

- възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Българска пчела*, г. II, № 3, 4, 5, 6 от 16, 23 и 30 юни и 10 юли 1864)].
- Karavelov 1981b: Karavelov, L. *Kratki nachala ot npravstvenata filozofiya*. – *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. (First publication: *Svoboda*, I, № 38, 15.08.1870). [Каравелов 1981б: Каравелов, Л. Кратки начала от нравствена философия. – В: *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Свобода*, г. I, № 38, 15 август 1870)].
- Kotsov 1876: Petvekovniyat balgarski zatapkan geniу... – *Nova Balgaria*, I, № 55, 23.12.1876. [Коцов 1876: Петвековният български затъпкан гений... – *Нова България*, г. I, № 55, 23 декември 1876].
- Kiossev 1998: Kiossev, Al. Spisatsi na otsastvashtoto. – *Balgarskiyat kanon? Krizata na literaturnoto nasledstvo*. Sofia, 1998. [Къосев 1998: Къосев, Ал. Списъци на отсъстващото. – В: *Българският канон? Кризата на литературното наследство*. София: Издателска къща „Александър Панов”, 1998].
- Kiossev 2008: Kiossev, Al. *Indigoto na Gyote*. Sofia, 2008. [Къосев 2008: Къосев, Ал. *Индигото на Гьоте*. София: Фигура, 2008].
- Leerssen 2015, Leerssen, Joep. Natsionalnata missal v Evropa. – *Literaturna misal*, LIX, № 1, 2015. [Лерсен 2015: Лерсен, Юп. Националната мисъл в Европа. – *Литературна мисъл*, г. LIX, № 1, 2015].
- Markov 1981: Markov, G. *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. [Марков 1981: Марков, Г. *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981].
- Mutafchiev 1935: Mutafchiev, P. Kум novo vazrazhdane. – *Otets Paisiy*, 8, № 1, 1935. [Мутафчиев 1935: Мутафчиев, П. Към ново възраждане – *Отец Паисий*, 8, № 1, 1935].
- Mutafchiev 1994: Mutafchiev, P. Dneshna Balgaria i duhat na nasheto Vazrazhdane. – *Zashto sme takiva? V tarsene na balgarskata kulturna identichnost*. Sofia, 1994. (First publication: *Prosveta*, V, № 10, 1940). [Мутафчиев 1994: Мутафчиев, П. Днешна България и духът на нашето Възраждане. – В: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. София: Просвета, 1994. (Първо издание на текста: *Просвета*, г. V, № 10, 1940)].
- Mutev 1981: Mutev, D. Narodna knizhnina i blagarska starina. – *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. (First publication: *Balgarski knizhitsi*, part I, № 1, 03.1858). [Мутев 1981: Мутев, Д. Народна книжнина и българска старина. – В: *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Български книжици*, ч. I, кн. 1, март 1858)].
- Nichev 1976: Nichev, B. *Ot folklore kam literatura. Uvod v yuzhnoslavianskiya realizam*. Sofia, 1976. [Ничев 1976: Ничев, Б. *От фолклор към литература. Увод в южнославянския реализъм*. София: Български писател, 1976].
- Penev 1977: Penev, B. *Istoriya na novata balgarska literatura*. T. 3. Sofia, 1977. [Пенев 1977: Пенев, Б. *История на новата българска литература*. Т. 3. София: Български писател, 1977].
- Petkanova 1997: Petkanova, D. *Starobalgarska literature IX-XVIII vek*. Sofia, 1997. [Петканова 1997: Петканова, Д. *Старобългарска литература IX-XVIII век*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1997].
- Popov 1886: Popov, G. *Kratak istoricheski pregled na balgarskata literatura ot nacheloto na pismennostta do nasheto vreme*. Plovdiv, 1886. [Попов 1886: Попов, Г. *Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писменността до нашето време*. Пловдив: Печатница „Единство”, 1886].
- Radev 1997: Radev, I. *Istoriya na balgarskata literatura prez Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo, 1997. [Радев 1997: Радев, И. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново: Абагар, 1997].

- Rakovsky 1857: Rakovsky, G. Zamechaniya parviya chasti gorskago patnika. – *Gorskiy patnik. Povestvityeln spev*. Novi Sad, 1857. [Раковски 1857: Раковски, Г. Замечания първия части горскаго пътника. – *Горский пътник. Повествительн спев*. Нови Сад: В книгопечатница Дан. Медаковича, 1857].
- Sheytanov 1994: Sheytanov, N. Preobrazhenie na Balgaria. – *Zahto sme takiva? V tarsene na balgarskata kulturna identichnost*. Sofia, 1994. (First publication: Zlatorog, IV, № 4, 1925). [Шейтанов 1994: Шейтанов, Н. Преображение на България. – В: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. София: Просвета, 1994. (Първо издание на текста: *Златорог*, г. IV, № 4, 1925)].
- Slaveykov 1852: Slaveykov, P. Lyubovni dumi po ime. – *Pesnopoyka ili razlichni pesni, satiri i gatanki na balgarskiy yazik za uvveselenie na mladite*. Bukuresht, 1852. [Славейков 1852: Славейков, П. Любовни думи по име. – В: *Песнопойка или различни песни, сатири и гатанки на българският язик за увеселение на младите*. Букурещ, 1852].
- Tsankov 1981: Tsankov, D. Dvama ot nashite balgari. – *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. (First publication: *Balgaria*, I, № 52, 19.03.1860). [Цанков 1981: Цанков, Д. Двама от нашите българи. – *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *България*, г. I, № 52 от 19 март 1860)].
- Unidentified author 1860: Neshto lyubopitno za Shumen. – *Tsarigradski vestnik*, X, № 474, 24.03.1860. [Неизвестен автор 1860: Нещо любопитно за Шумен – *Цариградски вестник*, г. X, № 474, 24 март 1860].
- Vazov 1880: Vazov, Iv. Na Fatma. – *Mayska kitka*. Plovdiv, Ruschuk, Solun, 1880. [Вазов 1880, Вазов, Ив. На Фатма. – В: *Майска китка*. Пловдив, Русчук, Солун: книжарница Хр. Г. Данов, 1880].
- Vezenkov 2006: Vezenkov, Al. Ochevidno samo na prav pogled: “Balgarskoto vazrazhdane” kato otdelna epoha. – *Balkanskiyat XIX vek. Drugi prochiti*. Sofia, 2006. [Везенков 2006: Везенков, Ал. Очевидно само на пръв поглед: „Българското възраждане“ като отделна епоха. – В: *Балканският XIX век. Други прочити*. София: Рива, 2006].
- Voynikov 1860: Voynikov, D. *Sbornik ot razni sachineniya. Ischerpeni iz frantsuska literatura i prevedeni s pribavleniya na nyakolko balgarski sachineniya za primer na mladiti, chto sya zanimavat s pismenost*. Tsarigrad, 1860. [Войников 1860: Войников, Д. *Сборник от разни съчинения. Исчерпени из французска литература и преведени с прибавления на няколко български съчинения за пример на младити, што ся занимават с писменост*. От Добря В. Попова и издаден от Р. И. Блъскова. Цариград: Книгопечатница на Д. Цанков, 1860].
- Voynikov 1981: Voynikov, D. Chuzhdite primeri ne sa po-malko polezni. – *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. (First publication: *Balgarski knizhitsi*, III, part 3, № 10, 05.1860). [Войников 1981: Войников, Д. Чуждите примери не са по-малко полезни. – В: *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Български книжици*, г. III, ч. 3, № 10, май 1860)].
- Yotsov 1929: Yotsov, B. Slavyanskite literaturi i slavyanskoto saznanie v Balgaria. – *Balgarski pregled*, № 1, 1929. Accessible at: http://www.libsu.uni-sofia.bg/slavica/Jocov_Slav.html (16.07.2016). [Йоцов 1929: Йоцов, Б. Славянските литератури и славянското съзнание в България. – *Български преглед*, № 1, 1929. Accessible at: http://www.libsu.uni-sofia.bg/slavica/Jocov_Slav.html (16.07.2016)].
- Zhinzifov 1981: Zhinzifov, R. Balgarskata literatura. – *Balgarska vazrozhdenska kritika*. Sofia, 1981. (First publication: *Poeziya slavyan*. Saint Petersburg, 1871). [Жинзифов 1981: Жинзифов, Р. Българската литература. – В: *Българска възрожденска критика*. София: Наука и изкуство, 1981. (Първо издание на текста: *Поэзия славян*, изданный под редакциею Н. В. Гербея, Санкт Петербург, 1871)].

Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu

A Comparative Analysis of Normative and Realpolitik Instruments in Resolution of International Problems: Turkey's Mediation in Iran and Syrian Crisis

Nilay TUNÇARSLAN*

Öz

Uluslararası ilişkilerde devletler hedef ve çıkarları doğrultusunda farklı yöntemler kullanabilmekte, önceliklerine göre reel politik veya daha normatif yapıda enstrümanlar tercih edebilmektedir. Türkiye de özellikle 2000'lerden sonra dış politikada daha aktif olmayı hedeflemiş, amaçlarını gerçekleştirmedeki araçlarından birini de farklı coğrafyalarda yürüttüğü "arabuluculuk" faaliyetleri oluşturmuştur. Çatışma çözümlemede diplomasinin öncelenmesi ve devletler arası diyalogun sürdürülmesini hedeflemesiyle daha çok normatif bir araç olarak değerlendirilebilen arabuluculuğun yanına, ulusal güvenliğe bir tehdidin olduğu durumlarda zorlayıcı ve sert güç araçlarının da sürecin bir tamamlayıcısı olarak eklendiği görülebilmektedir. Türkiye'nin dış politikası da bir yandan iç siyasi koşullarındaki değişimlerden, bir yandan da küresel siyasetteki gelişmelerden etkilenmiş, makale bu etkinin arabuluculuk girişimlerine de yansımalarını ortaya koymayı hedeflemiştir. Türkiye'nin arabuluculuğunun değişen doğası İran ve Suriye vakalarında gözlemlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Normatif, Reel politik, Türkiye, İran, Suriye

Abstract

In international relations, states can use different practices in line with their goals and interests and they may prefer realpolitik or more normative means according to their priorities. Turkey, especially after 2000's, aimed to be more active in foreign policy and "mediation" activities that carried out in various regions has become one of the instruments of achieving targets. Beside mediation which can be considered as a normative instrument by giving priority to diplomacy in conflict resolution and aiming to sustain interstate dialogue, in cases where there is a threat to national security, it can be seen that coercive and hard power means may add as a complementary of the process. The foreign policy of Turkey was influenced by on the one hand changes in domestic circumstances, on the other

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Ekonomi Politik Bilim Dalı, nilaytuncarslan@gmail.com

hand events in global politics and the article aims to put forth that these influence reflected mediation initiatives. The changing nature of Turkey's mediation can be observed in Iran and Syria cases.

Keywords: Mediation, Normative, Realpolitik, Turkey, Iran, Syria

Giriş

İran'ın 2000'li yıllardan sonra nükleer programlarına hız vermesi sonucunda Batı ile gerginleşen ilişkilerine barışçıl yollardan çözüm bulmak amacıyla Türkiye, Brezilya ile beraber İran ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyeleri arasında arabuluculuk çalışmalarına başlamıştır. Türkiye bu süreçte çözümün tarafların karşılıklı anlaşmaya varabilecekleri diplomatik bir zemin oluşturması ile mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır. “Komşularla Sıfır Sorun” politikası çerçevesinde İran'la da ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, hem bakanlar hem de devlet başkanı seviyesinde İran'a diplomatik ziyaretler gerçekleştirmiş aynı zamanda Batı ile de mekik diplomasisi yürütmeye çalışmıştır.

2011 yılında Suriye'deki ayaklanmaların bir iç savaş halini alması ve Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin kötüleşmesiyle ülkenin güney sınırında güvenlik endişesi oluşmuştur. Suriye kriziyle ortaya çıkan mülteci sorunundan da en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuş, bu iki durum ülkenin daha proaktif bir dış politika izlemesini beraberinde getirmiştir. Suriye konusunun çözüme ulaşmaması, yüksek sayıdaki mülteci girişleri, artan terör saldırıları, Suriye'nin içindeki insani dramın artması ve uluslararası aktörlerin soruna müdahil oluşu Türkiye'nin Suriye konusunda İran meselesinde olduğundan farklı tepki vermesine neden olmuştur. BMGK'da çözüme ulaşmayan kriz, 5. yılında Türkiye, Rusya ve İran'ın girişimleriyle yeni bir arabuluculuk faaliyetinin yürütülmesine yol açmıştır. Astana'da bir araya gelen devletler görüşmelerin sonucunda Suriye'de garantör devletlerin kontrolünde güvenli bölgeler oluşturulması kararı almıştır. Türkiye hem güvenli bölgelerde çalışmalarını devam ettirmiş, hem de güney sınırında güvenlik endişelerinden kaynaklı sınır ötesi askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Çalışmada İran krizinde Türkiye'nin kullandığı araçların barışçıl ve normatif niteliğinin öne çıktığı, Suriye krizindeki Astana görüşmelerinde ise hem normatif değerlerin hem de reel politik ve askeri unsurların bir arada görüldüğü ve Türkiye'nin değişen arabuluculuk algısı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Uluslararası İlişkilerde Normatif ve Reel Politik Yaklaşımlar

Uluslararası politika ve devletlerarası ilişkiler; alanın teorileri, bu teorilere getirilen farklı yorumlar, bakış açıları veya eklettik yaklaşımlar kullanılarak açıklanabilmektedir. Bu alanda gerçekleştirilen sentezler çoğunlukla uluslararası ilişkilerin ana akım teorileri olan; devletlerin kendi çıkarlarını arttırmaya çalıştığı ve hayatta kalmayı temel alan “realizm” ve işbirliğinin mümkün olduğu,

etik, norm ve değerlerin göz ardı edilmediği “idealizm”e getirilen yeni yorumlarla yapılmakta ve devletlerin davranışları farklı çerçevelerden incelenebilmektedir. Devletlerin uygulamaları dönem dönem hedeflere bağlı olarak farklı özellikler gösterebilmekte, iç ve dış siyasi şartlara göre çeşitli politikalar takip edilebilmektedir. Devletlerin dış politika kararlarının değişken özellikler gösterebilmesini Nathalie Tocci (2007, s. 7-8), “normatif”, “reel politik”, “statükocu” ve “emperyal” olmak üzere dört başlıkta ele almıştır. Tocci'nin sınıflandırmasına göre; uluslararası hukukun ve kurumların güçlendirilmesi normatif dış politika, aktörlerin çıkarlarını takip etmede sahip oldukları zorlayıcı olan ve olmayan enstrümanları yasal kısıtları göz önünde bulundurmadan kullanmaları reel politik dış politika, aktörlerin yeni normlar oluşturma hedefiyle kendilerini sınırlandırmadan normatif dış politika hedeflerini takip etmeleri emperyal dış politika, normatif dış politika hedefleri bulunmadan ve uluslararası hukuku inşa etmeyi amaçlamadan yasal çerçeve içinde hareket etmesi statükocu dış politika olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkılarak; devletlerin yüksek politika olarak adlandırılan güvenlik ve askeri meseleleri öncelendiği dönemlerde “reel politik dış politika”ya; barışı, işbirliğini ve ahlaki değerleri vurguladığı dönemlerde ise “normatif dış politika”ya yaklaştığı söylenebilmektedir.

Diplomasiyi, çatışma çözümlemeyi, müzakereyi ve aktörler arası diyalogu vurgulaması nedeniyle çalışmanın konusunu oluşturan “arabuluculuk” normatif dış politikanın bir aracı olarak nitelendirilebilirken; tehdit, caydırma ve askeri müdahale gibi zorlayıcı güç enstrümanlarının kullanılması dış politikada “reel politik” araçlarla hareket edildiğini göstermektedir.

Normatif Dış Politikanın Bir Aracı Olarak Arabuluculuk

Arabuluculuk, devletlerarası ilişkilerde tarihsel süreç boyunca önemli bir araç olarak görülmüştür. Kavramın İngilizce karşılığı olan *mediation*, Latince “ortada olmak” anlamındaki *medius* kelimesinden gelmekte ve iki tarafa da eşit uzaklıkta yer almayı ifade etmektedir (Oxford, t.y.). Günümüz Uluslararası İlişkiler literatüründe ise uluslararası bir meselede, uyuşmazlığın taraflarının ortak kabul ettikleri üçüncü bir aktörün müzakere, iletişim kurma ve problem çözümü teknikleri ile taraflar arasındaki diyalogun ve ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunun çözümüne katkı sağlaması amacıyla yürüttüğü süreç arabuluculuk olarak tanımlanmaktadır (Moore, 2014, s. 20). Arabuluculuk faaliyetleri, iç ve uluslararası çatışmalar barış ve istikrara zarar verdiğinden Birleşmiş Milletler (BM) tarafından da kabul görmüş; BM tüzüğü'nün 33. Maddesinde,

Süregitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır.

biçiminde çatışma çözüm sürecinin bir aracı olarak nitelendirilmiştir (BM, 1945, s. 8).

Arabuluculuk, hem çatışmanın çıkmaması için “önleyici diplomasi” şeklinde, hem de çatışma sürecinde çatışmayı sonlandıracak ve barış inşasına katkı sağlayacak çalışmalar olarak

yürütülebilmektedir. BM; organlarının kapasitesinin genişliğinden dolayı fon sağlanması, kalkınma yardımlarının ulaştırılması, güvenli bölgelerin oluşturulması ve barış koruma operasyonlarının gerçekleştirilmesi gibi alanlarda etkin görülmekte ancak karmaşık yapısı, uzun bürokratik süreci ve fikir birliğinin nadiren oluşması nedeniyle çözüme tek başına ulaşmakta zorlanmakta; BM'nin faaliyetlerin yanında bireyler, STK'lar ve devletler de arabuluculuk girişimlerinde bulunarak çatışma çözümüne katkı sağlayabilmektedir.

Sürdürülebilir barış koşullarının sağlanması olarak tanımlanan barış inşası (peacebuilding) sürecinin de bir parçası olarak görülen arabuluculuk; çatışan tarafların barış anlaşması imzalamasının yanında ülkedeki kurumların ve hukuk sisteminin demokratik değerler ve normlar çerçevesinde yeniden inşa edilmesi faaliyetlerinin her aşamasında da önem teşkil etmektedir (Bercovitch ve Kadayıfçı, 2002, s. 22-23). Örneğin hukukun üstünlüğü, insan hak ve özgürlüklerine saygı ve demokrasinin öncelenmesi gibi özellikleriyle normatif bir güç olarak tanımlanabilen Avrupa Birliği (AB)'nin (Manners, 2008, s. 45; Parlar Dal, 2013, s. 712) Kosova'nın tanınma sürecindeki girişimleri arabuluculuğun çok boyutlu yapısına işaret etmektedir. Bu süreçte AB, Afganistan ve Irak örneklerinden farklı olarak Kosova'ya sadece mali yardımlar ve barış korumacılar ile katkı sağlamamış, aynı zamanda çoğulcu demokrasi, açık pazar ekonomisi, temsilde adalet gibi kurumsal ve politik meselelerde de destek vermiştir (Capussela, 2015, s. 12).

Arbuluculuk, devletler açısından bir kazan-kazan durumu ortaya çıkarabilmektedir. Arabuluculuk sayesinde çatışan taraflar kriz daha da derinleşmeden müzakere ortamı bularak uzlaşabilmekte, arabulucu devlet ise prestijini ve etkinliğini uluslararası alanda arttırabilmektedir. Bunun yanında devletler çatışmanın kendi çıkarlarını da tehdit edebileceği bir durumda arabulucu olmaya daha istekli davranmaktadır (Ahtisaari ve Rintakoski, s. 2013, s. 277). Bu durum çıkar odaklı ve reel politik bir yaklaşım gibi görünse de; arabuluculuğun temel prensiplerinden olan çatışmasızlığın savunulması, diplomasinin ve müzakerenin öncelenmesi, taraflar arası diyalog ortamının oluşturulması gibi sert güç unsurlarını içermeyen kapsamı onun normatif yönünü ortaya çıkartmaktadır.

Devletlerin amaç ve araç bakımından normları, ahlakı, değerleri göz önünde bulundurarak davranışlarını şekillendirmeleri normatif dış politika olarak adlandırılabilir. Twitchett ve Maull'un "sivil güç" tanımlarından yola çıkarak Ian Manners, normatif dış politikayı; uluslararası sorunların çözümünde diplomatik işbirliğinin öncelenmesi, ulusal hedeflere ulaşmada ekonomik gücün temele alınması ve ulusüstü kurumları kullanmaya isteklilik olarak kavramsallaştırmıştır (2002, s. 236-237). Bu bakımdan arabuluculuk, normatif dış politikanın bir aracı olarak görülebilmektedir. Devletlerin anlaşmazlık ve çatışmaların çözümünde müzakere yöntemini kullanmaları, uluslararası platformlarda gündem oluşturup çatışma çözümü için koalisyonlara katılmaları normatif dış politika çerçevesindeki davranışlara örnek oluşturmaktadır. Ancak devletlerin iç ya da uluslararası sorunlarının çözümünde çoğu zaman yalnızca diplomatik araçlar ve arabuluculuk yeterli olmamakta, devletler farklı enstürmanlarla çatışma ve anlaşmazlık süreçlerine müdahil olabilmektedirler.

Reel Politik Dış Politika ve Zorlayıcı Güç

Reel politik dış politika, aktörlerin hedeflerini ve ulusal çıkarlarını takip etmede zorlayıcı olan ve olmayan araçlarını yasal kuralları veya ahlaki değerleri göz önünde bulundurmadan kullanmaları olarak tanımlanmaktadır. Reel politik dış politikanın temelini oluşturan uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden olan realizm, temel aktör olarak kabul ettiği devletlerin doğası gereği kendi çıkarını maksimize etmeye çalıştığını ileri sürmektedir (Morgenthau, 1978, s. 14). Soğuk Savaş döneminde Waltz'un realizme yaptığı katkılarla sistemin anarşik yapısının devletlerarası mücadeleye neden olduğu görüşü yaygınlaşmış ve bloklar arası silahlanma yarışının nedeni "yapı" içerisinde hayatta kalmak olarak değerlendirilmiştir (1979, s. 91-92). Realizm, dış politika uygulamalarında etik ve moral değerlerin varlığını sorgulamak yerine, bunların siyasetteki etkisizliğinden bahsetmiş ve devletlerin hedeflerine ulaşmada her türlü enstrümanı kullanabileceğini ifade etmiştir. Bu durum zorlayıcı ve zorlayıcı olmayan güç kavramsallaştırmasının yapılmasını beraberinde getirmiştir.

Zorlayıcı güç, devletlerin güç kullanımı ve güç kullanma tehdidine başvurmaları olarak tanımlanmakta; kapsamına askeri operasyonlar ve güvenlik konuları gibi fiziki unsurlar girdiği gibi ekonomik yaptırımlar ve ambargolar da dahil olabilmektedir. Realizmin de temel argümanlarından olan sıfır toplamlı dünyada aktörlerden birinin güç ve kaynakları kazanması diğerinin kaybetmesi anlamına gelmekte, zorlayıcı güçle beraber devletler kazançlarını arttırmaya çalışmaktadırlar (Lewis ve College, 2012, s. 7). Bu bakımdan kavram, sert güç ile ilişkilendirilebilmekte; büyük devletlerin diğerleri üzerindeki hakimiyet kurma çabası, güç kullanımını önceleyen "Güç Dengesi – Balance of Power" ve güç kullanma tehdidini kapsayan "Güç Üstünlüğü-Preponderance of Power" teorileri ile açıklanabilmektedir. Ancak devletler politikalarında, güç kullanımı ve güç kullanım tehdidinin yanında güçsüz devletlere kazanım ve teşvik sağlama gibi zorlayıcı olmayan enstrümanlara da uygulamalarında yer verebilmektedir (Hirose, 2014, s. 2).

Soğuk Savaş'ın hakim düşüncesi olan realizm çerçevesinde sert güç araçlarının kullanılması, yumuşama dönemine girilmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle farklılaşmaya başlamış; dünya düzenindeki değişimler devletler için sert gücün yanında yumuşak gücün de öneminin anlaşılmasına neden olmuştur. Kültür, ideoloji ve ticaret gibi unsurlarla devletlerin ilişki kurması olarak kavramsallaştırılan yumuşak güç (Nye, 1990, s. 167) ile devletler, bu araçlarla kurdukları ilişkilerde sert güce göre daha az maliyet harcamakta ve diğer ülkelerce uygulanan politikalar sert güçle kıyaslandığında daha meşru görülmektedir. Ancak, özellikle 11 Eylül saldırıları ve dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen çatışma ve krizlerin sonucunda sonra artan güvenlik endişeleri, pek çok hükümetin sert politikalara tekrar yönelmesine neden olmuştur. Avrupa'da güçlenen sağ akımlar ve yükselen güçlerden olan Çin ve Rusya'nın artan ekonomik kapasitesiyle birlikte otoriter rejimlerin normları önceleyen demokrasilere alternatif olarak değerlendirilmesi (Öniş, 2017, s. 1), sert güç araçlarının kullanılmasını yeniden gündeme taşımıştır.

Dünya siyasetinin değişen dinamikleri ve önceliklerin farklılaşmasının etkileri, Türkiye'nin dış politikasında da takip edilebilmektedir. Devletlerin politikalarının olduğu gibi uluslararası ilişkilerde kullanılan araç ve kavramlar da hem normatif hem de reel politik perspektiften yorumlanabilmekte, Türkiye'nin 2002 sonrası dış politikasının temel araçlarından biri olan "arabuluculuk"un değişen doğası İran ve Suriye krizlerinde görülebilmektedir. Arabuluculuk girişimlerinin farklılaşmasında ülkenin iç siyasi şartları ve küresel gelişmeler etki ettiği gibi, vakalardaki krizlerin birbirinden ayrı yapıları da rol oynamıştır. Konunun anlaşılması açısından İran ve Suriye vakalarının analiz edilmesi yararlı olmaktadır.

İran ve Suriye Krizleri

Nükleer silahların ilk kez kullanıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve SSCB liderliğindeki iki kutuplu Soğuk Savaş sistemi bloklar arası mücadeleyi beraberinde getirmiş, bu da dünya genelinde ülkelerin silahlanma faaliyetlerini hızlandırmalarına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'ni çevreleme ve komünizmin yayılmasını engelleme politikası çerçevesinde ABD; Ortadoğu ve orta kuşak ülkeleri ile ilişkiler geliştirmiş, bu doğrultuda desteklenen ülkelere birini de İran oluşturmuştur (Gavin, 1999, s. 58). İran'da 1953 yılında yaşanan darbe sonucunda ülkedeki millileşme politikalarını yürüten Başbakan Musaddık görevden alınmış, bu durum Batı ile daha yakın ilişkiler kurulmasına imkan vermiştir. Pehlevi'nin politik önceliklerinden birini nükleer enerji alanındaki çalışmalar oluştururken, ülkedeki ilk nükleer program 1957 yılında barışçıl hedefler ifadesiyle Eisenhower'ın Barış İçin Atom Programı çerçevesinde ABD öncülüğünde başlatılmıştır (Bruno, 2010, s. 2). Bu tarihten itibaren nükleer çalışmalar ülkede hızlanmış, sağlık ve tıp alanında başlayan yatırımlarla ülkede nükleer araştırmalar merkezleri ve reaktörler kurulmuştur.

1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) imzalayan İran'ı, 70'lerde ABD'nin yanında Avrupalı ülkeler de desteklemeye başlamış, 1974'te İran Atom Enerji Kurumu kurulmuş ve kurumun hedefi nükleer güç istasyonlarından elektrik üretmek olmuştur. Bu çerçevede ABD'nin yanında Fransa ve Almanya da İran'da nükleer merkezlerin kurulmasında işbirliğinde bulunmuştur (Kibaroglu, 2006, s. 214-215). Ancak, 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'ın Batı ile ilişkilerinin giderek kötüleştiği görülmektedir. Nükleer programlardan Batı'nın desteğinin kesilmesi, İran - Irak savaşı nedeniyle ilgi ve kaynakların farklı alanlara yönlendirilmesi ile 80'lerde nükleer alanında İran'da büyük bir ilerleme gerçekleşmemiştir. 89 yılında Humeyni'nin ölümüyle iktidara gelen Hamaney nükleer programlara daha çok önem vermiş, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın ve Çin'in desteği ile İran'da nükleer faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmış (Bahgat, 2006. 310) ve bu ülkelerin yanı sıra Kuzey Kore ile de görüşmeler gerçekleşmiştir (Alfoneh ve Modell, 2016, s. 2).

2000'lerle beraber İran'ın nükleer programlarının sadece barışçıl hedeflerinin olmadığına yönelik şüpheler ortaya çıkmıştır. 2003 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nda sunulan raporda İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarının tehlikelerine dikkat çekilmiş,

rapor sonrası artan endişelerle Fransa, Almanya ve İngiltere İran ile nükleer alanında müzakerelerin başlatılmasını öngörmüşlerdir. Görüşmelerin sonunda İran'la Ekim 2003'te Tahran Deklarasyonu imzalanmış, deklarasyona göre İran nükleer faaliyetlerini askıya alma kararı almıştır. Ancak Uluslararası Atom Enerji Kurumu bazı tesislerin denetime açılmadığı gerekçesiyle Kasım 2003'te kınama kararı almış, bunun üzerine İran ek bir protokol imzalayarak daha fazla denetim yapılmasını kabul etmiş, karşılığında AB üyeleri İran'a teknoloji geliştirme faaliyetlerinde destekte bulunmayı vaat etmiştir. Bu teknolojik desteğe nükleer tesislerin dahil olup olmaması konusunda ihtilafların ortaya çıkması ve İran'ın ar-ge çalışmalarına devam etmedeki istekliliği protokolün sarsılmasına neden olmuş, taraflar birbirlerini yükümlülükleri yerine getirmemekle suçlamıştır. 19 Haziran 2004'te İran, uranyum zenginleştirmeye devam edeceğini ilan etmiştir.

İran'a yönelik yaptırımlar konusunda ABD ve AB arasında da fikir birliği sağlanamamıştır. ABD konunun BMGK'da görüşülmesi ve daha sert yaptırımların uygulanması görüşünü desteklerken, AB diplomasi çerçevesinde çözüme ulaşılması taraftarı olmuştur. Uluslararası Atom Enerjisi'nin yeniden kınama kararı almasından sonra Almanya, Fransa ve İngiltere İran ile tekrar müzakerelere başlamış, görüşmeler sonucunda Kasım 2004'te Tahran Deklarasyonu'ndan daha kapsamlı ve önceki protokolden tartışmalı konuları açık bir biçimde ele alan Paris Anlaşması imzalanmıştır (Dupont, 2009, s. 97-99). Anlaşmayla beraber İran uranyum zenginleştirme ve tüm ar-ge faaliyetlerini gönüllü bir şekilde askıya almış, karşılığında AB'den ekonomik ve teknolojik destek almayı ve terör örgütlerine karşı işbirliği içinde hareket etmeyi kabul etmiştir. Ancak müzakereler ilerledikçe tarafların birbirlerine karşı talepleri artmış, AB, ABD'yi ekonomik imtiyazlar vermeye ikna etse de 2005 yılında Ahmedinejat'ın İran'da iktidara gelmesiyle kriz farklı bir boyuta geçmeye başlamıştır. AB, müzakerelerin devamlılığını sağlamak için İran'ın faaliyetlerini durdurmasına karşılık ekonomik ve teknolojik imtiyazları genişleten yeni bir öneri paketi sunmuş, İran yönetimi güvenlik endişelerinin giderilmediğini ve önerilerin kendi egemenliğini tehdit ettiğini gerekçe göstererek taslağı kabul edemeyeceğini belirtmiştir. İran'ın Ocak 2006'da uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasıyla; AB, ABD'nin konunun BMGK'de görüşülmesi tezine yaklaşmıştır (Celalifer Ekinci, 2009, s. 61-66).

Londra'da yapılan BMGK daimi 5 üyesi ve Almanya'nın görüşmeleri sonucunda konunun BMGK'da ele alınması kabul edilmiştir. Bu toplantıda BMGK'da veto hakkı bulunan ve askeri müdahalesizlik taraftarı olan Çin ve Rusya önceki metinde yer alan ve askeri müdahaleye imkan veren "uluslararası barış ve güvenliğe tehdit" ifadesinin metinden çıkartılmasıyla ikna edilmiş ve kararın çıkmasına olanak tanınmıştır. Güvenlik Konseyi'ndeki tartışmalarda İran'a yönelik aşamalı yaptırımların uygulanması 29 Mart 2006'da öngörülmüş, ancak bağlayıcı olmayan bu yaptırım kararları İran'ın tepkisinin sertleşmesine neden olmuştur. Yeni bir öneri paketi sunan Konsey'in teklifleri nükleer faaliyetlerinin sürekli değil geçici olarak durdurulmasını kapsayınca İran öneriye sıcak bakmaya başlamıştır. Ancak verilen sürede İran'ın net bir şekilde olumlu görüş bildirmemesi üzerine Atom Enerjisi Kurumu Ağustos 2006'da olumsuz bir rapor yayınlamıştır (IAEA, 2006).

İran'ın müzakerelerin öncesinde faaliyetlerini askıya alma konusunda fikir birliğinin sağlanamaması üzerine 23 Aralık 2006'da nükleer teknoloji konusunda İran'a yönelik ilk yaptırım kararı alınmıştır (UNSC, 2006). İran'ın tutumunun sertliğinin devam etmesi üzerine, 24 Mart 2007 tarihinde İran'da üretilen silahları alma yasağı ve nükleer üretimiyle bağlantılı kişi ve devlet bankasının da dahil olduğu kurumların mal varlıklarının dondurulmasını içeren ikinci yaptırım kararı alınmıştır (UNSC, 2007). İran ile bu süreçte de uzlaşmaya varılamamış, hatta ülke nükleer kulübe katıldığını ilan ederek uranyum zenginleştirme yapacak kadar endüstriyel gelişmeye ulaşıldığını ifade etmiştir. Açıklamaların üzerine yaptırım kararları hayata geçirilmiş, bu süreçte Türkiye'nin arabuluculuğu ile İran Milli Güvenlik Yüksek Komiserliği Sekreteri Larijani ile AB Ortak ve Dış Güvenlik Yüksek Temsilcisi Solara arasında Ankara'da görüşmeler başlatılmıştır (Bonab, 2009, s. 170). ABD'nin açıkladığı raporda İran konusunda "acil tehdit" in ortadan kalkması operasyon ihtimalini azaltmış, 3.ve 4. yaptırım kararları 2008 yılında açıklanmıştır (UNSC, 2008a; UNSC, 2008b).

Bu süreçte Türkiye ve Brezilya da arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuş, Türkiye'nin İran ve Batılı ülkelerle temasları sonucunda 17 Mayıs 2010'da düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de tutulmasını içeren bildiri İran, Türkiye ve Brezilya ülkelerinin imzasıyla yayınlanmıştır (Gürzel, 2012, s. 141). Ancak BMGK İran'a yönelik ambargo uygulamasından vazgeçmemiştir. Yeni yaptırımlar için yapılan oylamada Brezilya ve Türkiye aleyhte oy kullanmış, 12 üye lehte oy vermiş ambargonun kapsamı genişletilmiştir (Özkan, 2011, s. 27). 2011 yılında İstanbul'da ve 2012 yılında Bağdat'ta P5+1 ve İran arasında yapılan görüşmeler de olumsuz sonuçlanmış, 2008'de yönetime gelen ABD Başkanı Obama ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin 2013 yılındaki görüşmeleriyle krizde yumuşama dönemi başlamıştır. 2013'te geçici olarak imzalanan anlaşmadan sonra yapılan müzakereler sonucunda 2015 yılında ambargoların kaldırılması karşılığında denetim ve faaliyetlerin kısıtlanmasını kapsayan anlaşma imzalanmış ve kriz çözülmeye başlamıştır (Samore vd, 2015, s. 1).

Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde bir diğer kriz de Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar sonucu yaşanmaya başlamıştır. Tunus'ta 2010 yılında halkın yönetime duyduğu memnuniyetsizliklerden dolayı başlayan protestolar zamanla büyüyerek ülke çapında gösterilere neden olmuş, benzer sorunların yaşandığı bölge ülkeleri de bu hareketlerden etkilenmişlerdir. Ülkeden ülkeye sonuçları farklılaşan olayların en şiddetli etkileri Suriye'de görülmüş, 2011 yılında başlayan protestolar ülkede uzun yıllar çatışmaların sonlanmayacağı bir iç savaşa dönüşmüştür. 1946'da bağımsızlığını kazandıktan sonra arka arkaya birçok darbe yaşanan Suriye'de 1970'lerden itibaren Baas Partisi yönetimiyle Esad ailesi iktidarda bulunmuş, Hafız Esad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ülkede uygulanan sıkı politikaların 2000'de oğlu Beşar Esad'ın seçilmesinden sonra gerçekleşen iktisadi ve sosyal reformlar ile değişeceği tahmin edilmiştir. Ancak Esad'ın bu tutumu zamanla farklılaşmış ve Arap Baharı protestolarının kaynağını oluşturan sorunlara yol açmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün olayların başlamasından bir yıl önceki verilerine göre; keyfi tutuklamalar, ülkede 50 yıla yakın süredir devam eden OHAL, siyasal faaliyetlerin yasaklanması, internete erişimin kısıtlanması gibi nedenlerden dolayı Suriye, insan hakları açısından en sorunlu ülkelerden biri olarak değerlendirilmiştir (HRW, 2010, s. 555). Eylemlerin başlamasıyla bu

alanlarda iyileştirmeler yaparak ve çeşitli vaadlerde bulunarak olayları bastırmaya çalışan Esad hükümeti, ayaklanmaların ülke geneline yayılmasını engelleyememiştir. Hükümetin baskısını arttırmasıyla beraber rejim güçleri ile protestocular arasında çatışmalar başlamış, ordudan bir kesimin de muhalif tarafa geçmesiyle beraber olaylar iç savaşa dönüşmüştür.

Suriye krizinin sonuçlarının farklılaşmasının bir nedeni; süreç uzadıkça müdahil olan uluslararası aktörlerin sayısının artması ve bu aktörlerin dahil olmasıyla çözüm sürecinin daha karmaşık bir hale gelerek krizi uzatması şeklinde birbirlerini etkileyen çift yönlü bir süreç içinde ilerlemesidir. Çatışmalar başladığında rejim muhalifleri birçok bölgede kontrolü ele geçirmiş, ancak hükümetin iktidarına son vermeyi başaramamışlardır. Esad'ın başta Rusya ve İran'dan destek görmesiyle durum değişim göstermiş, Suriye hükümet güçleri muhaliflerin elindeki bölgeleri geri almaya başlamışlardır. Bu süreçte Avrupalı hükümetler Esad rejiminin güç kullanımını kınayarak demokrasi çağrısı yapmış ve Suriye hükümetinin meşruluğunu kaybettiğini söylemiştir (EU, 2011). Türkiye ise öncesinde iyi ilişkiler geliştirdiği Suriye ile çatışmalar şiddetini arttırdıktan sonra ülkeye yönelik politikasını değiştirmiş ve muhaliflerin görüşmelerine ev sahipliği yaparak yönetimin karşısında yer almıştır (BBC, 2011). ABD ise 2016 yılında başkanlık seçimlerinin ardından Suriye'ye hava saldırısında bulunmuştur. Ülkedeki güç boşluğu sonucunda terör örgütleri de güçlerini arttırma imkanı bulmuş, gerçekleştirdikleri şiddet eylemleri iç savaştan sonra başlayan mülteci akınlarının kontrol edilemez seviyelere gelmesine neden olmuştur (Jenkins, 2013, s. 1). Ülkelerinden çıkmak zorunda kalan Suriyelilerin sayısındaki artış, başta komşu coğrafyalar olmak üzere pek çok devleti etkilemiştir.

Suriye rejimi ve muhalifler, bölge devletleri, küresel güçleri ve terör örgütleri gibi aktörlerin dahil olduğu iç savaş süreci ve bu aktörlerin ülkedeki hedef ve çıkarlarının uyuşmaması çözüm için ortak bir karara ulaşılamamasına yol açmıştır. Konunun BMGK'da ele alındığı oturumlarda ise Suriye'ye yönelik yaptırımların Rusya ve Çin tarafından veto edilmesi (UNNC, 2017), uluslararası bir müdahale imkanını da ortadan kaldırmış, konunun insani boyutuna yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle Türkiye'ye gelen ve ülke üzerinden Avrupa'ya kaçak yollardan gitmeye çalışan mültecilerin karşılaştığı zorluklar AB ile Türkiye'nin ortak hareket etme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Suriyeli mülteciler hakkında ilk kez 2015'te bir araya gelen AB ve Türkiye 2016 yılında işbirliği ve yardım konusunda anlaşma sağlasa da tarafların birbirlerinin yükümlülüklerini yerlerine getirmediklerini öne sürmesi ve AB içindeki bazı devletlerin de göçmen karşıtı politikalar takip etmesiyle süreç zaman zaman sekteye uğramış (Benvenuti, 2017, s. 13-14), bu durum Suriyelilerin güvenliklerini olumsuz etkilerken, krizin insani boyutunun üzerinde dahi konsensus oluşturulamamasına neden olmuştur.

Krizin 5. yılını doldurması ve yakın bir tarihte sonlanma ihtimalinin düşük olmasıyla en azından ülke içinde güvenli bölgelerin oluşturulması fikri gündeme gelmiştir. Türkiye, Rusya ve İran'ın girişimleriyle 2016'da görüşmelerin yapılması kararlaştırılmış, Ocak 2017'de Astana'da üç ülkenin öncülüğünde Suriye'deki muhalif ve iktidar temsilcilerinin katıldığı zirve gerçekleşmiştir. 2017'nin sonuna kadar gerçekleştirilen 7 zirveden Mayıs ayında yapılanda Suriye'de çatışmasız güvenli bölgelerin oluşturulması kararı alınmıştır (ACPRS, 2017, s. 1).

Komşu ülkelerde gerçekleşen iki krizde de proaktif bir dış politika benimseyen ve çözüm süreçlerine müdahil olan Türkiye'nin dış politikada kullandığı arabuluculuğun biçimi, krizlerin doğasından ve iç/dış siyasi bağlamdan dolayı farklılık göstermiştir. Ülkenin değişen arabuluculuk algısı normatif ve reel politik açıdan değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'nin Arabuluculuğunun Normatif ve Reel Politik Bakımdan Değerlendirilmesi

Uluslararası ilişkilerde ülkelerin kullandığı dış politika araçları normatif veya reel politik olarak yorumlanabilmekte, devletlerin birbirleriyle ilişki kurma yöntemleri hedeflerine ve siyasi konjonktüre göre farklılık gösterebilmektedir. "Arabuluculuk" kavramı da amacı ve çatışma çözümlenmelerde diplomasinin öncelenmesi bakımından normatif yönüyle öne çıksa da, krizlerin sürecine bağlı olarak hem hedeflere ulaşmada hem de kapsamına sert güç unsurlarının eklenmesiyle bir reel politik araca dönüşebilmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki iki krizde arabuluculuk algısının farklılık gösterdiği görülebilmektedir.

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle "Komşularla Sıfır Sorun" politikası çerçevesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen Türkiye, yumuşak gücünü ön plana çıkartmaya başlamış kendini merkez bir ülke olarak tanımlayarak dış politika araçlarını yeniden şekillendirmiştir. İnsani diplomasiyi bir niş diplomasi olarak benimseyen Türkiye, çeşitli coğrafyalarda insani ve kalkınma yardımlarını arttırmış (Gilley, 2015, s. 50; Öniş ve Kutlay, 2016, s. 10), uluslararası platformlarda ihtiyaç sahibi ülkelerin sözcüsü olma rolünü üstlenmiştir. Afrika, Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Balkanlar ilişki kurduğu başlıca bölgeler olmuş, ülkelere yüksek düzeyde diplomatik ziyaretler gerçekleştirilmiş, çeşitli uluslararası ve ulusötesi krizlere aktif bir katılımın sağlanması hedeflenmiştir. Bu dönemde AB ile ilişkilerini de geliştirerek yapısal ve hukuki bazı reformları uygulamaya başlayan ülkenin ekonomik gelişmesi de hızlanmış yükselen bir güç olarak anılmaya başlanmıştır (Parlar Dal ve Oğuz Gök, 2014, s. 1; Çagaptay, 2013, s. 798; Öniş ve Kutlay, 2013, s. 1409) .

Ülkedeki görece istikrar ortamında ortaya çıkan İran krizinde Türkiye, krizin başından itibaren çatışmacı bir dil kullanmaktan uzak durmuş, liderler yaptıkları açıklamalarda sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İran'ın NPT çerçevesinde barışçıl amaçlarla nükleer geliştirme hakkını vurgulamış, krizin çözümünde diyalogun sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir (Borger, 2010). Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da diplomasinin öncelenmesi ve İran'a yönelik yeni yaptırımların uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir (Aljazeera, 2010). Türkiye'nin BM Daimi Büyükelçisi Ertuğrul Apakan da hiçbir devletin bölgesinde nükleer silah bulunduran bir ülke bulunmasını tercih etmeyeceğini, İran'ın nükleer çalışmalarının uluslararası toplumda yeniden güven oluşturması için diplomasinin bir araç olarak görülebileceğini savunmuştur (NTV, 2010).

Türkiye, İran ile nükleer alanında başlattığı müzakerelerde, müdahalesizliği savunan ve ekonomisi son yıllarda gelişme göstererek küresel siyasette aktif bir politika izlemeye başlayan

Brezilya ile işbirliği içinde hareket etmiştir. Brezilya da Türkiye gibi hem bölgesel meselelerde ön plana çıkmayı hedefleyen hem de uluslararası platformlarda inisiyatifler üstlenen bir ülke olarak İnan krizinde de arabulucu bir rol oynamış, krizin çözüme ulaşmasında yaptırım kararlarının karşısında yer almıştır. Türkiye ve Brezilya'nın nükleer alanında bu işbirlikçi tavırları ülkelerin bu dönemde izlemeye çalıştıkları yumuşak güç ve diplomasiyi önceleyen dış politikalarının bir yansıması olarak görülebilmektedir (Kök ve Öner, 2016, s. 61).

Batılı ülkelerle uzlaşma sağlayamayan ve yaptırım kararlarıyla daha da sertleşen İnan'ın tutumuna rağmen, Türkiye ve Brezilya ülkeler arası diyalogun devam ettirilmesine yönelik çaba harcamış, bunun sonucunda Mayıs 2010'da İnan'ı nükleer zenginleştirme konusunda anlaşma sağlamaya ikna edebilmiş ve taraflar arasında Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Başlarda İnan ile müzakere yapma taraftarı olan ve normatif gücüyle öne çıkan AB üyeleri de zamanla ABD gibi tutumlarını sertleştirmiş, müzakerelerle çözüme ulaşamayacağı düşüncesiyle konunun BMGK'ya taşınmasına karar verilmiş, hatta İnan ile İslam Devrimi sonrası nükleer alanda yakın ilişkiler geliştirmiş Çin ve Rusya da ikna edilerek yaptırım kararları alınmıştır. İmzalanan Tahran Deklarasyonu'nun hemen sonrasında gelen yeni yaptırım kararlarına karşı çıkan Türkiye bildirisinin uygulanmasına zaman tanınmadığını öne sürmüş, deklarasyonun imzalanmasının sürecin devamlılığı için önemine değinmiştir. Genişletilen yaptırım kararı oylamalarında Türkiye, Brezilya ile birlikte aleyhte oy kullanmış, diplomatik araçları kullanma politikasına devam etmiştir (Gürzel, 2012, s. 146). İnan krizinin müzakereler yoluyla çözülebileceği inancıyla İnan ve Batılı devletler arasında mekik diplomasisi yapan, çeşitli resmi düzeyde ziyaretler gerçekleştiren Türkiye, bu süreçte hiçbir zaman askeri bir müdahale ya da ağır bir ekonomik yaptırımı gündeme getirmemiş, normatif bir dış politika benimseyerek barışçıl yollarla çözümü savunmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin İnan krizi sürecinde izlediği arabuluculuğun, diplomasiyi öncelediği (Stein, 2011, s. 1) ve barışçıl araçlarla ilişki kurmayı hedeflediği ileri sürülebilmektedir.

Bu dönemde uluslararası nitelik taşıyan ve Türkiye'nin doğrudan müdahil olduğu bir diğer mesele de Suriye krizidir. Arap Baharı'nın etkilerinin Suriye'de görülmeye başlamasıyla Esad hükümetine reform çağrısı yapan Türkiye, rejimin halka artan şiddeti üzerine tepki göstermiş, uygulamaların meşru görülemeyeceğini ifade etmiştir. Çatışmaların artarak iç savaş haline dönüşmesi ve terör örgütlerinin eylemleri sonucunda Suriye'de can ve mal güvenliklerinin tehlikeye girmesiyle Suriyeliler ilk olarak bölge ülkelere kitlesel olarak göç etmeye başlamış, Türkiye de Suriyeli mültecilere açık kapı politikası uygulamıştır (İçduygu, 2015, s. 1). Bu bağlamda Suriyeliler geçici statü verilerek sığınmacı olarak kabul edilmiş, hükümet sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli hukuki ve sosyo ekonomik düzenlemeler uygulamaya koymuştur. Bu dönemde Türkiye, krizin kısa sürede çözülebileceği inancıyla normatif çağrılarda bulunmuş ve açıklamalardaki önceliği çatışmaların durdurulması ve insani krizin çözüme ulaştırılması oluşturmuştur.

Rejim ve muhalif güçler arasındaki çatışmaların artması ve müdahil olan aktörlerin sayısındaki artışla beraber kriz şiddetlenerek devam etmiş, Türkiye'nin Suriye krizi konusundaki endişeleri hem insani hem güvenlik kaynaklı olmaya başlamıştır. Yerlerinden çıkmak zorunda kalan

mültecilere yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılmış, Türkiye üzerinden AB'ye gitmeye çalışan Suriyeliler konusunda çeşitli görüşmeler yapılmış ve AB ile Mülteci Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Aynı zamanda ülke içinde sığınmacı olarak bulunan Suriyelilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için çalışmalar gerçekleştirilmiş, Türkiye yüksek miktarda insani yardım yaparak Suriye'deki halka da yardım etmeyi amaçlamıştır. Ancak AB ülkeleriyle karşılıklı taahhütlerin yerine getirilmediği gerekçe gösterilerek anlaşma askıya alınmış, hükümetin izlediği mülteci politikası iç siyasette de zorlanmaları beraberinde getirmiştir.

Suriye krizinde Türkiye'nin dış politika davranışlarının normatif boyutunu daha çok insani unsurlar oluştururken, sınır bölgesindeki terör faaliyetlerinin kendi güvenliğini tehlikeye düşürmesi, rejim güçlerinin kullandığı ağır silahların sınır güvenliğine tehdit oluşturması gibi etkiler (Kirişçi, 2014, s. 34) krizin Türkiye için farklı bir boyuta geçmesine neden olmuştur. Esad hükümetinin kimyasal silah kullanımına tepki gösteren Türkiye, ABD etrafında toplanacak sınırları belirtilmiş ve belli hedefleri olan bir koalisyona destek verebileceğini açıklamıştır (Parlar Dal, 2014, s. 97). Türkiye, konunun hem Suriye'de yaşayan hem de ülkesinde bulunan vatandaşlar açısından güvenikleşmesiyle beraber askeri önlemler de almaya başlamış, sınıra yakın bölgelerin IŞİD, YPG-PYD'nin eline geçmesiyle Suriye sınırına askeri birlikler göndermiş ve 1974 Kıbrıs Harekati'nden bu yana en uzun ve kapsamlı sınır ötesi askeri operasyonunu Fırat Kalkanı Harekati'nı Suriye'ye gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin Suriye'deki toprağı sayılan Süleyman Şah Türbesi'nin bulunduğu bölgedeki güvenlik endişeleri nedeniyle türbenin taşındığı bir operasyon gerçekleştirilmiştir. Bölgelerin terör örgütlerinden arındırılmasında diğer muhaliflerle beraber hareket eden Türkiye, yeni bir askeri müdahalede bulunmaktan da kaçınmayacağını ifade etmiştir (BBC, 2017a; BBC, 2017b; Sputnik, 2017).

Türkiye askeri operasyonlarının bir yandan da Suriye'deki çatışmaların sona ermesi ve ihtiyaç sahibi sivillere yardım ulaştırılması adına görüşmelere katılmış, konunun BM'de ele alınması gerekliliğinden bahsedilmiştir. İç savaşa dönüşen çatışmalarda BM'de konsensus sağlanamamış, Türkiye 2017 yılında Cenevre Görüşmelerine ek olarak toplanmaya başlayan Astana zirvelerinde yer almıştır. Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilen zirvelerde Suriye rejimi ve muhalifleriyle de görüşmeler yapılmış ancak kalıcı bir çözüme ulaşamamıştır. Zirvede Suriye'de sivillere yardım ulaştırılması için çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması kararlaştırılmış, bölgelerin garantör devletlerinin Türkiye, Rusya ve İran'ın olması kararlaştırılmıştır. Türkiye, Suriye hükümetini meşru görmediğinden hem doğrudan Esad'ın hem de terör örgütü olarak tanımladığı YPG-PYD'nin görüşmelerde olmasına karşı çıkmıştır (MFA, 2017).

Suriye krizinde hem savaşın uzun süren yapısı hem de müdahil ülkelerin süreci karmaşıkleştirmesi Türkiye'nin bu krizde verdiği tepkilerin İrandan farklı olmasına neden olmuştur. İran krizinde BMGK'dan bağlayıcı yaptırımların uygulanması kararı çıkana kadar diplomatik süreci savunan ve kararlar uygulanmaya başladığında bile diyalog ortamının sağlanabileceğine inanan Türkiye, Suriye krizinde çözümün yalnızca diplomasiyle olamayacağına inanmış, sürecin başından beri izlenen revizyonist tutum, muhaliflere verilen destek, meşru temsilci olarak görülen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile hareket edilmesi ve Suriye meselesinin bir iç politika sorunu olarak algılanması

liderlerin söylemlerine de yanmıştır (NTV, 2018). Ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin ortaya çıkması, ev sahipliği yapılan Suriyeli mültecilerin sayısının artması ve bu iki alanda yapılan harcamalar konusunda yöneltilen eleştiriler Türkiye'nin iç politikasında zorlanmalara neden olmuştur. Bunun yanında Suriye krizine farklı yaklaşımlar sergileyen ülkelerle ilişkilerin gerilmesiyle konunun güvenlik boyutu daha da önem kazanmıştır. Bu çerçevede geliştirilmeye çalışılan diyalog ortamı, arabuluculuk girişimleri ve koalisyon kararlarının kapsamına askeri unsurlar da dahil edilmiş, Türkiye'nin krizde kullandığı araçlara normatif temelli diplomasinin yanında sert güç enstrümanları ve askeri operasyonlar da eklenmiştir. Dolayısıyla hem iç siyasetteki öncelikler hem de izlenen bölgesel ve küresel dış politika hedefleri, iki krizde ülkenin farklı tepkiler vermesine ve çözüm araçlarında değişime gitmesine neden olmuş, Türkiye'nin çatışma çözüm ve arabuluculuk algısında farklılaşmaya yol açmıştır.

Sonuç

2000'ler sonrası yeni bir dış politika vizyonu benimseyen ve çeşitli coğrafyalarla farklı yöntemlerle ilişki kurmayı hedefleyen Türkiye için "arabuluculuk"; devletlerle olan ilişkileri, küresel ölçekte ön plana çıkmaya çalıştığı insani aktörlüğü ve yumuşak gücü için büyük önem teşkil etmiştir. Arabuluculuk faaliyetleri; diplomasinin öncelenmesi, müzakereler ve barışçıl yollarla anlaşmazlıkların ve çatışmaların çözümünü hedeflemesi bakımından bir normatif dış politika aracı olarak değerlendirilmekte, bu çerçevede hareket eden devletlerin kriz yönetiminde barışçıl yöntemleri tercih ettiği ve norm temelli politikalar benimsediği düşünölebilmektedir. Türkiye'nin 2000'ler sonrası dış politika hedefleriyle de örtüşen arabuluculuk pratikleri ve çatışma çözümlemenin doğası, iç ve dış siyasi konjonktürden ve siyasi krizlerin yapısından kaynaklı çeşitli değişimlere uğramıştır.

İnan ve Batılı devletler arasında yaşanan nükleer krizde "Komşularla Sıfır Sorun" politikası bağlamında bölge ülkeleriyle diyalog kurulmasını hedefleyen ve küresel siyasette insani diplomasiyi önceleyen Türkiye, bu krizde çatışmacı bir dil kullanmaktan kaçınarak taraflar arasında arabuluculuk gerçekleştirmeye çalışmış, krizin başında müzakere yanlısı olan AB'nin İnan'la yaptığı görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasıyla konuyu BMGK'ya taşıma kararı ve BMGK'dan çıkan yaptırım kararlarına rağmen Türkiye diplomatik sürecin sürdürölmesi gerekliliğini savunmuştur. Türkiye, İnan'ı anlaşma yapmaya ikna etmiş, imzalanan Tahran Deklarasyonu'nun Batılı devletlerce kabul görmemesi ve artan yaptırım kararlarına rağmen Türkiye BM'de aleyhte oy kullanmış ve yaptırım kararlarını uygulamak durumunda kalsa da kriz sonuçlanana kadar liderler yapıcı bir dil kullanarak ağır kararların karşısında durmuşlardır.

Öte yandan Suriye krizinin başlarında normatif çağrılarda bulunan ve Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye, kriz yönetiminin insani boyutunda normatif bir duruş sergilese de; bir yandan da Suriye'deki durumu bir iç politika meselesi olarak algılamış, bu kapsamda muhaliflere destek vermiş ve ÖSO Suriye'nin meşru temsilcisi olarak görölmüştür. Krizin başından beri uyguladığı tüm bu politikalar ile konunun kendi sınır güvenliğine de tehdit oluşturmaya başlaması

üzerine Türkiye, yöntemlerinde reel politik araçlara dönerek askeri ve sert güç enstrümanları ile caydırma ve zorlama unsurlarını kullanmaya başlamıştır. Astana Zirveleri'nden çıkan güvenli bölge kararlarında garantör devletlerden biri olan Türkiye, Suriye'ye askeri operasyon düzenlemiş, bölgelerin terör örgütlerinden arındırılması için diplomasi ve müzakerelerin yanında zorlayıcı araçları da kullanmıştır. Suriye krizinde liderlerin söylemlerinin de İran krizinden farklılaştığı ve daha sert bir tutum izlendiği görülebilmektedir.

Krizin uzun yıllar devam etmesi, çok aktörlü ve karmaşık bir yapıda oluşu, yalnızca dış politikasında değil iç siyasette de zorlanmalara neden olması ve konunun liderler tarafından iç politik mesele olarak değerlendirilmesi Suriye krizinde İrandan farklı bir tutum izlenmesinin nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye sadece normatif araçların krizi çözmede yetersiz kaldığı durumlarda sert güç araçlarını da bir seçenek olarak görmüş ve Suriye krizinin, İrandan farklı olarak kendi güvenliğine doğrudan tehdit oluşturması üzerine hem bireysel hem koalisyon hem de ÖSO ile hareket ederek askeri müdahaleler gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu süreçteki politikalarında normatif ve reel politik araçların birbirine yaklaştığı ve Suriye krizinde yürütülen müzakerelerin yanında gerçekleştirilen askeri operasyonların sürecin tamamlayıcısı olarak görüldüğü söylenebilmektedir.

Kaynakça

- ACPRS (2017). The Astana Agreement: Russia Preempts No-Fly Zones. *Arab Center for Research and Policy Studies*, Assessment Report, https://www.dohainstitute.org/en/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Astana_Agreement_Guarantees_May_2017.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Ahtisaari, M. ve K. Rintakoski (2013). Mediation. A.F. Cooper, J. Heine ve R. Thakur (Ed.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* içinde. UK: Oxford University Press, s. 274-286.
- Alfoneh, A. ve Modell, S. (2016). The Iran-North Korea Nuclear Nexus: Unanswered Questions. *FDD Press*, Washington.
- Aljazeera (2010). *Iran Accepts Nuclear-Fuel Swap Deal*, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2010/05/201051755444737189.html>, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Bahgat G. (2006). Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39 (3), s. 307-327.
- BBC (2011). Suriyeli muhalifler Türkiye'de toplandı. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110601_syria_conference.shtml, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- BBC (2017a). Cumhurbaşkanı Erdoğan: İdlibe asker göndereceğiz. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41355776>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- BBC (2017b). Erdoğan: İdlib büyük ölçüde neticelendi, önümüzde Afrin var. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41726649>, (Erişim Tarihi: 03.01.2018).
- Benvenuti, B. (2017). The Migration Paradox and EU-Turkey Relations. *IAI Working Papers*, 17, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1705.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Bercovitch, J. ve A. Kadayıfci (2002). Exploring the Relevance and Contribution of Mediation to Peace-Building. *Peace and Conflict Studies*. 9 (2), s.21 – 40.
- BM. (1945). *Charter Of The United Nations And Statute Of The International Court Of Justice*. 4.33, San Francisco, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.01.2018).
- Bonab, R.G. (2009). Turkey's Emerging Role as a Mediator on Iran's Nuclear Activities. *Insight Turkey*, 11 (3), s.161-175.
- Borger, Julian (2010).Iran-Turkey Nuclear Swap Deal "Means New Sanctions Are Unnecessary. The *Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/may/17/iran-nuclear-uranium-swap-turkey>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Cagaptay, S. (2013). "Defining Turkish Power: Turkey as a Rising Power Embedded in the Western International System", *Turkish Studies*, 14(4), s.797-811.
- Capussela, A.L. (2015). *State-Building in Kosovo: Democracy, Corruption and the EU in the Balkans*. London: I.B.Tauris.
- Celalifer Ekinci, A. (2009). *İnan Nükleer Krizi*. Ankara: USAK.
- Dupont P.E. (2009). The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis. *Central European Journal of International & Security Studies*, 3(1), s.95-110.
- EU (2011). Declaration by the High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the European Union on EU action following the escalation of violent repression in Syria. *European Union*, http://europa.eu/rapid/press-release_PESC-11-282_en.htm, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Gavin, F.J. (1999). Politics, Power, and U.S. Policy in Iran, 1950–1953. *Journal of Cold War Studies*, 1(1), s.56-89.
- Gilley, B. (2015). Turkey, Middle Powers, and the New Humanitarianism. *Perceptions*, 20(1), s. 37-58.
- Gürzel, A. (2012). Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue. *The Washington Quarterly*, 35(3), s.141-152.

- Hirose, K. (2014). Paradox of Power: Coercive and Non-coercive Diplomacy. <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/hirosek/files/diplomacy5.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.01.2018).
- HRW (2010). World Report. *Human Rights Watch*, https://www.hrw.org/sites/default/files/world_report_download/wr2010_0.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- IAEA (2006). Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran. *International Atomic Energy Association*, https://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2006/iran_iaea_gov2006-53_31aug06.pdf, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- İçduygu, A. (2015). *Syrian Refugees in Turkey The Long Road Ahead*. Washington: Migration Policy Institute.
- Jenkins, B.M. (2013). The Role of Terrorism and Terror in Syria's Civil War. *RAND Office of External Affairs*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT402/RAND_CT402.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Kibaroğlu, M. (2006). Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power. *Middle East Journal*, 60(2), s.207-232.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian Refugees And Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality*. Washington: Brookings.
- Kök, H. ve İ.Öner (2016). Turkey's Motives for Mediating the Iranian Nuclear Deal. Doğa Ulaş Eralp (Ed). *Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure* içinde, London: Lexington, s.55-81.
- Lewis, K.P ve C. College (2012). Four Types of Power in International Relations Coercive Power, Bargaining Power, Concerted Power, and Institutionalized Power. *Paper for IPSA, XXIIInd World Congress of Political Science*, Madrid, http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_17484.pdf, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *JCMS*, 40(2), s.235-258.
- Manners, I. (2008). The normative Ethics of the European Union. *International Affairs*, 84(1), s.45 – 60.
- MFA (2017). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun IX. Büyükelçiler Konferansı Sonrasında Düzenlediği Basın Toplantısı. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-ix-buyukelciler-konferansi-sonrasinda-duzenledigi-basin-toplantisi_-14-ocak-2017_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 04.01.2018).
- Moore, C.W. (2014). *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*, US: Jossey-Bass.
- Morgenthau, H.J. (1978). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf.
- NTV (2010). İran'a Yaptırım Kararı Çıktı. <https://www.ntv.com.tr/dunya/irana-yaptirim-karari-cikti,zoQGyEgrpEms8Q9IvKrvew>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- NTV (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan ÖSO'ya Kuva-yi Milliye Benzetmesi. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandanosoya-kuva-yi-milliy-benzetmesi,raav0PMwm0ex8gwd-QBftg>, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- Nye, J.S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, s. 153-171.
- Oxford. Mediate. *Oxford Dictionary*, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/mediate>
- Öniş, Z. (2017). The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order. *Istituto Affari Internazionali*, <https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1325133>, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Öniş, Z. ve M.Kutlay (2013). Rising Powers in a Changing Global Order: the political economy of Turkey in the age of BRICs. *Third World Quarterly*, 34(8), s.1409-1426.
- Öniş, Z. ve M.Kutlay (2016). The dynamics of emerging middlepower influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey. *Australian Journal of International Affairs*, s.164-183, <https://doi.org/10.1080/10357718.2016.1183586>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).

- Özkan, M. (2011). Turkey–Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal?. *Strategic Analysis*, 35(1), s.26-30.
- Parlar Dal, E. (2013). Assessing Turkey's "Normative" Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations. *Turkish Studies*, 14(4), s.709-734.
- Parlar Dal, E. ve G.Oğuz Gök (2014). Locating Turkey as a 'Rising Power' in the Changing International Order: An Introduction. *Perceptions*, 19(4), s.1-18.
- Samore, G., G.Allison, A.Arnold, M.Bunn (2015). The Iran Nuclear Deal A Definitive Guide. Cambridge: *Belfer Center for Science and International Affairs Harvard Kennedy School*, <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/27029094/IranDealDefinitiveGuide.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 03.01.2018).
- Sputnik (2017). New Turkish Military Operation in Syria Possible. <https://sputniknews.com/middleeast/201706281055031838-turkish-operation-syria-possible/>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- Stein, A. (2011). Turkey and Iran's Complicated Relationship. *EDAM*, http://edam.org.tr/wp-content/uploads/2012/03/Turkey_and_Irans_Complicated_Relationship.pdf, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Tocci, N. (2007). Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners. *CEPS Working Document*, 279, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1337974, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- UNNC (2017). Russia, China block Security Council action on use of chemical weapons in Syria. *United Nations News Centre*, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=56260#.WjgXd9SLSt8>, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- UNSC (2006). Resolution 1737-2006. *United Nations Security Council*, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1737-2006.pdf, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- UNSC (2007). Resolution 1747-2007. *United Nations Security Council*, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1747-2007.pdf (Erişim Tarihi: 11.06.2018).
- UNSC (2008a). Resolution 1803-2008. *United Nations Security Council*, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1803-2008.pdf (Erişim Tarihi: 11.06.2018).
- UNSC (2008b). Resolution 1835-2008. *United Nations Security Council*, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1835-2008.pdf (Erişim Tarihi 11.06.2018).
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, USA: Addison-Wesley Publishing Company.

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları

United Kingdom's Leaving Referendum From the European Union: Brexit

İlhan ARAS*
Altuğ GÜNAR**

Öz

Avrupa Birliği ile ilişkileri 1973'ten beri devam eden Birleşik Krallık, üyelik sürecinde genellikle sorunlu bir ilişki içerisinde olmuştur. Avrupa bütünleşmesinin başlangıcında sürece dâhil olmayan ülke, sonrada katıldığı bütünleşme sürecine sürekli olarak mesafeli bir şekilde yaklaşmıştır. Söz konusu sorunlu ve mesafeli ilişki, çoğu zaman keskin tartışmalarla geçen üyelik sürecini önceden öngörülemeyen bir şekilde ayrılma noktasına kadar getirmiştir. Brexit ise, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinde en önemli dönüm noktası olmuştur. Bu nedenle, Brexit'e giden süreci, Brexit'in nedenlerini ve sonuçlarını incelemek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çalışma bu amaçla, Brexit sürecini ayrıntılı olarak ele almayı ve literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Muhafazakâr Parti tarafından Avrupa Birliği ile ilişkilerde reform talep edilmesiyle 2013'te başlayan süreç, 23 Haziran 2016'da düzenlenen referandumda %51.9 ayrılma kararıyla sonuçlanmıştır. Popülist ve gerçek dışı söylemler üzerinden ilerleyen Brexit referandumunda, Muhafazakâr Parti ve Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi bütün süreci yöneten aktörler olmuşlardır. Bu iki siyasi parti, bir iç politika malzemesi haline getirdiği Avrupa Birliği üyeliğini farklı kampanyalar yürüterek de olsa sona erdirmişlerdir. Böylece, Avrupa Birliği tarihinde ilk defa bir üye devlet Avrupa Birliği'nden ayrılma sürecine girmiştir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel arka planı ve Brexit'in nedenleri ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde, Brexit'in Birleşik Krallık üzerindeki ekonomik etkilerine ve Muhafazakâr Parti ile Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin bu süreçteki rollerine değinilmiştir. Son olarak, ayrılma süreci kronolojik olarak incelenmiş, ayrılma sürecinin hangi aşamalardan geçtiği ve nasıl ilerlediği gösterilmiştir. Avrupa Birliği tarihinde ilk kez gerçekleşen bu süreci, Avrupa Birliği'nin ilgili kurumları ve Birleşik Krallık yetkilileri birlikte şekillendirmektedir. Bir aday ülkenin Avrupa Birliği üyelik sürecine benzer şekilde Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık arasında ayrılma müzakereleri devam etmektedir. Çalışmanın sonucunda, Brexit'in Birleşik Krallık ekonomisi ve siyaseti üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir. Ekonomik açıdan, ülke ekonomisinin kısa dönemde olumsuz etkilendiği, orta ve uzun döneme ilişkin olumsuz beklentilerin olduğu dile getirilmiştir. Siyaset

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilhanaras@nevsehir.edu.tr

** Dr., altuggunar@hotmail.com

üzerindeki etkilerine bakıldığında ise, sürecin her aşamasında yer alan Muhafazakâr Parti ve Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin siyasette kötü sonuçlar aldığı ve referandum kampanyalarını yürüten iki liderinin de siyasetten çekilmesine neden olduğu gösterilmiştir. Sonuç olarak, kimin kazandığının tam olarak belli olmadığı bir referandumun ardından, Brexit'in sonucunda da ne olacağı tam olarak belli değildir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Krallık, Avrupa Birliği, Brexit, UKIP, Referandum

Abstract

United Kingdom which has an ongoing relationship with the European Union since 1973 has generally had problematic relations during the membership process. A country who does not play a part in the early European integration process keeps wary eye to the process she joins lately. This turbulent and detached relationship brings the membership process which mostly contains sharp discussions to an unexpected breakpoint. Brexit has been the most important milestone in the United Kingdom-the European Union relations. Therefore, examining the process through Brexit, its reasons and results will help understand the issue better. Given this goal, therefore, this study aims to deal with the Brexit process in detail and contribute to the existing literature. Process beginning with the reform requests by Conservative Party in relations with the European Union in 2013 resulted in a referendum with 51.9% leaving decision on June 23, 2016. In the Brexit referendum which proceeds from the populist and unreal discourses, Conservative Party and United Kingdom Independence Party have been the actors managing the whole process. Even these two political parties conduct different campaigns on the EU membership which they turn it into a domestic policy tool; they have eventually completed the process. Thus, for the first time, a member state decided to enter leaving process in the European Union's history. In this framework, this study initially deals with the historical background of the United Kingdom-the European Union relations and causes of Brexit. Then, economic effects of Brexit on United Kingdom and roles of Conservative Party and United Kingdom Independence Party in this process were mentioned. Lastly, leaving process was chronologically examined and the steps of leaving process and the progress were shown. The process which happens for the first time in the EU history has been shaped by the EU's relevant institutions joint with the UK's authorities. Similar to a candidate country's membership process, the leaving negotiations have been going on between the EU and the UK. As a conclusion, it is indicated that Brexit has negative effects on politics and economy of United Kingdom. Economic-wise, the study shows that the UK economy has been affected negatively in the short-run in addition the negative expectations in the long-run. Political-wise, on the other hand, Conservative Party and United Kingdom Independence Party that have taken place in every stage of the process have gone up in flames and led their leaders who conducted referendum campaigns to abandon politics. Consequently, after a referendum without an exact winner, it is also unclear what happens after the Brexit process.

Keywords: United Kingdom, European Union, Brexit, UKIP, Referendum

Giriş

Hobsbawm (2007, s. 107) her ne kadar “[1998 itibariyle] Birliğe yirmi beş yıl önce katılan İngiltere'nin artık Avrupa'yı terk etme gibisinden bir şansı yok elbette.” dese de, Birleşik Krallık siyaseti Hobsbawm'ı haksız çıkarmıştır. Ülke, 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan referandumda Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma yönünde tercihte bulunmuş ve Brexit müzakereleri AB ile Birleşik Krallık arasında 29 Mart 2017 tarihinde resmi olarak başlamıştır. AB Antlaşması'nın

50. maddesi gereğince Avrupa Konseyi'ne Birleşik Krallık tarafından yapılan ayrılma niyeti bildirimiyile birlikte, Birleşik Krallık'ın 29 Mart 2019 tarihi itibarıyla AB'den tamamen ayrılması ve AB için üçüncü ülke haline gelmesi beklenmektedir.

“Brexit”³, Oxford Sözlüğü'ne göre Birleşik Krallık'ın AB'den çekilmesi ya da ayrılması anlamına gelmektedir. Sözlüğe göre, kelimenin kökeni 2012 yılına dayanmaktadır. 2012 yılında tartışılan “Grexit”⁴ bağlamında ortaya konulan modellere dayandırılarak geliştirilmiştir (Oxford Living Dictionaries, t.y.). Cambridge Sözlüğü'ne göre ise, deyimleşmiş şekilde kullanılan iki farklı “Brexit” anlamı söz konusudur. “Hard Brexit” deyimine göre Birleşik Krallık Avrupa tek pazarının üyesi olmaktan çıkarak göç ve kanun yapma bağlamında tüm kontrolü ele alacak, “Soft Brexit” deyimine göre ise Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkileri “Brexit” öncesi olduğu gibi mümkün olduğu kadar yakın bir şekilde sürdürülecektir (Cambridge Dictionary, t.y.). Görüldüğü gibi, Brexit'e yönelik ortaya konulan tanımlamalar kesin olarak Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasını belirtmektedir. Buna karşın, kelimenin anlamı ve devam eden Brexit sürecinin ortaya çıkaracağı sonuçlar üzerinden tartışmalar devam etmektedir (Keçeci, 2017).

Birleşik Krallık tarafından gerçekleştirilen Brexit referandumu, 2015 yılında kabul edilen AB Referandum Yasası bağlamında değerlendirildiğinde, referandum sonuçlarının uygulanmasına yönelik bir zorunluluk bulunmadığı ve Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasına yönelik yasal ve bağlayıcı bir zaman sınırlaması getirmediği görülmektedir. Bu bağlamda, Brexit referandumunun zorunlu bir referandum olmaktan ziyade sadece danışma niteliğinde olduğu belirtilmelidir. Referandum yapılarak yasal ve bağlayıcı bir eyleme geçilmeden önce seçmenin düşüncesine başvurulmak istenmiştir (Scott, 2016, s. 1020). Brexit referandumunun AB'den ayrılma yönünde sonuçlanması Birleşik Krallık'a yönelik ekonomik ve siyasi beklentilerin tekrar değerlendirilmesine yol açmış, referandum sonrası Birleşik Krallık ekonomisine yönelik olumsuz senaryolar gündeme gelmiştir. İngiltere ve Galler AB'den ayrılma yönündeki oyların üstün olduğu, İskoçya ve Kuzey İrlanda ise AB'de kalma yönünde oyların üstün geldiği bölgeler olmuştur. Ekim 2017 itibarıyla, AB ile Birleşik Krallık arasındaki Brexit müzakereleri mevcut durumda ilk beş turun ardından ikinci aşamaya geçme sürecindedir. Müzakerelerin ilerleyişinde ise, tarafların tutumları belirleyici olacaktır.

Çalışma, Brexit'e neden olan gelişmeleri Brexit'in ekonomik ve siyasi sonuçlarıyla birlikte değerlendirerek, AB tarihinde ilk defa gerçekleşen bir üye devletin AB'den ayrılmasının nedenlerinin ve sonuçlarının anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. AB tarafından yayımlanan resmi dokümanların incelenmesi, AB ve Birleşik Krallık yetkililerinin açıklamalarının aktarılmasıyla konuyla ilgili birincil kaynaklara yer verilmiş ayrıca ilgili literatürden de yararlanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle Birleşik Krallık-AB ilişkilerinin tarihsel sürecine kısaca değinilecek, daha sonra referandum sonuçları ele alınacaktır. İlerleyen bölümlerde

3 Brexit sonrası sürecin Birleşik Krallık'a maliyetleriyle ilgili farklı isimlendirmeler olmuştur. Bkz.: (Beck, 2016).

4 Yunanistan'ın ekonomik krize bağlı olarak AB'den ya da Euro bölgesinden ayrılması anlamında kullanılan “Greece” ve “Exit” kelimelerinin birleşmesidir.

ise, Brexit'in ekonomik ve siyasi sonuçları incelenecek, son olarak da Birlik'ten ayrılma sürecinin ilerleyişi gösterilecektir.

Birleşik Krallık-AB İlişkilerine Kısa Bir Bakış

Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, 9 Mayıs 1950'de kömür ve çelik planını açıkladığında, Britanya Dışişleri Bakanı'na önceden bilgilendirme yapılmazken Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanı'nın plandan haberdar olması, bütünleşmenin başlangıcında Birleşik Krallık'ın gölgede kaldığını göstermiştir. Ayrıca, Fransa'nın bütünleşme sürecinin başlangıcında Almanya ile ortak hareket etmesi de Britanya ile Fransa arasındaki gerilimi daha fazla artırmıştır (Middelaar, 2014, s. 220-221).

Marshall (2013, s. 24-25), Birleşik Krallık'ın 40 yıllık (1973-2013) AB üyeliğini üç aşamada açıklamıştır. Bunlardan ilki, bütünleşmeye sonradan katılarak diğer üye devletlerden geri kalmamaya çalıştığı “yakalama (*catch up*)” aşaması olup, 1975 referandumundan 1990'daki Margaret Thatcher'ın istifasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, bütünleşmeye birinci genişlemeyle katılmasına ve üyelik sonrası Birleşik Krallık'ın bütçeye katkısına ilişkin tartışmalar damgasını vurmuştur. İkinci aşama, Jacques Delors'un Komisyon Başkanı olarak görev yaptığı (1985-1995) ve derinleşme sürecine ivme kazandırdığı süreçten etkilenen ve 2001 Laeken Deklarasyonu'na kadar uzanan “dışında kalma (*opt-out*)” dönemidir. Bu dönemde; Birleşik Krallık'ın Maastricht, Amsterdam ve Nice antlaşmalarının çeşitli hükümlerinden istisnalara sahip olması öne çıkmıştır. Üçüncüsü, Laeken Deklarasyonu'ndan AB Anayasası ve Lizbon Antlaşması sürecini içeren Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği dönemi kapsayan “sorumluluktan kaçma (*cop-out*)” aşamasıdır. Marshall'ın bu dönemleştirmesine, Brexit referandumunun yapıldığı 2016 ve sonrası süreci kapsayan “AB'den çıkış” başlığıyla dördüncü bir aşama eklemek mümkündür.

Winston Churchill'in “Avrupa ile birlikteyiz fakat onun bir parçası değiliz.” söylemi, II. Dünya Savaşı sonrası Brexite giden süreci özetlemektedir. 1957'de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun/AET (*European Economic Community*), kısa bir zaman sonra ekonomik anlamda üye devletler için önemli bir başarı sağlaması, 1956 Süveyş Krizi'nde Birleşik Krallık'ın siyasi anlamda eskisi kadar etkili olmadığını görmesi ve ABD'den beklediği desteği görememesi Birleşik Krallık'ın Avrupa bütünleşmesine yönelik bakışının 1960'larda değişmesine zemin hazırlamıştır. Birleşik Krallık, her ne kadar AET'ye rakip olması için 1960 yılında Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (*European Free Trade Association/ EFTA*) kursa da, ilerleyen süreçte başta kendisi olmak üzere diğer EFTA üyeleri de bir bir AET'ye katılmışlardır. 1961 ve 1967'de yapılan AET üyelik başvuruları ise, Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle tarafından özellikle Birleşik Krallık-ABD ilişkisinin yakınlığı nedeniyle reddedilmiştir. Nihayetinde, de Gaulle'ün 1969'da görevini bırakması üzerine Birleşik Krallık'ın AET üyeliği 1973 yılında Danimarka ve İrlanda ile birlikte gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık, 1975'te yaptığı ve Britanya tarihinde ilk olan AET'de kalıp kalmama referandumuyla, AB tarihinde üyelikten kısa bir süre sonra üyeliğini referanduma götüren tek ülke olmuştur. 1979'da göreve gelen Margaret Thatcher dönemi (1979-1990) ise,

Brexit sürecine kadar Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkilerinin en sorunlu olduğu dönem olmuştur. Özellikle Topluluk bütçesine katkı meselesi ve Ortak Tarım Politikası'na katılma konusu, Thatcher (1994, s. 360-375) tarafından sürekli olarak Topluluk ile bir tartışma konusu haline getirilmiştir. Ayrıca, ortak para birimi olan Euro'yu kullanmayı reddeden ve AB'nin dış politikası konusunda da Birlik ile ortak hareket etmeyen Birleşik Krallık, Birlik ile yürüttüğü ilişkide sürekli olarak mesafeli hareket etmiştir (Samur, 2016).

Birleşik Krallık'ın 1950'lerden Brexite uzanan süreçte AB karşıtlığı belli nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu nedenler; Birleşik Krallık'ın İngiliz Milletler Topluluğu'ndaki (*Commonwealth*) çıkarları, uluslararası ilişkilerde Avrupa ülkelerinden ziyade ABD ile ortak hareket etmesi, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesindeki rolünden kaynaklanan tarihsel "gururu", ekonomisinin güçlü olması ve AB karşıtı haberleriyle bilinen çok sayıda medya organının varlığı olarak gösterilebilir (Aras, 2015, s. 118-150).

Brexit'e Giden Süreç

Thatcher döneminin ardından en önemli kırılma noktası, 2010'da göreve gelen David Cameron dönemi olmuştur. Cameron tarafından Euro bölgesinin sorunları dile getirilmiş, AB'nin rekabet gücünü ve hesap verilebilir niteliğini kaybetmekte olduğu belirtilmiş ve söz konusu noktaların AB ile Britanya arasındaki ilişkilere ciddi zarar verdiğinin altı çizilmiştir. Aynı zamanda Cameron, AB ile Britanya arasındaki ilişkiler açısından yararlı olacağını düşündüğü beş önemli talebi dile getirmiştir. Bu talepler, AB'nin rekabet gücünün artırılması, Birliğin daha esnek bir yapıya kavuşturulması, yerinden yönetimlere daha fazla ağırlık verilmesi, daha adil ve hesap verebilen bir AB yapısının 21. yüzyıla daha uygun olduğu şeklinde belirtilmiştir (Gov.uk, 2013). İlave olarak Cameron, oy oranlarını önemli ölçüde artıran Nigel Farage liderliğindeki Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'ne (*United Kingdom Independence Party/UKIP*) kayan AB karşıtı oyları partisine döndürmek ve Muhafazakâr Parti'deki (*Conservative Party*) AB karşıtlarını partide tutabilmek/yatıştırabilmek amacıyla 2015 genel seçimlerini kazanması durumunda AB üyeliğini referandumla götüreceğini vaat etmiştir (Jensen & Snaith, 2016, s. 1308). Böylece, Brexite giden süreç başlamıştır.

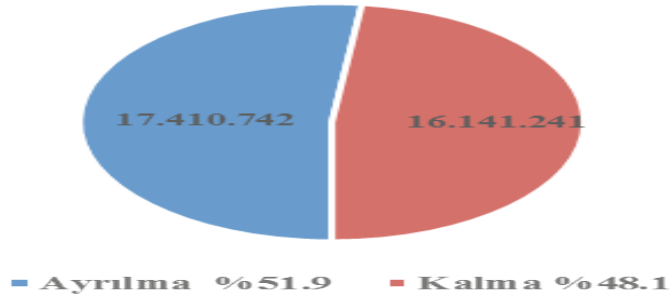
AB üye devletleri, Şubat 2016'da Birleşik Krallık'ın AB üyeliğini yeniden müzakere etmeye odaklanmıştır (Baykal, 2017). Birleşik Krallık üyeliğinin yeniden müzakere edilmesi aslında Cameron'ın AB üyeliğine yönelik yapılacak referandumu kazanması için gerekli desteği sağlama amacını gütmüştür. 2 Şubat tarihinde Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk, Cameron'ın AB'ye yönelik dile getirmiş olduğu isteklere cevaben bir öneri anlaşması sunmuştur. Tusk tarafından Birleşik Krallık'a sunulmuş olan öneri anlaşma metni AB üye devletleri, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi'nde görüşülmüş ve öneri anlaşması tüm AB üye ülke liderleri tarafından "hukuki olarak bağlayıcı ve değiştirilemez karar" olarak Avrupa Konseyi'nin 18-19 Şubat'ta Brüksel'deki toplantıda kabul edilmiştir. Anlaşma kapsamında gerçekleştirilen düzenlemelerin, Birleşik Krallık referandumu AB üyesi olarak kalma yönünde sonuçlanırsa yürürlüğe girmesi planlanmıştır.

Birleşik Krallık'ın üyeliğine yönelik gerçekleştirilen anlaşmayla Avrupa ekonomik yönetişimine ilişkin düzenlemeler, finansal sektöre yönelik düzenleme ve bazı koruyucu tedbirlerin hayata geçmesi düşünülmüştür (Howarth & Quaglia, 2017, s. 153).

AB ile Birleşik Krallık arasında gerçekleştirilen anlaşma (The European Council, t.y.(a)), genel olarak göç, dış ilişkiler başlığı altında Suriye ve Libya, "Avrupa Sömestr" mekanizması⁵ başlıklarına yer vermiş, Birleşik Krallık'ın AB içerisindeki durumuna ilişkin olarak ise ekonomik yönetişim, rekabetçilik, egemenlik, sosyal yardımlar ve serbest dolaşım konuları öne çıkmış ve Birleşik Krallık'ın AB içerisindeki zaten özel olan statüsü⁶ daha fazla güçlenmiştir.

Brexit Referandumu Sonuçları

Birleşik Krallık halkı, 23 Haziran 2016'da gerçekleştirilen referandumda tercihini AB'den ayrılma yönünde ortaya koymuştur. Brexit referandumuna katılım oranı %72.2 (46.501.241 seçmen) olmuş, Şekil 1'de görüldüğü gibi, "Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nin bir üyesi olarak kalmalı mı yoksa Avrupa Birliği'nden ayrılmalı mı?" şeklindeki referandum sorusuna %51.9 oy oranıyla AB'den "ayrılma" yanlısı olarak cevap verilmiştir (BBC, t.y.).

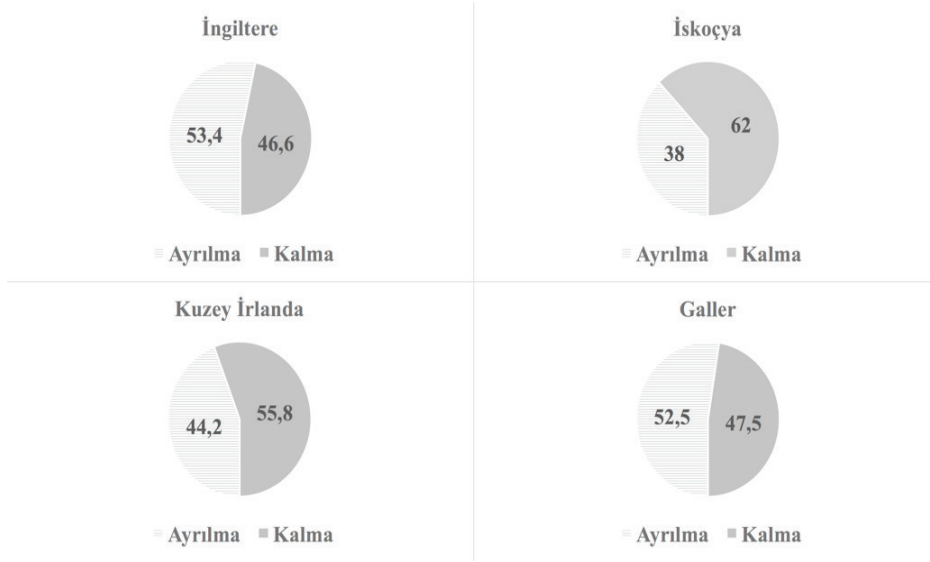
Kaynak: (BBC, t.y.).

Şekil 1: Birleşik Krallık'ın Brexit Referandumu Resmi Sonucu

Referandum sonrası fazla denilemeyecek bir farkla -1.269.501 seçmen/ %3.8 oy oranı farkı- ayrılma taraftarları kazanmış ve Birleşik Krallık AB'den ayrılma sürecine giren ilk ülke olmuştur. Şekil 2 üzerinden, Birleşik Krallık'a ayrı ayrı bölgeler özelinde bakıldığında ise farklı seçim sonuçlarının olduğu görülmektedir.

5 Avrupa Sömestr Mekanizması; AB'de ekonomik politikaların koordine edilmesi için oluşturulmuş bir yapıyı belirtmektedir. Avrupa Sömestri mekanizması ile birlikte AB üye devletleri ekonomi ve bütçe planlarını tartışarak yılın belirli zamanlarında gelişimlerini denetim altında tutmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (European Commission, t.y.(a)).

6 AB üye devletlerinden bazıları (Birleşik Krallık, Danimarka, Polonya, İrlanda) "opt-outs" (dışarıda kalmayı tercih etmek) olarak bilinen AB'nin belirli bir alanda başlatmış olduğu politika alanına dahil olmama anlamına gelen özel ayrıcalıklara sahiptir. Örneğin, Birleşik Krallık ve Danimarka'nın ekonomik ve parasal birliğe; İrlanda ve Birleşik Krallık'ın Schengen Anlaşması'na; Polonya ve Birleşik Krallık'ın AB Temel Haklar Şartı'na; Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık'ın özgürlük, güvenlik ve adalet alanına yönelik opt-outs'u bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: EUR-LEX. (t.y.).

Kaynak: (BBC, t.y.).

Şekil 2: İngiltere-Galler-Kuzey İrlanda-İskoçya'da Brexit Referandumu Sonuçları (%)

Dört bölgede Brexit referandumuna en düşük katılım oranı %62.7 ile Kuzey İrlanda'da, en yüksek katılım %73 ile İngiltere'de gerçekleşmiştir. Ayrılma ve kalma sonuçları arasındaki en düşük fark %5 ile Galler'de ayrılma lehine sonuçlanırken, ayrılma ve kalma sonuçları arasındaki en yüksek fark %24 ile İskoçya'da kalmadan yana olmuştur. Böylece, Kuzey İrlanda ve İskoçya'da kalma, İngiltere ve Galler'de ise ayrılma yanlısı oylar üstünlük sağlamıştır.

Brexit Referandumu Sonrası Süreç

23 Haziran 2016'da yapılan Brexit referandumundan %51.9 ayrılma kararı çıkmasından bir gün sonra, 24 Haziran'da Başbakan Cameron 2010 yılından beri sürdürmüş olduğu Birleşik Krallık Başbakanlık görevinden ayrılacağını belirtmiştir. Brexit sonrası ülkenin ekonomisinde ciddi dalgalanmalar ortaya çıkmış, son 30 yıl değerlendirildiğinde Pound en düşük değeri görmüş, Britanya'nın 250 şirketinin hisse fiyatları bir gün içerisinde yaklaşık olarak 25 milyar Pound değer kaybetmiş (Britanya'nın AB bütçesine yıllık olarak yapmış olduğu net katkının yaklaşık 3 katı), ülkenin önde gelen siyasi partileri büyük bir karışıklığa sürüklenmiş, referandumda Brexit'i destekleyen oylar ırkçılığa bir anlamda meşruiyet kazandırır bir tablo ortaya koymuştur. Referandum sonrası Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasına yönelik oy kullananlar ülkenin referandum sonucuyla düşmüş olduğu durum ve belirsizlik karşısında pişmanlık duygularını ifade etmişlerdir (Vardag, 2016, Fishwick, 2017). Ancak Brexit'e destek veren seçmenler, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasının ardından oluşacak tablo için ciddi uyarılarda bulunmuşlar,

özellikle Britanya Parlamentosunda yer alan siyasi partilerin liderleri –iş adamları, sendikalar ve AB'de kalma yanlısı olan çoğunluk– ekonomi ve güvenliğe ilişkin konulara dikkat çekmişlerdir. 22 Nisan 2016 tarihinde ABD Başkanı Obama Londra'da, ticaret anlaşmalarına dikkat çekerek Britanya'nın AB'de kalması gerektiğini aksi takdirde Birleşik Krallık'ın "sıranın en arkasına" geçeceğini belirtmiştir. Beş gün sonra da OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*), Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasının ekonomisi üzerinde ciddi zararlara neden olacağını ortaya koymuştur (McSmith, 2016).

Cameron'ın istifa etmesi sonrası Temmuz 2016'da Muhafazakâr Parti'den Theresa May Başbakan olarak seçilmiş ve Brexit müzakereleri sürecinde ülkesini ve partisini bir arada tutmaya çalışırken, ekonomik sonuçları belirsiz olan bir müzakere sürecini yönetme görevini de üstlenmiştir. Brexit referandumu sonrası Birleşik Krallık ekonomisi kısa vadede olumsuz etkilenmiş ancak beklenenden daha iyi bir performans göstermiş ayrıca orta/uzun vadede daha olumlu olacağı beklentisi söz konusu olmuştur. Ancak bu durumun en önemli nedeni, yeni Başbakan Theresa May'in Lizbon Antlaşması'nın (AB Antlaşması) 50. maddesini yürürlüğe koyma konusunda ilk anda takındığı geciktirici tutum olmuştur (Vries, 2017, s. 38).

Oliver (2016: s. 1321-1326), Brexit sürecinin diğer AB üyeleri ve bölgesel/küresel güçler açısından ne anlama geldiği üzerinde durmuştur. Birleşik Krallık içerisinde Cameron tarafından böyle bir kararın alınması açık bir şekilde AB'de reform yapılmasına yönelik bir istekten öte, Cameron'ın siyasi olarak var olabilme manevrası şeklinde yorumlanmıştır. Brexit'e yönelik tartışmalar Hollanda'da Birleşik Krallık'ın bir "narsist mağduriyet" durumundan muzdarip olduğu yönünde şekillenmiştir. Brexit süreci İspanya ve Kuzey İrlanda açısından endişe verici olarak yorumlanmıştır. Fransa ise, Birleşik Krallık'ın AB üyeliğinden ayrılması sonrası uzun dönemli hedefi olan Birliği olabildiğince Fransız modeline yaklaştırma şansını elde edebileceğinden Brexit'i bir fırsat olarak görmüştür. Polonya, Danimarka ve İsveç gibi Euro Bölgesi'ne üye olmayan ülkeler açısından ise Brexit, Euro Bölgesi'ne yönelik politikaların şekillendirilmesinde daha fazla söz sahibi olunmasını gerekli kılmaktadır. Olası bir Brexit durumunda Euro Bölgesi'nin gücü daha fazla artacaktır. Romanya ve Bulgaristan gibi üye ülkeler de Brexit'in kendilerini AB'nin kenarına iteceği ve Euro Bölgesi'nin dışında kalacaklarına yönelik bir algı söz konusuyken; Yunanistan için Brexit, olası bir "Grexit" durumunun korkulacak bir şey olmadığını tüm AB'ye göstermesi açısından önem taşımaktadır. Almanya için Brexit, Euro Bölgesi'nin kurtarılması ve bütünleşmeyi daha ileri götürmek için ödenmesi gereken bir bedel şeklinde değerlendirilmiştir. Brexit, AB dışında kalan ülkeler tarafından güvenlik ve jeopolitik açıdan değerlendirilmiştir. Brexit durumunda Birleşik Krallık'ın uluslararası arenadaki duruşunun güçleneceği belirtilirken, ABD açısından durum 1962 yılında Dean Acheson tarafından ortaya konulan uyarı bağlamında şekillenmiştir. Bu bağlamda Birleşik Krallık, bir imparatorluk kaybetmiş ve kendine yeni bir rol bulamamıştır. Bu çerçevede, Birleşik Krallık'ın Avrupadan ayrı bir güç olması, ABD ve Commonwealth ile özel bir ilişki içerisinde olması doğru olmayacaktır. Avustralya Başbakan Yardımcısı Brexit'e yönelik olarak Birleşik Krallık ile AB dışında daha fazla çalışmak istediklerini belirtmiştir. Genel olarak AB dışında kalan ülkelerin Brexit'e yönelik endişeleri, AB'yi jeopolitik açıdan daha etkili bir aktör yapacağı ve liberal ekonomik hedeflerinden uzaklaşarak kendi içerisine odaklanacağı yönünde

olmuştur. Çin açısından Brexit daha çok ekonomik ve jeopolitik önem arz etmiş, Japonya da olası bir Brexit'i iki tarafın da gücünü azaltacak ekonomik pazar ve müttefik kaybı olarak yorumlamıştır. Ukrayna için Brexit, AB'yi güvenilir bir ortak olmaktan uzaklaştırırken, Rusya için süreç AB'nin sınırlarına ulaşmış olduğu ve dağılmakta olduğu anlamına gelmektedir. Norveç ve İsveç için Brexit, AB üyesi olmayan ülkeleri kuvvetlendirecek aynı zamanda da diğer ülkeleri AB'den uzaklaştırarak Norveç modelinde olduğu gibi aynı şartlar altında müzakere etmeye teşvik edecektir. Türkiye açısından ise Brexit, alternatif bir üyelik dışı model olma olasılığını gündeme getirecektir (Aras ve Günar, 2017).

Yunanistan ve İspanya oldukça ciddi ekonomik sonuçlar ile karşılaşmalarına rağmen AB'den ayrılmayı gündeme getirmemişlerdir. Yunanistan'ın stratejisi sistem içerisinde kalarak en uygun kurallar dahilinde anlaşmaya varmak olmuştur. İspanya'da seçimler Brexit referandumundan üç gün sonra gerçekleşmiş, ülkede AB karşıtı olmayan muhafazakâr Halk Partisi (*People's Party*) seçimlerden galip çıkmıştır. Ancak Brexit referandumunu sonrası bir "referandum telaşı" bulaşıcı bir hastalık gibi Kuzey ve Doğu Avrupa'da yayılmaya başlamıştır (McSmith, 2016). Önce Slovakya'da aşırı sağ temsil eden Halk Partisi, Birleşik Krallık gibi bir referandum çağrısı yapmış, ardından Fransa'da Ulusal Cephe'nin (*Front National*) lideri Le Pen, Hollandalı göç karşıtı siyasi figür Geert Wilders ve İtalya'da Kuzey Ligi de benzer referandum taleplerini dile getirmişlerdir (Reuters, 2016, BBC, 2016). Belirtilen gelişmelerin ışığında Almanya Şansölyesi Angela Merkel, bir açıklama yaparak, AB'nin Birleşik Krallık'ın ayrılmasını kaldıracak kadar güçlü olduğunu ve 27 üye devlet ile daha ileri gidilebileceğini ve uluslararası çıkarlarını savunabileceğini belirtmiştir (The Federal Chancellor, 2016). UKIP lideri Farage, Avrupa'da yükselmekte olan AB karşıtı popülist söylemi daha fazla teşvik ederek, Birleşik Krallık referandumunu sonrası, Danimarka'da da AB'ye yönelik bir referandum yapılmasına ilişkin olarak bir baskı oluşacağını ve bir "Dexit" in söz konusu olabileceğini, Hollanda'da bir referandum ihtimalinin bulunduğunu ve bir "Nexit" in, daha sonra ise İsveç için bir "Sexit" in gündeme gelebileceğini belirtmiştir (Morris, 2016).

Brexit'in Ekonomik Etkileri

Birleşik Krallık ekonomisi, Brexit referandumunu gündeme gelene kadar oldukça iyi bir performans göstermiştir. Ancak Birleşik Krallık AB'den ayrıldıktan sonra, ülkenin durumu AB'nin üyesi olarak/olmayarak göstermiş olduğu performans çerçevesinde değerlendirilecektir. Birleşik Krallık dünyanın en büyük beşinci, Avrupa'nın en büyük ikinci ekonomisi olmakla birlikte sanayileşmiş yedi ülke (G-7) içerisinde en dikkat çekici ekonomik büyümeyi 2016 yılı itibariyle gerçekleştirmiş, istihdam oranı son dört yıl içerisinde istikrarlı bir şekilde yükselmeye devam ederek, işsizlik %4.9 düzeylerine düşmüştür (McSmith, 2016). Buna karşın referandumla birlikte, Brexit'in kısa vadede Sterlin üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İngiliz Sterlini, Dolar karşısında 31 yılın en düşük seviyesine gerilemiş ayrıca Euro karşısında ise %7.2 değer kaybetmiştir. Şekil 3'te görüldüğü gibi, Brexit referandumunu sonrasında Sterlin, Dolar karşısında değer kaybetmiş ve bu durum 2016 – 2017 döneminde de süreklilik göstermiştir.

Kaynak: Bloomberg'den aktaran BBC Türkçe (2017a).

Şekil 3: Brexit Referandumundan Sonra Dolar/Sterlin

Referandum sonrası Brexit'in ekonomik etkilerine ilişkin tahminler şu şekilde olmuştur (BBC Türkçe, 2016):

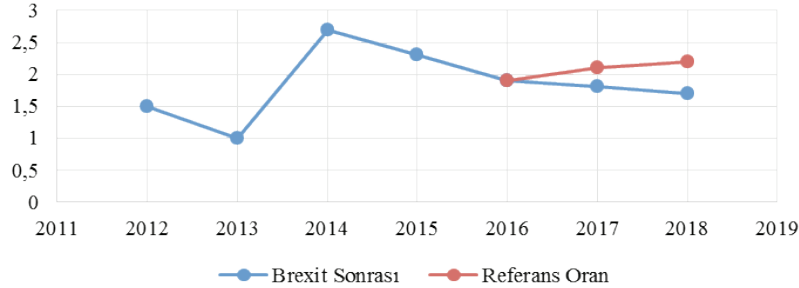
“IMF [*International Monetary Fund*]: Brexit, uzun soluklu bir belirsizlik ortamına ve finansal piyasalarda devamlılık arz eden çalkantılara yol açabilir. Bu durumda ülkenin büyümesi de olumsuz etkilenir. AB'den çıkılması durumunda Birleşik Krallık milli geliri uzun vadede yüzde 1 ila yüzde 9 daralabilir. Kısa vadedeyse konut fiyatlarında sert düşüşler yaşanabilir. Şirketlerin borçlanma maliyetleri yükselebilir.

Birleşik Krallık Hazine Bakanlığı: Brexit'in ekonomiye maliyeti 2030'a kadar yüzde 6.2'lik milli gelir daralması olacak. Bu oran, her hanenin yıllık bütçesinde 4 bin 300 sterlinlik bir düşüş anlamına geliyor. Yine aynı dönem içerisinde yatırımların azalması sonucu 820 bin kişinin işsiz kalması, Sterlin'in yüzde 15 değer yitirmesi ve enflasyonun da yüzde 2,7 yükselmesi ihtimali üzerinde duruluyor.”

İngiltere merkezli Ipsos MORI Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan araştırmaya göre, yaklaşık 600 ekonomistin katıldığı ankette, İngiltere'deki ekonomistlerin %90'ı AB'den ayrılmanın ülke ekonomisine zarar vereceğini düşünmekte, ekonomistlerin %88'i, İngiltere'nin AB'den ayrılmasının AB ihracat piyasasına ciddi zarar vereceği ifade edilmiştir. AB'den ayrılmanın İngiltere'de aile gelirlerini olumsuz etkileyeceğini düşünenlerin oranı da %82 olmuştur (Borsa Gündem, 2016). Londra merkezli bir kuruluş olan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi ise, Ortak Pazar'dan çıkmanın Birleşik Krallık'ın AB ile ticaretini %22-30 arasında azaltacağını, ticaretteki bu kötü etkinin ABD ve Kanada gibi ülkelerle yapılan ticaret anlaşmalarıyla dengelenebileceğini açıklamıştır (BBC Türkçe, 2017b).

OECD'ye göre 2020 yılı ile birlikte Birleşik Krallık'ın Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) bugüne kıyasla %3'ten fazla azalacak ve bu azalmanın hane başına maliyeti 2.200 Pound'a denk düşecektir. Daha sonra, 2030 yılı ile birlikte belirtilen tablonun maliyetinin daha fazla artması,

ülkenin GSMH'sinin %5'ten fazla küçülerek bugünün fiyatlarıyla hane başına maliyetinin 3.200 Pound olarak gerçekleşeceği ve 2030 yılı ile birlikte ülke ekonomisinin %6 düzeyinde küçüleceği düşünülmektedir (Elliott, 2016). OECD'ye göre, Brexit'in ticaret üzerindeki negatif etkisi uzun dönemde ortaya çıkacak ve zamanla büyüyecektir. Bu doğrultuda; ticarete yönelik düzenlemelerde ortaya çıkacak farklılıkların ticaret yapmanın maliyetini artırması, ticaretin zarar görmesi, ihracat odaklı doğrudan yabancı yatırımda kayıpların artması ve Birleşik Krallık'ın yabancı yatırımlar için daha az çekici bir istikamet olacağına inanılmaktadır (Kierzenkowski vd., 2016, s. 24). Brexit referandumu sonrasında Birleşik Krallık ekonomisinde beklenen durum, Şekil 4'te gösterilmiştir:

Kaynak: (Goodwin, 2016, s. 8).

Şekil 4. Birleşik Krallık GSMH'sinde Referandum Sonrası Beklenti

Bank of England yayınlamış olduğu raporla, Brexit durumunda ülkenin bir durgunluğa sürükleneceğini belirtirken (Bank of England, 2016), referandum kampanyasının son haftasında IMF bir uyarıda bulunarak, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması halinde 2019 yılında GSMH'sinin ticaret anlaşmalarını koruyamayacağı için yaklaşık olarak %5.6 düzeyine düşeceğini belirtmiştir (IMF, 2016).

Brexit sonrası Birleşik Krallık'ın ekonomik stratejisi, Başbakan May tarafından Şubat 2017 tarihinde "Küresel Britanya (*Global Britain*)" olarak açıklanmıştır. Küresel Britanya Stratejisi temel olarak Brexit'in gerçekleşmesi sonrası Birleşik Krallık'ın AB tek pazarına sınırlı erişimi nedeniyle oluşacak etkilerin azaltılarak ekonomi üzerinde yeni ve dikkate değer bir büyüme dürtüsü oluşturulmasını hedeflemektedir. Küresel Britanya Stratejisi ile başta Japonya olmak üzere, Çin ve Hindistan gibi büyük pazarlara sahip olan ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarının yapılması öngörülmekte ve çalışmalar sürdürülmektedir (Welfens, 2017, s. 41).

Brexit'in Birleşik Krallık Siyasetine Etkileri

AB'ye karşı olmak euroseptisizm (Avrupa şüpheciligi/karşıtlığı) literatüründe incelenirken, bu literatürün en önemli ülke incelemesinin Birleşik Krallık olduğu görülmektedir. Birleşik Krallık euroseptisizminin öne çıkan iki partisi olan Muhafazakâr Parti ve UKIP, Brexit sürecinde de en fazla ön planda olan partiler olmuştur. Terzi (2014, s. 213-228) de, Birleşik Krallık'ın AB ile

ilgili dış politikasında tarihsel devamlılıkların önemli bir rolü olduğunu belirterek AB'ye yönelik yaklaşımın üyelik sonrası dönemde de aynı kalmasına işaret etmektedir.

Farklı kesimlerden meydana gelen Brexit yanlısı gruplar, birlikte hareket etmek yerine farklı kampanyalar yürütmüşlerdir. Sağ eğilimli Muhafazakâr Parti üyeleri, Farage'ın önderliğindeki UKIP, küçük İşçi Partisi grubu ve aşırı sol destekçilerinden oluşan Brexit yanlıları arasında dikkat çeken siyasi isim ise Londra Belediye Başkanı Boris Johnson olmuştur. Belirtilen gruplar, referandum sürecinde kampanyalarını farklı şekillerde yürütmüşlerdir. Farage, göç konusunun referandum açısından en açıklayıcı konu olacağını belirtmiştir. UKIP'in 16 Haziran 2016'da "göç karşıtlığı" temalı posterinin yayınlanmasından sonra, ayrılma destekçisi Boris Johnson posterin kendisini derinden üzdüğü ifade ederken, toplumun diğer kesimleri de posterin büyük bir hata olduğunu belirtmişler ve ülkenin en büyük ticaret birliği de Farage tarafından gerçekleştirilen bu eylemi "ırksal düşmanlığı kışkırtan terbiyesiz bir girişim" olarak nitelendirmiştir (Stewart & Mason, 2016). Aynı zamanda göç konusu dışında 1990'lı yıllardan beri ülkenin AB'den ayrılmasını destekleyen euroseptikler de AB'nin oldukça büyük bürokrasisinin ve kurallarının ekonomik büyüme önünde büyük bir engel olduğunu ve Britanya'nın bağımsızlığına zarar verdiğini belirterek kampanya içerisinde boy göstermişlerdir. Ancak Brexit yanlısı kampanya içerisinde göç konusu, kampanyanın odak noktası olmuş ve 2004 yılında AB'nin gerçekleştirmiş olduğu genişleme sonrasında Birleşik Krallık'a artan göç, kampanyanın sloganı haline gelerek AB'den ayrılmanın göç konusunda kontrolü geri almanın tek yolu olduğu mesajı verilmiştir (McSmith, 2016). Brexit yanlıları özellikle referandum kampanyasının son haftalarında yoğun bir şekilde göç konusuna odaklanmışlar, euroseptik ve göç karşıtı politikaların yoğun olarak desteklendiği bölgelerde AB'den ayrılmaya yönelik oylar ciddi şekilde yükselmiştir (Goodwin & Heath, 2016, s. 324).

Brexit kampanya sürecinde, Ulusal Sağlık Hizmetleri'ne yönelik bir kampanya da hayata geçirilmiştir. Bu konuyla ilgili kampanyalar, üzerinde "AB'ye her hafta 350 milyon Pound gönderiyoruz, bunun yerine Ulusal Sağlık Hizmetlerimizi finanse edelim, Ayrılmaya Oy Ver, kontrolü tekrar geri alalım."⁷ yazan bir otobüsle sürdürülmüştür. Ancak Brexit karşıtları, Brexit yanlıları tarafından ortaya konulan ilgili iddianın yalan olduğunu ve seçmenleri yanlış yönlendirdiğini belirtmiştir. Birleşik Krallık'ın 2015 yılında AB fonlarına yaptığı toplam katkı 17.8 milyar Pound olarak gerçekleşmiş, belirtilen tutarın 9.3 milyar Pound'u Birleşik Krallık'a iade (*rebate*) edilirken, toplam katkısı 8.5 milyar Pound olmuştur (McSmith, 2016).

UKIP ve lideri Farage, Vote Leave (AB'den ayrılmayı savunan cephe) kampanyasının örgütlenmesinde ve yürütülmesinde önemli faaliyetler göstermiş ve referandum sonucunun kazanan tarafı olmuştur. Buna karşın, "siyasetteki amacım Britanya'yı AB'den dışarı çıkarmaktır. İki hafta önceki referandumda halk bu yönde karar verdi. Üzerime düşeni yaptığımı ve daha fazlasına ulaşamayacağımı düşünüyorum. Ayrıca, UKIP liderliğinden ayrılmam gerektiğini düşünüyorum." açıklamasıyla 4 Temmuz 2016'da parti liderliğinden istifa ettiğini açıklamıştır (Bloomberght, 2016). Parti, 8 Haziran 2017'de yapılan genel seçimlerde ise önceki seçimlere göre %10.8 oy kaybı yaşamış ve %1.8'lik oy oranıyla seçimlerden ağır bir yenilgiyle çıkmıştır (Apostolova vd., 2017, s. 20).

7 "We send the EU 350 million a week, let's fund our NHS instead Vote Leave, Let's take back control"

Muhafazakâr Parti'ye bakıldığında ise, UKIP'e benzer şekilde Brexit'in ağır sonuçlarını yaşadığı görülmektedir. Partinin lideri olan Cameron'ın 2013 yılında 2015 genel seçimlerini kazanmak için bir iç siyaset malzemesi olarak başlattığı AB üyesi olarak kalma/ AB'den ayrılma referandumu, 23 Haziran 2016'da gerçekleşmiştir. Cameron, 2015 seçimlerini kazandıktan sonra referandum vaadini yerine getirmek zorunda kalmış, ancak bu defa da partisiyle birlikte Birleşik Krallık'ın AB'de kalmasını savunmuş ve Britain Stronger in EU (Britanya AB'de daha güçlü) / Remain (AB'de kalma) kampanyası faaliyetlerinde bulunmuştur. Menon ve Salter'in (2016, s. 1297) belirttiği gibi, Cameron tarafından AB'ye karşı şüpheli bir duruş, referandum sözü ve AB üyeliğinin devamından yana kampanya yürütme şeklinde özetlenebilecek Brexit referandumuna yönelik izlenen strateji tam anlamıyla başarısız olmuştur. Bir diğer ifadeyle, Cameron tarafından oynanan kumarın oldukça ihtiyatsız olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrılma yanlısı cephe bunun aksine, Brexit referandumuna ilişkin oldukça etkin bir kampanya yürütmüş, kampanyalarında önemli konuları sürekli olarak vurgulamıştır. Brexit referandumu Britanya siyaseti için büyük bir dönüm noktasını da teşkil etmektedir. Referandum sonuçları Britanya toplumunun sınıf, refah, eğitim ve coğrafya açısından ciddi bir şekilde bölünmüşlüğü de ortaya koymuştur. Ancak referandumu ayrılma cephesinin kazanması üzerine Cameron, Başbakanlık görevinden istifa etmiş ve Başbakanlık görevini May devralmıştır.

Brexit Müzakerelerinin İlerleyişi

AB'den ayrılma süreci, Birleşik Krallık için resmi olarak Brexit referandumundan bir gün sonra 24 Haziran tarihinde Avrupa Konseyi Başkanı Tusk tarafından yapılan basın açıklamasıyla başlamıştır. Tusk, Brexit referandum sonucuna ilişkin olarak bu tür negatif bir senaryoya karşı hazırladıklarını ve herhangi bir yasal boşluğun söz konusu olmayacağını belirtmiştir (The European Council, 2016). Avrupa Konseyi'nin 28 Haziran 2016 tarihindeki toplantısında Birleşik Krallık'ın eski Başbakanı Cameron mevcut durumu açıklamış ve taraflar karşılıklı olarak görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Avrupa Konseyi'nin toplantısından bir gün sonra, 29 Haziran'da AB27 Devlet ve Hükümet başkanları gayri resmi olarak toplanmış, AB yapısı içerisinde iş birliğini sürdürmek adına ortak bir açıklama yaparak Birleşik Krallık'ı Avrupa Konseyi'ne AB'den ayrılmaya yönelik niyetini olabildiğince hızlı bir şekilde bildirmeye davet etmişlerdir (Gov.uk, 2017). Cameron'ın istifası sonrası Başbakanlık görevine gelen May, Brexit referandum kampanyaları sürecinde açık bir şekilde görüşünü belirtmemiştir. Ancak May Başbakanlık görevine geldikten sonra, Brexite ilişkin olarak "Brexit, Brexit'tir"⁸ şeklinde oldukça net bir mesaj vermiş ve Birleşik Krallık'ın Brexit müzakerelerini sürdüreceğini belirtmiştir.

Tusk, 8 Ekim 2016 tarihinde Birleşik Krallık'ın yeni Başbakanı May ile bir araya gelmiş ve toplantıda Brexit müzakerelerinin bir an önce başlamasının tarafların çıkarlarına olumlu anlamda hizmet edeceğine karar vermişlerdir. AB27'nin Devlet ve Hükümet Başkanları, Tusk ve Avrupa Komisyonu, 15 Aralık 2016 tarihinde düzenlenen gayri resmi toplantıda bir araya gelerek Birleşik Krallık ile müzakerelere başlanması gerektiği üzerinde uzlaşıya varmışlardır. Nihayetinde, 29

8 "Brexit means Brexit". Theresa May ilgili beyanatını Ekim 2016 tarihinde Muhafazakâr Parti Konferansında ortaya koymuştur. Bkz.: (Conservatives, 2016).

Mart 2017'de May tarafından Avrupa Konseyi Başkanı Tusk'a gönderilen belgeyle 50. maddenin yürürlüğe konulması ve Brexit sürecinin başlatılması istenmiştir (Gov.uk, 2017).

May'ın bu talebinin ardından, taslak olarak hazırlanan kılavuzlar 31 Mart 2017 tarihinde oluşturulmuş ve Tusk tarafından AB'nin Birleşik Krallık'a yönelik cezalandırıcı bir yaklaşım takınmayacağı belirtilmiştir. Birleşik Krallık 29 Nisan 2017 tarihinde, AB Antlaşması 50. maddeyi işler hâle getirdikten sonra toplanan AB27 liderleri oybirliğiyle Brexit müzakerelerine ilişkin hazırlanan kılavuzları kabul etmişler ve temel olarak AB'nin Brexit müzakerelerindeki pozisyonunu ve ilkelerini ortaya koymuşlardır (The European Council. (t.y.(b)).

Avrupa Konseyi'nin özel oturumunda Brexit müzakerelerinin aşamalı bir şekilde ilerletileceği üzerinde uzlaşılarak, birinci aşamada olabildiğince durumun yasal açıdan netlik kazanmasının sağlanmasına, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasının nasıl olacağına odaklanılmasına, Avrupa Konseyi'nin müzakereleri yakından takip ederek yeterli ilerleme sağlandığında müzakerelerin diğer aşamasına geçilmesine, AB ile Birleşik Krallık arasında gelecekteki ilişkilere, Birleşik Krallık üçüncü bir ülke olduktan sonra karar verilmesine ve AB Antlaşması 50. madde de belirtilen iki yıllık sürecin 29 Mart 2019 tarihinde son bulacağına karar verilmiştir. Aynı zamanda İrlanda adasının özel durumu göz önünde bulundurularak, İyi Cuma Anlaşması'nın (*The Good Friday Agreement*) desteklenmesi ve Kuzey İrlanda'daki barışın sürdürülmesine, Birleşik Krallık'ın müzakereler tamamlanincaya kadar AB üyesi olarak kabul edilmesine, müzakerelere ilişkin kılavuzlar hazırlandıktan sonra 22 Mayıs 2017 tarihinde toplanmış olan Genel İşler Konseyi kararları uyarınca Brexit müzakerelerinin başlatılmasına, Komisyon'un AB tarafının müzakerecisi olarak atanmasına ve müzakere direktiflerinin kabul edilmesine karar verilmiştir (The European Council, 2017b). Avrupa Komisyonu, 3 Mayıs 2017 tarihinde taslak olarak müzakere direktifleri önerisini COREPER (*Committee of Permanent Representatives/ Daimi Temsilciler Komitesi*) düzeyinde Konsey'e sunmuştur (European Commission, 2017). Beklenildiği gibi AB27 düzeyinde Konsey, Brexit müzakerelerinin başlamasına ilişkin kararı benimsemiştir.

Brexit müzakerelerinin ilk aşaması 19 Haziran 2017 tarihinde AB'nin baş müzakerecisi Michel Barnier ve Birleşik Krallık AB'den Ayrılma ile Sorumlu Bakanı (*Secretary of State for Exiting the European Union*) David Davis'in bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Müzakerelerin birinci aşamasında vatandaşlık hakları, finansal konular, Kuzey İrlanda sınırı ve ayrılma ile ilgili diğer konulara odaklanılmış, Avrupa Komisyonu'nun yanında Avrupa Konseyi'nden birer temsilci de müzakerelere dâhil olmuşlardır. Brexit müzakerelerinin ikinci turu 20 Temmuz'da gerçekleşmiştir. Müzakerelerin ikinci turunda vatandaş haklarına yönelik iki tarafın anlaşmazlıkları ve uzlaşıları ortaya konmuş, 28 Ağustos'ta başlayan müzakerelerin üçüncü turunda vatandaş hakları, finansal konular, İrlanda ile ilgili başlıklar gündemi oluşturmuştur. Brexit müzakerelerinin dördüncü turu 25 Eylül'de başlamış, İrlanda üzerine oldukça yapıcı bir tartışma gerçekleştirilmiş ve İrlanda'nın benzersiz durumu her iki taraftan kabul görmüştür. 9 Ekim'de gerçekleştirilen beşinci turda ciddi bir ilerleme sağlanamamış, vatandaş haklarına yönelik olarak AB ve Birleşik Krallık, vatandaşların tüm haklarının garanti edileceğine, İrlanda bağlamında Ortak Seyahat Alanının (*Common Travel Area*) devamına ve İyi Cuma Anlaşması'nın AB'nin ortaya koyduğu altı ilke bağlamında devam

etmesine karar verilmiştir. Brexit müzakerelerine ilişkin olarak Avrupa Konseyi, 20 Ekim 2017 tarihinde ikinci aşamaya geçilmesi için AB içerisinde hazırlık çalışmalarının başlamasına karar vermiş ve AB27 liderleri vatandaş hakları, İrlanda ve finansal yükümlülüklerle yönelik daha fazla yol alınması çağrısında bulunmuştur (The European Council. (t.y.(b)).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Mart 2017’de başlayan AB’den ayrılma sürecinin Mart 2019’da sona ermesi beklenmektedir. AB tarihinde de ilk defa gerçekleşen AB’den bir üye devletin ayrılması durumu hem bir üye devletin hem de AB’nin ilk defa deneyimlediği bir husus olması nedeniyle, ayrılma süreci takvime göre ve tarafların işbirliği ya da anlaşmazlıkları temelinde ilerlemektedir.

Tablo 1: Brexit Takvimi

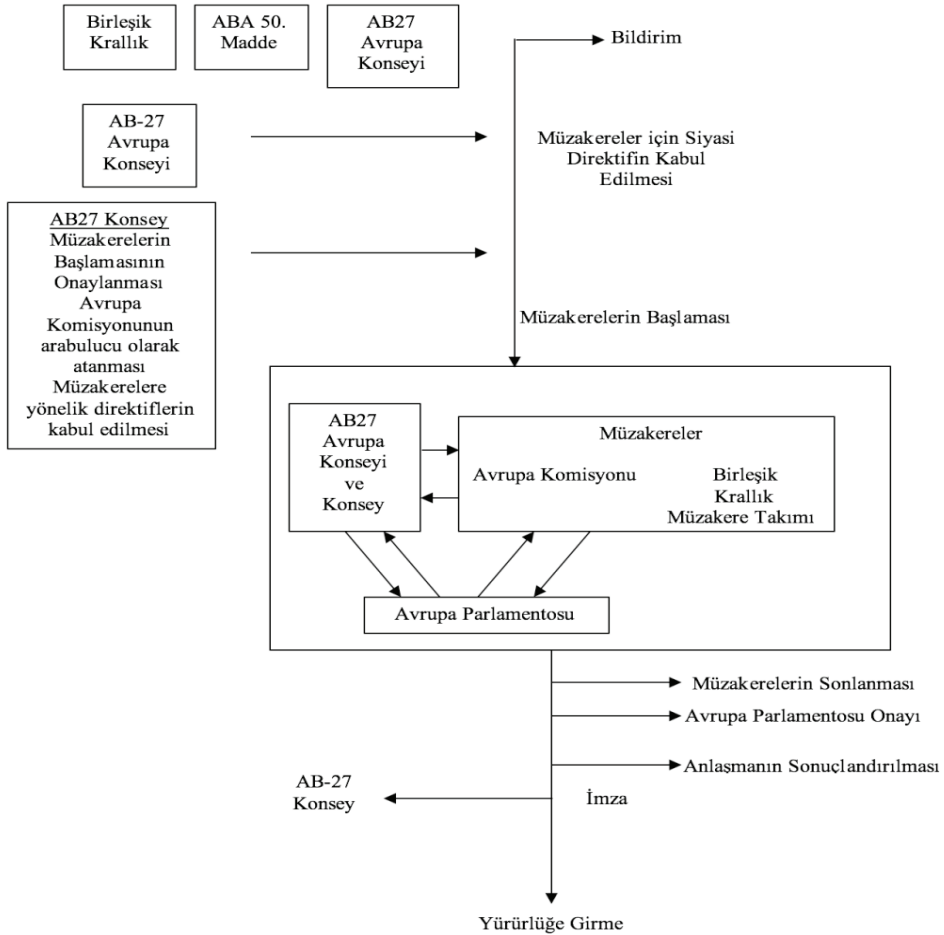
29 Mart	50. madde yürürlüğe sokuluyor	
30 Mart	AB yasalarının üstünlüğü ilkesini geriye çeviren yasa tasarısı yayınlanacak	
31 Mart	AB Konseyi Başkanı Donald Tusk müzakere prensiplerini yayınlayacak	
29 Nisan	AB Zirvesi, AB üyesi ülkeler müzakere prensiplerini onaylayacak	
İlkbahar	AB yasalarının üstünlüğü ilkesini geri çeken tasarı Parlamento’ya sunulacak	2017
Mayıs sonu/ Haziran başı	Yüz yüze müzakerelerin başlangıcı	
2017 sonu	AB yasalarının üstünlüğü ilkesini geriye çeviren yasa tasarısının Parlamento görüşmeleri	
Aralık 2017	AB’nin başmüzakerecisi Michel Barnier ilk görüşmelerin sonlanmasını hedefliyor	
2018 başı	AB yasalarının üstünlüğü ilkesini geriye çeviren yasa Kraliyet onayını alabilir	
2018 ortası	Parlamento yasal boşlukları doldurmak için yeni yasalar geçirmek zorunda kalabilir	
30 Eylül 2018	AB başmüzakerecisi Michel Barnier, şartları netleştirmeyi hedefliyor	2018
2018 sonu-2019 başı	Avam ve Lordlar kamaraları, AB Konseyi ve Avrupa Parlamentosu anlaşma metnini oylayacak	
Mart 2019	İki yıllık müzakere süresi doluyor. İngiltere, anlaşma olsun ya da olmasın AB’yi terk ediyor	2019

Kaynak: (BBC Türkçe, 2017a).

Brexit müzakereleri Birleşik Krallık ve AB arasında AB Antlaşması md. 50⁹ çerçevesinde yürütülmektedir. 29 Mart 2017 tarihinde Birleşik Krallık 50. maddenin bir gereği olarak AB’den ayrılma niyetini Avrupa Konseyi’ne bildirmiş, 29 Nisan 2017 tarihinde Avrupa Konseyi Birleşik Krallık’ın AB’den ayrılmasına ilişkin siyasi rehber niteliğinde olan ve Birleşik Krallık ile

9 “1. Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik’ten çekilmeye karar verebilir. 2. Çekilme kararı alan üye devlet, niyetini Avrupa Birliği Zirvesi’ne bildirir. Birlik, söz konusu devletle, Avrupa Birliği Zirvesi tarafından belirlenen yönlendirici ilkeler ışığında, bu devletin Birlik ile gelecekteki ilişkisinin çerçevesini dikkate alarak, çekilmeye ilişkin kuralları belirleyen bir anlaşmayı müzakere eder ve akdeder. Bu anlaşma, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın 218. maddesinin 3. paragrafına uygun olarak müzakere edilir. Anlaşma, Birlik adına, Avrupa Parlamentosu’nun muvafakatini aldıktan sonra, nitelikli çoğunlukla hareket eden Konsey tarafından akdedilir. 3. Antlaşmalar’ın ilgili üye devlete uygulanması, çekilme anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte, bunun gerçekleşmemesi halinde, Avrupa Birliği Zirvesi oybirliğiyle ve ilgili üye devletle mutabık kalarak süreyi uzatmadığı takdirde, 2. paragrafta belirtilen bildirimden iki yıl sonra sona erer. 4. 2 ve 3. paragrafların amaçları doğrultusunda, çekilen üye devletin Avrupa Birliği Zirvesi’ndeki veya Konsey’deki temsilcisi, Avrupa Birliği Zirvesi veya Konsey’de kendisini ilgilendiren müzakerelere ve kararlara katılamaz. Nitelikli çoğunluk, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın 238. maddesinin 3. paragrafının (b) bendine göre belirlenir. 5. Birlik’ten çekilen bir devlet Birliğe yeniden katılmak isterse, talebi 49. maddede belirtilen usule tabi olur.” Bkz. (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011).

yapılacak olan müzakerelerin ilkelerini, AB'nin tutumunu ortaya koyan belgeyi kabul etmiştir. AB27 adına Michel Barnier müzakereleri yürütmekle görevlendirilmiş ve Barnier'in Avrupa Komisyonundaki özel görev komitesi, Brexit müzakereleri ile ilgili tüm stratejik, yasal ve finansal meseleleri koordine etmekle sorumlu olmuştur (European Commission, t.y.(b)). Şekil 5'te, Brexit sürecinde izlenecek adımlar ve olası durumlar gösterilmiştir. Şekildeki süreç takip edilerek tarafların sonunda bir anlaşmaya varmaları beklenmektedir.

Kaynak: (The European Council, 2007a)

Şekil 5: Brexit Sürecinin İşleyişi

Brexit sürecinin temel olarak üç belgesi bulunmaktadır. Bunlar; Avrupa Konseyi tarafından AB Antlaşması'nın 50. maddesi çerçevesinde hazırlanmış olan Brexit müzakereleri kılavuzu, Brexit

müzakere direktifleri ve 50. madde müzakereleri için müzakere dokümanları sürecin en temel ve kapsamlı çerçevesini çizen belgeleridir (The European Council, (t.y.(b)). 50. madde çerçevesinde hazırlanmış olan Brexit müzakereleri kılavuzu Brexite yönelik temel ilkeleri, müzakere sürecine ilişkin kademeli yaklaşımı, düzenli bir ayrılmaya yönelik bir anlaşmanın gerçekleştirilmesine ilişkin ilkeleri, gelecekte AB ile Birleşik Krallık arasındaki ilişkinin nasıl olacağına ilişkin ön bir tartışma sürecinin oluşturulmasını, iş birliği ve prosedüre dayalı bazı ilkeleri ortaya koymaktadır (The European Council, 2017b). Brexit müzakere direktifleri ise AB'den çekilme anlaşmasının amaçlarını, Brexit Anlaşması'nın nasıl bir yapıda ve kapsamda olması gerektiğini, Brexit müzakereleri direktiflerinin kapsam ve amaçlarını ve birtakım prosedüre dayalı düzenlemeleri içermektedir (General Secretariat of the Council, 2017). 50. madde görüşmeleri için müzakere dokümanları Avrupa Konseyi tarafından AB ile Birleşik Krallık arasında devam etmekte olan Brexit müzakerelerinde şeffaflığın sağlanması için ortaya konulan belgeleri, pozisyon dokümanlarını ve gündem maddelerini içermektedir (European Commission, t.y. (c)).

Birleşik Krallık ve AB arasındaki ayrılma müzakerelerinin sonunda varılacak anlaşmanın AB tarafından kabul edilmesi, AB üyesi ülkelerin %72'sinin onayı ayrıca onay veren ülkelerin AB nüfusunun %65'ini temsil etmesi ile mümkün olacaktır. Anlaşmanın Avrupa Parlamentosu tarafından da onaylanması şarttır. Taraflar arasındaki müzakerelerin iki yılda bitirilememesi durumunda AB ülkelerinin tamamının rızasıyla müzakereler bir yılına uzatılabilecektir. İki yıl içinde bir anlaşma üzerinde uzlaşılabilmesi ve tek bir AB ülkesinin dahi müzakereleri uzatmama yönünde karar alması durumunda Birleşik Krallık hiçbir anlaşma yapmadan AB'den ayrılacaktır. Elbette, ayrılmanın ardından tekrar AB'ye üye olmak isterse, üyeliğe başvuru ve adaylık sürecini en baştan alarak ilerlemesi gerekmektedir (BBC Türkçe, 2017a).

Sonuç

Brexit, kelime anlamı ile Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasını belirtmektedir. AB jargonuna ve Oxford/Cambridge sözlüğüne 2012 yılında dâhil olan Brexit kavramının “Hard” ve “Soft” olmak üzere iki türü bulunmaktadır. “Hard” Brexit ile Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkilerinin olabildiğince uzak olacağı, “Soft” Brexit kavramı ile Brexit sonrası Birleşik Krallık-AB arasındaki ilişkinin üyelik devam ediyormuş gibi süreceği belirtilmektedir. Referandum, 23 Haziran 2016 tarihinde gerçekleştirilmiş ve tahminlerin aksine Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması yönündeki oyların %51.9 üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine, 24 Haziran'da Cameron istifa etmiş, Pound 30 yılın en düşük seviyesine gerilemiş ve Birleşik Krallık'a dönük ekonomik beklenti tabloları yeniden güncellenerek beklentiler düşürülmüştür.

Brexit'in birçok etkisi arasında özellikle ekonomik boyut öne çıkmaktadır. Çoğu uzmanın kısa ve orta vadeye ilişkin yorumu kötümser olurken, özellikle Brexit'in ilk günlerinde belirsizlikten kaynaklanan ciddi ekonomik düşüşler yaşanmıştır. Ancak Brexit, Birleşik Krallık ekonomisinin çöküşü anlamına gelmemektedir. Küresel ekonominin en önemli ülkelerinden biri olan Birleşik Krallık, AB üyeliğinden ayrıldıktan sonra da benzer bir ekonomik yapıda olacaktır. Sadece AB

üyeliğinden kaynaklanan birçok anlaşmayı tekrar yapmak ve belirsizlikten kaynaklanan kısa dönemli olumsuz etkileri göğüslemek zorunda kalacaktır.

Birleşik Krallık tarafından 29 Mart 2017 tarihinde fiili olarak işleme konulan 50. madde kapsamında, AB tarafından Avrupa Komisyonu müzakereci olarak atanmış ve ilki 19 Haziran'da başlayan müzakerelerin beşincisi 9 Ekim'de gerçekleştirilmiştir. Son olarak, Avrupa Konseyi tarafından 20 Ekim 2017'de Brexit müzakerelerinin 2. aşaması için iç hazırlıkların başlanmasına karar verilmiştir. Brexit müzakerelerinin 50. madde gereğince 29 Mart 2019'da son bulması beklenmektedir. Ancak, kolay geçmeyen müzakerelerin ne zaman ve nasıl sonlanacağı Birleşik Krallık ve AB'nin tutumuna göre şekillenecektir.

Brexit'in Birleşik Krallık siyasetinde gereksiz ve popülist söylemlere kurban edilen bir süreç olduğu, referandumdan sonra daha fazla dile getirilen bir durum olmuştur. Bu çerçevede, Brexit referandumundan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İlk olarak, Brexit referandumu İngiltere'de %53.4 ayrılma, İskoçya'da %62 kalma, Kuzey İrlanda da %55.8 kalma ve Galler'de %52.5 ayrılma şeklinde sonuçlanmıştır. Brexit referandumu AB'den bir üyenin ayrılması ile sonuçlanmasına rağmen, üyesini kaybeden AB'nin yanında parçalanmış bir Birleşik Krallık resmi de ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, "Vote Leave" yani ayrılma taraftarlarının çoğu zaman gerçekdışı argümanlar ve yanlış bilinçlendirmeler sonucunda yürüttükleri kampanyayla sonu öngörülemeyen bir sürece girildiği görülmektedir. Üçüncü olarak, Brexit'in kendini yaratan Birleşik Krallık siyasetini paramparça etmesi de önemlidir. Brexit'i başlatan Muhafazakâr Parti, önce AB üyeliğini referanduma götürmekle "tehdit" etmiş, daha sonra ayrılmama yönünde kampanya yürütmüş, referandum ayrılma kararıyla sonuçlanınca da parti lideri olan Cameron istifa etmiş ve Brexit sürecini sürecin bir parçası olmayan Muhafazakâr Parti'nin yeni lideri Theresa May üstlenmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, AB'den ayrılma kampanyasını savunan UKIP'in Brexit ile anılan lideri Nigel Farage, referandum ayrılmayla sonuçlanınca "amacıma ulaştım" diyerek istifa etmiştir. Böylece parti, Brexit sürecini yöneten liderini kaybetmiş ve girilen ilk seçimlerde de %10.8 oy kaybı yaşayarak adeta Birleşik Krallık siyasetinden silinmiştir. UKIP ve Brexit yanlılarının, eserleri olarak nitelendirilebilecek AB'siz bir Birleşik Krallık'ı yaratmaları ancak kendilerinin siyaset sahnesinden kaybolmaları dikkat çekici bir durum olmuştur. Sonuç olarak, Brexit sürecinde, bu süreci başlatan Muhafazakâr Parti siyaseten kaybetmiş, ayrılma kampanyasını yürüten UKIP siyasette ağır bir yenilgi alarak kaybetmiş, AB bir üye devletini kaybetmiş, Birleşik Krallık üyeliğinin bütün yararlarını belki bir hafta sonra aynı referandum yapılsa %51 kalma ile sonuçlanabilecek kadar belirsiz bir referandumla kaybetmiştir.

Çalışma, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma sürecini Birleşik Krallık siyasetinin açmazları çerçevesinde inceleyerek, AB tarihinde ilk defa gerçekleşen bu olayın neden ve nasıl olduğunu göstermeye çalışmıştır. İkinci bir referandum yapılması ve ayrılma sürecine son verilerek AB üyeliğine devam edilmesine yönelik yoğun tartışmalar içerisinde devam eden ayrılma sürecinin nasıl sonuçlanacağı, son adımda ne olacağı zamanla görülecektir. Çalışmada, tutarlı bir siyasi zemine sahip olmayan Brexit'te dikkatleri AB'den ziyade Birleşik Krallık siyasetine çekmek gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır. Brexit literatürüyle ilgili yapılacak sonraki çalışmalarda veya AB ile ciddi sorunlar yaşayan üye devletlerle ilgili çalışmalarda ülkelerde etkin olan siyasi yapıyı incelemek konuyu derinlemesine anlamayı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Apostolova, V., Lukas, A. Carl, B. Richard, C. Noel, D. Oliver, H. Rod, M. Tom, R & Elise, U. (2017). *General Election 2017: Results And Analysis*, (2nd Ed.). Briefing Paper Number CBP 7979.
- Aras, İ. (2015). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Euroseptisizm: Siyasi Partilere Bakış*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Aras, İ. & Günar, A. (2017). Brexit’in Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Etkileri. In T. Arı & Ç. A. Koyuncu (Der.) *IX. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi: Dünya Politikasında Kriz ve Değişim* (ss. 304-320). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Bank of England. (2016). *Inflation Report Q&A*. Retrieved from <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/inflationreport/2016/conf120516.pdf>
- Baykal, S. (2017). AB Antlaşması 50. Maddenin İşletilmesine Giden Süreç: Brexit Referandumu Öncesi Birleşik Krallık İle Avrupa Birliği İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Girişimleri Ve Sonuçları. In *Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı* (ss.141-166). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- BBC. (2016). EU Referendum: Brexit Sparks Calls For Other EU Votes. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-europe-36615879>
- BBC. (t.y.). Results. Retrieved from http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results
- BBC Türkçe. (2017a). Brexit Süreci Nasıl İşleyecek?. Retrieved from <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39329031>
- BBC Türkçe. (2017b). Brexit Müzakerelerinde 5 Ana Başlık. Retrieved from <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39430005>
- BBC Türkçe. (2016). Brexit: Ekonomide ‘Şok Senaryosu’ Devrede. Retrieved from http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2016/06/160624_brexit_ekonomi
- Beck, M. (2016). Brexportgeddon?. *Economic Outlook*, 40(2), 10-19.
- Bloomberght. (2016). UKIP Lideri Farage İstifa Etti. Retrieved from <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1892156-ukip-lideri-farage-istifa-etti>
- Borsa Gündem. (2016). Brexit Etkileri Ekonomistleri Böldü. Retrieved from <http://www.borsagundem.com/haber/brexit-etkileri-ekonomistleri-boldu/1045538>
- Cambridge Dictionary, (t.y.). Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/brexit>
- Conservatives (2016). Retrieved from Prime Minister: Britain after Brexit: A Vision of a Global Britain. <http://press.conservatives.com/post/151239411635/prime-minister-britain-after-brexit-a-vision-of>
- Elliott, L. (2016, April 27). Brexit Would Cost UK Households £2,200 By 2020, Says OECD. The Guardian.
- European Commission. (2017). *Recommendation for a Council Decision authorising the Commission to open negotiations on an agreement with the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland setting out the arrangements for its withdrawal from the European Union*. Brussels, 3.5.2017 COM(2017) 218 final.
- European Commission. (t.y.(a)). European Semester. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en
- European Commission. (t.y.(b)). Brexit Negotiations. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/brexit-negotiations_en
- European Commission. (t.y. (c)). Negotiating documents on Article 50 negotiations with the United Kingdom. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/brexit-negotiations/negotiating-documents-article-50-negotiations-united-kingdom_en

- EUR-LEX. (t.y.). Opting Out. Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/opting_out.html
- Fishwick, C. (2017, 23 June). Regret And Frustration: How Voters Feel One Year On From The Brexit Referendum. *The Guardian*.
- General Secretariat of the Council. (2017). Directives for the negotiation of an agreement with the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland setting out the arrangements for its withdrawal from the European Union. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/media/21766/directives-for-the-negotiation-xt21016-ad01re02en17.pdf>
- Goodwin, A. (2016). The Short-Term Impact Of Brexit. *Economic Outlook*, 40(2), 5-9.
- Goodwin, M. J. & P. Heath, O. (2016). The 2016 Referandum Brexit And The Left Behind: An Aggregate-Level Analysis of The Result. *The Political Quarterly*, 87(3), 323-332.
- Gov.uk. (2013). EU speech at Bloomberg. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg>
- Gov.uk. (2017). Prime Minister's letter to Donald Tusk triggering Article 50. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/prime-ministers-letter-to-donald-tusk-triggering-article-50>
- Hobsbawm, E. (2007). *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*. (2. Bs.), söyleşi: Antonio Polito, (İ. Yıldız, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Howarth, D. & Quaglia, L. (2017). Brexit And The Single European Financial Market. *Journal of Common Market Studies*, 55(S1), 149-164.
- IMF. (2016). IMF Survey: Uncertainty Clouds the United Kingdom's Economic Prospects. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/socar061716a>
- Jensen, M.D. & Snaith, H. (2016). When Politics Prevails: The Political Economy of A Brexit. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1302-1310.
- Keçeci, A.İ. (Yay. Haz.) (2017). *Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve AB'nin Geleceği*, İstanbul: Akademos Yayınları.
- Kierzenkowski, R., Pain, N. Rusticelli, E. & Zwart S. (2016). *The Economic Consequences of Brexit: A Taxing Decision*. OECD Policy Paper No: 16.
- Marshall, P. (2013). Forty Years On: Britain in the EU. *The Round Table: The Commonwealth. Journal of International Affairs*, 102(1), 15-28.
- McSmith, A. (2016). Brexit, Retrieved from <http://businessresearcher.sagepub.com/sbr-1775-100664-2746203/20160815/brexit>
- Menon, A. & Salter, J.P. (2016). Brexit: Initial Reflections. *International Affairs*, 92(6), 1297-1318.
- Middelaar, L. V. (2014). *Avrupa: Bir Geçiş Süreci*, (B. Çölgeçen, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morris, N. (2016). Nigel Farage To Brexit Ministers: You've Got Five Months To Trigger Article 50. Retrieved from <https://inews.co.uk/essentials/news/uk/brexit-nigel-farage-aims-dexit-nex/>
- Oliver, T. (2016). European and International Views of Brexit. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1321-1328.
- Oxford Living Dictionaries, (t.y.) Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/brexit>
- Reuters. (2016). Slovakian Far Right Party Launches Petition For Referendum On EU Membership. Retrieved from <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-outers-slovakia/slovakian-far-right-party-launches-petition-for-referendum-on-eu-membership-idUSKCN0ZB0DQ>
- Samur, H. (2016). Birleşik Krallık-Avrupa Birliği İlişkileri. In Ercüment Tezcan & İlhan Aras (Der.), *Avrupa Birliği ve Üye Devletler: AB15 Üzerine Bir İnceleme* (ss. 213-260). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Scott, S. D. (2016). Brexit Article 50 And The Contested British Constitution. *The Modern Law Review*, 76(6), 1019-1040.
- Stewart, H. ve Mason, R. (2016, 16 June). Nigel Farage's Anti-Migrant Poster Reported To Police. *The Guardian*.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011). Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma. Ankara.
- Terzi, Ö. (2014). İngiltere'nin Dış Politikası. In Faruk Sönmezoğlu & Özgün Efe Bayır (Der.), *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış* (ss. 213-228). İstanbul: Der Yayınları.
- Thatcher, M. (1994). *Başbakanlık Yılları*, (G.Şen, Çev.), İstanbul: Sabah Kitapları.
- The European Council. (t.y.(a)). Conclusions. 18-19/02/2016. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2016/02/18-19/>
- The European Council. (t.y.(b)). Brexit. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-uk-after-referendum/>
- The European Council. (2017a). Infographic-Brexit process. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/infographics/brexit-process/>
- The European Council. (2017b). Special meeting of the European Council (Art. 50) (29 April 2017) – Guidelines. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2017/04/29/>
- The European Council. (2016). Press statement by President Donald Tusk on the outcome of the referendum in the UK. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24-tusk-statement-uk-referendum/>
- The Federal Chancellor. (2016). Our historical responsibility for the EU. Retrieved from https://www.bundeskanzlerin.de/Content/EN/Artikel/2016/06_en/2016-06-28-regierungserklaerung_en.html
- Vardag, A. (2016, 6 July). I Voted For Brexit, But Now I Regret The Terrifying Chaos I Have Unleashed. *The Telegraph*.
- Vries, C.E.D. (2017). Benchmarking Brexit: How The British Decision To Leave Shapes EU Public Opinion. *Journal of Common Market Studies*, 55(S1), 38-53.
- Welfens, P.J.J. (2017). A Brexit Perspective. *The International Economy*. 31(3), 40-42.

Religion and Ethnicity: Muslim Turkish and Tatar Identity in Dobruja (Romania) throughout the 20th Century*

Din ve Etnik: 20. Yüzyıl Boyunca Dobruca (Romanya)'da Müslüman, Türk ve Tatar Kimliği

Adriana CUPCEA**

Abstract

In my study I approached Turkish and Tatar communities in Dobruja (Romania) in the context of the ethnic and religious diversity in the Balkans, which Maria Todorova considers to be as the only continuous traces of a common continuous Ottoman heritage. Using the field research and documentary research, I tried to identify the political, economic, cultural and social factors that have determined the evolution of the collective mentality of the Muslim Turks and Tatars in Dobruja from perceiving themselves as a religious community to a self-perception as ethnic community throughout the 20th Century. Finally, I tried to identify the present overlays between the two hypostases (religious and ethnic) in the collective imaginary of the Turkish and Tatar Muslims in Dobruja.

Keywords: Turks, Tatars, Dobruja (Romania), Religion, Ethnicity.

Öz

Bu çalışmada Dobruca'daki (Romanya) Türk ve Tatar topluluklarına, Maria Todorova'nın Balkanlardaki ortak Osmanlı mirasının süreklilik arzeden yegane izleri olarak dikkate aldığı etnik ve dinsel çeşitlilik bağlamında yaklaşılmıştır. Saha çalışması ve belgelere dayalı araştırma kullanılarak 20. yüzyıl boyunca Dobruca'daki Müslüman Türk ve Tatar kolektif zihniyetinin, kendilerini bir dini topluluk olarak algılamaktan, etnik topluluklar olarak algılamaya doğru evriminde belirleyici olan siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak Dobruca'daki Türk ve Tatar Müslümanların ortak imgesindeki iki hipotez (dini ve etnik) arasında kalan mevcut katmanlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Tatarlar, Dobruja (Romanya), Din, Etnik.

* Bu makale Marmara BAPKO projesi kapsamında SOS-L-080715-0354 numaralı L tipi proje desteği ile hazırlanmıştır.

** PhD Researcher, The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj Napoca, Romania.

Introduction

My approach is following the assertion of Maria Todorova that in all fields (cultural, social and economic), except the demography and folklore, the break with the Ottoman heritage as a continuity occurred immediately after the independence of the Balkan states and was completed at the end of WWI. The conclusion of Todorova is that in fact the most important part of the Ottoman heritage can be detected in the demographical field and only the ethnic and religious diversity can actually be considered as traces of a common continuous heritage (Todorova, 2004: 12-13).

Thus, in my study I approached Turkish and Tatar communities in Dobruja (Romania) as part of this specificity of the Balkans. Using the field research (semi structured interviews, life histories, participant observation) and the discourse analysis and documentary research, I tried to identify the political, economic, cultural and social factors that have determined the evolution of the collective mentality of the Muslim Turks and Tatars in Dobruja, from perceiving themselves as a religious community to the present self-perception as ethnic communities, throughout the 20th Century. Finally I tried to identify the present overlays between the two hypostasis (religious and ethnic) in the collective imaginary of the Turkish and Tatar Muslims in Dobruja.

I. Elements inherited from the Ottoman period: case of Muslim minorities in the Balkans

To understand the Turk and Tatar collective representations and the way the others saw them officially or socially, one needs to understand the millet system introduced by the Ottomans first. This particular form of social organization was based on the faith affiliations of the various populations making up the Empire, with the millets being religion-based communities, administered by a religious hierarchy to a great extent autonomous in terms of religious life and education and legal arrangements. This system favored a religious belonging over ethnic belonging (Merdjanova, 2013: 2) and the definitions and self-definitions as religious community reflect the survival of Ottoman administrative and mental patterns within the new nation-states created on the territories of the former Ottoman Empire. This is implicitly the case of Dobruja which became part of Romania in the post-Ottoman era.

Authors such as Ina Merdjanova or Nathalie Clayer maintain that the heritage of the millet system was visible in these new states both as the maintaining of faith-based collective identities (Clayer, 2004/2005: 14) and the new states' national policies for their own Muslim minorities, i.e. they are dealt with as separate quasi-autonomous entities in the new social and political contexts. Merdjanova introduces the post-Ottoman concept of the *quasi-millet* (Merdjanova, 2013: 3) to define the status of the Muslim minorities in the new Balkan nation-states established on the former Ottoman territories.

1.1. The Case of Turks and Tatars in Dobruja

The secular concept of citizenship imposed on the new nation-states by the powerful states under the 1878 Treaty of Berlin¹ meant for the Muslims living within the borders of the new states that their rights of residence and of ownership as well as their religious freedom were guaranteed (Merdjanova, 2013: 10). The notion of guaranteeing equal citizenship for Muslims was often met with opposition and this was the case for Romania, too. After the 1878 incorporation of Northern Dobruja in Romania, the province was subject to a different extraconstitutional administrative regime that lasted until 1913. Due to this special status, the people living in the province enjoyed a local version of citizenship which denied them political participation and representation and prevented them from owning property outside the province (Iordachi, 2002: 167-197).² As a religious minority *sensu stricto*, the Muslims had formally enjoyed a large degree of religious autonomy although it was more a case of alternating autonomy and state

1 The treaty signed after the Conference of Berlin recognized the *de jure* independence of Romania, Serbia and Montenegro.

2 In his work *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobruja into Romania (1878-1913)*, The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies, no. 1607, 2002, the historian Constantin Iordachi discusses based on primary sources the domestic politics regarding the region of Dobruja, after becoming part of the Romanian state in 1878. He discusses the adoption by the Romanian Parliament, in March 1880, of the Law Concerning Dobruja's Administrative Organization. He stresses the next issues: the Article 3 which stated that all the inhabitants of Dobruja, who on April 11, 1877, were Ottoman citizens were becoming Romanian citizens; Article 5 stipulated that inhabitants of Dobruja who became Romanian citizens were equal before the law, enjoying all civic rights, and being able to be appointed in public functions, regardless of their origin or religion, while article 6 extended to the inhabitants of Dobruja numerous civic rights provided by the Constitution. The law also guaranteed free education, liberty of conscience and religious belief, and stipulated the military recruitment of Dobrujans into the Romanian army. In this way, the 1880 law implemented a specific type of citizenship in Dobruja, providing for equality before the law and guaranteeing certain civil rights and liberties. Although Dobruja was formally incorporated into Romania, the 1880 law was conceived as Dobruja Constitution and formed the basis of a separate, exceptional administrative regime in the province. This meant that, although nominally Romanian citizens, the Dobrujans had no political rights: article 4 stipulated that a special law will determine the conditions under which Dobrujans will be able to exercise their political rights and buy real estate in Romania proper. Another law stipulated their representation in the Romanian Parliament. Furthermore, civil liberties were potentially restricted by article 6, which stated that the government, though a decree by the Council of Ministers can forbid every demonstration that is dangerous to public order. Laws on the political emancipation of Dobrujans announced in article 4 were passed gradually only in 1908-1913. From 1878 to 1908, the inhabitants of Dobruja thus enjoyed only a local type of citizenship. They were denied political representation in parliament and the right to enroll in political parties; instead, once a year, two representatives of the province would raise issues of specific Dobrujan interest to the prince. In addition, once they crossed the Dabube into Romania, they were treated as virtual foreigners and were denied the right to participate in politics or to acquire real estate (Iordachi 2002: 24).

Regarding the property legislation, in April 1882 the *Immovable Property Law of Dobruja* was adopted. The aim of this law was the transformation of the Ottoman conditional ownership of agricultural land into capitalist property. The condition peasants had to fulfil in order to become owners was financial compensation paid to the state, and those peasants who did not fulfil their financial obligations were dispossessed by the state (Iordachi 2002: 28). Between 1889 and 1914, 82,127 hectares were redistributed to Romanian colonists in the province (Iordachi 2002: 31, 32). The colonization process triggered changes in the ethnic makeup of the province and at the same time had an impact on the land ownership model in the province. More precisely, in 1882 Dobruja had 175,075 hectares of arable land. Turks and Tatars were the community who owned most land in the province, i.e. 50% of the arable land, followed by Romanians and Bulgarians, each of these ethnic groups owning about 23% of the arable land. This distribution was radically modified by the colonization process. In 1905, Romanians were the main land owners, with 63% of the arable land, while the proportion owned by Turks and Tatars fell to 7% (Iordachi, 2002: 39).

interference in practice. Specifically, they had spiritual and administrative autonomy – like other Muslim communities in the Balkans – under the formal jurisdiction of the *Şeyhülislam*³ in Istanbul.⁴ The 1880 Law Concerning Dobrogea's Administrative Organization granted important minority rights to Muslims: it provided state salaries for the Muslim personnel of mosques, instituted a state-sponsored Muslim seminar in Babadag, established separate civil and juridical institutions for Muslims and provided for their conscription in separate military regiments with traditional Muslim uniforms and food customs (Iordachi 2002: 38). In 1923 the new Turkish Republic is established under the rule of Mustafa Kemal Atatürk, followed by the abolition of the Caliphate in 1924, a context in which the *Şeyhülislam* no longer applies. Parallel to that, Dobruja Muslims had, as we already said, their own institutions, hierarchies and administrative structures although they depended financially on the Romanian state.⁵ Merdjanova and Köksal among others note that the mechanism used to govern the Muslims living in the new Balkan states confirms the tendency of states resulting from the partitioning of multi-ethnic empires to integrate the old administrative practices into the new structures (Merdjanova, 2013: 11; Köksal, 2006: 501-21). These developments combined with the inherited millet mentality explain the faith-based identities and self-identities of Dobruja Turks and Tatars at the beginning of the 20th century.

In his 1986 paper, French scholar Alexandre Popovic indirectly makes the same assertion as a characteristic of inter-war Dobruja Muslim community and emphasizes the persistence of faith-based organizations in the inter-war local administration (Popovic, 1986: 242). Along the same lines, Nuredin Ibram notes that in the areas with a dense Muslim population up until WWII, the Muslim community had its own traditional organizations in place and it still has them to this day.⁶ Namely, the territorial Muslim community was organized and run according to its own rules approved by Muslim followers with its own council elected for a fixed term (Ibram, 2009: 134).

3 *Şeyhülislam* was the highest position in the Ottoman religious hierarchy (*ulema*) and it governed the empire's religious affairs.

4 In practice that was not the case. For example after 1878, when the Austro-Hungarian Empire replaced the Ottoman Empire in Bosnia and Herzegovina, was established a Muslim religious authority hierarchy including a head (*reisululema*) and a committee of four religious scholars (*ulama-i Mejlis*), both being only accountable to Vienna either before the *Şeyhülislam* in Istanbul (Adanir, Farooqi 2002: 270).

5 There were two muftiates between 1878-1913, one in Tulcea and one in Constanța, independent from each other but with equal status. As late as 1935, there were four kadiates (religious tribunals) and they ruled on civil law issues for the Muslim population. All the muftis and kadis received wages from the Romanian state and the kadis were appointed by the Ministry of Internal Affairs and were government employees. The muftis were appointed by the ruling political party. Before the dissolution of the Caliphate in 1924, the spiritual legitimacy of the mufti was derived from the *Şeyhülislam* in Istanbul and the legality of the position was obtained either via the Ottoman ambassador in Bucharest or via the consul in Constanța who confirmed the mufti appointed by the Romanian government on behalf of the *Şeyhülislam*. See de Jong 1986: 176; Popovic 1986: 204-207.

6 The main pillar of the Muslim faith before WWII was and still is to this present day the religious community comprising all of the Muslim followers in one settlement, led by a committee made up of 5, 7 or 9 members elected for a 3 or 4-year term (currently the committee is made up of 5 to 7 members elected for a 4-year term). See Ibram 1998: 134; Dulciu 2009: 397.

2. External ideological influences on the Turks and Tatars in Dobruja at the beginning of the XXth Century

Merdjanova claims that there was a tight link between the construction of Muslim identities in the former Ottoman territories and their representative institutions. Thus, while originally these were Islamic religious institutions, they later developed into various types of cultural, educational and political entities independent of the religious establishments. She speaks of a process of nationalization of Balkan Muslims (Merdjanova, 2013:11), possibly the ethnicizing of the Dobruja Muslims, undertaken in the context of the modernization and secularization of the Muslim society.

Keeping in mind Merdjanova's assertion and coming back to my original statement that, up until WWI, religion defined the way the two communities were perceived as the religious identity was stronger than the ethnic one (Omer, 2014: 247-8), there is another crucial factor – apart from the Ottoman socio-mental and administrative surviving features – that marked the development of the identity of Dobruja Turks and Tatars, i.e. the connection to and the influence of external political and social movements. Some of them originated from the Ottoman Empire and later on from its successor state structure, the Republic of Turkey, established in 1923 by Mustafa Kemal Atatürk, and others from Crimea, the Tatars place of origin (de Jong, 1986: 177). These influences, as we shall see, will determine a reconfiguration of the identity make-up, leading to the creation of a sense of ethnic belonging.

Before the 1924 dissolution of the Caliphate, the religious component dominated the way the Dobruja Muslim community was perceived and perceived itself, and this was supported – as I already described – by the persistence of the millet mentality and the symbolic belonging to the *Şeyhülislam* in Istanbul. The Ottoman Empire, later on Turkey, was perceived and perceived itself as the protective mother-state of all Balkan Muslims, Dobruja Muslims included, even after the establishing of the republic in 1923 – Turkey's support being however directed mainly at the Turk populations in the area beyond this point in history (Merdjanova, 2013: 51), in line with the ethnic nationalism promoted by Mustafa Kemal Atatürk. Hugh Poulton deems the inherited millet mentality, more precisely the sense of shared belonging to the Islamic religion, essential to both the post-Ottoman self-identity building process and to the identification – self-identification included – of the Ottoman Empire and later on of Turkey as mother-state⁷ for all Balkan Muslims (Poulton, 1997: 200).

The centrality of the religious – translated as the religious community approach to identity – is supported by the phenomenon of Muslim migration out of the Balkans, which became intensified after their integration in the Christian states newly formed on the former Ottoman territories. Inter-war emigration was part of a wider process of Balkan Muslim migration to Ottoman territories as a result of the Balkan states policies towards Muslim populations. The colonization and nationalizing

7 Further I use the notions of mother-state and homeland as defined in the acceptance of Rogers Brubakers as an external national state to which the national minorities belong, or can be constructed as belonging, by ethnocultural affinity, though not by legal citizenship (Brubaker 1995:108).

policies of new states and the launching of a process of farm land redistribution were among the chief reasons for the migration outflow of Balkan Muslims first to the Ottoman territories and post-1923 to Turkey.⁸ The Dobruja Muslim Turks and Tatars were no exception to this phenomenon. In a report by government authorities, we have found the main causes of out-migration: insufficient farm land property following the land reform as rural Turks and Tatars had less and less land, their title deeds were checked, new high taxes were set which they could not afford to pay; the actions of the Bulgarian bourgeoisie; the hard living conditions due to lack of water, abuse by the gendarmes and local administrations who used the Turkish population for various purposes; the impoverishment of the communities; and not least the fact that some Turks with valid title deeds were excluded from the land reform (Ekrem, 1994: 128). Citing a Turkish source on early 20th-century emigration from Romania and Bulgaria to Turkey, Brian Glyn Williams asserts that in the memory of the émigré generations their emigration to the Ottoman territories is framed in religious terms as *hijra*, i.e. the migration out of the lands of the unfaithful and into the lands of Islam (Williams, 2001: 111, 244). *Ak toprak*, the term used to refer to the Ottoman territory and later on Turkey, still in use in the discourse of remembering the migration of previous generations, is laden with religious symbolism and it literally means “white land”, i.e. the blessed lands of Islam of the Ottoman Empire (Williams, 2001: 129, 336). In his analysis of the Crimean Tatar emigration from Dobruja, Williams furthers this idea citing Müstecep Ülküsal who says in his 1940 book *Dobruca ve Türkler* that the Dobruja Muslim hodjas claimed that it was the Muslims’ duty to quit the lands of the unfaithful just as it was the Turks’ (in Turkey) duty to help them reach *ak toprak* (Williams, 2001: 243). Williams says that the origin of this perception of the Ottoman territories dates back to the Crimean Tatar migrations following the 1856 Crimean War, when a large number of Crimean Tatars resettled in Ottoman Dobruja. He also emphasizes that their long history under Ottoman rule played an important role in establishing a sense of historic, ethnic and religious continuity between the Tatars and the territories of the Muslim Turks (Williams, 2001: 129). This explains why, after the collapse of the Ottoman Empire, and given that their homeland (Crimea) was under Russian rule, Dobruja Tatars became convinced that Turkey was their *devlet baba*, their father state (Williams, 2001: 280) or the Tatars’ protective state.

Therefore It was only natural that the political configuration and identity building of the Turks and the Tatars were influenced by political and ideological driving forces from their homeland territories. First, the late Ottoman brand of Turkish nationalism, typical of the Young Turks movement, was diffused in the Dobruja community by followers of the movement who came to Dobruja from the Ottoman Empire such as Ibrahim Temo, head of the Dobruja and Bulgarian Young Turks organization (Hanioglu, 2001:152-154). In their many newspaper articles published in Dobruja (Ekrem, 1994: 139-141) (Omer 2013: 257), they promoted the Western ideological elements typical of the Young Turks’ movement,⁹ as well as constitutionalism or the imperative

8 For more details on the colonization and nationalizing policies of the Balkan states at the beginning of the 20th Century and their effects on the migration phenomenon towards Turkey see Özgür Baklacioğlu 2015: 49, 50 and Jovanović 2015: 87-103.

9 The rise of national movements within the empire, starting with the end of the 20th century and threatening its territorial integrity, led to the emergence of a Turkish nationalism whose aims were the abolition of the sultan’s

role of education in societal progress (Ekrem, 1994: 142-143), which in time led to the shaping of a new sense of self for Dobruja Muslims. Following the dissolution of the Ottoman Empire and the creation of the Republic of Turkey in 1923, the sense of belonging to the Empire became parallel to the embracing of Turkey as successor of the former empire despite Mustafa Kemal Atatürk's newly implemented secular reformism. Turkey became the space of reference for both Turks and Tatars, given their historical, cultural and religious affinities, and functioned as an essential identity element – the sense of belonging to the Turkic world replaced the sense of Muslim solidarity, the prevailing form of identity in the Ottoman Empire. Notwithstanding the initial resistance to Mustafa Kemal's modernization and secularization actions, the Dobruja Muslim society gradually opened up empathically and instinctively to these influences coming from Turkey, the homeland of the Turks and the protective state of the Tatars.

We find the same phenomenon in the specific case of Dobruja Tatars and their relation to homeland, Crimea. As the Crimean Tatar intellectual elite started identifying with the nation of Tatar Crimea after 1906, a large proportion of the Dobruja Tatar intellectuals developed a sense of territorial belonging to Crimea (Williams, 2001: 436). At the end of the 19th century, the Dobruja distribution of the newspaper designed and published by the great Tatar thinker Ismail Gaspiralı provides the entry point for certain reform ideas (Omer, 2013: 248) such as the unity of the Turkic nation with its modern meaning, ethnolinguistic content (Kırımlı, 1996: 117), education-based modernization and the new learning method (*usulu cedid*)¹⁰ associated with the secularization of learning (Fisher, 1978: 102). The calls for secular reforms and national unity and later the programs of the Young Turks and even later those of the Young Tatars had a decisive effect on some sections of the Dobruja Tatar population, changing the focus of their identity from the traditional religious community approach to the ethnic community approach, the latter marked by a sense of national identity and strong attachment to their homeland Crimea, defined in modern Western terms. At the turn of the 20th century, a national movement took shape in Dobruja, attuned to similar developments among the Tatars in Crimea. From Ismail Gaspiralı,

arbitrary absolutism, the modernization of the empire and bringing it to the same level of development of Europe, as well as adopting a constitution which would stipulate the equality of all minorities of the empire and hopefully would lead to the demise of separatisms. Starting with 1880, this nationalist movement will be called the Young Turks, with a social basis made up of intellectuals, army officers and the bourgeoisie, all of them beneficiaries of the spill-over of Western ideas and material culture. In 1902, following a division within the movement, a new Committee of Union and Progress is formed and the focus shifts to Ottoman nationalism. In 1908, they organize a coup and they come to power; a parliament is elected and a thirty-year old constitution is revived, stipulating the right to learn and publish in their native languages for all the empire's populations. Although the Young Turks' revolution was meant to save the unity of the empire, ever since its first defeats (the annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria, the Bulgarian Declaration of Independence in 1908), Ottoman ideology showed signs of weakening. The Young Turks gradually gave up the notion of brotherly coexistence of all the empire's peoples and turned to exulting the Turkish nation. This tendency will only grow stronger after the Balkan wars (1912-1918) which cost the Ottoman Empire almost all of its European territories. At this time, the liberal feeling starts to disappear from Ottoman political and cultural life and one by one the ethnic associations are closed down. The Young Turks made of Turkish nationalism their distinctive brand, aspiring to create a Turan Empire which would span from Europe to Central Asia. See Mantran 2001: 502, 503.

10 For details on Ismail Gaspiralı's proposal for an education reform known as the New Method (*unsulu cedid*), see Kırımlı 1996: 45-47.

going through the Young Tatars movement created after the defeat of the Russian revolution in 1905, and up until 1908, the Crimean Tatar national movement completed the process of defining the main features of modern Tatar nationhood: the definitive mapping of the notion of a Crimean Tatar nation on the territory of Crimea, a compact and bounded geographical entity, easily identifiable from the outside. The shared language, albeit spoken in several dialects, the shared practice of the Muslim faith, an emphasis on the historical precedent of statehood, i.e. the Crimean Khanate, led by the Tatars' forebears, located on the territory acknowledged as the homeland, along with the claim of belonging to the cultural and historical heritage of the Turkic and Muslim world (Kırımlı, 1996: 221), they all constituted further arguments in favor of a Tatar national distinctivism embraced by the Crimean Tatar intellectuals.

The movement's center of command was in Istanbul and consisted of the Crimean Tatar leaders who took refuge there; the Tatar leaders in Turkey, Crimea and Dobruja were in permanent contact. The main channels of distribution for these national ideas were the actual meetings of these leaders, in one of the three locations, open conferences, the publication of newspapers or magazines printed in Istanbul, e.g. *Çolpan* (The Morning Star), *Teşvik* (The Impetus) and *Dobruca Sadası* (The Voice of Dobruja), which also made their way into Dobruja (Oberländer-Târnoveau, Adam, 2005: 50-1).

The historian Mehmet Ali Ekrem describes the organizational, social and mental expressions of the influences of the secularization and modernization processes coming from the two homeland territories, i.e. Turkey and Crimea. Still following Merdjanova (2013), I maintain that the construction of Muslim identities in the states created on the former territories of the Ottoman Empire was tightly linked to their representative institutions and, as Merdjanova underlines, to new secular institutions, independent of the religious ones that emerge as a consequence of secularization and modernization. Merdjanova takes these institutions to be an indicator of the nationalization or possibly the ethnicization of identity. Therefore, starting with the 1910s and up to WWII, we witness the emergence of general but also of local cultural and educational organizations in Dobruja, e.g. The General Education Society of Dobruja (1909), The Association of Muslim Seminar Graduates (1911), The Mehmet Nyiazı Cultural Association (1938) (Ekrem, 1994: 155,156), The Circle of the Young Turks (Omer, 2014: 254) whose main objectives, i.e. editing publications, organizing scientific and cultural conferences in Dobruja villages and towns, supporting literacy, especially for young people, raising awareness about the population's rights in the newly-formed state, show a strong societal tendency towards secularization and modernization. Not least, there is the *Emel Mecmuası* group who, in addition to their focus on Turkey, focused on the Crimean Tatar situation and put a special emphasis on the events organized by various associations to promote the Tatar national movement (Omer, 2014: 254).

In the 1930s, the way the students at the Medgidia Muslim Seminar dress changes as the medieval Ottoman costume and the fez are replaced by the cap and the European suit.¹¹ The seminars and

11 After 1923, a number of laws limited more and more the use of traditional clothing items. First to adopt the hat were the civil servants, educated people generally, and then came the 1934 reform law enforcing control over clothing

all the elementary schools in Dobruja adopted the Latin alphabet at the same time as Turkey did. With an arrangement between the Romanian and the Turkish ministry, Turkey would send text books to Romania. Ekrem notes a visible tendency towards modernization, clothing included, among the majority of the Turk and Tatar population, but he also points out the warnings present in many Turkish-speaking publications at the time concerning a so-called attachment to the past, particularly in the field of theological and Turkish language education and the large number of illiterate Turks and Tatars (Ekrem, 1994: 153).

In general, we can safely say that one salient characteristic of the evolution of the Muslim Turks and Tatars in the early 20th century was the shift from an identity exclusively based on their belonging to Islam to one that featured an important ethnic content (Poulton, 2000: 48), understood as the coexistence of a religious identity component and a new ethnic identity mainly shaped by external political and ideological factors.

This process was cut short by the coming to power of the communist regime in 1946 and the isolation that ensued, including the cutting off of ties with the homeland territories, particularly Turkey which was a capitalist state and a NATO member and, therefore, a representative of the Western bloc. These developments left a deep mark on the Turk and Tatar society and led to deep social, economic and identity transformations in the Romanian society as a whole, the direct consequences of the processes associated typically with the building of a socialist society, such as secularization, industrialization, collectivization, urbanization or rural to urban migration, and, not least, the social homogenization of all citizens regardless of their nationality (Florea, 1975: 82, 83).

3. The communist period

Nathalie Clayer (2004/5) mentions a few consequences of the policies implemented by various communist regimes on Muslim communities in the Balkans, which are also valid for the Dobruja community. These are the emergence of new secular, intellectual and technical elites, the weakening of the religious institutions and practice, and implicitly a changed attitude towards religion (Clayer, 2004/5: 20), namely the individualization of belief which becomes confined to the private space and is associated with the older generations.

At first, between 1950-1960, inclusion in the Romanian communist society was driven by policies meant to eliminate all political rivals, to achieve isolation from Turkey and the international Muslim community,¹² to stifle religious life indirectly, while pretending to grant cultural rights to the minorities. In 1948 and 1956-1957, Turkish-language education survived but was affected by a sharp decrease

items, which forbid clothes tailored according to religious canons, e.g. the veil or the turban, and which actively promoted the use of Western clothes. The Hat Law introduced the use of Western hats to the detriment of the *fez*.

12 In the 70s and 80s, the Muslim community was used by the communist regime to cultivate its relations with the Arab Muslim states. In 1973, for instance, the Romanian communist state allowed a group of Muslims to go on a pilgrimage to Mecca, with Libyan financial support. For similar propagandistic reasons, in 1980 a magazine of the Muftiate, *The Muslim Faith Magazine (Revista Cultului Musulman)*, was published and it praised the prosperity and the rights that the Romanian Muslim community supposedly enjoyed. See Jong 1986: 181-182.

in the number of schools and teaching staff. For a while after the 1948 education reform, there was a division of Dobruja schools into Turkish and Tatar schools as the authorities experimented with the introduction of the Tatar dialect imported from the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic in Kazan, the USSR, along with text books and literature books (Ibram, 1998: 178). The introduction of the Tatar language was meant as an opposition to the Turkish language perceived by the communist regime as the official language of a capitalist state. Therefore, an attempt was made to thwart the influences of the Turkish intelligentsia or at least of attitudes coming from a capitalist country. These were purely propagandistic actions, lacking any practical purpose or positive effects for the promoting of the Tatar language and culture, and this process of incentivizing the Tatar language ended in the late 1960s. Beginning with the 1956-1957 academic year, all Turkish-language religious and secular education institutions were closed (Ibram, 1998: 173).

According to the surveys conducted in this period, both groups and individuals show a blurring of their sense of ethnic belonging caused and motivated by the new elite's preoccupation to adapt socially and professionally to the communist society.¹³ For those families who become the target of the authorities' repression, most of them part of the former traditional elite, i.e. land owners or imams, life in communism overlaps with personal drama.¹⁴ The ethnic aspects of spirituality therefore fade into the background as the foreground is dominated by material survival under the communist regime.¹⁵

During the fifty years of communist policies, the Turks and Tatars moved away from their ethnic identities and had to adopt the only available attitude, subject nonetheless to censorship, that would allow them to express themselves to some extent as individuals and as a group, namely to act as a religious community of Islamic faith. The field research conducted at the time showed, as I pointed out in previous papers, that regardless of the degree of religiosity Islam remained a strong identity marker. The mosque, the community life organized around religious celebrations but also the family, particularly the elders, appear to be the core elements of language and faith transmission during communism. It is noteworthy that this very approach made possible the survival of cultural and social elements¹⁶ which are culturally and ethnically defined for both the Turks and the Tatars, a result of their belonging to the same Turkic world.

4. The Post-Communism

Xavier Bougarel (2003) argues that the creation of a new intellectual and technical elite in Muslim communities during communism was the prerequisite for the affirming of Balkan Muslims as political actors after the collapse of the Soviet bloc, typical of post-communism. In 1989-1990,

13 Interview with H. A., member of the Tatar community, 29 January 2013; Interview with O. E., member of the Tatar community, 29 January 2013; Interview with M. F., member of the Tatar community, 29 January 2013.

14 Interview with G. A., member of the Tatar community, 29 January 2013; Interview with S.M., member of the Tatar community, 30 January 2013.

15 See previous studies in Cupcea, 2013: 26.

16 The mosque and the family, along with the reunions for the two main Islamic celebrations, Kurban Bayram and Ramazan Bayram, for weddings, baptisms, funerals, were the core elements for the preservation of the sense of belonging to the religious and ethnic community during communism.

following the dissolution of communist regimes, Muslim political parties and organizations were created in all the Balkan countries (Bougarel, 2003: 249). It should be noted that the Dobruja Turks and Tatars belong to the East Balkans region, i.e. Bulgaria, Greece and Romania; Muslims are only a minority in the total populations living in centralized states (Bougarel, 2005: 7). Under these circumstances, this particular minority opted for creating ethnic organizations and claiming ethnic minority status and the cultural rights derived from it (Bougarel, Clayer 2001:30).

As early as 1989, some representatives of the secular Dobruja Turk and Tatar generations formed during communism set up an organization to represent both communities, based on their shared Turko-Islamic identity component. As early as the last days of December 1989 Muslim Turkish Democratic Union of Romania was created. As a result of disagreement within the community, it was decided that the organization should split into two separate ones: The Union of the Ethnic Turkish Minority of Romania, which later took the name of The Turkish Democratic Union of Romania (TDUR), and the Democratic Union of Turco-Islamic Tatars of Romania (DUTITR), both organizations having as main declared goal the preservation and perpetuation of the cultural and traditional values of ethnic Turks and Tatars respectively.

5. Conclusions. Overlapping identities: religious and ethnic layers

After 1990 Muslim Turks and Tatars embarked on a process of identity rebuilding where belonging to a single religious community or to different ethnic communities – whether Turk, Tatar or Turko-Tatar – are choices backed by historical, cultural, symbolic, political or material reasons, hence the need for a two-tier analysis – (1) the official level or the level of the elite, and (2) the level of the community members.¹⁷

The religious identity, at least officially, therefore becomes to some extent incorporated into the ethnic identity. The reverberations of the official organization based on ethnic criteria reached the individual members of the two communities, who opt for separate ethnic identities, Turk or Tatar.

Despite these variations in identity and claims to specificity by each of the two ethnic groups, both the Turks and the Tatars acknowledge in their official and individual discourses the link between the two ethnic groups manifested as religious affinity, shared customs and belonging to the same Turkic world. These elements are also reflected in the public discourse of the Romanian majority population that refers to the two groups as *Turko-Tatars*.¹⁸ Most Turks and Tatars accept to be perceived and classified as one local ethnic category in their everyday lives but on a deeper level their identity discourse is far from being unified.¹⁹ To conclude, their social interaction with

17 The conclusion is based on a wider field research (semi-structured interviews, life histories) conducted in 2014 in rural and urban Turkish and Tatar communities in Constanța county (Romania).

18 Interview with S. T., member of the Turkish community, January 31, 2013; Interview with Te. B., member of the Tatar community, July 28, 2014; Interview with Ta. B., member of the Tatar community, July 28, 2014.

19 Interview with N. U., member of the Tatar community, September 16, 2013; Interview with H. N., member of the

the Romanian majority population determines the ethnic Turks and Tatars to accept rather easily the *Turko-Tatar* ethnic pattern in their everyday social experiences. It is in fact a pattern imposed by the general perception of the majority population, a construct of the Other and of historical, social and political facts, which has undergone many transformations since 1878 until today.

The rationales for this apparently unproblematic acceptance are two-fold. First, the acceptance is supported by historical and cultural facts, namely the shared Islamic faith which is portrayed as a fact in the present, with roots in the past. The Turks' and the Tatars' having the same Islamic religion while living in a Christian state defined the Other's – the state's or society's – perception of them as a homogenous Muslim community. In time, this shared feature along with the customs, values and principles derived from Islam determined the compounding of the two ethnonyms into one – *Turko-Tatar* – still widely used and accepted. However, this reflects only partially the current identity choices of the members of the two communities and, not least, it clashes with their representation as separate minorities.

Second, there is the sociological explanation, namely the phenomenon of mixed marriages that started in communism as part of the urbanization and industrialization processes and intensified in post-communism.

The present-day fact of mixed marriages reveals just how important the religious component is for the way the Turks and Tatars build their identities. In most cases, the marriage between a Turk and a Tatar does not challenge the ethnic perceptions of either Turks or Tatars because of the prominence of religion in their identity structure and, consequently, its prominence in lifecycle events²⁰. Therefore, in this context, their collective self-definition is that of a single Muslim religious community and implicitly of a *Turko-Tatar* community.²¹ The present-day fact of mixed marriages both shows the long-lasting historical implications of a shared faith and is an ongoing social trend that allows us a glimpse into the future of the two communities while reaffirming the prevalence of religious identity over ethnic identity for Dobruja Turks and Tatars.

Tatar community, October 14, 2013; Interview with E. E., member of the Turkish community, October 17, 2013; Interview with E. M., member of the Tatar community, May 22, 2014; Interview with M. A. M., member of the Turkish community, May 20, 2014.

20 Interview with N. U., member of the Tatar community, September 16, 2013; Interview with H. N., member of the Tatar community, October 14, 2013.

21 *Ibidem*.

References

Books

- Adanir, Fikret ,Farooqi (2002) *Sureya, Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Florea, Elena (1975) *Principiile politicii PCR in problema națională [PCR policy principles in the national question]*, București: Editura Politică.
- Hanioğlu M. Şükrü (2001) *Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press.
- Ekrem, Mehmet Ali (1994) *Din istoria turcilor dobrogeni [The History of Turks from Dobruja]*, Bucharest: Kriterion.
- Fisher, Alan W.(1978) *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institution Press.
- Ibram, Nuredin (1998) *Comunitatea musulmană din Dobrogea: repere de viață spiritual, viață religioasă și învățământ în limba maternă [The Muslim Community in Dobruja: landmarks of spiritual and religious life and mother tongue education]*, Constanța: Ex Ponto.
- *** (2011) *Comunitatea musulmană din Dobrogea [The Muslim Community in Dobruja]*, Constanța: Ex Ponto.
- Kırımlı, Hakan (1996) *National Movements and National Identity Among the Crimean Tatars 1905-1906*, Leiden, New York, Köln: Brill.
- Merdjanova, Ina (2013) *Rediscovering the Umma. Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Popovic Alexandre (1986) *L'Islam Balcanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane*, Berlin: Otto Hassarowitz Wiesbaden.
- Maria Todorova (2004) *Balkan Identities. Nation and Memory*, London: Hurst&Company, London.
- Williams Brian Glyn (2001) *The Crimean Tatars. The Diaspora Experience and Forging of a Nation*; Leiden: Brill.

Studies and articles

- Bougarel, Xavier (2003) "Islam and Politics in the Post-Communist Balkans (1990-2000)", in Keridis, Dimitris; Perry, Charles (eds.) *New Approaches to Balkan Studies*, Dules: Brassey's, 245-360.
- *** (2005) "The role of Balkan Muslims in building a European Islam", *European Policy Center Issue Paper*, 43 [online], https://hal.inria.fr/file/index/docid/220374/filename/The_Role_of_Balkan_Muslims_in_European_Islam.pdf, accessed on 01.03.2016.
- Bougarel, Xavier; Clayer Nathalie (2001) "Introduction", in Bougarel, Xavier; Clayer Nathalie (eds.) *Le nouvel islam, balcanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme (1990-2000)*, Paris: Maisonnneuve&Larose. 11-75.
- Brubaker, Rogers (1995) "National Minorities, Nationalizing States and External National Homelands in the New Europe", *Daedalus* 124 (2):107-132.
- Cupcea Adriana (2013) "Construcția identitară la comunitățile turcă și tătară din Dobrogea. Studii de atelier. Cercetarea Minorităților Naționale din România [Identity Construction in the Turkish and Tatar Communities in Dobruja. Working Papers in Romanian Minority Studies]", The Romanian Institute for Research on National Minorities, 49 [online], <http://www.ispmn.gov.ro/uploads/WP49-11-10.pdf>, accessed on 15.03.2016.

- Clayer, Nathalie (2004/ 2005) “Les Musulmans des Balkans ou l’islam de «l’autre Europe»”, *Le courrier des pays de l’Est*, 1045: 16-27.
- Dulciu, Dan Toma (2009) “Condiția juridică a musulmanilor în țările membre ale Uniunii Europene. Reglementările comunitare și legislația românească. Studiu comparativ [The legal status of Muslims in European Union countries . Community regulations and Romanian law . comparative study]”, *Dionysiana*, 8 (1).
- Constantin Iordachi (2002) “Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania (1878-1913)”, *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, 1607.
- Jovanović, Vladan (2015), “Land Reform and Serbian Colonization. Belgrade’s Problems in Interwar Kosovo and Macedonia”, *East Central Europe*, 42 (1): 87-103.
- Köksal, Yonka (2006) “Minority Policies in Bulgaria and Turkey: The Struggle to Define a Nation”, *South East European and Black Studies*, 6 (4): 501-521.
- Iordachi, Constantin (2002) “La Californie des Roumains. L’intégration de la Dobroudja du Nord à la Roumanie, 1878-1913”, *Balkanologie*, 6 (1-2): 167-197.
- de Jong, Frederik (1986) “The Turks and Tatars in Romania: material relative to their history and notes on their present-day condition”, *Turcica. Revue des études turques*, 18: 165-189.
- Oberländer-Târnoaveanu, Ernest – Volker, Adam (2005) “Tătarii din România. Schiță istorică – Secolele XIII-XX [Tatars in Romania. A Historical Sketch]”, in: Andreescu, Gabriel (ed.) *Tătarii din România – teme identitare. Tatars in Romania – Problems of Identity*, Bucharest: Centrul pentru Drepturile Omului Apador-CH [The Centre for Human Rights Apador-CH]: 27-57.
- Omer, Metin (2014) “Mesageri de bună conviețuire: Evoluția presei turcești din România (1888-1989) [Messengers of conviviality: The Evolution of Turkish Media in Romania (1888-1989)]”, *Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova. Revistă de istorie [National Association of Young Historians of Moldova . Magazine of History]*, 11: 247-248.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan (2015) “Between neo-Ottomanist kin policy in the Balkans and Transnational Kin economics in the EU”, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 14 (3): 47-72.
- Poulton, Hugh (1997) “Turkey as Kin-State: Turkish Foreign Policy towards Turkish and Muslim Communities in the Balkans”, in: Hugh Poulton, Suha Taji – Farouki (eds.) *Muslim Identity and the Balkan State*, London: Hurst, 194-214.
- Poulton Hugh (2000) “The Muslim Experience in the Balkan States. 1919-1991”, *Nationalities Papers*, 28 (1): 47-66.

Interviews:

- Interview with H. A., member of the Tatar community, 29 January 2013;
- Interview with H. N., member of the Tatar community, October 14, 2013;
- Interview with E. E., member of the Turkish community, October 17, 2013;
- Interview with E. M., member of the Tatar community, May 22, 2014.
- Interview with G. A., member of the Tatar community, 29 January 2013;
- Interview with M. A. M., member of the Turkish community, May 20, 2014.
- Interview with M. F., member of the Tatar community, 29 January 2013;
- Interview with N. U., member of the Tatar community, September 16, 2013;
- Interview with N. U., member of the Tatar community, September 16, 2013;
- Interview with O. E., member of the Tatar community, 29 January 2013;

Interview with O. F., May 22, 2014, member of the Turkish community.

Interview with S.M., member of the Tatar community, 30 January 2013;

Interview with S. T., member of the Turkish community, January 31, 2013;

Interview with Te. B., member of the Tatar community, July 28, 2014;

Interview with Ta. B., member of the Tatar community, July 28, 2014.

Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin Etkileri ve Türkiye

The Effects of Fourth Industrial Revolution with respect to International Political Economy and Turkey

Mehmet ÖZKAN*
Arzu AL**
Serkan YAVUZ***

Öz

18. yüzyılda buharlı makinelerin icat edilmesi sonucunda ortaya çıkan Birinci Sanayi Devrimi ile birlikte bilimsel çalışmaların hızlanması teknolojik gelişmelerinde hızlanmasına neden olmuştur. Bu durum ise 2000'li yıllara girilirken çeşitli aşamalardan geçen Sanayi Devrimlerinden sonuncusu olan Dördüncü Sanayi Devrimi'ni ortaya çıkarmıştır. Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan bu dönemi diğer sanayi devrimlerinden ayıran en önemli özellik ise yaşanan teknolojik gelişmelerin çok daha hızlı ilerlemesidir. Ayrıca "Endüstri 4.0" ya da "Sanayi 4.0" dönemi olarak da adlandırılan Dördüncü Sanayi Devrimi; devletlerde, şirketlerde ve hatta toplumun tüm katmanlarında ciddi paradigma değişikliklerine neden olmaktadır. Üretim; çeşitli teknolojilerin etkileşimi ile yapılmakta ve üretimde otomasyon sistemi her geçen gün gelişmektedir. Bu otomasyon "siber fiziksel sistemler", "nesnelerin interneti" ve "hizmetlerin interneti" kavramları ile sağlanmakta ve bu durumun sonucunda üretimde insan emeğine olan ihtiyaç her geçen gün azalmaktadır. Üretimde giderek yaygınlaşan otomasyon ile birlikte insan emeğine olan ihtiyacın giderek azalması ise uluslararası politik ekonomi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü ucuz işgücü sayesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çeken doğu ülkelerinin bu yatırımların geri çekilmesi durumunda küresel ekonomi alanında ciddi sıkıntılar yaşaması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Endüstri 4.0 uygulamalarını etkin bir şekilde uygulayan ülkelerin, küresel ekonomi alanında önemli rekabet avantajları elde ettiği ve bu avantajların yaşanan gelişmeler ile daha da artacağı görülmektedir. Batılı gelişmiş ülkelere göre görece olarak daha düşük işgücüne sahip olan ve Dünya'nın ilk on büyük ekonomisine girmeyi hedefleyen Türkiye'nin de bu hedefini gerçekleştirebilmesi için Dördüncü Sanayi Devrimi çağına ayak uydurması bir zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada Endüstri 4.0 çağı ve bu çağın küresel ekonomi ile Türkiye'ye olan etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Sanayi Devrimi, Endüstri 4.0, Uluslararası Politik Ekonomi, Türkiye

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, mozkan@marmara.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, arzu.al@marmara.edu.tr

*** Yüksek lisans öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, syavuz@marun.edu.tr

Abstract

First Industrial Revolution, which is a product of steam engines invention in 18th century, along with the spontaneous increase of scientific studies has caused increases in technological developments. This condition, after passing different stages till reaching 2000's, has paved the way for the Fourth Industrial Revolution. The main difference between the so-called Industry 4.0 and the other revolutions is the quick expansion of technological developments. Moreover, Fourth Industrial Revolution, which is also called Industry 4.0, causes serious paradigm changes in governments, businesses and even in all segments of the society. Production occurs with the interaction of different technologies and automation of the system in the production improves each day. This automation has been made possible through "cyber – physical systems", "internet of things", and "internet of services" terms, thus causing a continuous decline in the demand for human labor in the production process. Continuous decline in the demand for human labor along with wide-spreading automation, has emerged as a subject matter that needs to be evaluated in the framework of international political economy because eastern countries that attract foreign direct investments through their cheap labor will probably bring subtle problems in the global economy if these investments are withdrawn. Furthermore, countries that have effectively implemented industry 4.0 implementations are likely to gain significant competitive advantages in the global economy, and these advantages will be further enhanced by improved developments. Turkey, having less labor force as compared to the western countries and aiming to enter G10 countries, needs desperately to keep up with the Fourth Industrial Revolution era in order to reach this goal. Thus, this study through explaining the Industry 4.0 period evaluates its impact on global economy and Turkey.

Keywords: Fourth Industrial Revolution, Industry 4.0, International Political Economy, Turkey

Giriş

Son günlerde çok hızlı bir biçimde gelişerek hem kişisel yaşamımızı hem de toplumsal yaşamımızı derinden etkileyen değişim rüzgârları kendisini, özellikle bilişim ve iletişim alanlarında göstermekte ve ekonomiyi küresel düzeyde yönlendirdiği gibi ulusal ve uluslararası tüm işletmelerin bu değişimlerde pay sahibi olmasına olanak yaratmaktadır. Buradan hareketle bu çalışma da seçilen konu başlıkları ve içerikleri uluslararası ilişkiler ve işletme disiplinlerini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Nitekim bu çalışmada kuramsal teorilerden daha çok teknik konular üzerinde özellikle durulmuştur. Değişimin öncüsü, Endüstri-Sanayi 4.0 olarak tanımlanan ve günümüzden yaklaşık 260 yıl kadar önce başlayan ilk Endüstri-Sanayi Devriminin 4. aşamasıdır. Endüstri-Sanayi 4.0 insan ile makinenin birleştirilmesi çalışmalarını üzerine kurulmuş olup, insanın beyin gücü ile makinenin iş gücünü birlikte yapabilecek bir diğer ifadeyle insan-makine (endüstriyel robot) iş birliğini gerçekleştirecek yeni bir üretim aracının üretim faaliyetlerinde kullanılarak maliyet azaltımı ve verimlilik artışı hedeflenmektedir. Ancak günümüzde insan robot iş birliğinde açıklığa kavuşturulacak pek çok hassas sorun vardır ve gelecekte de yeni sorunlar olacaktır. Örneğin robotlar için güvenlik zorunluluğu, çalışanların işlerini kaybetmeleri ve işsiz kalmaları gibi.

Geçtiğimiz günlerde Imec; Brüksel'deki Audi'de sonuçlarını sunduğu "Claxon" projesinde Claxon'dan insan operatörlerinin son nesil endüstriyel robotlarla ortak çalışma ortamında,

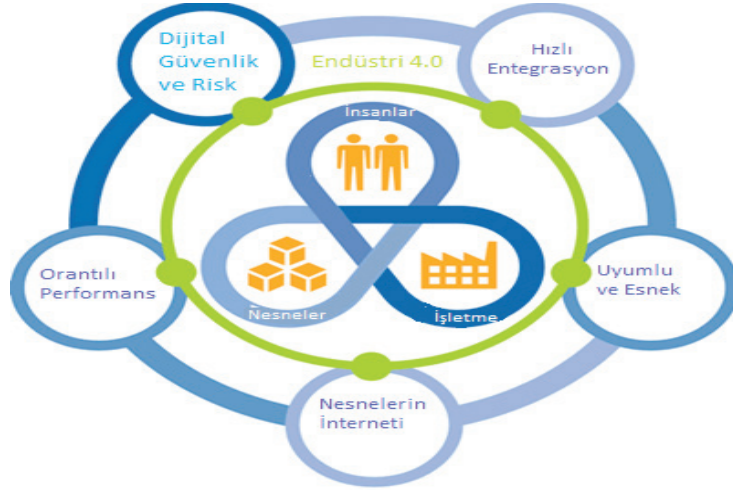
olağan güvenlik merkezleri olmadan nasıl işbirliği yapabileceklerini araştırmaları istenmiş olup; proje iki odak noktası üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Projenin ilk odak noktasını robotların insan çalışanlarıyla işbirliği yapmak için doğruluğundan ödün vermeden karşılaması gereken emniyet gereksinimleri gibi bir takım teknik konulara dikkat çekilmesi oluşturmaktadır. Ancak bu projeyi gerçekten benzersiz yapan şey, endüstriyel robotların insan tarafını ön plana çıkartan taraftır ve “İnsanlar robotlar tarafından ne kadar desteklenmek istiyor? ile “Bu yaklaşımı takip etmenin en iyi yolu nedir?” sorularının yanıtlarında gizlenmiştir.

Living Lab, Shirley Elprama ve Charlotte Jewell'den ve son aylarda Audi Brussels'deki personelle yapılan görüşmelerde Jacobs'un endüstriyel robotların geleceğine ilişkin vizyonunun tanıtılmakta olduğu; bu geleceğin, robotların öncelikle insan benzerlerinin yerine geçmek için, desteklenmesi üzerine kurgulanan-tasarlanan bir gelecek olduğu ve ayrıca gelecekteki çalışma arkadaşlarımız arasında insan robotlar olma ihtimalinin de gündeme geldiği ifade edilmektedir. Bilindiği gibi robotlar 1970'lerden beri üretimde özellikle ağır sanayinin tüm sektörlerinde kullanılmakta olup, otomobil üretiminde yüksek performanslı robot kollarının görüntüsü hepimizce bilinmektedir. Bunlar soldan sağa dönerek, en ağır bileşenleri-yükleri bile kolayca-çaba harcamadan kaldırıp hareket ettirebilmektedirler. Sahip oldukları bu güç nedeniyle, insanın yapamadığı pek çok iş tehlikesizce çok daha az maliyetle yapabilmektedir. İşte Endüstri-Sanayi 4.0 ile; endüstriyel robotlar ve insan emeği birbirlerine daha yakın etkileşime girdiğinde fabrikalarımız nasıl görünürdü? sorusuna kapsamlı bir çözüm aranmakta olup; insan çalışanlarının esneklik ve problem çözme yeteneklerinin, robotların güç ve hassasiyetiyle birleştirildiği bir senaryo olacaktır (Gilhuber, 2017).

Endüstri 4.0 kavramı aynı zamanda, endüstrideki üretim sürecinin dijital dünya ile bütünleştirilebilmesi ve sonucunda akıllı bir ürün geliştirme, verimliliği arttırılmış üretim, yüksek ve sürekli müşteriler ile lojistik ağından oluşan çok boyutlu bir sistemin ifadesidir. Artık, Endüstri-Sanayi 4.0 çok boyutlu bir sistem olarak günlük yaşamımızda yerini almakla birlikte, yazına Endüstri 4.0 olarak giren 4. Sanayi Devrimi kavramı yazında hem sanayi hem endüstri kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Gerçekte ise; sanayi ve endüstri kavramları farklı anlamlara haiz olup; üretimle yakından ilgilidir.⁴ Nitekim birçok disiplinden etkilenen, özellikle de ülkelerin ekonomik ve politik ilişkilerinde etkiye sahip olan bu devrimin çıktıları her geçen gün gelişmeye devam etmektedir. Yukarıda verilen bilgiler kapsamında çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülen Endüstri-Sanayi 4.0 aşağıda şematik olarak verilmiştir (Gartner, 2015).

4 Üretim; insan gereksinimlerinin karşılanması amacıyla fayda yaratılması faaliyetleridir. Bir diğer ifade ile, yaratılan faydanın hammadeden mamul üretimi olarak gerçekleştirilmesi SANAYİ, yaratılan faydanın hammadde kullanılmaksızın hizmet üretimi olarak gerçekleştirilmesi durumunda ENDÜSTRİ söz konusudur. Sonuçta, her iki üretim faaliyetinde de ekonomik değer yaratılarak mamul-ürün ve hizmet olarak ifade edilmektedir. Örneğin, sigortacılık endüstrisinden söz edilirken sigortacılık sanayi kavramı kullanılmadığı gibi, ağır sanayi faaliyetleri için ağır endüstri kavramını kullanmak hatalıdır. Bu nedenlerle bu çalışmada Endüstri-Sanayi 4.0 olarak kullanılması tercih edilmiştir

Şekil 1. Çok Boyutlu Bir Sistem-Endüstri 4.0

Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin Tarihsel Gelişimi

M.Ö 10.000 yılına kadar, insanlar avcılık yapıp avladıkları hayvanları tüketerek hayatlarını sürdürmüşler, daha sonra avcılık-toplayıcılık dönemini yaşamışlar ve bu dönemden sonra ise, yaşam şekillerini hayvan yetiştirmek, mahsul ekip biçmek, yoluyla değiştirerek yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu durum, insanlık tarihinin ilk ve en önemli devrimlerinden biri olan tarım devriminin başlamasına neden olmuştur. Bu gelişme ile beraber sadece tüketen toplumlar aynı zamanda üreten toplumlar haline dönüşmüştür.

Yerleşik hayata geçen toplumlar üretimlerini daha verimli hale getirebilmek için, çeşitli yöntemler geliştirmeye ve M.Ö. 3.000-2.000 yılları arasında özellikle Mezopotamya bölgesinde insanlar çevrelerini inceleyerek matematiksel hesaplar yapmaya başlamıştır. M.Ö. 1000 yılına gelindiğinde ise, felsefe biliminin Yunan medeniyetinde ortaya çıkması ve yayılması birçok yeni anlayış ve düşüncenin gelişmesini tetiklemiş olup, özellikle astronomi ve doğa olaylarına olan ilginin artmasıyla keşif, buluş ve icatları ön plana çıkartmıştır.

M.S. 7.yy.dan itibaren İslamiyet'in doğuşu ve yayılması ile birlikte, Endülüs Emevileri döneminde bilim, kültür ve sanat alanında, sosyal ve ekonomik yaşamda gerçekleştirilen tüm çaba ve gayretler gelişim ve değişimleri hızlandırarak yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yapılan bilimsel çalışmalar bilim ve tekniğin ilerlemesinde büyük öneme haiz roller üstlenmiştir.

11. yy'da Çinliler tarafından manyetik pusulanın ve barutun bulunmasıyla, ateşli silahların icat edilmesi ve bunların hızlandığı çalışmalar sonucunda bugünkü bilim ve teknolojinin temelleri atılmış olup; 15. yy'da İtalya'da ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri, bu dönemin bilim tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmasına neden olmuştur(Ural, 1998, s.211).

Matbaanın icadı ve yayılması ile birlikte de okuryazarlık oranı artmış, bilimsel çalışmalar kendisini her sahada göstererek eski dönemlere göre, dünyayı tümüyle farklılaştırmış, tabulaşan ideoloji, fikir ve düşünceler yıkılmıştır. Bir diğer ifadeyle bilimsel yaşam tüm dünyayı aydınlatarak köklü değişimler yaratmıştır.

18. yy'ın ikinci yarısında bu gelişim ve değişimler tarım ve sanayi devrimleri ile önemini arttırarak korumuştur (Schwab, 2017, s.15). Sanayi Devrimi, başta İngiltere olmak üzere batı toplumlarında köklü değişikliklere yol açmıştır, ancak bu değişiklikler aniden ortaya çıkmamıştır ve hala günümüzde de etkilerini sürdürmektedir (Tanilli, 2004, s.118). İnsanlık tarihine bakıldığında tarım devriminden sanayi devrimine geçişte oldukça uzun bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Fakat 18. yy'ın ortalarından sonra buharlı makinelerin icadıyla başlayan birinci sanayi devrimi ile yaşanan gelişmeler çok daha hızlı olmuş olup; hala sürmektedir.

Birinci sanayi devrimi ilk olarak 1712 yılında Thomas Newcomen'in icat ettiği bir buhar makinesi ile ortaya çıkmış ve 1760'lı yıllarda geliştirilen buhar makinesi aynı yüzyılın sonlarında dokuma tezgâhlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu büyük devrim demiryollarının inşası ve buhar makinelerinin katkısıyla mekanik üretime imkân sağlamıştır (Schwab, 2017, s.16). Hem küçük atölyelerin yerini fabrikaların alması hem de üretimin makinelerin kullanılmasıyla daha kolay ve seri hale gelmesi, özellikle birinci sanayi devriminin ortaya çıktığı ülke olan İngiltere'de etkili biçimde kullanılmıştır.

İkinci sanayi devrimi, 19. yüzyılın sonlarında üretimde elektriğin kullanılması ve elektrik gücünün montaj hatlarını yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. İkinci sanayi devriminin başlamasında Ford Motor fabrikalarında kurulan elektrik sistemleri daha etkili olmuştur. Bu sistemler sayesinde seri üretime geçilmiş ve buda üretim hacminin artmasıyla birlikte maliyetlerin ve fiyatların düşmesine neden olmuştur (Eğilmez, 2017). Fordizm-Ford Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde üretimin esnek ve yüksek verimlilik ile organizasyonun sağlanması sonucu daha ucuz otomobil üretilmesi amaçlanmıştır. H. Ford'un *"Oto siyahsa, müşteri arabasını istediği renge boyayabilir."* sözüyle ifadesini bulan bu anlayış batının bugünkü ekonomik üstünlüğünün temellerini oluşturmaktadır (Weckbordt, 2015).

İkinci sanayi devrimi; elektriğin, bilim bazlı kimyasalların, telgrafın yayılması ve telefonun keşfedilmesiyle iletişim teknolojilerinin yayılmasına da neden olmuştur. Bu sanayi devriminde, ilk örneğinden farklı olarak bilimsel bilginin önemi ortaya çıkmıştır (Castells, 2013, s.43). Bilimsel bilgi tabanlı iletişim teknolojilerinin yayılması bir sonraki sanayi devrimi olan üçüncü sanayi devriminin ortaya çıkmasını da tetiklemiştir.

Bilimsel bilginin daha aktif olarak kullanılmasıyla birlikte 1968 yılında geliştirilen programlanabilir makineler, üçüncü sanayi devriminin başlamasına neden olmuştur. Bu dönemin başlaması ile birlikte Fordizm üretimden Post-Fordizm üretime geçilmiştir. (Alçın, 2016, s.21). Nitekim bilgisayarların kullanılmasıyla birlikte üretim daha kolay hale gelmiş ve insan emeğine olan gereksinim azalmıştır. Ayrıca internetin yaygınlaşması ve ulaşım imkânlarının artması da üretimi

ciddi anlamda olumlu yönde etkilemiştir. Bütün bu gelişmeler sayesinde dünya daha entegre hale gelmeye başlamış ve üretim küreselleşmiştir. Üç sanayi devrimi, birlikte değerlendirildiğinde;

-Devrimler arası sürelerin kısalması,

-Ortaya çıkan her yeni sanayi devriminde bir öncekine oranla özellikle üretim sektöründe emeğe olan ihtiyacın azalması, (Eğilmez, 2017)

olmak üzere karışımıza iki önemli özellik çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da insan emeğinin sermaye ile ikame edilebilmesi; sermayenin gücünü ve önemini arttırmıştır. Bir diğer ifade ile Emek Yoğun Teknoloji yerini Sermaye Yoğun Teknolojiye bırakarak sanayi devrimlerini ortaya çıkarmıştır.

Emek Yoğun Teknoloji (Labor-intensive Technology); bir malın üretiminde veya bir kesimde kullanılan emek/sermaye oranının diğer bir malın üretiminde veya diğer bir kesimde kullanılanlardan daha yüksek olduğu teknolojidir. Sermaye Yoğun Teknoloji; (Capital-intensive Technology) ise; bir malın üretiminde veya bir kesimde kullanılan sermaye/emek oranının, diğer bir malın üretiminde veya diğer bir kesimde kullanılanlardan daha yüksek olduğu teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Ancak süregelen “**Emek Yoğun Teknoloji mi? Sermaye Yoğun Teknoloji mi?**” tartışmalarının bugün emek ve teknolojinin birleştirilerek son bulması bugün Endüstri 4.0 ile gerçekleştirilmiştir.

Endüstri 4.0'ın ekonomiye getirdiği en büyük yenilik; teknolojide olmayan ve insanda olan beyin ile, teknolojide olan insanda olmayan yüksek verim/randımanın yazılım yolu ile ortadan kaldırılmasıdır. Bunun sonucu ekonomiye üretim artışı olarak yansımış ve yeni iş sahaları ortaya çıkmıştır. Ancak, genellikle fabrika çalışanları ve kişiler arası iletişimin üretimde yaşanan değişimin gölgesinde kalarak karmaşıklığın daha da artacağı ifade dilmektedir (Blum, 2016).

Bütün bu gelişmeler ilk kez 2011 Hannover fuarında gündeme gelen “Endüstri 4.0” yani dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2000’li yıllarda ortaya çıkan bu devrim, dijitalleşme temelleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dijitalleşme her ne kadar üretim sürecinde tam olarak kullanılmasa da mobil ağların ve internetin hızla yaygınlaşması, yapay zekâ ile makinelerin kullanılması ve bunların çok daha fazla gelişip bütünleşmesi dördüncü sanayi devriminin başlamasına neden olmuştur (Schwab, 2017, s.16). Daha açık bir ifade ile yaşanan bu son sanayi devrimi üretimde bilgisayarların kullanılmasını ciddi anlamda yaygınlaştırmış olup, yüksek teknoloji kullanımını ön plana çıkarmıştır (Eğilmez, 2017).

Dördüncü sanayi devrimi, diğer sanayi devrimlerine göre çok daha hızlı gelişmektedir. Ayrıca, çeşitli teknolojileri bir araya getirerek ekonomide ve toplumda ciddi anlamda paradigma değişiklerine neden olmaktadır. Bu da ülkeler, şirketler ve sektörler olmak üzere tüm toplumu bütünsel bir biçimde dönüştürmektedir (Schwab,2017, s.11).

Bu dönüşüm, gelecekte insanlığın nasıl bir dünya ile karşılaşacağı konusunda ciddi soruları beraberinde getirmektedir. Özellikle bu değişim hızının ne boyutlarda olacağı ve kurumların bu

hıza ne ölçüde karşılık vereceği önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Dördüncü Sanayi Devrimi ile ortaya çıkabilecek yeni iş sahalarında emek ihtiyacının ne oranda olacağı önemli bir tartışma konusu olmakta ve pek çok sorunun beraberinde getirmektedir. Bu sorulara bağlı olarak varılabilecek yargı; bu dönüşümden bütün toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olarak etkilendiği hatta etkilenmeye devam edeceği

Bir diğer ifadeyle, Endüstri 4.0'ın gerçekte ne olduğu hususunda halen “İster bir devrim ister evrimsel bir süreç ya da belki de sadece robot üreticilerinin ekonomi-politikacılarının sabit bir pazarlama düşüncesi olduğu” vb. birçok farklı görüş bulunmaktadır (Weckbrodt, 2015).

Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan Dördüncü Sanayi Devrimi, akıllı fabrikaları ortaya çıkararak sanal ve fiziksel üretim sistemlerinin etkileşimini sağlamaktadır. Böylece ürünler daha kolay bir şekilde müşteriye özel hale getirilebilmekte (Schwab, 2017, s.17) ve bu durum aynı zamanda tüketici faydasında artış yaratmaktadır. Bu devrim, ürünleri daha kaliteli hale getirmekte ve üretkenliğin artırmasına neden olarak müşterilerin talep ve isteklerini de değiştirmektedir. Ayrıca, şirketlerin iş birliği içerisinde girmelerinin önemi anlaşılması da yeni ortaklıkların ortaya çıkmasını da tetiklemektedir (Schwab, 2017, s. 62)

Endüstri 4.0 ya da 4. Sanayi Devrimi, birçok çağdaş otomasyon sistemini, veri alışverişlerini ve üretim teknolojilerini içeren kolektif bir terimdir. Bu devrim nesnelere interneti, internetin hizmetleri ve siber-fiziksel sistemlerden oluşan bir değerler bütünüdür. Aynı zamanda bu yapı, akıllı fabrika sisteminin oluşmasında büyük rol oynar. Bu devrim, üretim ortamında her bir verinin toplanmasına ve iyi bir şekilde izlenip analiz edilmesine olanak sağlayacağı için daha verimli iş modelleri ortaya çıkacaktır. Buradan hareketle;

- **İlk sanayi devrimi** (1.0) su ve buhar gücünü kullanarak mekanik üretim sistemlerini geliştirmiştir.
- İkinci sanayi devrimi (2.0) ile elektrik gücünün yardımıyla seri üretime geçilmiştir.
- **Üçüncü sanayi devrimiyle** (3.0) ise dijital devrim, elektroniklerin kullanımı ve BT (**Bilgi Teknolojileri**)'nin gelişmesiyle üretim daha da otomatikleşmiştir (Bauernhansl and Hompel, 2014, s. 5-7).

Buna bağlı olarak ta günümüzde ön plana çıkan **Dördüncü Sanayi Devrimi**'nin bu gelişimi tarihsel akışı içinde aşağıda tabloda özetle gösterilmiştir (Rayeling, 2017).

Tablo 1. Endüstri 4.0'ın Tarihsel Gelişimi

Mekanik Üretim Tesislerinin Uygulanması (18. Yüzyıl) <ul style="list-style-type: none"> • 1712 Buhar Makinesinin İcadı
Elektrik ve İş Bölümüne Dayalı Seri Üretime Geçilmesi(19.-20. Yüzyıl) <ul style="list-style-type: none"> • 1840 Telgraf ve 1880 Telefon İcatları • 1920 Taylorizm (Bilimsel yönetim)
Üretim Süreçlerinin Otomasyonu (20. Yüzyıl) <ul style="list-style-type: none"> • 1971 İlk mikro bilgisayar (Altair 8800) • 1976 Apple I (S. Jobs ve S. Wozniak)
Otonom Makineler ve Sanal Ortamlar (21. Yüzyıl) <ul style="list-style-type: none"> • 1988 AutoIDLab. (MIT) • 2000 Nesnelerin İnterneti • 2010 Hücresel Taşıma Sistemi • 2020 Otonom Etkileşim ve Sanallaştırma

Sanayi-Endüstri 4.0 Devrimi'nin Kavramsal Çerçevesi

Teknolojik gelişmeler sayesinde artan üretim verimliliği, doğu ve batı ülkelerinin rekabete dayalı ekonomik ilişkileri, esnek üretimin yaygınlaşması ve ürünün piyasaya daha hızlı girmesi gibi nedenler, Endüstri 4.0'ın ortaya çıkmasının en önemli nedenleridir (Yazıcı ve Düzgaya, 2016, s. 64). Özellikle gelişmiş ülkelerdeki emek maliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olması, bu sanayi devriminin oluşmasına ve hatta teknolojik gelişmelere paralel olarak hızlanmasına neden olmuştur. Fordist üretim sistemi olarak adlandırılan seri üretim sistemlerinin de müşteri beklentilerini tam olarak karşılayamaması, Dördüncü sanayi devrimine geçişte en önemli etkenlerden birisidir.

Öte yandan bireyselleşme (üretimde insan gücünün azaltılması ve insanın kendine daha çok zaman ayırması anlayışı) ve hızla değişen talep eğilimi, şirketleri üretim ve iş modellerini daha esnek hale getirmeye zorlamakta ve buna bağlı olarak da dijital teknolojilerin sürekli kullanımı ile dördüncü sanayi devrimine tüm ön koşulları sunulmaktadır. Gerçekten de Sanayi-Endüstri 4.0, imalat sektörünü yeni bir optimizasyon alanına sokmak için yeni teknolojilerin ve emeğin örgütlenmesinin kombinasyonu olup, makine ve insanlar arasındaki yenilikçi iletişim ve tasarım sayesinde akıllı fabrikalar yaratmaya odaklanan bir eğilimdir (The European Files, 2017).

Ancak üretimde kullanılan teknolojilerin yoğunlaşması bir diğer ifade ile teknoloji yoğun üretim türünün ön plana çıkması ve neredeyse yalnız kalmış olması bu durumun sadece bir yönüdür. Çünkü işletmenin tüm alanlarında aniden-hiç beklenmeyen tümüyle yeni olan ve yanıtlanması beklenen sorular ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, yeni stratejilerin oluşturulmasında kullanılan iş modellerinin yenilenmesinden başlayarak, tüm prosedürlerin değiştirilmesinin yanı sıra, sermaye yapısını etkileyen tüm faaliyet ve girişimlerin irdelenerek ve nasıl uygulandığı göz önüne alınmak zorundadır (Klemp and Pattebaum, 2016, s.1-2).

Sanayi-Endüstri 4.0'ın Yapısı ve İlkeleri

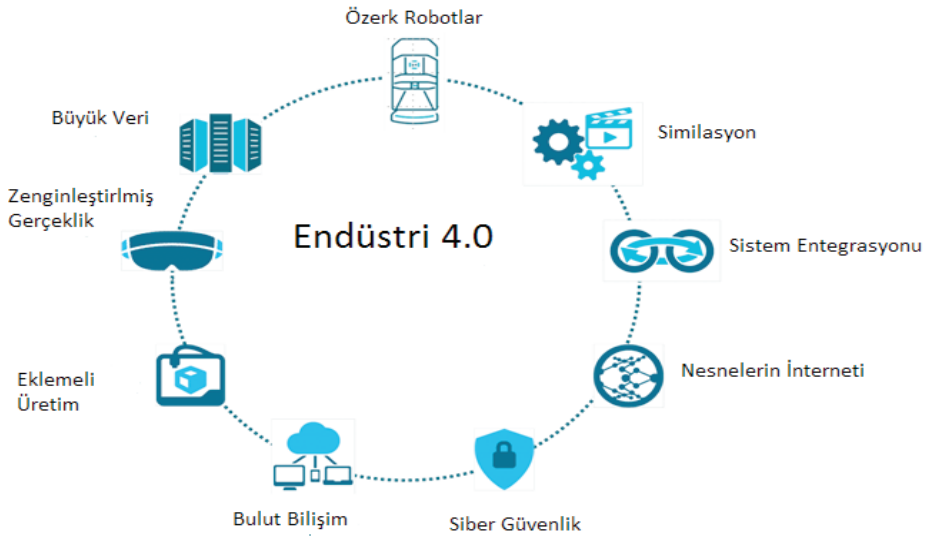
Endüstri 4.0, teknolojilerin ve değer zinciri organizasyonları kavramlarının kolektif bir bütünü olarak karşımıza çıkmakta ve genel olarak siber fiziksel sistemlerin yapısı, nesnelerin interneti ve hizmetlerin interneti olmak üzere üç temel yapıdan oluşmaktadır. Sonraki bölümlerde daha detaylı bir biçimde incelenecek olan bu kavramları kısaca şöyle açıklayabiliriz.

Nesnelerin İnterneti; herhangi bir nesneden üretilen verilerin, bir ağ aracılığıyla başka sistemlere aktarılmasıdır. Yani bir cihaz, akıllı okuyucu ya da insandan üretilen verilerin başka sistemlere aktarılması durumuna *Nesnelerin İnterneti* denilmektedir (Rouse, 2016). Fiziksel cihazlar, makineler, taşıtlar ve çeşitli elektronik donanım içeren nesnelerin veri iletişimini sağlamak için kurmuş oldukları ağ sistemleri, Nesnelerin İnternetini oluşturmaktadır (Banger, 2017, s. 43).

Siber Fiziksel Sistemler; enformasyon teknolojilerinden yararlanarak iletişimi, fiziksel süreçleri ve bilişsel mekanizmaları yöneten ve izleyen sistemlerdir. Endüstri 4.0'ın en önemli kavramlarından biri olan *Siber Fiziksel Sistemler* medikal izleme, otonom taşıt hizmetleri ve robotik cihaz gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Banger, 2017, s. 46).

Hizmetlerin interneti ise; hizmet satıcılarına internet yoluyla hizmetlerini sunma imkânı veren sistemlerdir (Herman and Pentek, Otto, 2015, p.9). *Hizmetlerin interneti*, hizmetlerin sunulabilmesi için iş modellerinden ve hizmet altyapılarından oluşmaktadır.

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda Endüstri 4.0'ın yapısı aşağıdaki şema üzerinde gösterilmiştir (Selek, 2017)

Şekil 2. Endüstri 4.0'ın Yapısı

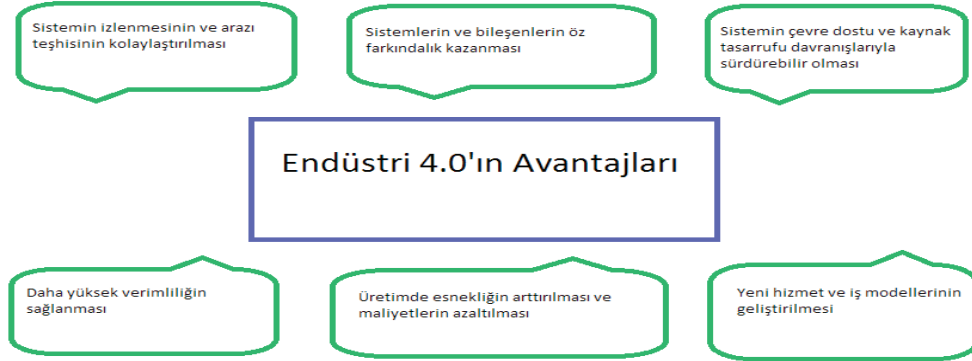
Endüstri 4.0 ile modüler yapıları akıllı fabrikalar kapsamında, fiziksel işlemleri siber-fiziksel sistemlerle izlemek, fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturmak ve merkezi olmayan kararların verilmesi hedeflenmektedir. Nesnelerin interneti ile siber-fiziksel sistemler birbirleriyle ve insanlarla gerçek zamanlı olarak iletişime geçip iş birliği içinde çalışabilecektir. Hizmetlerin interneti ile hem iç hem de çapraz örgütsel hizmetler sunulacak ve değer zincirinin kullanıcıları tarafından değerlendirilecektir.

Endüstri 4.0, temel olarak 6 ilke üzerine kurulmuş olup, bu ilkeler şunlardır (Herman and Pentek, Otto, 2015, p.11):

- **Karşılıklı Çalışabilirlik:** Siber fiziksel sistemlerin yeteneği ile (örn. iş parçası taşıyıcıları, montaj istasyonları ve ürünleri) nesnelerin interneti ve hizmetlerin interneti üzerinden insanların ve akıllı fabrikaların birbirleriyle iletişim kurmasını içerir.
- **Sanallaştırma:** Bu yapı akıllı fabrikaların sanal bir kopyasıdır. Sistem, sensör verilerinin sanal tesis ve simülasyon modelleri ile bağlanmasıyla oluşur.
- **Özerk Yönetim:** Siber-Fiziksel sistemlerin akıllı fabrikalar içinde kendi kararlarını kendi verme yeteneğidir.
- **Gerçek-Zamanlı Yeteneği:** Verileri toplama ve analiz etme yeteneğidir. Bu yapı anlayışın hızlıca yapılmasını sağlar.
- **Hizmet Oryantasyonu:** Hizmetlerin interneti üzerinden siber-fiziksel sistemler, insanlar ve akıllı fabrika servisleri sunulmaktadır.
- **Modülerlik:** Bireysel modüllerin değişen gereklilikleri için akıllı fabrikalara esnek adaptasyon sistemi sağlar.

Endüstri 4.0 Sistemin Uygulanabilirliği ve Avantajları

Endüstri 4.0 sistemindeki üretim, makinelerin hizmet sundukları ve ürünlerle gerçek zamanlı olarak bilgi paylaştıkları bir sisteme benzetilmektedir. **Alman Yapay Zeka Araştırma Merkezi** (DFKI), içinde Siemens'in de bulunduğu 20 endüstriyel ve araştırma ortağının katkısıyla kurulan Almanya, Kaiserslautern'deki küçük bir akıllı fabrikada bu gibi bir sistemin uygulamada nasıl çalışacağını sergilemektedir. Ürünler ile imalat makinelerinin birbirleriyle nasıl haberleşebileceklerini göstermek için sabun şişelerinden faydalanılmaktadır. Boş sabun şişelerinin üzerinde radyo frekansıyla tanımlama (RFID) etiketleri vardır ve bu etiketler aracılığı ile makinelerin şişelerin rengini tanıması sağlanmaktadır. Bu sistem sayesinde bir ürünün radyo sinyalleriyle ilettiği bilgiler, üretimin başından itibaren dijital ortamda saklanmasına olanak sağlanmaktadır. Bu şekilde bir siber fiziksel sistem ortaya çıkmaktadır ki açıklanan bu durum şematik olarak şöyledir:

Şekil 2. Endüstri 4.0'in sistematik şeması

Şekilden de görülebileceği gibi, Endüstri 4.0 üretimde büyük yenilikler, kolaylıklar ile birlikte verimlilik artışı ile maliyet tasarrufu sağlamakta olup kullanıcılarına ve işletme organizasyonlarına çok önemli avantajlar-yararlar sağlamakta olup; bu avantajlar-yararlar şunlardır (Blum,2016, Schulze, 2014):

a) Kullanıcılara sağlanan avantajlar-yararlar;

- Tedarik zincirinin şeffaflaşması,
- Siparişlerin (işlemlerinin) basitleştirilmesi,
- Bilgi kanallarının sadeleştirilmesi,
- Tedarik edilen makine teçhizatın kontrolünün hızlanması,
- Stokların optimizasyonun kolaylaştırılması,
- Teslimatta güvenin yükseltilmesi,
- İnsan ve makine işbirliğinin sağlanması,
- Üretimde esnekliğin ve yüksek verimliliğin sağlanması.

b) İşletme organizasyonuna sağlanan avantajlar-yararlar;

- Personel seçimi ve eğitiminin kolaylaşması,
- İşletme organizasyonunda yetki ve sorumlulukların daha kolay belirlenmesi,
- Örgütsel iletişimin yükseltilmesi, bilgi dağılımının eş zamanlı ve kolayca yapılması,
- İşgücü ve verimliliğin yükseltilmesi.

Endüstri 4.0 Sistemi

Endüstri 4.0 bir sistem olarak bugün günlük yaşamımızda yerini almış olup, bu sistemi oluşturan alt sistemler bu bölümde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Siber-Fiziksel Sistemler, Özerk Taşıtlar, 3D Yazıcılar Ve Akıllı-Karanlık Fabrikalar

Endüstri 4.0'ın çok boyutlu olmasının ve teknolojik gelişmelerin hızlı olmasının temelinde yatan unsurlar siber fiziksel sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemin sağlamış olduğu imkânlardan bazıları şunlardır:

- Özerk taşıtların ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde yayılması,
- İleri robot teknolojisinin gelişmesi,
- Akıllı fabrikaların ortaya çıkması,
- 3D yazıcıların gelişimi,

Siber fiziksel sistemler, fiziksel dünya ile siber alanı internet aracılığıyla birbirine bağlayan sistemlerdir (Rudtsch and Gausemeier, Gesing, Mittag, Peter, 2014, p. 314). Bu sistemler fiziksel gerçeklik ile siber ilişkisini kurabilmek için sensörleri, aktüatörleri, bilgisayar ve yazılım sistemlerini, iletişim teknolojilerini kullanmaktadır(Ghafory, 2017). Sonuç olarak, bu sistemler sayesinde sanal dünya ile gerçek dünya arasında etkileşim sağlanmakta ve üretim çok daha kolay hale gelmektedir.

Siber fiziksel sistemler, akıllı fabrikaları (siber fiziksel üretim sistemini) ortaya çıkarmaktadır. Bu sistem, üretimde sadece otomasyon teknolojisini geliştirmemekte, aynı zamanda karar alma süreçlerini ve gözlem kabiliyetini de geliştirmektedir. Bu sistemle birlikte üretim süreci, merkezi bir kontrol sistem yerine sensör sistemleri sayesinde otomatik bir şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu üretim sistemi kendi kendini kontrol edebilir hale gelmekte, süreçleri gözleyebilmekte ve herhangi bir arızanın ortaya çıkması durumunda karşı önlemleri harekete geçirebilmektedir (Rudtsch and Gausemeier, Gesing, Mittag Peter, İbit, 2014, s.314). Daha açık bir ifadeyle, bu durum üretim sürecinde insan müdahalesinin azaldığını hatta ortadan kalktığını göstermektedir.

Akıllı fabrikaların ortaya çıkarak, ürünlerin çeşitlenmesi ve müşteri taleplerini daha hızlı bir biçimde karşılık verilmesini olanak sağlamış olması ekonomik büyümeyi destekleyici bir unsur olarak görülmektedir (Alçın, 2016, s. 26).

Önceden otomotiv gibi belli endüstrilerde yoğun bir kontrol sistemiyle kullanılan robotlar, günümüzde birçok endüstride alanında kullanılmakta ve bu kullanım giderek hem ulusal hem de uluslararası alanda yayılmaktadır. Ayrıca, diğer teknolojilerdeki ilerlemeler robot teknolojisinin gelişmesine yardımcı olmakta ve robotlar daha uyarlanabilir hale gelmektedir. Özellikle sensör teknolojisinin gelişimi ile robotların çevrelerini daha iyi algılaması ve bu doğrultuda tepki vermesi mümkün olmaktadır(Schwab, 2017, s. 25). Bu durum, robot teknolojisinin gelişmesi ile

insan hayatında daha aktif rol alacağını göstermekte, hatta ileri robot teknolojisinin gelişmesi de akıllı fabrikaların gelişmesi anlamına gelmektedir.

Medyaya bakıldığında genellikle sürücüsüz arabalar ile elde edilen gelişmeler yer alsa da kamyonlar, dronlar, uçaklar gibi çok çeşitli özerk taşıtlar da karşımıza çıkmaktadır. Sensörlerin ve yapay zekâların kullanılması ile birlikte bu taşıtlar hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir (Schwab, 2017, s. 24). Nitekim mevcut trendler ilerleyen yıllarda sürücüsüz taşıtların daha geniş alanlarda kendine yer bulacağını göstermektedir.

3D baskısı denilen şey; dijital bir çizimden fiziksel bir nesne oluşturma işlemi olarak nitelendirilmektedir. Bu teknoloji günümüzde otomobil, havacılık ve medikal endüstrilerinde sınırlı bir kapasiteye sahip olsa da, maliyetlerin düşürülmesi ile çok farklı alanlarda da kullanılabilir. Hatta, insan hücre ve organlarının da bu kapsama dâhil olabileceği düşünülmektedir (Schwab, 2017, s. 24). Çok kısa sürede oluşturulan ev yapımı haberleri sosyal medyada karşımıza çıkmıştır. Şüphesiz, 3D yazıcıların gelişmesiyle birlikte üretimde kolaylığın sağlanmasının yanı sıra çeşitlilikte artacaktır. Bu da, tüketici isteklerinin daha iyi karşılanacağı anlamına gelmektedir.

Nesnelerin İnterneti(IoT), Büyük Veri (Big Data) Teknolojisi

Nesnelerin İnterneti (Internet of Things-IoT) kavramı, ilk olarak Kevin Ashton'un 1999 yılında Procter & Gamble isimli şirket için hazırladığı bir sunumda kullanılmıştır. Nesnelerin interneti; herhangi bir zaman ve mekânda nesnelerin başka bir deyişle cihazların birbirlerine bağlanabilmesi teknolojisi anlamına gelmektedir (Çavdar ve Öztürk, 2018). Bu kavram, akıllı cihazların internete bağlanması sayesinde verilerin kontrol edilmesi ve uygulama sürecinin yürütülmesi olarak da açıklanabilir (Keseayak, 2017).

IoT, sensörler ve bioçipler ile Wi-fi Zigbee, GPS, Bluetooth gibi teknolojileri kullanarak elde ettiği verileri bilgi haline getirip hem birbirleriyle hem de insanlarla iletişime geçen akıllı nesneleri ortaya çıkarmaktadır (Büyük ve Öz, 2017, s. 43). Bu iletişimin olumlu etkileri, birçok alanda özellikle insanların sosyal yaşamı için sağladığı kolaylıklarla karşımıza çıkmaktadır. Nesnelerin İnterneti; E-sağlık, Akıllı Çevre, Akıllı Şehirler, Lojistik gibi birçok konuda uygulama alanı bulmaktadır. Bu alanlarda daha kaliteli hizmet verebilmek için (Gökrem ve Bozuklu, 2016, s. 49);

- Sensörlerden gerekli veriler toplanması
- Bu veriler depolanması,
- Depolanan veriler, makine öğrenimi yöntemleri ile analiz edilmesi ve
- Gerekli iyileştirmelerin yapılmasına olanak sağlanması aşamalarının gerçekleştirilmesi ile olasıdır.

Sanayi-Endüstri 4.0 Devrimi'nin Etkileri

Dördüncü sanayi devriminin dünya ekonomisi üzerinde çok yönlü etkileri olacağı ve bu durumun tüm makro değerleri etkileyeceği öngörülmektedir (Schwab, 2017, s.38). Bu etkinin verimliliği, istihdamı ve ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkileyeceği merakla ve şüpheyle beklenmekte olup, şüpheleri ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak için pek çok çalışma yapılmaktadır.

Özellikle, Almanya bu hususta en öndeki-lider ülke olarak; Industrie 4.0 Ulusal Platformunu oluşturarak Nisan 2013'te Hannover Messe'de kuruluşunu gerçekleştirdi. O günden itibaren, meteorik bir yükseliş yaşayan Endüstri 4.0 kavramı şimdilerde neredeyse enflasyon kavramı gibi çok sık kullanılmaktadır (Bauernhansl and Hompel, Heuser, 2014). AR-GE faaliyetleri göz önüne alındığında en başta olmak üzere Almanya ve diğer gelişmiş ülkeler, bu hususta ki çabalarını yoğunlaştırmakta ve hatta iş birliği anlaşmaları dahi yapmaktadır. Örnek olarak; Almanya ve Çin arasında,

- 15 Temmuz 2015 tarihli “Yenilikte Birlikte” iş birliği planı,
- 19 Ocak 2016 tarihli “Bilim ve Teknoloji” memorandumunu,
- 18 Ekim 2016 tarihli BMWi-Çin iş birliği çerçevesi,
- 29-30 Kasım 2016 tarihli BMWi-Çin sempozyumu,

Almanya ve Japonya arasında ise,

- 19 Mart 2017 tarihinde imzalanan “Hannover Beyannamesi” gösterilebilir.⁵

Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri

Endüstri 4.0'ın bugün ekonomik yaşamdaki yerini almasıyla birlikte ekonomi üzerindeki etkileri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu etkiler makro düzeyde ülke ekonomileri-milli ekonomiler, mikro düzeyde her sektörde faaliyette bulunan tüm gerçek ve tüzel kişi işletmeler üzerinde görülmektedir.

Büyüme ve Verimlilik Üzerine Etkileri

2008 Küresel Finansal Krizi'nden önce, dünya ekonomisi ortalama olarak %5 oranında büyüme göstermiştir. Beklentiler, krizden sonra tekrar önceki büyüme oranlarına döneceği yönünde olsa da bu gerçekleşmeyerek, ortalama büyüme hızı %3'lerde kalmıştır (Schwab, 2017, s.39). Teknolojik gelişmelerin önceki dönemlerden farklı olarak doğrusal değil de üstel bir şekilde ilerlemesine rağmen büyüme oranlarının neden beklenildiği şekilde artmadığı tartışma konusu olmuştur.

5 Joint Statement on Cooperation between the Federal Ministry for Economic Affairs and Energy of the Federal Republic of Germany and the Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan regarding the Internet of Things/ Industrie 4.0, https://www.bmw.de/Redaktion/DE/Downloads/J-L/joint-statement-on-cooperation-regarding-the-internet-of-things-industrie-4-0.pdf?__blob=publicationFile&v=7, (E.T.:11.01.2018)

Dünya Ekonomik Forumu kurucusu ve başkanı Klaus Schwab'ın Dördüncü Sanayi devrimi adlı kitabında açıkladığı üzere bu devrim ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre; dördüncü sanayi devriminin katkılarının gerçekleştiği ve verimlilik üzerine olan etkisinin neredeyse ortadan kalktığı iddia edilirken, diğer bir görüşe göre; gelişen teknolojilerin, verimlilikte ve ekonomik büyümede yeniden büyük bir yükselişe neden olacağı ileri sürülmektedir (Schwab, 2017, s. 41).

19. yüzyıl ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki yıllarda verimlilikte ortalama bir artış sağlanmıştır. Özellikle, sanayileşmenin geliştiği 1950 ile 1973 yılları arasında verimlilik artışı hızlanmıştır. Ancak 1973'ten 1990'a kadar geçen sürede teknolojik gelişmelerin büyüklüğüne rağmen verimlilik artışı oranları yavaşlamıştır. Bu durum, teknolojik gelişmelerin hızlandığını ancak verimlilik artışı hızının bu hıza karşılık veremediğini göstermektedir. Teknolojik gelişmelerin tüm ekonomide karşılık bulması için toplumda, şirketlerde ve üretim süreçlerinde bu gelişmeler doğrultusunda önemli değişiklikler olması gerekmektedir (Castells, 2013, s.108).

Özellikle, son 10 yıldır teknolojik gelişmelere rağmen verimlilik oranları yüksek seviyelere çıkamamıştır. Dördüncü sanayi devrimindeki ürünler daha işlevsel ve kaliteli olmasına rağmen geleneksel piyasalardan farklı piyasalarda satılmaktadır. Bu ürünlerin marjinal maliyeti yoktur ve rekabeti çok yüksektir. Dolayısıyla bu durum, fiyatların düşük seviyelerde olmasına neden olmaktadır. Bu da tüketicilerin elde ettiği faydanın, genel satışlara tam olarak yansımaması nedeniyle verimliliği düşük gösteriyor olabilir (Schwab, 2017, s. 40).

Bu durum, dördüncü sanayi devriminin verimlilik oranlarında ve dolayısıyla büyüme oranlarındaki ani sıçrama potansiyelini göstermektedir.

Bir diğer görüş ise, dördüncü sanayi devriminin henüz ilerleyen zamanlarda verimlilik üzerine büyük katkı sağlayacağı beklentisidir. Çünkü dördüncü sanayi devrimi, dünyada ihtiyaçları karşılanmamış insanların küresel ekonomi ile bütünleşmesine olanak sağlamakta ve bu da ürün ve hizmetler için talebi artıracak bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hükümetler, şirketler ve hatta sivil toplum örgütleri de dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkarmış olduğu dijitalleşmeye ayak uydurabilecek örgütsel yapılara geçiş sağlama aşamasındadır. (Schwab, 2017, s. 42). Bu durum, dördüncü sanayi devriminin sağlayabileceği potansiyel verimlilik artışlarının henüz tam olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte inovasyon stratejileri kritik öneme sahip olmuştur. Klaus Schwab bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Benim görüşüm dördüncü sanayi devrimi ekonomisinin rekabet kurallarının önceki dönemlerden tamamen farklı olacağı yolundadır. Rekabet güçlerini koruyabilmek için ülkeler ve şirketler bütün biçimleriyle inovasyonun ön saflarında yer almak zorundadır, bu ise öncelikle maliyetleri düşürmeye ağırlık veren stratejilerin ürün ve hizmetleri daha inovatif şekillerde sunmaya yönelik stratejilere kıyasla çok daha az etkin olacağı anlamına gelir.” (Schwab, 2017, s. 43) Schwab'ın bahsettiği bu inovasyon kültürünün ortaya çıkması ise kurumların örgütsel yapılarının dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır.

İstihdam Üzerine Etkileri

İktisatçı Schumpeter'in yaratıcı-yıkım yaklaşımına göre; teknolojik yenilikler pazarda var olan ürünlere ve örgütsel yapılara alternatif olması durumunda, eskilerini yıkarak onların yerine geçer (Duran ve Saraçoğlu, 2009, s.59). Birinci sanayi devriminden itibaren ortaya çıkan teknolojik yenilikler kısa vadede işsizliği artırsa da uzun vadede istihdamı arttırıcı etkiler ortaya çıkarmıştır. Bir diğer iktisatçı John Maynard Keynes ise; teknolojik gelişmelere karşı uyarısını şu şekilde yapmıştır: *“İşgücü kullanımından tasarruf etme araçlarını keşfetmiş olmamız onun için yeni kullanımlar bulma hızına ağır basıyor”* (Schwab, 2017, s. 44). Keynes'in bu endişesi teknolojinin kısa dönemde istihdam üzerine olan olumsuz etki ile ilgilidir. Keynes'in bu endişeleri günümüze kadar gerçekleşmemiş olduğu için iktisatçılar bu konuda herhangi bir kaygı içine girmemiştir. Çünkü gelir artışları yeni ürün ve hizmetlere olan talebi arttırmakta ve bu durum işsiz kalan işçilerin; yeni mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için ortaya çıkan çalışma alanlarında istihdam edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Kazdağlı, 2015, s.21-22). Her ne kadar Keynes'in uyarıları bir önceki sanayi devrimlerinde yaşanmasa da dördüncü sanayi devrimindeki teknolojik gelişmelerin üstel boyutlarda ilerlemesi, bu sonucun oluşma ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü sanayi devriminin bütün sektörlerde ve mesleklerde çalışma şeklini büyük oranda değiştireceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak, otomasyonun işgücünü hangi miktarda ikame edeceği ve bu ikamenin ne kadar sürede gerçekleşeceği henüz belli değildir. Nitekim teknolojik gelişmelerin istihdam üzerindeki iki etkisine vurgu yapılabilir. Birincisi; *teknolojik ilerlemelerle birlikte sermayenin emek yerine ikame edilmesi ve işçilerin işsiz kalmasının ortaya çıkarmış olduğu olumsuz durum iken*, ikincisi; *yeni ürün ve hizmetlere olan talebin artmasıyla yeni işlerin ortaya çıkması ve işçilerin bu yeni iş alanlarında istihdam edilmesinin oluşturduğu olumlu durumdur* (Schwab, 2017, s. 44).

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi; ortadan kalkan ülke sınırları ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve üretimin yer değiştirebilmesi imkânlarını doğurmuştur. Bu durumda, sermaye en çok kar elde edebileceği yerlere gitmeye başlarken, üretimin de en ucuza gerçekleşebileceği yerlerde yapılmaya başlandı. Küreselleşmenin ivme kazandığı 1980'lerden itibaren Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi gelişmiş ülkeler, üretimlerini ucuz işgücü ve vergi avantajları nedeniyle başta Çin olmak üzere Uzakdoğu ülkelerine kaydırmıştır (Eğilmez, 2017). Küreselleşme sayesinde gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılar ucuz işgücünden yararlanarak maliyetlerini düşürürken, gelişmekte olan ülkeler de gelen bu yabancı yatırımlar sayesinde büyüme ve istihdam gibi konularda ekonomik potansiyellerini kullanabilmişlerdir.

Ancak üretimde otomasyonun gelişmesi bu durumu olumsuz etkilemektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücünün önemi dördüncü sanayi devriminin getirmiş olduğu imkânlarla ortadan kalmaktadır. Bu ise; gelişmekte olan ülkelerin bu avantajı kaybederek istihdam ve büyüme oranlarında ciddi sıkıntılar yaşayabileceği anlamı taşımaktadır.

Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Endüstri 4.0 ile beraber dış ticaret yapısı da değişime uğramaktadır. Yaşanan gelişmeler ile birlikte ihracat ve ithalat yalnızca mal ticareti olarak değil veri ticareti ile de gerçekleşmektedir. Bu veriler; E-kitaplar, film ve müzikler, bilgisayar oyunları, teknik çizimler ve bilişim hizmetleri gibi kavramları kapsamaktadır (Kazdağlı, 2015, s.31). Ayrıca Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin sağlamış olduğu avantajlar ile üretimin daha inovatif bir şekilde yapılması, ülkelerin birbirleriyle yapmış olduğu ticareti etkilemektedir. Sanayi-Endüstri 4.0 uygulamalarının kullanılabilmesi için yapılan yatırımlar nedeniyle genel üretim maliyetleri artmaktadır. Ancak ileri gelişmiş makinelerin kullanılması ve üretimde otomasyonun daha yaygın hale gelmesi bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere işçilik maliyetlerini ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte; siber fiziksel sistemler ve nesnelerin interneti kavramlarının desteklediği akıllı fabrikalar ile üretim miktarı artmaktadır. Yatırım maliyetlerinin yüksek olması başlangıçta üretim maliyetlerine yansısı da daha sonra uzmanlaşma ve seri üretim ile maliyetlerin düşmesi söz konusu olmakta ve Endüstri 4.0 uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılması ülkelerin ihracat performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu ülkeler yüksek teknolojili ürünleri ile küresel piyasalarda daha rekabetçi ülke konumuna gelmekte ve böylece ihracat rakamlarını artırabilmektedir. İhracat rakamlarının artması ülkelerin dış ticaret bilançosunda artı değer sağlamakta ve bu durum ise ülkelerin makro düzeyde GSYH'nın artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ihracatın artması, ülkede toplam harcamaları arttıran bir etken olmakla birlikte istihdamı da artırmaktadır (Seyidoğlu, 2013, s.337).

Endüstri 4.0'ın en önemli amaçlarından biri bahsedildiği üzere, üretimde insan emeğinin minimum düzeye indirilmesi ve buna bağlı olarak da üretimin hızlanmasıdır (Eğilmez, 2017). Üretimde insan emeğine olan ihtiyacın her geçen gün azalması ucuz işgücünün önemini azaltmakta ve bu durum küresel ekonomik düzeni etkilemektedir. Endüstri 4.0 uygulamalarını etkin bir şekilde kullanan Almanya, Güney Kore ve Japonya gibi ülkeler üretimdeki yüksek teknolojili ürünleri sayesinde dış ticaret fazlası vermektedirler. Bu gelişmeler küresel piyasalarda ucuz işgücüne sahip olan ve dış ticaret fazlası veren ülkelerin, Endüstri 4.0 uygulamalarını kullanamaması durumunda dış ticaret açığı verebileceklerini göstermektedir.

Dış ticaret açısından; Endüstri 4.0, taşımacılık ve lojistik sektöründe derin değişiklikler yaratarak önemini de arttırmıştır. Endüstri 4.0 kavramı ile mamul-ürün yaşam süresince üretimde yöntem ve tekniklerin yeni bir yolunu tarif edilmekte;

- *Ürünler*
- Makinalar
- Nesnelere ve
- Üretim sürecinde insanlar ve BİT* sistem üzerinde merkezileşmektedir.

Burada ağlar, optimize edilmiş üretim zamanlarına ve bakım döngülerine izin vermenin yanında aynı zamanda, küçük bireyselleştirilmiş miktarların maliyet-etkin üretimini mümkün kılmaktadır. Bu ise küçük, orta büyüklükteki işletmeler ile tüketicilerin istek ve arzularının

karşılanması anlamı taşımaktadır. Ancak ürün ve tüketicilerin (kişi ve kurum olarak) istek ve arzuları ile ihtiyaçları üretim sisteminin yeniden düzenlenmesiyle her ne kadar giderilmekte ise de; öncelikle mamul-ürünlerin onların kullanımına istenilen yer ve zamanda sunulması daha fazla önem taşımaktadır.

Bu ise; lojistik ve taşımacılığın yapısını ciddi bir biçimde değiştirdiği gibi;

- Potansiyel yeni iş modelleri,
- Last-Mile çözümleri,
- Şehir lojistiği ve
- Tedarik zincirlerinin organizasyonu

üzerine yoğunlaşılmasına neden olmuştur. Özellikle, sınır ötesi işlemlere odaklanan lojistik üzerindeki etki hem talep hem de arz tarafında, makroekonomik, sektörel ve şirket düzeyinde kendisini hissettirmekte olup; dikkatlerin öncelikle, taşımacılık ve lojistik hizmetlerinin (taşımacılık ve lojistik firmalarının) gelecekteki talebinin nitel yönleri ile (endüstriyel şirketler tarafından) ele alınması ve tedarik edilmesine çekmiştir. Uzmanların görüşlerinden elde edilen bulgular ayrıca, yaklaşık 200 ulaştırma şirketi hakkında yapılan standart bir araştırmaya dayanılarak endüstri çapında geçerliliği için kontrol edilmiş ve bunu bu bulguların, endüstriyel, nakliye ve lojistik şirketleri ile ilgili vaka incelemelerinde daha da geliştirilmesi izlemiştir. Sonuçta, Sanayi-Endüstri 4.0 sayesinde lojistik ve taşımacılık endüstrisinin gelişimini şekillendirilmesi söz konusu olup; ortaya çıkan fırsatlar (örneğin; Avusturya'nın çok önemli bir Avrupa lojistik merkezi olarak, verimli ve ekolojik olarak ulaşım araçlarını kullanabilmesi vb.) aynı zamanda içerdiği risklerin (sayısallaştırma, rasyonalizasyon için daha fazla fırsat, düşük iş kaybı riski, vb.) oluşturduğu bir sistemde ağırlıklı, şeffaf ve odaklanmış bir şekilde sunulmasını mümkün kılmaktadır. Böylece toplumsal, eğitimsel, cinsiyet ve yer politikası önlemleri ile birlikte ekonomik ve ulaştırma politikaları için farklılaştırılmış eylem ve strateji önerilerinin hazırlanması için uygun bir temel oluşturulmaktadır.

Sanayi-Endüstri 4.0 Devrimi'nin İşletmeler Üzerine Etkileri

Dördüncü Sanayi devrimi ile ortaya çıkan teknolojiler, şirketlerin yönetim, örgütlenme ve kaynak bulma yöntemlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca dijital destekli yeni teknolojiler, şirketlerin değişim hızını ve boyutunu artırmaktadır (Schwab, 2017, s.59). Dördüncü Sanayi devrimi, şirketleri çeşitli teknolojileri bir araya getirmeye zorlamakta ve karmaşık bir inovasyon sisteminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, şirketleri geleneksel iş yapma yöntemlerini değiştirmeye ve sürekli inovasyon yapmaya zorlamaktadır (Schwab, 2017, s.61). Geleneksel iş yapma yöntemlerini değiştirebilen ve inovasyon ortamı yaratan şirketler, bir taraftan mevcut durumlarını korumakta, diğer taraftan ise kârlılıklarını artırmaktadır. Buna karşılık inovasyon ortamını sağlayamayan firmalar ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

Bilgi, işletmelerin karar alma aşamasında var olan en önemli kaynaklardan biridir (Al, 2013, s.189). Dördüncü Sanayi devrimi ile daha da önemli hale gelen bilgi, şirketler tarafından içselleştirilmeli ve içselleştirilen bu bilgiler karar alma aşamasında verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Ayrıca, şirket yöneticilerinin buldukları şirketin öğrenme ve buna bağlı olarak, değişme kapasitesine, hızlı yatırım kararlarını alma potansiyeline sahip olup olmadığına bakması bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir (Schwab, 2017, s.60).

Accenture firmasının yapmış olduğu tahminler, 2020 yılına gelindiğinde endüstriyel nesnelerin interneti sektörüne yapılan yatırımların 500 milyar dolar civarında olacağı yönündedir (Soh ve Unkefer, 2014). Nitekim bu yatırım ortamında sistem dışında kalan firmalar, yatırım imkânlarından yararlanamayacak ve dönüşümün dışında kalacaktır (Özdoğan, 2017, s. 42). Eskiden değer yaratma işletme içinde sağlanırken, günümüzde şirketlerin müşterilerle olan etkileşimi ile sağlanmaktadır (Banger, 2017, s.187). *Dijitalleşme*; müşterilerin bilgiye daha hızlı ve kolay biçimde ulaşmasını sağlamakta ve bu doğrultuda müşteri taleplerinin de değiştiği görülmektedir. Şeffaflığın artmasına neden olan dijital ortam sayesinde tüketiciler daha çok veriye sahip olmakta, ürünler hakkında daha fazla karşılaştırma yapma fırsatı bulmaktadır. Buna bağlı olarak şirketler önceki zamanlara göre, müşterilere daha fazla hesap verme sorumluluğu altına girmek zorunda kalmakta olup; şeffaflaşma arttıkça bu sorumluluk daha da büyüyecektir (Schwab, 2017, s. 63).

Cisco Internet Business Solutions Group, 2020 yılına kadar 50 milyar cihazın internete bağlanacağını tahmin etmektedir (Evans, 2011). Tüketicilerin daha fazla internete bağlı cihazlara sahip olması, tüketici verilerinin şirketlere aktarımını kolaylaştıracak ve bu da şirketlere bu veriler sayesinde kişiye özel teklif yapabilmeye olanağını sunması ile birlikte (Büyük ve Öz, 2017, s.51). Dördüncü Sanayi devriminin getirmiş olduğu imkânlarla çeşitli alternatifler sunma olanaklarını arttıracaktır.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte veri üretiminin artması ve işletmelerin artan veriler üzerinde çalışmasıyla yeni bakış açıları ortaya çıkarak ve yeni pazarlara açılma şansına kavuşulmuştur. Bir diğer ifadeyle, Dördüncü Sanayi Devriminin en önemli bileşeni olan inovasyon yeni ürünler yoluyla yeni pazarların oluşturulmasına olanak sağlamaktadır (Banger, 2017, s.193).

Müşteri isteklerinin değişmesi, veriye dayalı hizmetler ve varlık performansının analiz edilebilmesi, şirketleri yeni iş birliklerine zorlamaktadır. Bu durum, hem yerleşik firmalar hem de genç firmalar için de geçerlidir. Genç firmalar, yerleşik firmalara göre daha az sermaye ve veriye sahiptir. Yerleşik firmalar ise; yenilikçi becerileri daha az olduğu için, genellikle müşteri taleplerinin değişmesine daha geç vermektedir. (Schwab, 2017, s. 65). Bu durum da şirketlerin iş birliği ortamı sağlamasına neden olmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu'nun "*İşbirlikçi İnovasyon: Şirketleri Dönüştürmek, Büyümeyi Güçlendirmek*" adlı raporu; şirketlerin ortaya çıkardığı işbirlikçi inovasyonların, tüm taraflara ve iş birliğinin içinde bulunduğu ekonomiye önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Örneğin; önde gelen sanayi firmalarından Siemens ile inovatif bir makine öğrenme şirketi Ayasdi ve

Stanford Üniversitesi'ndeki Forum Technology Pioneer bir iş birliği içine girmişlerdir. Bu iş birliği, Siemens'e elde edilen verilerden sonuç çıkarabilen bir ortak sağlarken, Ayasdi firmasına da pazar varlığını genişletme şansı vermiştir (Schwab, 2017, s.66).

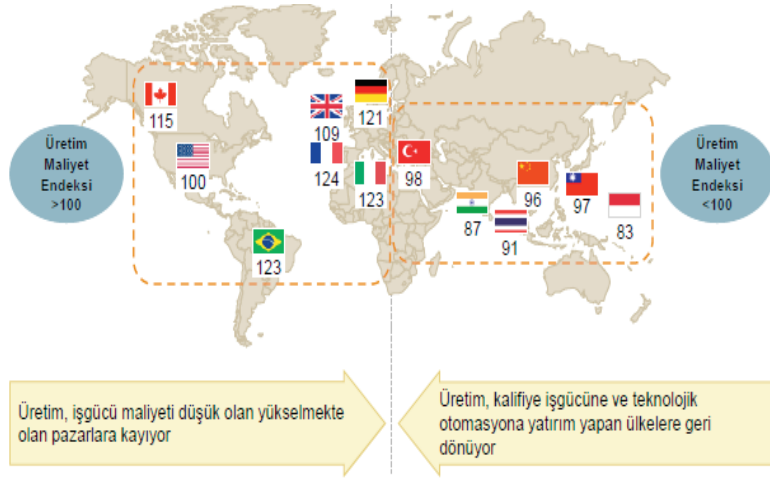
MIT Sloan Yönetim Okulu'nun yaptığı araştırmaya göre; piyasa değeri bakımından önde gelen 30 firmanın 14'ünün platform yönelimli şirketler olduğu görülmekte olup; bunlar arasında Akamai, LinkedIn, Airbnb ve Uber gibi şirketler yer almaktadır (MIT, 2014). Platform stratejileri de birçok sektörde ürün satmaktan ziyade hizmet sunmayı ön plana çıkarmaktadır. Tüketiciler, dijital ortamda erişim sağlayabilecekleri hizmeti, fiziksel ürünleri almaya tercih etmektedir. Örneğin; Tüketiciler Amazon Kindle cihazı sayesinde dijital ortamda kitaplara erişebilmekte ya da Spotify sayesinde birçok müziği dinleyebilmektedir (Schwab, 2017, s. 67). Bu gibi örneklerde geleneksel firmaların bu değişime ayak uydurabilme kapasitelerini arttırma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sanayi-Endüstri 4.0 temelinin *İnsan-Makine İş birliği* üzerine kurulması ile özellikle yukarıda açıklanan yararlar dışında tüm işletmeler, ortaya çıkan somut gelişmelerin kuramları ve uygulamalarıyla ilgili olarak bir sanayi devriminin ortasında bulunmaktadır. Bu aşamada, daha önceki analog tekniklerin sayısallaştırılması ve sibermatik sistemlerin entegrasyonu üzerine odaklanılmakta olup, buna bağlı olarak da uzun yıllardan sonra birçok şirket (işletme) stokta üretim yapmayı bırakmış, talep üzerine veya gerçek ihtiyaçlarına göre birçok ürün üretmiştir. Tam zamanında stratejiler, bilgi işleme ve teknolojideki sürekli gelişme sayesinde uygulanabilmekte ve her zamankinden daha hızlı üretime ek olarak, çevre koruması ve iş güvenliği alanında yeni ilerlemelerin kaydedilmesine olanak yaratmaktadır (Industrie Wegweiser).

Ayrıca, Sanayi-Endüstri 4.0, aracılığıyla hızla değişen gelişmelere etkisindeki tüketici istek ve eğilimleri, zevkleri ve ihtiyaçlarına oldukça geniş bir model ve tasarım yelpazesine sahip üretimle, üretilecek yüksek kaliteli mamul/ürünlerle daha hızlı ve daha hassas yanıt verilebilecektir. Çünkü günümüz ve geleceğin üretim faaliyetlerinde dijitalleştirme yoluyla otomasyon artmaktadır ve robotlar ile insanlar birlikte çalışacaklardır (Jann Raveling, 2017).

Sanayi-Endüstri 4.0 Devrimi Ve Türkiye

Türkiye, coğrafi konumunun vermiş olduğu lojistik avantajı ve görece düşük maliyetli iş gücü sayesinde küresel ekonomide önemli bir rekabetçi ülke konumunda bulunmaktadır. The Boston Consulting Group (BCG) Global Üretim Maliyetleri Endeksi'ne göre; Almanya 121, ABD 100 ve Türkiye 98 ortalama birim maliyeti ile üretim yapmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin ihracatını arttırabilmek için sahip olduğu rekabet avantajını göstermektedir (TÜSİAD ve BCG, 2016, s.33).

Kaynak: TÜSİAD ve BCG, 2016, s.33.

Şekil 2. Global Üretim Maliyet Endeksi, 2014.

Sahip olduğu bu avantajların yanında Türkiye ihracatının ithalata bağımlı halde olması, toplam üretim içindeki katma değerli üretim payının düşük olması, eğitim seviyesine bağlı olarak işgücü becerilerinin istenilen düzeyde olmaması gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Türkiye'nin ihracat yapısı incelendiğinde; gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin ihracatının çok düşük olduğu görülmekte olup; bu durum aşağıda tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ülkelerin Toplam İmalat Sanayi Ürünleri İhracatında Yüksek Teknolojili Ürünlerin % Payı

Ülkeler	Sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin yüzdelik payı (2015)
Fransa	26.8
G. Kore	26.8
Çin	25.8
ABD	19.0
Japonya	16.8
Almanya	16.7
Kanada	13.8
Rusya	13.8
Brezilya	12.3
Hindistan	7.5
G. Afrika	5.9
Türkiye	2.2

Kaynak: World Bank Data

Bu durum, Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının, ağırlıklı olarak düşük ve orta teknoloji ürünlerin ihracatıyla gerçekleştiğini ve yükselen orta ölçekli ekonomiler arasında yer alan Türkiye, bu devletler ile kıyaslandığında sanayi ürünlerinin toplam ihracatı içindeki yüksek teknoloji ürün ihracatının yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Şu halde; bu oranın artırılabilmesi durumunda Türkiye'nin küresel piyasalarda çok daha önemli bir rekabetçi ülke konumuna yükseleceği görülmektedir.

Tablo 3: Dünya'daki Bazı Seçilmiş Ülkelerin Ve Türkiye'nin AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı

Ülkeler	AR-GE Harcamalarında GSYH İçindeki Payı (2015)
Güney Kore	4.2
Japonya	3.3
Almanya	2.9
ABD	2.8
Fransa	2.2
Çin	2.1
Türkiye	1.0

Kaynak: World Bank Data

Ayrıca; dördüncü sanayi devrimi ile birlikte diğer ülkelerin üretim verimliliklerinde ortaya çıkabilecek artışlar, Türkiye'nin küresel anlamda rekabetçiliğini düşürebilme ihtimalini doğurmaktadır (TÜSİAD ve BCG, 2016, s.34). Endüstriyel gelişmelere karşı rekabetçiliğin korunabilmesi ve üretim verimliliğinin arttırabilmesi için AR.-GE yatırımları ve çalışmaları oldukça önemlidir (Yazıcı ve Düzkaya, 2016, s. 75). Görüldüğü gibi, Türkiye AR.-GE harcamaları bakımından da düşük seviyede kalmıştır. 2015 TÜİK verilerine göre Türkiye; GSYH'nın sadece %1.06'sı kadar AR – GE harcamalarına pay ayırabilmiştir. Burada özellikle %4.2 oranı ile Güney Kore dikkat çekmektedir. Çünkü 1980'li yıllarda kişi başına düşen milli gelir harcamaları açısından Türkiye ile neredeyse aynı seviyede olan Güney Kore, uygulamış olduğu kalkınma politikaları ve bu doğrultuda yapmış olduğu AR-GE faaliyetleri ile ciddi anlamda kalkınma sağlayabilmiş ve küresel piyasalarda önemli bir aktör haline gelmiştir.

AR-GE destekli ve yenilikçi üretim yerine, geleneksel üretim tarzının benimsenmesi ve buna bağlı olarak katma değerli ürünlerin üretilmemesi nedeniyle bir ülkede belirli bir seviyeye ulaşan kişi başı milli gelirin, o seviyeyi aşamaması ve ülkenin gelişmiş ülke kategorisine ulaşamaması, orta gelir tuzağı olarak ifade edilmektedir (Çeliktaş ve Sonlu, Özgel ve Atalay, 2015, s.31)

Tablo 4. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Kişi Başına Düşen Milli Geliri

Yıllar	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)
2002	3.580,7
2003	4.697,6
2004	5.960,9
2005	7.304,4
2006	7.905,8
2007	9.655,9
2008	10.930,6
2009	8.979,8
2010	10.559,8
2011	11.205,2
2012	11.587,8
2013	12.480,4
2014	12.112,4
2015	11.018,9
2016	10.882,5

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin AR-GE harcamalarının düşüklüğü ve buna paralel olarak imalatla yüksek teknoloji üretimin düşük seviyelerde kalması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi; 2008 küresel krizine kadar yüksek büyüme ivmesi kazanan Türkiye'nin sonraki yıllarda bu durumu istenilen seviyelerde sürdürmemesi bu sorunu açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin 2023 yılında ilk 10 ekonomi arasına girme hedefini gerçekleştirebilmesi için yılda ortalama % 8.5 büyümesi gerekmektedir (Ersoy, 2017). Endüstri 4.0 çağında geleneksel üretim metotları ile bu büyüme rakamlarına ulaşmak ise; neredeyse imkansızdır.

BCG analizine göre; Sanayi-Endüstri 4.0'ı uygulamaya başlayan Almanya'da üretim maliyetlerinin %5 ile %8 düşmesi ile birlikte, önümüzdeki 10 yıl içinde 90 ile 150 milyar Euro arasında verimlilik kazancının gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca malzeme maliyetlerinde de %20 düşüş beklenmektedir. Bununla birlikte, şirketlerin ileri teknoloji ürünlere, tüketicilerin ise; özelleştirilmiş ürünlere olan talebinin artmasıyla 300 milyar Euro ek gelir sağlanacağı ve büyümedeki bu artışında istihdama %6'lık katkı sağlayacağı beklenmektedir (TÜSİAD ve BCG, 2016, s.35). Eğer Almanya Endüstri 4.0 uygulamalarını başarılı bir şekilde sürdürür ve Türkiye mevcut rekabet koşullarında gelişme sağlayamaz ise; Almanya'ya kıyasla sahip olduğu rekabet avantajının büyük bir oranını kaybedebilir. Sonuç olarak; Sanayi-Endüstri 4.0 ile üretim maliyetleri yüksek olan ülkeler, ileri teknolojiye sahip işletmelerindeki geniş ölçeği kullanarak; düşük üretim maliyetine sahip ülkeler ise yeni teknolojilere daha kolay erişme olanaklarını kullanarak küresel arenada rekabet pozisyonlarını güçlendirecektir (TÜSİAD ve BCG, 2016 s.36).

Bu durumda, Türkiye'nin uluslararası arenada rekabet koşullarını koruyabilmesi hatta güçlendirebilme için Sanayi-Endüstri 4.0 yatırımlarını en etkin biçimde gerçekleştirmesi

gerekmektedir. Sanayi-Endüstri 4.0 yatırımlarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'deki nitelikli işgücünün yeterli olmayışı da eğitim politikalarının önemini göstermektedir. OECD'nin Uluslararası Öğrenci Performansı Değerlendirme (PISA) 2015 raporlarına göre; Türkiye bilim, matematik ve okuma becerilerinde 72 ülke arasında 50. sırada yer almaktadır. Bu durum Türkiye'de eğitim politikalarının yetersiz olduğunu açıkça göstermektedir (Avşar, 2016, s.22).

Scheer Danışmanlık ve Bilgi Sistemleri Genel Müdürü Çağrı Tolga Avşar bu durumu şöyle açıklamaktadır;” Ülkemiz için Dördüncü Sanayi Devriminde başarılı olmanın yolu eğitimden geçiyor. Aksi takdirde gelişmiş ülkelere göre düşük olan işgücü maliyetimizin ve üretkenliğimizin anlamı kalmayacak.”

Türkiye'nin küresel anlamda rekabet gücünü koruyabilmesi hatta artırabilmesi için; bu handikapları ortadan kaldırması gerekmektedir. Bu dezavantajları kaldırması durumunda ise küresel ekonomide daha da rekabetçi konuma gelme şansına sahip olacaktır. Türkiye'nin endüstri 4.0 uygulamalarını başarılı bir şekilde yerine getirmesi durumunda üretim sektöründeki verimliliğin %4 ile %7 arasında olabileceği düşünülmektedir. Gelir artışlarını hesaplamak tam olarak mümkün olmasa da kazanılacak rekabet avantajı ile sanayi üretiminde yıllık yaklaşık olarak %3'lere kadar artış beklenmektedir (TÜSİAD ve BCG, 2016, s.44-45).

Türkiye'nin rekabet gücündeki ve katma değerli ürün üretmedeki olası artışlarının, ekonomik büyümeyi ve buna bağlı olarak istihdamı önemli seviyede artırması beklenmektedir. Önümüzdeki süreçte niteliksiz işçi ihtiyacında azalma beklenirken, yüksek nitelikli çalışan ihtiyacının artacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, sanayileşmenin ortaya çıkardığı büyüme artışının yeni iş imkânları yaratacağı öngörülmektedir. Dördüncü sanayi devrimi ile sağlanabilecek %2-3'lük büyüme oranının, istihdam kayıplarını da telafi edebileceği ve hatta istihdama %5'lik bir katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir. Buna ek olarak, nitelikli işgücü sayesinde de Türkiye'nin gelir seviyesi yükselecektir (TÜSİAD ve BCG, 2016, s.46).

Sonuç

Dünyamız bugüne dek; siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel, eğitsel ve hukuksal açılardan birçok süreçten geçerek değişik evrimler yaşamıştır. Özellikle ekonomik alanda yaşanan üç büyük Sanayi-Endüstri Devrimleri dünyanın tümünü etkilemiş ve Sanayi-Endüstri 4.0 politik ve sosyolojik tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. Tartışmaların ortak bir terimi olarak Sanayi-Endüstri 4.0 hayatı kolaylaştıracak, ekonominin dijital hale getirildiği, mikro düzeyde işletmelerin makro düzeyde ülkelerin en azından ortak argümanları olan süreçlerinin ağa bağlandığı en önemli ve ekonomik bir değişikliktir. Öte yandan iş ve toplumsal yaşamı değiştiren Sanayi-Endüstri 4.0 “İnsan Olmayan Makineler-Yarı İnsan Yarı Makine” ile kendinden önce gerçekleşen tüm sanayi devrimlerini de unutturmuştur. Esasını insan-makine işbirliğinin sağlanması üzerine kuran Sanayi-Endüstri 4.0 yolculuğunun IoT yol haritasında yer alan *Bilgi Teknolojisi / Bilgi Yönetimi* altyapı değişikliklerinden, siber fiziksel

sistemlerle yürüyen bir “Akıllı Fabrika” yapılandırmasına kadar farklı boyutlarda birçok projeye yer verilmekte, risklerden arındırılmış ve etkin üretimin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için; yapılan olgunluk-üretkenlik ve verimlilik analizlerinde öncelikle;

- *Akıllı Tedarik Zinciri*
- *Akıllı Üretim Teknolojileri*
- *Mevcut Bilgi Teknolojileri Sistemleri*
- *Büyük Veri Kullanımı*
- *Nesnelerin İnterneti Kullanım Yetkinlikleri*
- *Organizasyon Kültürü*

İrdelenmekte olup, geleceğe yönelik stratejik tercihlerinin belirlenmesi ile piyasanın istek ve ihtiyaçlarının giderilmesi araştırmaları gerçekleştirilmektedir.

Bununla birlikte, bu hızlı değişmelere bağlı olarak belki de yakın bir gelecekteki bir fabrikada insan ve makine arasındaki iletişim, akıllı telefonlarımızdan da bildiğimiz gibi daha “İnsan” haline gelecektir. Buna bağlı olarak da; Sanayi-Endüstri 4.0’ın hem küresel ekonomik faaliyetleri hem de ulusal ekonomik faaliyetleri etkileyerek değişik yarar ve sakıncalar ortaya çıkarmaktadır. Henüz tüm dünyada uygulanamamış ve geleceğe yönelik olması nedenleriyle makro açıdan büyüme, istihdam ve dış ticaret üzerindeki etkilerini kısmen de olsa irdelemek mümkün olmakta olup;

makro açıdan etkileri şunlardır:

- a) Büyüme; Yeni teknolojilerle, mamul üretim biçiminin değişmesi ve çeşitlendirilmesi bir yandan nispeten istikrarlı öte yandan kitle üretiminin gerçekleştirilmesi ile büyük bir katma değer yaramakta ve buna bağlı olarak da devrim niteliğinde bir ekonomik büyüme artışı yaşanmaktadır. Örneğin Endüstri 4.0’ın lokomotifini olan ve dünyanın en gelişmiş ekonomilerinden birisine sahip Almanya bu gücü ve sanayi üretiminin katma değerinin yüksekliği ile küresel ağın yeni olanaklarını ulusal olarak etkin ekonomik etkilere dönüştürmekte sağladığı büyüme artışı ile küresel rekabet bağlamında ön plana çıkmaktadır. Almanya’nın bu durumu diğer büyük ekonomilere sahip ülkelerle, başta Çin ve Japonya ile ekonomik işbirliğini arttırmasına da olanak sağlamakta ve her geçen gün ekonomik yönden büyümekte ve gelişmektedir. Aynı durum Çin için de geçerlidir ve Çin’de geçtiğimiz son 10-15 yılın en önemli ve en büyük büyüme artışları gerçekleştirilmiş olup; özellikle 2015 yılından itibaren Endüstri 4.0’ın etkileri görülmeye başlanmıştır. Bunda Çin Hükümetinin “Çin Malı Ucuz ve Kalitesizdir” eski imajının yerine” Çin Malı Kalitelidir Ama Daha Ucuz” anlayışı bulunmaktadır.
- b) İstihdam; işgücü piyasası ve istihdam açısından bilgi ve teknolojinin arttırılması konusundaki zorluk, yüksek yatırımlardır. Uzun vadede yatırımın güvenliğini sağlamak için standardizasyona ihtiyaç duyulmasının yanı sıra, sık sık yüksek nitelik gerektiren çalışanların

taleplerinin karşılanmasında da sorunlar doğabilmektedir. Böylece, değişen çalışma koşullarını karşılamak için ek eğitim ve öğretim, bilgi ve beceri geliştirilmesi ekip çalışmasına yatkınlık, feraset ve benzeri özelliklere sahip; nitelikli işgücü gereksinimi yükselirken öte yandan makine mühendisleri yerine yazılım geliştiricileri veya elektrik mühendisleri yerine otomasyon teknisyenleri gibi eğitim mesleklerinde de değişiklikler söz konusudur. Giderek daha karmaşıklaşan sistemler, veri selinin kontrol altına alınabilmesi için büyük ve detaylı planlama ve açıklayıcı modeller gerektirmekte, geleceğin iş dünyasında dahi, insan üretimi en önemli faktör olarak kalmaktadır. Çalışanların potansiyelleri siber-fiziksel sistemlerin tasarımı, uygulanması ve ekonomik kullanımı açısından önemli bir rol oynayacaktır. İnsan, makine ve sistem arasındaki etkileşimde değişiklikler olmasına rağmen, çalışanlar planlama, kontrol etme ve yürütme kabiliyetlerinin taşıyıcıları olarak kalmaya devam etmektedir. Bu gelişme ile istihdam artışı sağlanacak, yeni işler ve meslekler ile iş sahaları yaratılacaktır. Buna paralel olarak; şirket çalışanlarının giderek makineler ve sistemler ile çalışması gerektiği için sağlık risklerine maruz kalmamalarını sağlamak için dikkatli olunmalıdır. Bu, örneğin, bir robotla çalışırken, çalışanların karmaşık sistemler ve bilgi birikimi nedeniyle aşırı yük altında kalması ya da bunaltıcı olması ya da insanların, teknik sistemler tarafından harici olarak kontrol edildiği düşüncesini de ortaya çıkarabilir. Ayrıca veri koruma ile ilgili önlemler alınmalı yeni teknolojiler sağlık koruma açısından yeni kapılar açtığı ve bunun fiziksel stresin hafifletilmesine ve sağlık hasarlarının önlenmesine yardımcı olabileceği asla unutulmamalıdır. **Otomasyon, insanoğlunu çok uzun zamandır büyülemiş olup; Sanayi-Endüstri 4.0 da çok öneme sahiptir. Otomasyonun herhangi bir aşamasında olduğu gibi, Endüstri 4.0'da teknoloji ile insanlar arasındaki ilişkiyi belirlemektedir düşüncesi genellikle her zaman, verimlilik ve performans artışı sağlamasına karşılık, olumsuz etkiler de yaparak teknolojik işsizlik ve sınıflandırma sorunları yaratabilmektedir.**

- c) Dış ticaret; Ülkelerin fabrikalarındaki akıllı robotlar, ofisteki akıllı teknoloji ile veri ve bilgi, yeni iş modelleri için potansiyel yaratan “hammadde” haline dönüşmüş olup, bu dönüşüm üretim tesislerinde değil, üretim sistemlerinin akıllıca birbirine bağlanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum ülkeler açısından geçerli olup; tüm ülkelerdeki iletişimde bir işletmenin tüm sistemlerinin aynı zamanda, üretim değer akış zincirinde; tedarikçilerden başlayarak müşteriler kadar oluşan alt sistemlerindeki gibidir. Bunun yanı sıra işletmelerde tasarım ve mühendislik (ürün ve üretim sisteminde) ile hizmet değer zincirinde (ürün kullanımdayken) iletişim sürmektedir. Bu açıdan ülkelerin birbirlerini tanımaları aralarındaki mevcut iletişim sistemlerine bağlı olarak tüm üretim ve hizmet süreçlerinde veri ve bilgi, mamul ve hizmet ve tüm ekonomik değer alışverişini hızlandırmaktadır. Ayrıca buna bağlı olarak lojistik ve taşımacılık sektöründe oluşan gelişmeler ve aynı zamanda, ülkeler arası gerekli internet altyapısını oluşturmak için, bilhassa yazılım ve hizmetler alanında, bilgi teknolojisinde giderek daha fazla yeni iş yaratılması da dış ticareti etkilemektedir ve büyümesini sağlamaktadır. Büyüme mal ve hizmet akışları ile finansal kaynakların değişimi biçiminde ortaya çıkmakta ve ülkelerin gelirleri üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Öte yandan ulusal ekonomiler açısından tüm gerçek ve tüzel kişiler ulusal ya da uluslararası işletme olsun faaliyetleri açısından etkilenmiş olup; tümüyle olumlu etkilenmeden söz edilememektedir. Bunun nedeni Sanayi-Endüstri 4.0'ın henüz çok yeni olması, uygulama sahasının her gün gelişmesine ve bu hususta çeşitli bilimsel çalışmaların ortak iş birliği anlaşmalarının yapılmasına rağmen, işletmelerdeki iş yapılarının uygun olmayışıdır. Şöyle ki; planlama aşamasından uygulama aşamasına ve satın alma aşamasından satış aşamasına kadar yeniden düzenlenmiş olmakla birlikte, birçok şirket hala fayda ve potansiyel konusunda hem fikir görünmemektedir.

Sanayi-Endüstri 4.0'ın mikro düzeyde-işletmeler üzerinde yarattığı değişim ve gelişmeler şunlardır:

- *Yönetim açısından*; imaj yükseltilmesi, misyon ve vizyonun geliştirilerek süreklileştirilmesi, organizasyonun geliştirilmesi ve takım çalışmasının ön plana çıkarılması, çalışanların memnuniyetlerinin yükseltilmesi,
- *Finansal açıdan*; işletme varlığının ve ödeme gücünün korunarak büyümenin ve karın arttırılması, sermaye çekilmesi ve yeni yatırımların yapılması, ortak ve hissedarlara daha fazla kâr payı verilmesi,
- *Maliyet açısından*; tüm maliyetlerin kontrolü ve azaltımı ile, daha düşük maliyetli ancak daha kaliteli ve uygun fiyatlarla satılabilir mamul-ürün üretiminin gerçekleştirilmesi,
- *Üretim açısından*; üretimde insan makine iş birliğinin sağlanması ve kütle üretiminin arttırılması, bir diğer ifade ile; etkenlik ve üretkenliğin yükseltilmesi, optimal üretimin gerçekleştirilerek sürekliliğinin sağlanması,
- *Satış ve Pazarlama açısından*; üstün rekabet gücüne kavuşularak pazar payının arttırılması ya da pazara egemen olunması, müşteri istek ve gereksinimlerin hem kalite hem de fiyat olarak istenildiği gibi karşılanması ve satış sonrası hizmetlerin (servis, dağıtım, yedek parça ve değişimi hizmetleri) ve her tür faaliyetlerin geliştirilmesi,
- *Araştırma Geliştirme* faaliyetlerine daha fazla önem verilerek, BİT. (*Bilgi ve İletişim Teknolojileri*) den daha fazla yararlanmak, inovasyona daha fazla önem verilmesi gibi yararları vardır.

Birçok yeni fırsatları sunan; Dördüncü Sanayi-Endüstriyel Devrim'in temel unsuru *Akıllı Fabrikanın Gelecek Vizyonudur*. Çeşitli sistemler üretim, mühendislik, yönetim ve internet servislerinin sayısız süreçlerini bir araya getirir. Sensörler vasıtasıyla bilgi alışverişi yapılır ve bu eylemler tetiklenebilir. Sanayi-Endüstri 4.0 demografik değişim yönetimini desteklemektedir çünkü işin demografik yapısının hassaslaştırılması ve yükü hafifletilmesi mümkündür. Ayrıca, daha uzun bir çalışma ömrü olan yaşlı çalışanların verimliliği de korunabilir. Teknoloji yaratıcı işler personel tarafından yapılabilirken hem ağır hem de monoton işler yapılabilir. Çalışanların iş ve özel yaşamlarını kendi isteklerine göre uyarlamaları için rekabetçi bir çalışma gereklidir. Bir şirket, iş ve aile arasında sağlıklı bir denge sunarak çekiciliğini artırır. Bu açıklamalardan da

görülebileceği gibi çok sayıda fayda ve fırsatlara ek olarak, Endüstri 4.0 de profesyonel süreç için zorluklar görülmektedir. Günlük işler, büyük ölçüde çalışanlarını etkileyen temel değişikliklerle karşı karşıya olup;

“Tüm bu gelişmelerin sonucunda gelecekte işimiz hala devam edecek mi?” sorusu henüz yanıtlanamamış olup; en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insan araç değil amaçtır. Bununla birlikte işgücü, para ve zamandan tasarruf ve maliyetlerin azaltılması, mamul kalitesi ve verimliliğin yükseltilmesi, gelir artışlarının artırılması hem makro hem de mikro düzeyde gözlenebilir.

Bu yönleriyle değerlendirildiğinde; Sanayi-Endüstri 4.0 diğer sanayi devrimlerine göre kendi içinde birçok farklılık barındırmaktadır. Bu farklardan en önemlisi hız faktörüdür. Diğer sanayi devrimlerinde doğrusal olarak ilerleyen teknolojik gelişmeler dördüncü sanayi devrimi ile birlikte üstel bir hızla ilerlemektedir. 2000’li yıllardan itibaren tarihte daha önce hiç kaydedilmemiş hızda teknolojik gelişmeler yaşanmakta ve bu gelişmeler dijitalleşme temeli üzerinden ilerlemektedir.

Dördüncü sanayi devrimi, sanal ve fiziksel imalat sistemlerinin iş birliğini içermektedir. Diğer sanayi devrimleri göz önüne alındığında Endüstri 4.0’ın en önemli farkının çeşitli teknolojilerinin karşılıklı olarak etkileşime geçmesidir. Buna bağlı olarak da üretim şekilleri ve boyutları ciddi anlamda değişmekte ve karmaşık hale gelmektedir.

Dördüncü sanayi devrimi köklü paradigma değişimlerini de beraberinde getirmektedir. İnovasyon kültürünün yayılması ile birlikte hükümetler, özel sektör ve hatta toplumun tüm katmanları zorunlu olarak bu paradigma değişimine ayak uydurmaktadır.

Siber fiziksel sistemler ile üretim sürecinin otomatik olarak gerçekleştiği akıllı fabrikaların ortaya çıkarması, yapay zekâ teknolojisi ve makineler arası etkileşimin sağlanması, üretimi daha kolay hale getirmektedir. Bununla birlikte üretimde insan emeğine olan ihtiyaç da giderek azalmaktadır.

Üretimde insan emeğine olan ihtiyacın azalmasının hem ülke ekonomilerini hem de küresel ekonomiyi hangi boyutta etkileyeceği tartışma konusu olmaktadır. Çünkü dijitalleşme temelli üretimdeki otomasyonun, ülkelerdeki istihdam verilerini ciddi anlamda etkileyeceği öngörülmektedir. Ayrıca, küresel ekonomide ucuz işgücü sayesinde rekabet avantajı sağlayan başta Uzakdoğu ülkeleri olmak üzere, Türkiye gibi gelişmekte olan orta ölçekli ülkeler, işgücüne olan ihtiyacın azalmasıyla bu avantajını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim bu ülkelerin global ekonomide rekabet avantajlarını koruyabilecek farklı stratejiler geliştirmek zorunda oldukları açıktır.

Yaşanan gelişmelerle birlikte nitelsiz işgücüne olan ihtiyaç azalırken, nitelikli işgücüne olan ihtiyaç artacaktır. Bu bağlamda, Türkiye de sahip olduğu genç nüfus ile küresel anlamda Endüstri 4.0 gelişmelerini lehine çevirebilme potansiyeline sahiptir. Çünkü dördüncü sanayi devrimi, bilgi ve iletişim teknoloji temel alan bir zemin üzerine kurulmuştur. Genç nüfusun bu temeller üzerine eğitilmesi, ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün sağlanması anlamına gelmektedir.

Türkiye dördüncü sanayi devrimi ile birlikte teknolojik gelişmeleri, küresel ekonomide kendi lehine çevirebilmesi için ciddi bir eğitim politikası geliştirmelidir. Bu politikalar Endüstri 4.0'ın yapısına uygun bir şekilde belirlenmeli ve kararlılıkla sürdürülmelidir. Ayrıca, endüstri 4.0 ile daha da önemli hale gelen AR-GE faaliyetlerinin verimliliği için politikalar belirlenmelidir.

Endüstri 4.0 sürekli inovasyon sistemleri üzerine kuruludur. İnovasyonun yayılmasını kolaylaştırmak içinde kamu ve özel sektör iş birliği de oldukça önemlidir. Bu nedenle Türkiye de bu iş birliğini sağlayıcı adımlar atmalı ve özellikle milli politikalar oluşturularak Endüstri 4.0 altyapısı için yatırım yapılması ve okullardaki eğitim öğretim programlarının bu konuları içerecek biçimde güncellenmesi ve hemen uygulamaya geçirilmelidir.

Kaynakça

- Al, A. (2013). "Finansal Krizin İşletmelerde Muhasebe Krizi Üzerine Etkileri", Danışman: Sinan Aslan, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Alçın, S. (2016). "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0", *Journal of Life Economics*, 8, ss.19-30.
- Avşar, Ç.T. (2016). "Sanayi 4.0 Ne Kadar Hazırız", *Ekonomik Forum Dergisi*, 259.
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 Ekstra*, Ankara: Dorlion Yay.
- Bauernhansl, T., Hompel M.T. & Heuser B. V. (2014). "*Industrie 4.0 in Produktion, Automatisierung und Logistik*", SpringerVieweg Yay.
- BBC, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38219262> (E.T.:28.09.2017)
- Blum, C. (2016). "İndüstri 4.0: 7 Vorteile, Von Denen Wir Profitieren Werden", www.management-circle.de/blog/industrie-4-0/,
- Büyük, M.N & Öz A. (2017). "Nesnelerin İnterneti ve İşletmelerin Pazarlama Faaliyetlerine Etkileri" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 3, No 1, Ağ toplumunun yükselişi*, (çev.) Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Çavdar, T. & Öztürk, E. "Nesnelerin İnterneti için Yeni bir Mimari Tasarım" *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 39-48.
- Çeliktaş, M. S., Sonlu G., Özgel S. & Atalay, Y. (2015). "Endüstriyel Devrimin Son Sürümünde Mühendisliğin Yol Haritası", *TMMOB Makine Mühendisleri Odası Mühendis ve Makine Dergisi*, 56 (662) ss. 24-34.
- Duran, C. & Saraçoğlu, M. (2009). "Yeniliğin Yaratıcılıkla Olan İlişkisi ve Yeniliğin Geliştirme Süreci", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 57-71.
- Eğilmez, M. "Endüstri 4.0", <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/endustri-40.html>, (E.T.:25.09.2017).
- Ersoy, A.R. "Endüstri 4.0 Sürecinde Neredeyiz", <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-surecinde-neredeyiz/>, (E.T.:28.09.2017)
- Evans, D. (2011). "The Internet of Things How the Next Evolution of the Internet is Changing Everything", https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/ac79/docs/innov/IoT_IBSG_0411FINAL.pdf (E.T.:24.09.2017)
- Ghafory, I. (2017). "Siber Fiziksel Sistemler", <http://www.endustri40.com/siber-fiziksel-sistemler/>, (E.T.:15.09.2017).
- Gilhuber, A. (2017). "Mensch-Roboter-Kollaboration-Neue Perspektive der Industriellen Robotik", <https://www.maschinenmarkt.vogel.de/mensch-roboter-kollaboration-neue-perspektive-der-industriellen-robotik-a-641107/> (E.T.:20.12.2017)
- Goasduff, L. (2015). "What is Industrie 4.0 and What Should Cİos Do About It?", <https://www.gartner.com/newsroom/id/3054921>, (E.T.:26.12.2017)
- Gökrem, L. ve Bozuklu, M. (2016). "Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizdeki Mevcut Durum", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13, 47-68.
- Hermann, M., Pentek T. & Otto B. (2015). "Design Principles for Industrie4.0 Scenarios: A Literature Review", Technische Universität Dortmund Fakultät Maschinenbau Audi Stiftungslehrstuhl Supply Net Order Management www.snom.mb.tu-dortmund.de, S:1,
- İndüstri Wegweiser, "Von Industrie 1.0 bis 4.0 – Industrie im Wandel der Zeit", <http://industrie-wegweiser.de/von-industrie-1-0-bis-4-0-industrie-im-wandel-der-zeit/> (E.T.:26.12.2017)
- Joint Statement on Cooperation between the Federal Ministry for Economic Affairs and Energy of the Federal Republic of Germany and the Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan

- regarding the Internet of Things/Industrie 4.0, https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/J-L/joint-statement-on-cooperation-regarding-the-internet-of-things-industrie-4-0.pdf?__blob=publicationFile&v=7, (E.T.:11.01.2018)
- Kazdağlı, H. (2015) "Dördüncü Sanayi Devrimi'ne Giren İktisat Eğitimi", *Ekonomi-tek Volume*, 4, (3), 9-67.
- Kesayak, B. (2017). "Nesnelerin İnterneti ve Endüstriyel Uygulamaları", <http://www.endustri40.com/nesnelerin-interneti-ve-endustriyel-uygulamalari/> (E.T.:18.09.2017).
- Klemp E. & Pottebaum, J. "Handbuch Industrie 4.0: Produktion, Automatisierung und Logistik.-"Kapitel: Additive Fertigungsverfahren im Kontext von Industrie 4.0", Springer Berlin Heidelberg, 2016. s.1-2
- MIT Sloan Executive Education Innovation@workBlog (2014). "The ups and downs of dynamic pricing", <https://executive.mit.edu/blog/the-ups-and-downs-of-dynamic-pricing#.WcjinJbJbIU>, (E.T.:25.09.2017)
- Mobilität Der Zukunft, "Industrie 4.0 und ihre Auswirkungen auf die Transportwirtschaft und Logistik", <https://mobilitaetderzukunft.at/de/publikationen/guetermobilitaet/projektberichte/ind4log4.php>, (E.T.:08.01.2018)
- Özdoğan, O. (2017). Endüstri 4.0 Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları, İstanbul: Pusula Yay.
- Raveling, J. (2017). "Die Geschichte der Digitalisierung – Teil II", <https://www.wfb-bremen.de/de/page/stories/digitalisierung-industrie40/geschichte-der-digitalisierung-teil-zwei>, (E.T:06.12.2017)
- ROUSE, M. (2016). "Internet of Things(IoT)", <http://internetofthingsagenda.techtarget.com/definition/Internet-of-Things-IoT>, (E.T: 27.11.2017).
- Rudtsch, V. Gausemeier J., Gesing J., Mittag T. & Peter, S. (2014). "Pattern-based Business Model Development Cyber-Physical Production Systems", *Procedia CIRP*, S:25, ss.313-319.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*, (çev.) Zülfi Dicleli, İstanbul: Optimist Yay.
- Schulze, A. (2014). "Potenziale, Chancen und Möglichkeiten durch Industrie 4.0", <http://www.flyacts.com/blog/potenziale-chancen-und-moeglichkeiten-durch-industrie-4-0/>, (E.T:30.11.2017)
- Selek, A., "Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk", <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>, (E.T:26.12.2017)
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yay.
- Soh, P. Y. ve Unkefer, H. (2014). "Industrial Internet of Things Offers Significant Opportunity for Growth of Digital Services, Says Accenture Report", – <https://newsroom.accenture.com/industries/systems-integration-technology/industrial-internet-of-things-offers-significant-opportunity-for-growth-of-digital-services-says-accenture-report.htm>, (E.T.:23.09.2017)
- Tanilli, S. (2004). *Uygurluk Tarihi*, İstanbul: Adam Yay.
- The European Files (2017). "Industry 4.0, The new Industrial Revolution for Europe", <https://www.europeanfiles.eu/magazine/industry-4-new-industrial-revolution>, (E.T:30.11.2017)
- The World Bank (2017). <http://data.worldbank.org/>, (E.T: 28.09.2017)
- TÜİK (2017). <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (E.T.:28.09.2017) ve <https://biruni.tuik.gov.tr/gosterge/?locale=tr> (E.T.:11.01.2018)
- TÜSİAD ve BCG (2016). "Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0: Gelişmekte Olan Ülke Perspektifi", İstanbul: TÜSİAD.
- Ural, Ş. (1998). *Bilim Tarihi*, İstanbul: Kırkambar Yay.
- Weckbrodt, H. (2015). "Mittelstand Darf Industrie 4.0 Nicht Vergeigen", <http://oiger.de/2015/04/15/mittelstand-darf-industrie-4-0-nicht-vergeigen/82440>, (E.T:07.12.2017)
- Yazıcı, E. & Düzkaya, H. (2016). "Endüstri Devriminde Dördüncü Dalga ve Eğitim: Türkiye Dördüncü Dalga Endüstri Devrimine Hazır mı?", *Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7, 49-88.

Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi

Analysis of the Impact of Russia's Sovereign Democracy Model on Central Asian States

Fatma Aslı KELKİTLİ*

Öz

Rusya Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri müdahale ve ekonomik yaptırımlar gibi sert güç enstrümanlarına başvurmadan çekinmeyen bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Moskova Ağustos 2008'de Güney Osetya nedeniyle Gürcistan'a karşı bir savaş yürütmüştür. Şubat 2014'te yarımadanın Rusya ile birleşip birleşmeyeceğine karar verecek olan referandumdan kısa süre önce de stratejik noktaları ele geçirmek ve kritik altyapıyı kontrol etmek için Kırım'a askeri personelini göndermiştir. Rusya ayrıca zaman zaman Gürcistan ve Ukrayna birikmiş doğal gaz borçlarını ödemekte başarısız olunca kışın ortasında bu iki Batı yanlısı ülkeye doğal gaz tedarikini kesmiştir. Yine de Moskova 2000'lerin ortalarından itibaren yakın çevresindeki yumuşak güç tabanını kuvvetlendirmek ve genişletmek için ciddi ve sistematik adımlar atmaktadır. Bu çabalar Gürcistan'da, Ukrayna'da ve Kırgızistan'da meydana gelen ve Rusya'nın endişe ve hassasiyetlerine özel önem veren dost hükümetlerin ülkelerini Batı'ya daha fazla yaklaştırmayı amaçlayan yeni liderler ve kadrolar tarafından ikame edilmesiyle sonuçlanan renkli devrimlerin ardından hızlanmıştır. Bu makale Rusya'nın yumuşak güç politikasının Orta Asya boyutunu Joseph Nye'den ödünç aldığı yumuşak güç kavramıyla inceleyecektir. Nye, yumuşak gücü politik değerler, uluslararası kurumlar ve kültür gibi maddi olmayan kaynaklara dayanarak başkalarının tercihlerini etkileme ve şekillendirme kapasitesi olarak tanımlamaktadır. Bundan dolayı çalışma Rusya'nın politik değerlerinin özellikle devletin isteklerini bireylerinkinden üstün tutan, diğer devletlerle olan ilişkilerde bağımsızlık, egemenlik ve içişlerine karışmama prensiplerini vurgulayan ve birlik, beraberlik ve aile gibi geleneksel ve muhafazakâr değerlerin bireyselliğe, feminizme ve LGBT haklarına üstünlüğünün altını çizen egemen demokrasi modelinin Orta Asya siyasal elitleri tarafından ne ölçüde kabul edildiğinin analizi ile başlayacaktır. Makale daha sonra Rusya'nın egemen demokrasi modelinin temel ilkelerini Orta Asya'ya ihraç etmede ne kadar başarılı olduğunu tetkik etmek için bölgede önemli rol oynayan Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası kuruluşların bazı antlaşmaları, bildirimleri, kararları ve uygulamalarını inceleyerek ilerleyecektir. Çalışma, Rus dilinin, Rus yükseköğretim kurumlarının, Rus medyasının ve Rus kitle eğlence araçlarının bölgedeki yaygınlığının araştırılarak Rus yumuşak gücünün Orta Asya'daki kültürel veçhesinin değerlendirilmesiyle sona erecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Yumuşak Güç, Egemen Demokrasi, Orta Asya, Değerler, Kurumlar, Kültür

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kelkitlikongur@yahoo.com veya aslikelkitli@arel.edu.tr

Abstract

Russia appeared to be a country that did not eschew from resorting to hard power instruments such as military intervention and economic sanctions in the post-Cold War period. Moscow fought a battle against Georgia over South Ossetia in August 2008. It also sent its military personnel to Crimea to capture strategic points and to take control of the critical infrastructure in February 2014, shortly before the referendum which would decide whether the peninsula would merge with Russia. Russia also occasionally cut off natural gas supplies to Georgia and Ukraine in the middle of winter when these two pro-Western states failed to pay their accumulated natural gas debt. Yet, Moscow starting from the mid-2000s has been taking serious and systematic steps to strengthen and expand its soft power base in its immediate neighbourhood as well. These efforts speeded up in the wake of colour revolutions in Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan which resulted in the replacement of friendly governments that paid special attention to Russian concerns and sensitivities with new leaders and cadres that aimed to bring their countries closer to the West. This article will examine the Central Asian dimension of Russia's soft power policy by borrowing the soft power concept of Joseph Nye. Nye defines soft power as the capacity to have an impact on or shape the preferences of others by relying upon intangible assets such as political values, international institutions and culture. So, the study will start with the analysis of the extent of recognition of Russia's political values, especially its sovereign democracy model which prioritizes the demands of the state over those of individuals, lays emphasis on the principles of independence, sovereignty and non-interference in internal affairs in the intercourse with other states and underlines the primacy of traditional and conservative values such as unity, solidarity and family over individualism, feminism and LGBT rights by the Central Asian political elites. The article will then move on to explore the extent of Russia's success in exporting the main tenets of the sovereign democracy model to Central Asia by examining some of the agreements, declarations, decisions and practices of the international institutions such as the Commonwealth of Independent States, the Collective Security Treaty Organization and the Shanghai Cooperation Organization which play significant role in the region. The study will end with the assessment of the cultural aspect of the Russian soft power in Central Asia by investigating the prevalence of Russian language, Russian higher education institutions, Russian media and Russian mass entertainment in the region.

Keywords: Russia, Soft Power, Sovereign Democracy, Central Asia, Values, Institutions, Culture

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler literatüründe popüler kavramlardan biri haline gelen yumuşak güç aslında dolaşıma 1939 yılında ünlü klasik realist Edward Hallett Carr tarafından sokulmuştur. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* adlı eserinde gücü askeri güç, ekonomik güç ve fikirler üzerindeki güç olmak üzere birbirine bağlı üç kategoriye ayırmıştır (Carr, 1939, s. 139). Fikirler üzerindeki gücü devletlerin kitleleri belirli konularda ikna edebilmesi olarak tanımlayan Carr Nazi Almanyası ve Sovyet Rusya gibi totaliter devletlerin eğitim, radyo, sinema ve basın gibi araçları kullanarak ideolojilerini yabancı ülkelerin vatandaşlarının da benimsemesini sağladıklarını vurgulamıştır (Carr, 1939, s. 169-172, s. 175-176).

Carr'dan 35 sene sonra siyaset bilimci ve sosyolog Steven Lukes *Power: A Radical View* adlı eserinde gücün üçüncü yüzü veya ideolojik güç kavramını ortaya atmıştır. Buna göre A aktörü

B aktörünün istek, düşünce ve tercihlerini etkileyerek ve şekillendirerek B'nin daha önce istemediği bir eylemi gerçekleştirmesine neden oluyorsa B'nin üzerinde gücü vardır (Lukes, 1974, s. 23). Lukes'a göre devletler bilgi akışını kontrol ederek, kitle iletişim araçlarını etkileyerek ve sosyalleşme süreçlerine dahil olarak kitlelerin isteklerini manipüle ederek değiştirmekte ve bu sayede ideolojik güçlerini konsolide etmektedir.

Neo-liberal kurumsalcı okulun önde gelen temsilcilerinden biri olan Joseph Nye ise Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren kaleme aldığı makaleler ve 2004 yılında yayınladığı *Soft Power : The Means to Success in World Politics* adlı kitabıyla yumuşak güç kavramını detaylı bir şekilde teorize etmiş ve bugünkü popülaritesine ulaşmasını sağlamıştır. Nye'a göre yumuşak güç kültür, politik değerler ve uluslararası kurumlar gibi maddi olmayan kaynaklara dayanarak başkalarının tercihlerini etkileme ve şekillendirme kapasitesidir (Nye, 2004, s. 6). Nye, Carr ve Lukes'ta olduğu gibi ikna kabiliyetini yumuşak gücün önemli bir unsuru olarak kabul ederken cazibe faktörüne yaptığı vurgu ile onlardan ayrılır. İdeolojisi ve kültürü diğer toplumlara çekici gelen, politikaları uluslararası kamuoyu tarafından meşru olarak kabul edilen ve diğer devletlerin parçası olmak istedikleri uluslararası kurumlar inşa eden ülkelerin istekleri daha az direnişle karşılaşmakta bu devletlerin uluslararası arenada amaçlarını gerçekleştirmek için zorlama ve teşvik gibi daha masraflı sert güç enstrümanlarına başvurmalarına gerek kalmamaktadır (Nye, 1990, s. 182). Yumuşak güç devletlere kısa vadede somut kazanımlar getirme noktasında sert gücün gerisinde kalsa da yayılma etkisi ile kitlelere derin, kalıcı ve yaygın bir şekilde nüfuz etmekte ve ülkelerin uzun vadeli hedeflerine ulaşmalarında önemli rol oynamaktadır (Nye, 2004, s. 16).

Yumuşak güç kavramı Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri müdahale ve ticari yaptırım gibi sert güç unsurlarını yoğun bir şekilde kullanan Rusya'nın gündemine de Vladimir Putin'in Mayıs 2000'de devlet başkanı seçilmesiyle girmiş, 28 Haziran 2000'de ilan edilen Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti Rusya'nın dünyadaki olumlu algısını yükseltmeyi ve Rus dilini ve kültürünü yabancı ülkelerde popüler hale getirmeyi ana hedeflerinden biri olarak belirlemiştir (Federation of American Scientists, 2000). 9 Eylül 2000 tarihinde yayınlanan Bilgi Güvenliği Doktrini ile de Rusya devlete ait kitle iletişim araçlarını güçlendirmeyi, hem Rus hem de yabancı ülke vatandaşlarına hızlı ve güvenilir bilgi iletmek için bu kurumların imkânlarını artırmayı ve açık hükümet bilgi kaynaklarının oluşturulmasını hızlandırmayı bilgi alanındaki amaçları arasında göstermiştir (International Telecommunication Union, 2008).

Yumuşak güce sahip olmanın uluslararası sistemde etkili ve sözü dinlenen bir aktör olmaya katkısı Rus dış politika yapıcılar tarafından da kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 2007 yılında yaptığı bir konuşmada dünyanın küresel çıkarları ve sorumlulukları olan güçlü bir Rusya'ya ihtiyacı olduğunun altını çizmiş fakat güç kavramının geçmişten farklı olarak yumuşak güç bağlamında tanımlandığını belirtmiştir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2007). Lavrov'a göre yumuşak güç sahibi olmak hem başka ülkeleri kültürel-medeniyetsel, insani-bilimsel alanlarda ve dış politika konusunda etkileme yeteneğine sahip olmak, hem takım oyuncusu olarak hareket edebilmek hem de pozitif bir uluslararası gündem ortaya koyabilmektir. Beş yıl sonra yaptığı başka bir konuşmada da Lavrov, Rusya'nın yumuşak

güç potansiyelini geliştirme konusunda diğer devletlerin gerisinde kaldığını itiraf etmiş, yabancı ülke vatandaşlarının Rusça eğitim alma fırsatlarının genişletilmesinin ve dünya bilgi alanında Rusya kökenli iletişim organlarının sayısının arttırılmasının öneminden bahsetmiştir (Lavrov, 2012).

Rusya Devlet Başkanı Putin 9 Temmuz 2012 tarihinde Rus büyükelçileri ve uluslararası örgütlerdeki Rus daimi temsilcileri ile gerçekleştirdiği bir toplantıda yumuşak gücü bir ülkeye ilişkin pozitif algının onun sadece maddi başarılarına dayanarak değil fakat aynı zamanda manevi ve entelektüel mirasından da yararlanılarak oluşturulması olarak tanımlamıştır (President of Russia, 2012). Putin'e göre yurtdışındaki Rusya imajı çarpıtılmıştır. Ne ülkedeki gerçek durumu, ne de Rusya'nın küresel medeniyete, bilime ve kültüre yaptığı katkıları doğru olarak yansıtmaktadır. Bu konuda hatanın bir kısmının kendilerinde olduğunu belirten Putin'in bu konuşmasından yedi ay sonra 12 Şubat 2013'te yayınlanan yeni Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti'nde yumuşak gücün modern uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez bir unsuru haline geldiği ifade edilmiş ve Rusya'nın kültür, eğitim, bilim ve spor alanlarındaki yüksek seviyesine yaraşır bir pozitif imajının oluşturulabilmesi için yumuşak güç unsurlarından yararlanılacağı vurgulanmıştır (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2013). Üç sene sonra 30 Kasım 2016 tarihinde ilan edilen son Dış Politika Konsepti'nde de Rusya, Rus dilinin dünyadaki yerini güçlendirip geliştireceğini, yurtdışındaki Rus eğitim kurumları ağını genişleteceğini ve uluslararası meydan okumalar karşısında daha etkin bir dış politika yürütebilmek için sivil toplum kuruluşlarına daha fazla destek olacağını belirtmiştir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016a).

Bu makale Rusya'nın 2000'li yılların ortalarından itibaren Orta Asya'da uygulamaya koyduğu yumuşak güç politikasına Nye'dan ödünç alınan politik değerler, uluslararası kurumlar ve kültürel nüfuz eksenleri üzerinden ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Rusya tarafından içişlerinde dış tesirleri reddeden ve geleneksel ve muhafazakâr değerlerin yüceltildiği alternatif bir politik ideal olarak sunulan egemen demokrasi kavramının Orta Asya ülkelerinde ne kadar ilgi uyandırdığı irdelenecektir. Akabinde kuruluşlarında Rusya'nın önemli katkısı olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi kurumların Rusya'nın bölgede politik değerlerini yayma hedefini gerçekleştirmedeki etkileri saptanacaktır. Makalenin son kısmında ise Rus dili, eğitimi, medyası ve kitle eğlence araçlarının Rus kültürünün Orta Asya'daki devamlılığını sağlamada ne kadar başarılı olduğu incelenecektir.

Rusya'ya Özgü Bir Politik İdeal: Egemen Demokrasi

Nye, günümüz dünyasında politik değerleri baskın küresel normlara yakın olan ülkelerin yumuşak güce sahip olma noktasında diğerlerinden bir adım önde olduklarını iddia etmiştir. Nye'in bahsettiği küresel normlar bireysel hak ve özgürlüklere büyük önem veren liberal demokratik bir yönetim sistemini, özgürlük ve çeşitliliğe dayanan çoğulcu medya düzenini ve

hükümetlerden bağımsız otonom bir sivil toplumun varlığını içermektedir (Nye, 2002, s. 70). Rusya ise 2000'li yılların ortalarında geliştirdiği yeni bir politik modelle küresel olduğu iddia edilen bu normların genellenabilirliğini sorgulamaktadır. Rusya'yı bu sorgulamaya ve yeni arayışlara iten temel neden yakın çevresi içerisinde konumlandığı Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da halk hareketleri sonrasında Moskova'nın hassasiyetlerini dikkate alan iktidarların yerini Batı yanlısı hükümetlerin alması ve Rusya ile bu ülkelerin ilişkilerinin gerginleşmesidir. Moskova bu yeni durumla başa çıkabilmek için birey ve toplum yerine devleti merkeze alan, egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerini vurgulayan ve ülkenin geleneksel ve muhafazakâr özelliklerinin altını çizen egemen demokrasi kavramını ortaya atmıştır. Bu kavramın yaratıcısı olan Vladislav Surkov demokrasiyi uzun ve tedrici ilerleyen bir süreç olarak tanımlarken farklı medeniyetlerin kendine özgü deneyimlerinin de hesaba katılması gerektiğini belirtmiştir (Surkov, 2009, s. 90). Dönemin Savunma Bakanı Sergey Ivanov ise bir adım daha ileri giderek eğer Batı tipi demokrasi varsa, Doğu tipi demokrasinin de olması gerektiğini ifade etmiştir (Popescu, 2006, s. 1).

Egemen demokrasi anlayışı Rusya'da siyasi yapıya ve kurumlara içeriden ve dışarıdan gelen eleştirileri Rus devletinin bağımsızlığını ve egemenliğini zayıflatıcı unsurlar olarak algılamakta ve bu nedenle medya ve sivil toplum örgütleri üzerinde hukuki vasıtalar kullanarak önemli bir baskı ve kontrol mekanizması oluşturmaktadır. Rusya'da yazılı ve görsel medya büyük ölçüde hükümet yanlısı işadamlarının kontrolindedir. Bu nedenle hükümet baskı ve denetimin nispeten daha zayıf olduğu ve görece bağımsız haberciliğin gerçekleştirilebildiği sosyal medya üzerine odaklanmıştır. Aralık 2013'te Bilgi, Bilgi Teknolojileri ve Bilginin Korunmasına İlişkin Yasada bir düzenleme yapılarak Federal İletişim, Bilgi Teknolojileri ve Kitle İletişim Araçları Denetleme Kurumu (Roskomnadzor) 'nun mahkeme kararı olmadan sadece savcılığın talebiyle halkı izinsiz protesto gösterilerine veya aşırılık içeren faaliyetlere çağıran içeriğe sahip olduğu iddia edilen internet sitelerini erişime kapatmasına izin verilmiştir (Richter ve Richter, 2015, s. 16). Haziran 2016'da kabul edilen yeni bir yasayla da günlük bir milyondan fazla kullanıcının giriş yaptığı internet arama motorlarının sahiplerinin sitelerindeki içerikten sorumlu tutulmaları sağlanmıştır (Human Rights Watch, 2017a). Getirilen yeni düzenlemelerden sonra birçok muhalif haber sitesi aşırılık propagandası yaptıkları gerekçesiyle kapatılırken, sosyal medya da devletin sıkı takibi altına girmiştir (Suslov, 2017, s. 67).

Egemen demokrasi devletin denetimi ve kontrolü dışında faaliyet gösteren sosyal oluşumlara karşı mesafeli bir bakış açısına sahiptir. Rusya'da Putin'in ilk döneminde siyasi iktidara sahip oligarklara karşı yürütülen sindirme politikası sonrasında varlıklı işadamları siyasal alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerine mali kaynak sağlama noktasında oldukça gönülsüz davranmaya başlamışlardır. Bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin korunması, hukuk ihlalleriyle mücadele ve siyasal özgürlüklerin genişletilmesi konularında faaliyet gösteren kuruluşlar ya yabancı sivil toplum örgütleri ya da yabancı fonlardan yararlanan Rus sivil toplum kuruluşları olmaktadır. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki renkli devrimlerde bu tip örgütlerin oynadığı etkin rol Rusya'nın dikkatinden kaçmamış ve bu kuruluşların faaliyetlerini kısıtlamak için Ocak 2006'da yeni bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya göre Rusya'da faaliyet gösteren yabancı sivil toplum kuruluşlarından yeni tescil evrakı istenmiş ayrıca dışarıdan mali yardım alan bütün sivil toplum

kuruluşlarından detaylı mali tablolar sunmaları talep edilmiştir (Richter, 2009, s. 48). Aralık 2011'de başlayıp 2012 yılı boyunca Moskova, St. Petersburg ve birkaç büyük şehirde daha devam eden parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerini ve ülkedeki siyasal rejimi eleştiren protestolar ve yabancı sivil toplum örgütlerinin ve dışarıdan fonlanan Rus sivil toplum kuruluşlarının bu gösterilere verdikleri destek bu örgütlerin Rusya'daki faaliyetlerini daha da kısıtlayan yeni bir kanunun kabul edilmesine neden olmuştur (Kumar, 2015, s. 95). Kasım 2012'de kabul edilen bu kanuna göre yurtdışından mali yardım kabul eden ve Rusya'da siyasal faaliyet içerisinde bulunan her sivil toplum örgütü yabancı unsur olarak tanımlanacak ve bütün dokümanlarına bu durumu yansıtan bilgi ibareleri yerleştirecekti (Kumar, 2015, s. 93). Haziran 2015'te yürürlüğe giren yeni yasayla da Başsavcılık makamına Dışişleri Bakanlığı'nın onayıyla yabancı sivil toplum kuruluşlarını anayasal düzene, devletin güvenliğine ve savunma kapasitesine tehdit oluşturmaları durumunda istenmeyen organizasyon olarak ilan edip Rusya'daki faaliyetlerini sona erdirmeye yetkisi verilmiştir. İstenmeyen organizasyon ilan edilen bir kuruluştan mali yardım kabul eden Rus organizasyonlar da para cezasına hatta cezai kovuşturmaya maruz kalabileceklerdi (Levine, 2016, s. 29). Getirilen yeni düzenlemelerle Batı kökenli sivil toplum örgütlerinin Rusya'daki etkinliği büyük ölçüde gerilemiş 30 organizasyon da kapısına kilit vurmuştur (Human Rights Watch, 2017b).

Rusya'da iktidar Batılı örneklerinden ayrılarak sivil toplum kuruluşlarından devleti ve kurumlarını eleştirmek ve denetlemek fonksiyonlarını ifa etmelerinden ziyade devletin nüfuz edemediği alanlarda toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için devlet organlarıyla işbirliği yapmalarını beklemektedir. Esasında Rus devlet adamları devletten bağımsız bir sivil toplumun var olabilirliği konusunda da derin kuşklara sahiptir (Wilson, 2015, s. 1189). Bu bağlamda Putin sivil toplum kuruluşlarının çevrenin korunması, uyuşturucu bağımlılığıyla mücadele, engelli insanların rehabilitasyonuna katkı, evsiz çocuklara yardım ve yerel yönetimlerin uygulamalarının iyileştirilmesi gibi konularda devlet için iyi ve vazgeçilmez ortaklar olabileceğini vurgulamıştır (President of Russia, 2005). Ayrıca 2004 yılından itibaren devlet destekli sivil toplum örgütlerinin kurulmasına hız verilmiş, 2005 yılında da hem bu tür kuruluşlara fon aktarmak hem de idari mekanizmalarla ilişkilerini kolaylaştırmak amacıyla Kamu Odası (Obschestvennyi Palat) adında bir yapı oluşturulmuştur (Hemment, 2012, s. 243). Yabancı sivil toplum örgütlerinin Rusya'daki konum ve etkinlikleri gerilerken onlardan boşalan alanın hükümet destekli sivil toplum örgütleri tarafından doldurulması amaçlanmıştır.

Egemen demokrasi bireysellik, feminizm, LGBT hakları karşısında birlik ve beraberlik, aile ve ahlak gibi geleneksel ve muhafazakâr değerlerin yüceltildiği Batı'ya alternatif bir değerler sistemi tasavvur etmektedir. Putin Aralık 2013'te Federal Meclis'te yaptığı konuşmada cinsiyetsiz ve kısır olarak tanımladığı bir kültür karşısında Rusya'nın dünya çapında geleneksel değerleri korumayı amaçlayan muhafazakâr bir güç olduğunun altını çizmiştir (Sharafutdinova, 2014, s. 618). Bu çerçevede Rusya 2008 yılından beri geniş ailelere özel devlet nişanları ve ödüller vermektedir. Mayıs 2012'de kabul edilen bir kararname ile de ülkede doğum oranlarını arttırmak için uygun koşulların oluşması, anne ve çocukları korumak ve aileyi kurumsal olarak güçlendirmek devletin öncelikli sosyal görevlerinden biri haline gelmiştir (President of Russia, 2014). Rusya ayrıca

Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde kurulmuş olan Ailenin Dostları Grubu'nun da kurucu ve aktif üyelerinden biridir. Bu grup Eylül 2015'te kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi'nin içine geleneksel aileyi güçlendirici hedeflerin yerleştirilmesini sağlamıştır (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016b) Heteroseksüel aileye verilen öncelik ve önem beraberinde LGBT haklarında ve alternatif aile modellerinde gerilemeye yol açmıştır. Haziran 2013'te reşit olmayanlara geleneksel olmayan cinsel ilişkilerin propagandasının yapılmasını yasaklayan bir kanun çıkmış ve yabancı gay çiftlerin Rus çocukları evlat edinmeleri yasaklanmıştır (Hooper, 2016, s. 34-35).

Orta Asya cumhuriyetleri Rusya'ya benzer şekilde evrensel bir demokratikleşme modeline karşı çıkmış ve tedrici siyasi reform sürecini desteklemişlerdir. Buna göre her ülke birbirinden farklı tarihsel, ekonomik, kültürel ve sosyal deneyimlere sahipti ve siyasi gelişimi bu kendine özgü faktörlerden etkileniyordu. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov 2012 yılında Özbekistan'daki demokratikleşme sürecinin ülkenin kendine özgü niteliklerine dayanacağını vurgularken (Bogdanova, s. 7) Kazakistan Senato Başkanı Kasım Tokayev ülkesinin demokratik siyasi gelişiminde tarihsel, kültürel ve medeniyetsel faktörlerin azami önemde olduğunu belirtmiştir (Tokayev, 2007, s. 106). Ayrıca Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'da iktidar partileri programlarına birlik, egemenlik, içişlerine karışmama gibi prensipleri eklerken Tacikistan ve Kazakistan'daki iktidar partileri Demokratik Halk Partisi ve Nur Otan Rusya'da 2009 yılından beri resmi ideolojisini muhafazakârlık olarak belirlemiş olan iktidar partisi Birleşik Rusya ile işbirliği antlaşmaları imzalamışlardır (Roberts, 2015, s. 152).

Orta Asya ülkelerinde bağımsız yazılı ve görsel medyanın varlığından bahsetmek pek mümkün değildir. Rusya'nın ardından bu ülkelerin büyük çoğunluğunda devlet kontrolünün nispeten daha zayıf olduğu sosyal medya üzerinde de kısıtlamayı arttırıcı yeni kanunlar kabul edilmiştir. Kazakistan'da 2014 yılında İletişim Yasası'nda yapılan bir değişiklikle aşırılık içeren faaliyetler için çağrılar içeren veya bireylere, topluma ve devlete zararlı bilgi dağıtan internet sitelerinin savcılık kararıyla geçici olarak kapatılmalarına izin verilmiştir (OSCE, 2015a, s. 15). Akabinde 2015'te aynı kanunda yapılan yeni bir düzenlemeyle internet kullanıcılarının otoritelerin içeriğini onaylamadıkları sayfalara girmelerini engelleyecek bir güvenlik sertifikası yüklemeleri istenmiştir (Shapovalova, 2015). 2016 yılında Tacikistan'da yürürlüğe giren yeni bir yasayla bütün mobil operatörlerden ve internet servis sağlayıcılarından müşterilerine hükümetin kontrolündeki Tek İletişim Bağ'ını kullanarak hizmet vermeleri istenmiştir (Freedom House, 2017). Özbekistan'da ise 2016 yılında Ceza Yasası'nda yapılan bir değişiklikle kitle iletişim araçları veya telekomünikasyon ağlarını kullanarak kamu düzeni ve güvenliğine tehdit oluşturacak materyalleri üreten, depolayan, dağıtan ve sergileyenlerin beş ile sekiz yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir (Freedom House, 2016).

Orta Asya ülkelerinde hükümetler sivil toplum örgütlerini kendi iktidarlarına karşı tehdit olarak gördükleri için onlara tanıdıkları hareket alanı oldukça dardır. Rusya'da sivil toplum kuruluşlarının faaliyet serbestisini daraltan yasaların kabul edilmesinden sonra benzer düzenlemelerin Orta Asya cumhuriyetlerinde de uygulamaya konduğu gözlemlenmektedir. Tacikistan 2007 yılında

Rusya'da 2006'da kabul edilen kanuna benzer biçimde Kamu Yararına Dernekler Yasası'nı çıkarmış ve özellikle dışarıdan fonlanan sivil toplum örgütleri üzerindeki devlet denetimini arttırmıştır (Ziegler, 2016, s. 561). Bu yasada 2015 yılında yapılan bir değişiklik ile kamu yararına dernek olarak kaydedilen sivil toplum kuruluşlarının yurtdışından aldıkları mali yardımları Adalet Bakanlığı'na bildirmeleri zorunlu hale getirilmiştir (Hoare ve Weicherding, 2016, s. 26). Yabancı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine sınırlamalar getirilirken Rusya'dakine benzer şekilde devlet destekli sivil toplum örgütlerinin kuruluşu teşvik edilmiş, bu bağlamda Avangard ve Sozandagoni Vatan gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır (Fergana.Ru, 2016). Kazakistan'da 2015 yılında Sivil Toplum Örgütleri Hakkındaki Yasada değişiklik yapılarak sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, çalışanları ve gönüllüleri hakkında daha detaylı raporlama yapılması istenmiş ayrıca bu kuruluşlara aktarılan yerli ve yabancı fonların kontrolü hükümetin denetimi altındaki merkezi bir veritabanına devredilmiştir (Human Rights Watch, 2017c). Türkmenistan ise 2017 yılında Kamu Yararına Dernekler Kanunu'nda yaptığı düzenleme ile siyasi konularda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını engellemiş ayrıca yabancıların sivil toplum örgütü kurucusu ve üyesi olmalarını ve yurtdışından fonlanan organizasyonların da sivil toplum kuruluşlarının başışçısı olmasını yasaklamıştır (The International Center for Not-for-Profit Law, 2017).

Rusya'nın geleneksel ve muhafazakâr değerlere yaptığı vurgu ve geleneksel aileyi güçlendirmek için uygulamaya soktuğu politikalar Orta Asya'da oldukça ilgi görmektedir. Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Rusya'nın önderliğinde BM çatısı altında kurulmuş olan Ailenin Dostları Grubu'nun üyeleri arasındadır. Kazakistan'da genç insanlar arasında manevi ve ahlaki değerleri güçlendirmek ve ulusal kültürü ve aile geleneklerini yüceltmek için Aralık 2016'da ulusal bir portal oluşturulmuştur (President of the Republic of Kazakhstan, 2016). Kırgızistan'da ise aynı dönemde anayasada değişiklik yapılarak ailenin kadın ve erkeğin birlikteliği ile oluştuğu ifade edilmiştir (Amnesty International, 2017).

Bölgesel İşbirliği Örgütleri ve Rus Yumuşak Gücü: Kurumların İdeallere Katkısı

Nye, ülkelerin dış politika hedeflerinin hayata geçirilmesi noktasında uluslararası örgütlerin önemli rol oynayabileceğini belirtmiştir. Buna göre eğer bir devlet üyesi olduğu uluslararası kuruluşlardaki diğer katılımcı devletleri politik değerleri ile cezbeder ve onları ulusal çıkarlarının meşruluğu konusunda ikna ederse masraflı havuç ve sopa politikalarına yönelmesine gerek kalmaz (Nye, 2004, s. 10-11). Bu bağlamda Rusya kuruluşuna öncülük ettiği BDT ve KGAÖ ve gelişmesine büyük katkı sağladığı ŞİÖ gibi Orta Asya ülkelerini ya tam üye ya da ortak üye olarak içinde barındıran bölgesel işbirliği organizasyonlarını Orta Asya'daki yumuşak güç unsurlarını kuvvetlendirmek için aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Rusya, BDT, KGAÖ ve ŞİÖ'nün kurucu antlaşmalarında, bildirilerinde ve basın açıklamalarında egemen demokrasinin önemli unsurları olan bağımsızlık, egemenlik ve içişlerine karışmama ilkelerinin güçlü bir şekilde vurgulanmasını sağlamıştır (President of Russia, 2002; Shanghai

Cooperation Organization, 2005; The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016c). Bu dokümanlarda altı çizilen başka bir nokta da her ülkenin kendi tarihsel gelişimine, sosyo-kültürel geleneklerine ve siyasal ve sosyal sistemine uygun bir gelişme modelini benimsemeye hakkı olduğu ve uluslararası toplumun bu duruma saygı göstermesi gerektiği idi. Bu örgütler ayrıca siyasi istikrar ve demokratik süreçlerin gelişiminin birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtmiş ve üye devletlerin birbirlerine iç istikrarı sağlama konusunda destek vereceklerini ilan etmişlerdir (Shanghai Cooperation Organization, 2012).

Egemen demokrasinin temel prensiplerine sempatiyle bakan mevcut Orta Asya rejimlerinin renkli devrimler sonucu yıkılma ihtimalinin belirmesi Rusya'yı rahatsız etmiş, Savunma Bakanı Sergey Ivanov BDT ülkelerine devrim ihracına olumsuz tepki vereceklerini açıklamıştır (Ambrosio, 2008, s. 1333). Rusya, BDT bünyesindeki Seçim İzleme Organizasyonu ve Parlamentolararası Asamble ve ŞİÖ bünyesindeki Gözlemci Misyonu aracılığıyla rekabetçi, adil ve şeffaf seçimler düzenlemedikleri gerekçesiyle özellikle Batılı kurumlar tarafından yoğun bir şekilde eleştirilen Orta Asya hükümetlerine destek vermiştir.

BDT Parlamentolararası Asamblesi Tacikistan'da Kasım 2013'te gerçekleşen cumhurbaşkanlığı ve Mart 2015'te gerçekleşen parlamento seçimlerinin mevcut kanun ve uluslararası standartlara uygun açık ve şeffaf bir ortamda gerçekleştiğini ve Tacik halkının özgür iradesini yansıttığını ifade ederken (IPA, 2013; 2015), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) raporlarında iki seçimin de kısıtlı ve kontrollü bir politik ortamda gerçekleştiği halkın ifade, toplanma ve seçilme haklarına riayet edilmediği ve seçim günlerinde sahte oy kullanma, grup halinde oy kullanma veya başkasının yerine oy atma gibi usulsüzlüklerin yaygın bir şekilde yaşandığı kayda alınmıştır (OSCE, 2014, s. 1; 2015b, s. 1).

AGİT benzer şekilde Aralık 2016'da Özbekistan'da gerçekleşen erken cumhurbaşkanlığı seçimlerini gerçek rekabet ve siyasal çoğulculuktan uzak ve taraflı olarak nitelendirip seçim günü de sahte oy kullanma veya başkasının yerine oy atma gibi usulsüzlüklerin gerçekleştiğini raporlarken (OSCE, 2017a, s. 1) BDT Seçim İzleme Organizasyonu seçimin oldukça organize, açık ve demokratik bir şekilde gerçekleştiğini belirtip kamu otoritelerinin, yerel hükümet organlarının ve seçim komisyonlarının seçim sırasında vatandaşların ifade özgürlüğünün korunmasına büyük önem verdiklerini kaydetmiştir (Azizov, 2016).

ŞİÖ Gözlem Misyonu Şubat 2017'de Türkmenistan'da gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerinin açık, özgür, rekabetçi ve demokratik bir atmosferde gerçekleştiğini ve bütün adayların eşit koşullar altında seçim kampanyası yürüttüklerini ilan etmiştir (Shanghai Cooperation Organization, 2017). AGİT ise aynı seçimin görevdeki cumhurbaşkanının hedef ve başarılarına odaklanan ve ona belirgin bir üstünlük sağlayan oldukça kısıtlı ve kontrollü bir politik ortamda gerçekleştiğini iddia etmiştir (OSCE, 2017b, s. 1).

Rusya, BDT, KGAÖ ve ŞİÖ'nün terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılık içerdiğini iddia ettiği ve üye ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal güvenliğini zayıflatma amacı taşıdığını öne sürdüğü yayınların bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kitlelere ulaşmasını engelleme noktasında

aktif bir politika izlemesinde de oldukça etkili olmuştur. 16 Haziran 2009'da ŞİÖ ülkeleri bilgi teknolojileri alanında ortaya çıkan tehditlere cevap vermek ve ortak bir denetleme sistemi kurmak amacıyla işbirliği yapmalarını öngören ve siber suçlarla mücadele etmeyi ve tarafların önemli yapılarının enformasyonel güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir antlaşmayı imzalamışlardır (Shanghai Cooperation Organization, 2009).

Ekim 2011'de önce Çin, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan, daha sonra Ocak 2015'te yanlarına Kazakistan ve Kırgızistan'ı da alarak BM Genel Kurulu'na bilgi güvenliği konusunda uluslararası bir kurallar tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarıya göre devletler bilgi ve iletişim teknolojilerini ve ağlarını başka devletlerin içişlerine karışmak veya siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarlarını bozmak için kullanmayacaklar ve bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılık propagandası yapanlarla mücadele etmek için işbirliği yapacaklardı (UN General Assembly, 2015). Tasarı içerik kontrolü içerdiği ve Batılı devletlerin bu konuda yapılacak bir düzenlemeyi temel insan haklarına aykırı olarak değerlendirmelerinden dolayı kabul görmemiştir (CCDCOE, 2017).

BDT ve KGAÖ de ŞİÖ'ye benzer şekilde internet ve telekomünikasyon ağları üzerinde devlet kontrolünü arttıran ve üyelerin birbirleriyle bilgi alışverişini ve işbirliğini sağlayan antlaşma ve projeler ortaya koymuşlardır. Ağustos 2017'de BDT bünyesinde siber suçlarla mücadeleyi daha etkin ve verimli kılmayı hedefleyen bir antlaşma kabul edilmiştir ("Putin Approves Major", 2017). KGAÖ'nün Temmuz 2017'de Minsk'te gerçekleşen Dışişleri Bakanları Konseyi'nde ise bilgi teknolojileri suçlarını bertaraf etmek için alınması gereken önlemler tartışılmış, Kazakistan Dışişleri Bakanı Kairat Abdrakhmanov siber suçlarla mücadele etmek için bir siber kalkan sistemi kurulmasını önermiştir (Orazgaliyeva, 2017).

Egemen demokrasinin büyük önem verdiği geleneksel değerlerin korunması ve genç insanlar arasında aile kurmanın teşvik edilmesi de bir diğer Rus girişimi olarak BDT'nin gündemine girmiştir. 2017 yılı BDT bünyesinde Aile Yılı olarak ilan edilmiş, 10 Ekim 2017'de Soçi'de gerçekleşen zirvede BDT liderleri aile kurumunu ve geleneksel aile değerlerini destekleyen ve aileye gelecek nesillerin kültürel, manevi, ahlaki, medeni, sosyal ve entelektüel gelişiminde kilit önem atfeden bir bildiriye kabul etmişlerdir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017a).

Rus Kültürü ve Rus Yumuşak Gücü: Dil, Eğitim, Medya ve Kitle Eğlence Araçlarının Cezbetme Kapasitesi

Nye, başka toplumları etkileme ve cezbetme kapasitesinden dolayı kültürün yumuşak gücün önemli unsurlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Nye, kültürü yüksek ve popüler olarak ikiye ayırmış, elitlere hitap eden yüksek kültürün kapsamına edebiyat, sanat ve eğitimi alırken geniş kitlelerin ilgi alanına giren popüler kültürün ise daha çok kitle eğlencesine odaklandığını belirtmiştir (Nye, 2004, s. 11).

Rusya 2000'li yılların ortalarından itibaren yumuşak gücünün kültür boyutunu kuvvetlendirmek için kurumsal bazda çalışmalar yapmaktadır. İlk olarak Şubat 2005'te Devlet Başkanlığı Yönetim Ofisi'ne bağlı olarak yurtdışında Rus dili, eğitimi ve kültürünü tanıtmak için Yabancı Ülkeler ve BDT ile Bölgelerarası ve Kültürel İlişkiler Departmanı kurulmuştur (Jackson, 2010, s. 110). Hemen arkasından Mayıs 2006'da Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın da katılımıyla Hükümetlerarası Eğitsel, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Vakfı (IFESCO) oluşturulmuştur. IFESCO, eğitim, bilim, kültür, kitle iletişimi, arşivler, spor, turizm ve gençlik ile ilgili konularda üye devletler arasında işbirliğini geliştirmeyi ve kültürlerarası etkileşimi güçlendirmeyi hedeflemektedir (IFESCO, 2018). IFESCO'nun ardından Haziran 2007'de Dışişleri Bakanlığı ve Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın ortak çabasıyla Rus dilini yurtdışında tanıtmak ve gelişimine katkıda bulunmak amacıyla Rus Dünyası Vakfı (Russkiy Mir) kurulmuştur (Russkiy Mir Foundation, 2018). Son olarak Eylül 2008'de temel amacı Rusya'nın yurtdışında doğru bir imaja sahip olmasını sağlamak olan BDT İşleri, Yurtdışında Yaşayan Yurttaşlar ve Uluslararası İnsani İşbirliği Federal Ajansı (Rossotrudichestvo) Dışişleri Bakanlığı bünyesinde vücuda getirilmiştir (Rossotrudichestvo, 2018a).

Rusya, Orta Asya'da Rus kültürünün devamlılığını sağlamak için Rus dilinden, eğitim kurumlarından, medyasından ve kitle eğlence araçlarından yoğun bir şekilde yararlanmaktadır. 6 Haziran 2011 tarihinde o zamanki Devlet Başkanı Dmitry Medvedev tarafından imzalanan bir kararname ile 6 Haziran Rus Dil Günü ilan edilmiş (President of Russia, 2011), 20 Mayıs 2015 tarihinde kabul edilen ve 2016-2020 yıllarını kapsayan federal program ile de Rus dilinin yabancı ülkelerde öğretilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması için gerekli personel ve kaynağın sağlanması hükümetin öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir (The Russian Government, 2015). Rusça Kazakistan ve Kırgızistan'daki resmi dillerden biridir ve Orta Asya'da yaklaşık olarak 31.5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır (Rossotrudichestvo, 2018b). Bu rakama göre Orta Asya nüfusunun %44'ü Rus diline hâkimdir. Rusya bu oranın artması özellikle Orta Asya'daki genç neslin Rus dili, edebiyatı ve kültürüne aşina olması için IFESCO, Russkiy Mir ve Rossotrudichestvo aracılığıyla sistemli bir faaliyet yürütmektedir.

IFESCO, 2008 yılını Edebiyat ve Okuma Yılı ilan etmiş ve BDT ülkelerinin edebiyat klasiklerinden oluşan Rusça bir antoloji basmıştır (IFESCO, 2018). Russkiy Mir, Rus dili ve edebiyatı üzerine yapılan akademik çalışmalar için fon sağlamakta, Rus dilinin daha etkin ve hızlı şekilde öğretilmesi için modern eğitim teknikleri geliştirmekte ve yeni eğitim materyalleri ve programları hazırlamaktadır. (Russkiy Mir Foundation, 2018). Vakıf özellikle Orta Asya'da Rus dil kursları, yerel öğretmenler için konferanslar ve seminerler, önemli Rus şair ve yazarları için anma toplantıları, Rus dili ve edebiyatı ile ilgili yarışmalar organize etmekte ayrıca okuma merkezleri açmakta ve Rus Dil haftaları düzenlemektedir. Rossotrudichestvo da Astana, Bişkek, Duşanbe ve Taşkent'teki bilim ve kültür merkezleri aracılığıyla sistematik bir şekilde bölge halklarına Rusça öğretmekte, Rus dili öğretmenleri için eğitim seminerleri düzenlemekte, şiir geceleri tertip etmekte ve Rus roman ve şiirlerini tanıtmak için organizasyonlar hazırlamaktadır. Rossotrudichestvo ayrıca Orta Asya'daki eğitim kurumlarına Rus dili ile ilgili 7.600 ders kitabı,

yardımcı kaynak, kitap ve dergi göndermiştir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017b).

Rusya Orta Asya ülkelerine Rus dili öğretmenleri göndererek de Rusça'nın bölgede yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Mali durumu parlak olmayan Tacikistan'a yerel öğrencilere Rusça öğretmek için 2012 yılında 200 (Tursunzoda, 2012), 2016 yılında da 30 öğretmen gönderilmiş ("Moscow Expected to Send", 2016) ayrıca ülkeye 62.000 eğitim geci temin edilmiştir. (President of the Republic of Tajikistan, 2017).

Yükseköğretim Rusya'nın Orta Asya'da yumuşak gücünü yaydığı ve güçlendirdiği alanlardan bir diğeridir. Rusya'daki üniversitelerde 150.000 Orta Asya kökenli öğrenci eğitim görmekte bunların 46.000'i Rus devletinin bursuyla okumaktadır (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017b). Ayrıca önde gelen Rus üniversitelerinin Orta Asya ülkelerinde şubeleri bulunmaktadır. Örneğin Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'da, Plekhanov Rus Ekonomi Üniversitesi Kazakistan ve Özbekistan'da, MPEI Ulusal Araştırma Üniversitesi ve MISIS Ulusal Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Tacikistan'da, Gubkin Devlet Petrol ve Gaz Üniversitesi Özbekistan'da, Moskova Havacılık Enstitüsü, St. Petersburg İnsan ve Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Chelyabinsk Devlet Üniversitesi Kazakistan'da bağlı birimleri aracılığıyla faaliyet göstermektedir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016d). Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan'da Rusça eğitimin yapıldığı ve Rusya tarafından desteklenen Kırgız-Rus Slav Üniversitesi ve Rus-Tacik Slav Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumları da yer almaktadır. Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği üyelerinden Kazakistan ve Kırgızistan ve henüz Birlik üyesi olmasa da Avrasya Ekonomik Topluluğu üyesi olan Tacikistan'dan gelen öğrencilerin Rusya Federasyonu vatandaşı öğrencilerle ücretsiz üniversite başvurusu sırasında aynı prosedürlere tabi olmasını da sağlamıştır (Makinen, 2016, s. 187). Avrasya Kalkınma Bankası'nın Eurasian Monitor uluslararası araştırma şirketi ile beraber Nisan-Haziran 2017 tarihlerinde yedi eski Sovyet ülkesinde (Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Ukrayna) gerçekleştirdiği saha araştırmasında Orta Asya ülkelerinden Tacikistan (%36), Kırgızistan (%28) ve Kazakistan (%24) vatandaşlarının Rusya'da eğitim görmeye diğerlerine nazaran daha sıcak baktığı ortaya çıkmıştır (Eurasian Development Bank, 2017, s. 15). Fakat ABD, Almanya, İngiltere gibi ülkelere ait yükseköğretim kurumları da eğitim kaliteleri ve tanınırlıkları nedeniyle keza Çin üniversiteleri de coğrafi yakınlık ve sağladıkları burs imkânlarından dolayı Orta Asya ülkeleri vatandaşlarının ilgisini çekmektedir. Bu durum da bölgedeki nüfuz rekabetini arttırmaktadır.

IFESCCO ve Rossotrudichestvo da Rusya'nın Orta Asya'daki eğitim faaliyetlerine destek vermektedir. IFESCCO genç bilim insanları, yüksek lisans ve doktora öğrencileri ve lisans öğrencileri için modern araştırma teknikleri kursları düzenlemekte, genç tarihçileri uluslararası yaz okulu programlarında bir araya getirmekte ve farklı alanlardaki entelektüelleri yıllık forumlarda akademik tartışmalar gerçekleştirmeye davet etmektedir (IFESCCO, 2018). Rossotrudichestvo ise 2014 yılında Ortak Mezunlar Günü projesini hayata geçirmiştir. Proje kapsamında her sene Sovyet veya Rus üniversitelerinden mezun olmuş ve yaşadıkları ülkede

siyaset, bürokrasi, iş dünyası, akademik dünya veya sanat alanında önemli figürler haline gelmiş eski mezunlar bir araya getirilmekte bu kişilerin Rusya ile bağları kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır (Rossotrudichestvo, 2018c).

Medya, Orta Asya'da Rus yumuşak gücünün kuvvetli bir şekilde hissedildiği alanlardan biridir. Rusya, Orta Asya ülkelerine ya kendi iletişim araçları ile doğrudan nüfuz etmekte ya yazılı ve görsel basın organlarının Orta Asya muadillerini faaliyete geçirmekte ya da Orta Asya ülkelerindeki Rusça yayın yapan medya organları ile ilişkilerini güçlendirip ülkenin Orta Asya halkları nezdinde daha pozitif bir imaja sahip olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Kazakistan'da en fazla izlenen televizyon kanalı hisselerinin %20'si Rus *1. Kanal*'a ait olan *1. Kanal Avrasya*'dır (Laruelle, 2017). Ayrıca kablo ağlarından yayın yapan televizyon kanallarının yarısına yakını Rus kanalıdır. Rus radyo istasyonları *Radyo Retro* ve *Rus Radyosu* da ülkede geniş bir dinleyici kitlesine sahiptir. Özbekistan'da Rus *Rusya-1* ve *Rusya-24* kanalları kesintisiz haber ve tartışma programları yayınlamaktadır (Baumann, 2018, s. 54). Kırgızistan'da Rus televizyon kanalları karasal vericiler ve kablo ağları ile Kırgız izleyicilere ulaşmakta ayrıca ülkede Rus televizyon programlarının tekrarları yayınlanmaktadır. Tacikistan'da da Rus televizyonları kablo ağları ve uydu antenleri aracılığıyla izlenebilmektedir (Gorecki, 2014, s. 35, 45). *Regnum*, *RIA Novosti* gibi Rus haber siteleri ve yabancı dillerde yazılan makalelerin Rus diline çevirilerinin yer aldığı *inoSMI* web sitesi Orta Asya ülkelerinin gazetecilerinin sıklıkla başvurdukları kaynaklardır (Cwiek-Karpowicz, 2012, s. 7) Rus devlet haber ajansı Sputnik Orta Asya ülkelerinde hem Rusça hem de yerel dillerde hizmet vermektedir. *Komsomolskaya Pravda*, *Argumenty i Fakty*, *Moskovsky Komsomolets* gibi Rus gazeteleri de Orta Asya için ayrı baskılar yapmaktadır (Cwiek-Karpowicz, 2012, s. 7; Gorecki, 2014, s. 35). Rusya ayrıca Rossotrudichestvo'nun yerel şubesi aracılığıyla Kırgızistan'daki *Vecherniy Bişkek* ve *Dla Vas* gazeteleri ve *News-Asia* internet portalı ile içerik paylaşımı konusunda işbirliği yapmaktadır (Gorecki, 2014, s. 34).

Moskova, Orta Asya'da Rus kültürünün etkisini devam ettirmek için kitle eğlence araçlarından da yararlanmaktadır. Son yıllarda Rus devleti, II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet halkının kahramanlık, kardeşlik ve birliğine vurgu yapan *Beyaz Kaplan* (2012), *Stalingrad* (2013), *Berlin'e Giden Yol* (2015), *Sivastopol için Savaş* (2015) ve *Panfilov'un 28 Adamı* (2016) gibi birçok filme sponsor olmuştur (Rotaru, 2017, s. 39; "Russian Film About", 2016). Bu filmler Orta Asya ülkelerinde de gösterime girmiş ve kurguları, ekran kaliteleri ve profesyonel çekim teknikleri ile seyircileri etkilemiştir. Rus filmlerine ilaveten Rus dizileri ve televizyon şovları da Orta Asya'da yaygın bir şekilde izlenmektedir (Laruelle, 2017). İlaveten, Orta Asya halkları Dmitry Malikov, Kristina Orbakaite ve Valeriya gibi Rus popüler müzik şarkıcılarının ülkelerinde verdikleri konserlere büyük ilgi göstermekte bu durum da Rus kültürünün bölgede devam eden etkisini göstermektedir.

Sonuç

2003 yılında Gürcistan'da, 2004'te Ukrayna'da ve 2005'te Kırgızistan'da Rusya ile iyi geçinmeye çalışan iktidarların halk ayaklanmaları sonrası görevden ayrılmaları Rusya'nın o zamana kadar

görece ihmal ettiği dış politikasının yumuşak güç boyutu üzerinde daha ciddi ve kapsamlı bir şekilde kafa yormasına neden olmuştur. Moskova, yakın çevresinde gerilemekte olan gücünü ve etkisini tekrar kazanabilmek için devlet-merkezli, ülkeler arası ilişkilerde egemenlik ve içişlerine karışmama ilkelerini temel alan ve geleneksel ve muhafazakâr değerlere vurgu yapan egemen demokrasi kavramını ortaya atmıştır. Ayrıca bu yeni politik idealin eski Sovyet coğrafyasında kurulan ve üyesi olduğu bölgesel organizasyonlarda yer alan ülkeler tarafından benimsenmesi için yoğun mesai harcamıştır. Rusya, yumuşak gücünün kültürel unsurlarını pekiştirmek için de IFESCO, Russkiy Mir ve Rossotrudichestvo gibi yapılar kurmuş bu organizasyonların yardımıyla Rus dili, edebiyatı ve eğitiminin eski BDT ülkelerinde etkisini sürdürmesini hedeflemiştir.

Rusya'nın yumuşak güç politikasını uyguladığı bölgelerden biri Orta Asya'dır. Orta Asya cumhuriyetleri Batı tipi demokrasi modeline karşı konumlanan, ülkelerin tarihsel, ekonomik, kültürel ve sosyal farklılıklarından dolayı kademeli bir siyasi reform süreci izlemelerine cevaz veren, istikrar ve düzeni yücelten ve geleneksel değerlere saygı gösteren egemen demokrasi anlayışına olumlu yaklaşmışlardır. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleri ya tam üye ya da ortak üye olarak içlerinde yer aldıkları BDT, KGAÖ ve ŞİÖ gibi bölgesel işbirliği organizasyonlarında seçim izleme çalışmaları, bilgi güvenliği konusunda hazırlanan taslaklar ve aile kurumunu destekleyen bildirimler ile egemen demokrasinin temel ilkelerini desteklediklerini göstermişlerdir. Rus yumuşak gücünün kültürel boyutu da Orta Asya'da hala etkilidir. Rus dili, yükseköğretim kurumları, medyası ve kitle eğlence araçları Soğuk Savaş sonrası dönemde artan ABD ve Çin rekabetine rağmen bölge ülkelerinin halklarını hala cezbedebilmektedir.

Rusya'nın Orta Asya'da yumuşak gücünü koruması kültürel etkisinin sürmesi kadar egemen demokrasi anlayışının bölge ülkeleri tarafından benimsenmesinin devam etmesine bağlıdır. Mevcut otoriter rejimlerin yerini siyasette ve ekonomide liberalleşmeye açık ve Batı dünyası ile daha yakın işbirliği içine girmeye sıcak bakan iktidarların alması durumunda Rusya'nın yumuşak gücünde kayda değer bir gerilemenin yaşanması muhtemeldir. Rusya'nın bölgedeki yumuşak gücünün geleceği ile ilgili bir diğer önemli husus Orta Asya'daki genç nüfusa erişebilme ve bu genç insanları etkileyebilme kapasitesi olacaktır. Orta Asya ülkelerindeki yeni jenerasyon önceki kuşaklardan farklı olarak Rusya ile tarih, dil, eğitim birliğine sahip değildir. Bu yeni neslin egemen demokrasi ilkelerini benimseyip içselleştirmesini sağlamak ve yüksek kültür ve popüler kültür araçlarının yardımıyla Rusya ile mevcut manevi bağlarını kuvvetlendirmek Moskova'nın ileriki dönemde bölgedeki en zorlu uğraşı olacaktır.

Kaynaklar

- Ambrosio, T. (2008) "Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 60(8): 1321-1344.
- Amnesty International (2017). Kyrgyzstan 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/kyrgyzstan/report-kyrgyzstan/> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Azizov, D. (2016, December 5). CIS Mission: Uzbek Presidential Election Held at High Level. *Trend Azerbaijan*.
- Baumann, R. F. (2018) "A Central Asian Perspective on Russian Soft Power: The View from Tashkent", *Military Review*, 98(4): 48-63.
- Bogdanova, S. Effectiveness of Russian Soft Power towards the Members of the Commonwealth of Independent States. https://www.academia.edu/11564001/Effectiveness_of_Russian_soft_power_towards_the_members_of_the_Commonwealth_of_Independent_States (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Carr, E. H. (1939) *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan and Co.
- CCDCOE (2017). Shanghai Cooperation Organisation. <https://ccdcoe.org/sco.html> (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Cwiek-Karpowicz, J. (2012) "Limits to Russian Soft Power in the Post-Soviet Area", *DGAPanalyse*, (8): 1-11.
- Eurasian Development Bank (2017) *EDB Integration Barometer – 2017*, Saint Petersburg: Eurasian Development Bank Centre for Integration Studies.
- Federation of American Scientists (2000). The Foreign Policy Concept of the Russian Federation. <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Fergana.Ru (2016). Tajikistan's Imitation Civil Society. <http://enews.fergananews.com/articles/2970> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Freedom House (2016). Freedom on the Net 2016 Uzbekistan Country Profile. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2016/uzbekistan> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Freedom House (2017). Nations in Transit 2017 Tajikistan Country Profile. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/tajikistan> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Gorecki, W. (2014) "Ever Further from Moscow: Russia's Stance on Central Asia", *OSW Studies*, (48): 1-97.
- Hemment, J. (2012) "Nashi, Youth Voluntarism, and Potemkin NGOs: Making Sense of Civil Society in Post-Soviet Russia", *Slavic Review*, 71(2): 234-260.
- Hoare, J., M. Weicherding (2016) "Russia's Influence in Shrinking Civic Space in Central Asia", in A. Hug (ed.), *Sharing Worst Practice: How Countries and Institutions in the Former Soviet Union Help Create Legal Tools of Repression*, London: The Foreign Policy Centre, 25-27.
- Hooper, M. (2016) "Russia's 'Traditional Values' Leadership", in A. Hug (ed.), *Sharing Worst Practice: How Countries and Institutions in the Former Soviet Union Help Create Legal Tools of Repression*, London: The Foreign Policy Centre, 33-42.
- Human Rights Watch (2017a). Russia Events of 2016, World Report 2017. <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/russia> (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
- Human Rights Watch (2017b). Russia: Government vs. Rights Groups: The Battle Chronicle. <https://www.hrw.org/russia-government-against-rights-groups-battle-chronicle> (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
- Human Rights Watch (2017c). Kazakhstan Events of 2016, World Report 2017. <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/kazakhstan> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).

- IFESCCO (2018). About the Intergovernmental Foundation for Educational, Scientific and Cultural Cooperation (IFESCCO). <http://www.mfgs-sng.org/eng/> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- International Telecommunication Union (2008). Information Security Doctrine of the Russian Federation. https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/Russia_2000.pdf (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- IPA (2013). IPA CIS Observers: Elections in Tajikistan Were Transparent. http://iacis.ru/eng/pressroom/news/mezhdunarodnyy_institut_monitoringa_razvitiya_demokratii/ipa_cis_observers_elections_in_tajikistan_were_transparent/ (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- IPA (2015). IPA CIS Observers Say Elections in Tajikistan Comply with the Law. http://iacis.ru/eng/pressroom/news/mezhdunarodnyy_institut_monitoringa_razvitiya_demokratii/ipa_cis_observers_say_elections_in_tajikistan_comply_with_the_law/ (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Jackson, N. J. (2010) “The Role of External Factors in Advancing Non-liberal Democratic Forms of Political Rule: A Case Study of Russia’s Influence on Central Asian Regimes”, *Contemporary Politics*, 16(1): 101-118.
- Kumar, V. (2015) “Russia’s ‘Foreign Agent’ Law: A Response to American Democratic Promotion Policy”, *Comparative Politics*, 1(18): 90-100.
- Laruelle, M. (2017, August 14). Russia’s Eurasianist Soft Power in Central Asia. *Eurasian Studies*.
- Lavrov, S. (2012). Russia in the 21st-Century World of Power. <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russia-in-the-21st-Century-World-of-Power-15809> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Levine, K. (2016) “Legislating Against Foreign Funding of Human Rights-A Tool of Repression in the Former Soviet Union”, in A. Hug (ed.), *Sharing Worst Practice: How Countries and Institutions in the Former Soviet Union Help Create Legal Tools of Repression*, London: The Foreign Policy Centre, 28-32.
- Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View*, London: Macmillan Education.
- Makinen, S. (2016) “In Search of the Status of an Educational Great Power? Analysis of Russia’s Educational Diplomacy Discourse”, *Problems of Post-Communism*, 63(3): 183-196.
- Moscow Expected to Send 30 Russian Language Teachers to Tajikistan Soon. (2016, November 25). *Asia-Plus*.
- Nye, J. S. (1990) “The Changing Nature of World Power”, *Political Science Quarterly*, 105(2): 177-192.
- Nye, J. S. (2002) “The Information Revolution and American Soft Power”, *Asia-Pacific Review*, 9(1): 60-76.
- Nye, J. S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Orazgaliyeva, M. (2017, July 18). CSTO Foreign Ministers Adopt Measures to Curb IT Crime during Minsk Meeting. *The Astana Times*.
- OSCE (2014). *Republic of Tajikistan Presidential Election, 6 November 2013: OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Warsaw: OSCE.
- OSCE (2015a). *Republic of Kazakhstan Early Presidential Election, 26 April 2015: OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Warsaw: OSCE.
- OSCE (2015b). *Republic of Tajikistan Parliamentary Elections, 1 March 2015: Election Observation Mission Final Report*. Warsaw: OSCE.
- OSCE (2017a). *Republic of Uzbekistan Early Presidential Election, 4 December 2016: OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Warsaw: OSCE.
- OSCE (2017b). *Turkmenistan Presidential Election, 12 February 2017: OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report*. Warsaw: OSCE.
- Popescu, N. (2006), “Russia’s Soft Power Ambitions”, *CEPS Policy Brief*, (115): 1-3.

- President of Russia (2002). Charter of the Collective Security Treaty Organization. <http://en.kremlin.ru/supplement/3506> (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- President of Russia (2005). Introductory Remarks at a Meeting of the Council for Facilitating the Development of Civil Society Institutions and Human Rights. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/23097>. (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
- President of Russia (2011). Visit to the Alexander Pushkin State Russian Language Institute. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/11484> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- President of Russia (2012). Meeting with Russian Ambassadors and Permanent Representatives in International Organisations. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/page/330> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- President of Russia (2014). State Council Presidium Meeting on Family, Motherhood and Childhood Policy. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20265> (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
- President of the Republic of Kazakhstan (2016). Meeting of the National Commission for Women Affairs, Family and Demographic Policy under the President of Kazakhstan Chaired by Kazakhstan's Secretary of State Gulshara Abdykalikova. http://www.akorda.kz/en/special/events/astana_kazakhstan/astana_other_events/meeting-of-the-national-commission-for-women-affairs-family-and-demographic-policy-under-the-president-of-kazakhstan-chaired-by-kazakhstans (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- President of the Republic of Tajikistan (2017). Meeting with President of Russian Federation Vladimir Putin. <http://president.tj/en/node/16378> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Putin Approves Major International Agreement Targeting Cyber-Crime. (2017, August 28). *Russia Today*.
- Richter, A., A. Richter (2015) *Regulation of Online Content in the Russian Federation*, Strasbourg: European Audiovisual Observatory.
- Richter, J. (2009) "Putin and the Public Chamber", *Post-Soviet Affairs*, 25(1): 39-65.
- Roberts, S. P. (2015) "Converging Party Systems in Russia and Central Asia: A Case of Authoritarian Norm Diffusion?", *Communist and Post-Communist Studies*, 48: 147-157.
- Rossotrudichestvo (2018a). About Rossotrudichestvo. <http://rs-gov.ru/en/about> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Rossotrudichestvo (2018b). Consolidation of the Russian Language. <http://rs-gov.ru/en/activities/9> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Rossotrudichestvo (2018c). Joint Alumni Day. <http://rs-gov.ru/en/activities/10/projects/21> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Rotaru, V. (2017) "Forced Attraction ? How Russia Is Instrumentalizing Its Soft Power Sources in the Near Abroad", *Problems of Post-Communism*, 65(1): 37-48.
- Russian Film About Disputed Wartime Action Wins Putin's Support. (2016, October 11). *The Guardian*.
- Russkiy Mir Foundation (2018). About Russkiy Mir Foundation. <https://ruskiymir.ru/en/fund/index.php> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Shanghai Cooperation Organization (2005). Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, Astana, July 5, 2005. [file:///C:/Users/Asl%C4%B1/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Asl%C4%B1/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20(2).pdf) (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Shanghai Cooperation Organization (2009). Agreement on Cooperation in Ensuring International Information Security between the Member States of the Shanghai Cooperation, June 16, 2009. <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=28340> (Erişim Tarihi: 21.01.2018).

- Shanghai Cooperation Organization (2012). Declaration by the Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization on Building a Region of Lasting Peace and Common Prosperity, Beijing, June 7, 2012. file:///C:/Users/Asl%C4%B1/Downloads/Beijing_Declaration_By_the_Heads_of_Member_States_of_the_SCO_on_Building_a_Region_of_Lastning_Peace_and_Common_Prosperty.pdf (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Shanghai Cooperation Organization (2017). Statement by the SCO Observer Mission on Monitoring Preparations for and the Election of the President of Turkmenistan on 12 February 2017. <http://eng.sectesco.org/news/20170213/216066.html> (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Shapovalova, N. (2015). Security Certificate of the Republic of Kazakhstan: The State Will Be Able to Control the Encrypted Internet Traffic of Users. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1c0087b4-026e-45f8-aba1-8592a0516468> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- Sharafutdinova, G. (2014) “The Pussy Riot Affair and Putin’s Démarche from Sovereign Democracy to Sovereign Morality”, *Nationalities Papers*, 42(4): 615-621.
- Surkov, V. (2009) “Commentaries on the Discussion of ‘Paragraphs pro Sovereign Democracy’”, *Russian Studies in Philosophy*, 47(4): 85-96.
- Suslov, M. (2017) “Framing and Foreign Policy: Russian Media Control and Human Rights” in D. Lettinga and L. Von Troost (Eds.), *Shifting Power and Human Rights Diplomacy-Russia*, Amsterdam: Amnesty International, 65-74.
- The International Center for Not-for-Profit Law (2017). Civic Freedom Monitor: Turkmenistan. <http://www.icnl.org/research/monitor/turkmenistan.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2018).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2007). Summary of a Speech by Russian Minister of Foreign Affairs Sergei Lavrov at the Sources and Traditions of Russian Diplomacy Conference, Moscow, March 24, 2007. http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/378092 (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2013). Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/122186 (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016a). Foreign Policy Concept of the Russian Federation. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248 (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016b). Speech by Russian Foreign Ministry Commissioner for Human Rights, Democracy and Rule of Law Konstantin Dolgov at a Meeting of the Presidential Coordinating Council for Implementing the 2012-2017 National Action Strategy for Children on the Subject, Children as Actors in Implementing the National Strategy. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2298157 (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016c). Russia’s Role in Mobilizing Efforts to Respond to the Challenge of International Terrorism and Extremism and in Countering New Challenges and Threats. http://www.mid.ru/en/diverse/-/asset_publisher/zwI2FuDbhJx9/content/novye-vyzovy-i-ugrozy?-101_INSTANCE_zwI2FuDbhJx9_redirect=http%3A%2F%2Fwww.mid.ru%2Fen%2Fdiverse%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_zwI2FuDbhJx9%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_pos%3D2%26p_p_col_count%3D5 (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2016d). Article by State Secretary and Deputy Minister of Foreign Affairs of Russia Grigory Karasin ‘Returning to the Idea of Soft Power’

- Published in Rossiyskaya Gazeta on June 14, 2016. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2318454 (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017a). Press Release on a Meeting of the CIS Council of Foreign Ministers. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2894832 (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017b). Foreign Minister Sergey Lavrov's Interview with the Mezhdunarodnaya Zhizn Magazine Published on March 15, 2017. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2680435 (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- The Russian Government (2015). The Russian Language Federal Targeted Programme for 2016–2020. <http://government.ru/en/docs/18169/> (Erişim Tarihi: 28.01.2018).
- Tokaev, K. (2007) "Kazakhstan in the Contemporary World", *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations*, 53(1): 101-106.
- Tursunzoda, M. (2012, October 2). Week of Russian Language and Literature Held in Three Tajik Cities. *Asia-Plus*.
- UN General Assembly (2015). Letter Dated 9 January 2015 from the Permanent Representatives of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Tajikistan and Uzbekistan to the United Nations Addressed to the Secretary-General. <https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/UN-150113-CodeOfConduct.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2018).
- Wilson, J. L. (2015) "Soft Power: A Comparison of Discourse and Practice in Russia and China", *Europe-Asia Studies*, 67 (8): 1171-1202.
- Ziegler, C. E. (2016) "Great Powers, Civil Society and Authoritarian Diffusion in Central Asia", *Central Asian Survey*, 35(4): 549-569.

Hayatı ve Eserleriyle “Komple Bir Entelektüel” Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Hikmet Kıvılcımlı as a “Complete Intellectual” with his Life and Works

Canan ÖZCAN*

Öz

Hikmet Kıvılcımlı genel olarak Türkiye siyasi hareketi içerisinde, özel olarak ise Türkiye sosyalist hareketi içerisinde adını sayabileceğimiz en önemli entelektüellerden biridir. Son derece üretken ve Türkiye sosyalist düşünce tarihi içerisinde farklı bir düşünür olan Kıvılcımlı ile ilgili şimdiye kadar yapılmış olan akademik-bilimsel çalışmaların sayısı ise maalesef oldukça azdır. Bu çalışma bir parça da olsa bu eksikliği giderme amacı taşımaktadır. Kıvılcımlı’yı bir entelektüel olarak ele alan bu çalışmada öncelikle, entelektüel kavramıyla ne kastedildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken özellikle de aydın ve entelektüel kavramlarının arasındaki fark üzerinde durulmuştur. Böylece Kıvılcımlı’nın hangi bakımlardan bir entelektüel olarak konumlandırılabilirliği tespit edilebilmiştir. Kıvılcımlı, Marksizm’e katkı yapma iddiasında bulunmuş bir sosyalisttir ve bunu yapmak için de yerli ve yabancı pek çok kaynağı okumuş; diğer sosyalistlerle polemikler yapmaya çalışmış ve eserler kaleme almıştır. O, iyi bir komünistin din gibi halkın büyük bir çoğunluğu için önem arz eden bir konuyu görmezden gelmeyecek kadar kibirsiz; Marksizm’e katkı yapabileceğine inanan kadar da kendine güvenli olması gerektiğini düşünmüştür. Kıvılcımlı çok üretken bir teorisyendir fakat onun kimlerden etkilendiği bugüne kadar yeterince üzerinde durulmuş bir konu değildir. Dolayısıyla makalenin bir sonraki bölümünde Kıvılcımlı’nın düşünsel gelişiminde etkili olduğu düşünülen koşullara ve kişilere yer verilmiştir. Kıvılcımlı’nın yabancı kaynakları hakkında daha geniş bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada ise, yine bir eksiklik olarak görüldüğü için, özellikle onun Türkiye siyasi düşünce hayatında kimlerden etkilenmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Kıvılcımlı’nın tarih tezi ve din üzerine yazıları, teorik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle makalede, bu iki konu üzerine çalışmış ve Kıvılcımlı ile benzer yaklaşıma sahip olduğu görülen kişilerin düşüncelerine yer vermeye çalışılmış ve benzerlikler ortaya koyulmuştur. Çalışmanın devamında, önemli dönüm noktaları dikkate alınarak Kıvılcımlı’nın hayatı incelenmiş ve eserlerini hangi şartlar altında ürettiği anlaşılmasına çalışılmıştır. Muhacir bir ailenin çocuğu olan, Askeri Tıbbiye’de okuyan ve psikiyatrist olan Kıvılcımlı’nın sınıfsal kökeninin, yaşayışında ve düşüncelerinde nasıl bir etkisi olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Böylece Kıvılcımlı’nın Türkiye sosyalist hareketinde entelektüel olarak adlandırılabilir kişilerden hangi yönlerden farklılaştığı da görülebilmektedir. Hayatının büyük bir bölümünü hapisshane geçiren Kıvılcımlı’nın pratik siyasi faaliyetlerini nasıl sürdürdüğü ve eserlerini hangi şartlar altında yazdığı da bu bölümde incelenmiştir. Çalışmada Kıvılcımlı’nın eserleri

* Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cananozcan@arel.edu.tr

ve ikincil kaynakların yanı sıra Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde (USTE) bulunan Kıvılcımlı arşivinden edinilen belgelerden de faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hikmet Kıvılcımlı, Entelektüel, Aydın, Tarih Tezi, Vatan Partisi

Abstract

Hikmet Kıvılcımlı is one of the most important intellectuals in the political movement of Turkey in general and particularly in the socialist movement. Up to now, the number of academic-scientific studies that have been conducted on Kıvılcımlı, who is a highly productive and unique thinker, are inadequate. This study aimed at overcoming this inadequacy. In this study, which deals with Kıvılcımlı as an intellectual, we tried to explain what we mean by using intellectual as a concept. Thus, it was possible to determine under which conditions Kıvılcımlı could be positioned as an intellectual. Kıvılcımlı is a socialist who is supposed to contribute to Marxism and has studied many sources, both local and international. He also tried to make polemics with other socialists to be able to contribute to the development of Marxism. He thought that a good communist should not ignore matters which are important for society like religion, and should believe that they can contribute to Marxism. Kıvılcımlı is a productive theoretician, but it is not a topic that has been adequately addressed to date. Therefore, in the next section of the article, the conditions, and people thought to be effective in the intellectual development of Kıvılcımlı were discussed. Kıvılcımlı's writings on history and religion formed the basis of his theoretical work. For this reason, on these two issues were examined and attempted to include the thoughts of those who seemed to have a similar approach to Kıvılcımlı, and similarities were presented. In the next section, considering the important turning points, Kıvılcımlı's life was examined and tried to understand under what conditions he produced his works. In this article, the original writings of Kıvılcımlı were used and the secondary sources as well as the documents obtained from the Kıvılcımlı's archive in the International Social History Institute (IISH) in the Netherlands were examined.

Keywords: Hikmet Kıvılcımlı, Intellectual, Thesis of History, Vatan Party

Giriş

Türkiye sosyalist hareketi içerisinde teorisyen olarak adlandırılabilir kişi sayısı pek fazla değildir; daha kapsamlı düşünce olursak entelektüel olarak adlandırılabilir kişi sayısının daha da az olduğunu söyleyebiliriz. Dr. Hikmet Kıvılcımlı ise, Türkiye sosyalist hareketini açacak şekilde, Türkiye siyasi düşünce tarihinin en orijinal entelektüellerinden biri olarak gösterilebilir. Kıvılcımlı hem teorik anlamda yazdıklarıyla hem de pratik siyasi faaliyetleriyle “komple bir entelektüel”¹ olarak adlandırılmayı hak etmektedir. O, edebiyat eleştirileri yapabilecek kadar edebiyata meraklı; kendi kitap kapaklarını resimleyebilecek kabiliyette resim yapabilen ve aynı zamanda heykel ile de uğraşan tam anlamıyla bir entelektüeldir. Ayrıca Kıvılcımlı'nın yayımlanmamış çok sayıda romanı ve şiiri de bulunmaktadır (Kıvılcımlı Papers, IISH Arşivi, Klasör No: 113-132).

1 Bu ifade, 1950'lerde Kıvılcımlı ile aynı hapisanede kalan TKP'lilerden Esat Balım'a aittir. Balım, 1989 yılında yaptığı bir söyleşide, tanıdığı ilk sosyalist lider olarak kabul ettiği Kıvılcımlı'nın uzman bir hekim olmanın yanı sıra Türk edebiyatını mükemmel bilen ve dünya edebiyatını yakından takip eden, bir maddecisi olmasına rağmen Kuran'ı ezberleyen, aynı zamanda alçakgönüllü ve coşkulu, “komple bir entelektüel” olduğunu ifade etmiştir. (Ağcabay, 2015, 207).

Kıvılcımlı kendine has birçok niteliği bakımından çağdaşı olan diğer entelektüellerden ayrılmaktadır. O, sosyalist hareket içerisinde teorik alanda büyük bir boşluğu doldururken pratik faaliyetlerde bulunmaktan da hayatı boyunca vazgeçmemiştir. Öyle ki hem arkasında binlerce sayfa eser bırakan Kıvılcımlı hem de siyasi faaliyetleri nedeniyle hayatının toplamda 22 yılını hapisanede geçirmiştir. Diğer taraftan, hapisanede geçirdiği zamanı boşa geçmiş bir zaman olarak görmediğini; en çok okuyup yazdığı dönemlerinin de hapisanede geçirdiği günler olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir.

Kıvılcımlı Marksizm'i hiçbir zaman dogmatik bir görüş olarak ele almamış, aksine Marksizm'e katkı yapmanın ve onu geliştirmenin bütün sosyalistlerin görevi olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu konuda tam bir ezberci olduğunu düşündüğü Türkiyeli sosyalistleri ise her fırsatta eleştirmiştir. Psikiyatrist olan Kıvılcımlı diğer pek çok aydının/entelektüelin aksine hayatı boyunca ne bir devlet görevinde bulunmuş ne üniversitede çalışmış ne de zengin bir aileden gelmiştir. Yani o, Behice Boran ya da Doğan Avcıoğlu gibi bir üniversitede ya da devlet kurumu çatısı altında çalışmadığı gibi Nazım Hikmet ya da Mehmet Ali Aybar gibi varlıklı bir aileden de gelmemektedir. Dolayısıyla onun sınıfsal kökeni bakımından da Cumhuriyet dönemindeki pek çok entelektüelden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, Kıvılcımlı'nın aynı partide örgütlü olduğu sosyalistlere hayatı boyunca yönelttiği eleştirilerde de etkili olmuştur. Muhacir bir aileden gelen Kıvılcımlı, zor şartlar altında okumuş, psikiyatrist olmuş ve yapabildiği zamanlarda kendi mesleğiyle, diğer zamanlarda yayıncılık gibi faaliyetlerle geçimini sağlamıştır. Bütün bu şartlar altında, her zaman Marksizm'e katkı yapma iddiasında olan Kıvılcımlı, bu cesareti ve iddiasıyla da pek çok sosyalistten ayrı bir yerde konumlandırılabilir.

Kıvılcımlı'yı bir entelektüel olarak ele alacağımız bu çalışmada, öncelikle, entelektüel kavramıyla ne kast ettiğimizi açıklayacağız. Böylece aydın kavramı yerine entelektüel kavramını seçmemizin nedenlerini ortaya koyacağız. Ardından Kıvılcımlı'nın bir entelektüel olarak gelişmesinde etkili olan koşulları ele alacağız. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Kıvılcımlı'nın kimlerden etkilendiği üzerinde fazla durulmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar yabancı kaynakları biraz daha bilinse de Türkiye siyasi düşünce tarihinde kimlerden etkilenmiş olabileceği ile ilgili çok fazla çalışma yoktur. Çalışmanın devamında Kıvılcımlı'nın hayatını, onun için dönüm noktaları sayılabilecek olayları göz önüne alarak inceleyeceğiz.

Bir Entelektüel Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Onun Düşünsel Gelişimi

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı entelektüel olarak ele aldığımız bu çalışmada öncelikle bu kavramı seçmemizin nedenini ortaya koymamız gerekmektedir. Entelektüel kavramı her ne kadar birbirini ikame ediyor gibi gözükse de aydın ya da daha eski kullanımıyla münevver kavramlarından farklı bir anlam taşımaktadır. Aydın kavramı, "aydınlanmış" anlamında bilgiyi alan/tüketen kişiyi ifade ederken; entelektüel kavramı, bilgiye sahip olmasının yanı sıra bu bilgiyi, örneğin iktidarı eleştirmek üzere kullanabilen kişiyi tanımlamaktadır (Tekin, 2011).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aydın olarak nitelenen kişiler genelde bürokratik görevlerde bulunan ve devletin aydını olarak tanımlanan kişilerdir. Bu kişiler pozitivismi benimseyen, devleti kurtarma amacıyla, devletle belli bir ortaklık içerisinde olan ve bunun için Batı'yı örnek olan bir aydın tipini oluşturmaktadır. Doğal olarak bu durum, onların bürokratik kaygılarının, entelektüel kaygılarının önüne geçmesine neden olmuştur. Murat Belge, tek partili dönemin sonuna doğru bu durumun değişmeye başladığını ve yerel aydınların, avukat, doktor, noter gibi serbest meslek sahibi kişilerin yeni tipte aydınlar olarak ortaya çıkmaya başladığını iddia etmektedir. Klasik Türk aydınından farklılaşan bu tip aydınlar, 1950'ler ve 60'lar boyunca yeni üniversitelerin de artmasıyla birlikte sayıca çoğalmıştır. Bu aydınlar, bürokratik kurumlar dışında geçimlerini sağlayabilecek imkânlarla sahip olduğundan daha özgün ve yaratıcı olmanın da yollarını bulabileceklerdir (Belge, 1983).

Bizim de Kıvılcımlı'yı bir entelektüel olarak tanımlarken en önemli kıstasımız eleştirelilik olmuştur. Hayatı boyunca bir devlet görevinde bulunmayan Kıvılcımlı, üyesi olduğu Türkiye Komünist Partisi'ni de sert bir şekilde eleştirmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Dahası Kıvılcımlı, Sovyetler Birliği'ni ve Stalin'i de sık sık sert bir şekilde eleştirmiş; Marksizm'in eksik gördüğü taraflarını dile getirerek, bunları tamamlama çabası içerisine girmiştir. Yani Kıvılcımlı'nın eleştirileri sadece Türkiye'deki sosyalistlerle sınırlı kalmamış, dünya sosyalist hareketini ve literatürünü de kapsamıştır. O, bilgiyi hem üreten hem de yorumlayan bir sosyalisttir.

Entelektüel Kavramının Kapsamı

Fransızca bir sözcük olan entelektüel kelimesi esasında isim değil sıfattır ve “manuel”in, yani el işiyle ilgili olanın, tam zıttı manasına gelmektedir (Demiralp, 2002, s. 121). Sözcük her ne kadar Fransızca olsa da, etimolojik açıdan kelimenin Latince “intellectus”tan (zihin) türemiş olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla entelektüel kavramının, “zihin veya akli yeteneğiyle sorunlara çözüm arayan kimse” şeklinde tanımlanabileceği ve bu bakımdan eliyle veya sezgisiyle iş gören insandan ayırt edilebileceği söylenebilmektedir (Batuhan, 2002).

Sözcüğün, 19. yüzyıl Fransa'sında kültür yaşamına girdiği ve isim haline geldiği düşünülmektedir. 1890'larda ise kullanımı yaygınlaşmış; ünlü Dreyfus olayı sonrasında ise kültür diline kesin olarak yerleşmiştir. Zola'nın tam karşısında konumlanan Maurice Barres'in, manifestoyu imzalayanları küçültücü bir anlamda “entelektüel” sözcüğü ile tanımlaması ve onların bu sözcüğü benimsemesi önemlidir. Böylece düzeni eleştiren kişiler entelektüel olarak tanımlanmaya başlamıştır (Demiralp, 2002). Yani eleştiricilik, entelektüelin ayırıcı ya da tanıtıcı yönlerinden biri olarak kültür diline yerleşmiştir.

Genel olarak, Osmanlı'da kullanıldığı şekliyle “münevver”in, daha sonra onun yerini alan “aydın”ın ve “entelektüel” kavramlarının farklı anlamlar taşıdığı kabul edilse de bu kavramların aynı anlamı karşıladığını düşünenler de vardır. Selahattin Hilav, Türkçede 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan “münevver” ve daha sonra onun yerini almaya çalıştığını söylediği “aydın” sözcüklerinin, entelektüel sözcüğü ile aşağı yukarı aynı anlama geldiğini öne sürmektedir. Diğer taraftan okumuşluğu,

önyargılardan sıyrılmış eleştirel düşünce ve hatta görgü sahibi olmayı içerdiğini söylediği bu iki kavramın entelektüel kelimesinden değil de Fransızca “eclairé” (aydınlanmış) kelimesinden geldiğini düşünmektedir (Hilav, 2002). Hüseyin Tekin de aydın kavramının “eclairé” sıfatından türemiş olması bakımından bilgi edinme ve eğitim kanalıyla zihni aydınlanmış kimseyi ifade ettiğini; dolayısıyla fikir ve düşünce üretimiyle ilgili bir kelimeye karşılık gelmediğini vurgulamaktadır. Tanzimat döneminde münevver kelimesiyle karşılanan bu anlam, dildeki sadeleşme süreciyle birlikte aydın kavramı haline dönüşmüştür (Tekin, 2011). Zira münevver kelimesi de “nur” kelimesinden gelmektedir ve o da “aydınlanmış/aydınlatılmış” manası taşımaktadır (Arslan, 2002). Dolayısıyla “entelektüel” kavramı düşünceyi üreten kimse manasına gelirken, “münevver” ve “aydın” kavramları bilginin edinilmesi yoluyla onu tüketen kişiyi ifade etmektedir.

Aydın kelimesinin entelektüelin tam olarak anlamdaşı olmadığını savunan Demiralp, bunun nedeni olarak da Osmanlı kültüründe, kendini eleştirerek aşmak gibi bir düşüncenin olmamasını göstermektedir. Bu ancak Batı'nın kendilerini geçtiğini anladıkları noktada gerçekleşmiştir ve bundan sonra da devletin yarattığı bir aydın tipi ortaya çıkmıştır. Bu aydın tipinin amacı da devleti eleştirmekten çok Batı'nın bilimini ve ışığını getirerek devleti ve toplumu geri kalmışlıktan kurtarmaktır (Demiralp, 2002). Fikret Başkaya da bu iki kavramın anlamca birbirinden çok farklı olduğunu savunmaktadır. Her tarihsel dönemde ve her toplumsal formasyonda belirli bilgilere sahip olan bir aydın grubu olduğunu ifade eden Başkaya, bu grubun kültürel tekele sahip olmalarından dolayı ayrıcalıklı olduklarını söylemektedir. Entelektüeller ise ancak küçük bir grup oluştururlar ve bilimsel bilgiye sahip olmanın yanı sıra egemen sınıflardan bağımsızdırlar; siyasal iktidara karşı eleştirel bir tutum sergilerler. Aydınlar, gerçeğin saptırılmış bir versiyonunu topluma kabul ettirmeye çalışırken, entelektüellerin işlevi, “aldatıcıların ipliğini pazara çıkarmaktır” (Başkaya, 2006, s. 17-20).

Entelektüel ve aydın kelimelerinin birbirlerinin karşılığı olmadığını söyleyen düşünceler baskın konumdadır ve gördüğümüz gibi ikisi arasındaki temel fark entelektüelin, aydından farklı olarak, iktidara yönelik eleştirel bir tutum alabilme niteliğidir. Bu noktada biz Kıvılcımlı'nın bir aydından öte entelektüel olarak adlandırılabilceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İktidarı eleştirmeyi entelektüel olmanın bir şartı olarak belirlediğimizde, Kıvılcımlı'nın bu yönüyle diğer sosyalistlerden de bir ölçüde farklılaştığını söyleyebiliriz. Mehmet Ali Aybar ve Sadun Aren gibi hem lider hem aydın olan sosyalist hareket liderlerinin kendilerini, Cumhuriyet çocuğu olarak adlandırdıkları ve Kemalizm ile bu bağlamda manevi bir ilişki kurdukları söylenebilir. Gökhan Atılğan sadece, TKP'nin en entelektüel üyelerinden biri olarak adlandırdığı Hikmet Kıvılcımlı'nın bu yaklaşımda istisna teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Kıvılcımlı, bilhassa 1927 tevkiyatından sonra hem Kemalizm hem de TKP içindeki Kemalist yaklaşımlar konusunda eleştirel yazılar yazmıştır. O, Şefik Hüsnü'nün Kemalist burjuva devriminin, sosyalizmin koşullarını hazırlayacağı gerekçesiyle desteklenmesi veya eylemli eleştiriyle buna zorlanması gerektiği fikrine karşı çıkmıştır. (Atılğan, 2009, s. 49-58). Kadrocuların görüşlerini de reddeden Kıvılcımlı ne dönemin sol aydınları gibi, bir şekilde Kemalizm'e bağlı kalmış ne de Kadro hareketi gibi halktan kopuk, elit bir tavır takınmıştır. O, her zaman Kemalizm'e karşı devrimci bir iktidar mücadelesi verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Entelektüel, aydın ya da münevver kavramlarının, kelime anlamları dışında, esas olarak ne ifade ettiklerini anlayabilmek için bu şekilde isimlendirilen kişilere atfedilen rollerin de bilinmesi gerekmektedir. Ne var ki bu konuda da birbirinden farklı birçok düşünce vardır. Entelektüellere atfedilen rollere baktığımızda, genel olarak tartışmanın entelektüel sayılan kişilerin sınıfsal kökenleri, kendilerinin ayrı bir sınıf olup olmadıkları ve evrenselin mi yerelin mi sözcüsü olmaları gerektiği konuları üzerinden geliştiğini görmek mümkündür.

20. yüzyılda yeni bir sınıfın ortaya çıktığını savunan Gouldner bu yeni sınıfın entelektüellerden ve teknik entelijansiya ismini verdiği gruptan oluştuğunu belirtmektedir. Kilise eğitimi dışındaki kamu eğitiminin yaygınlaşmasıyla yeni sınıfa ait kişiler hem eğitim imkânı bulmuş hem de okul sayısındaki artış sayesinde eğitimci olma fırsatı elde etmeye başlamışlardır (Gouldner, 1993). Gouldner, Marks’ın “üretim araçlarıyla aynı ilişkiye sahip olanlar bir sınıf oluştururlar” düşüncesinden yola çıktığını belirtmekte ve eğitimin de tıpkı fabrika binası ya da makineler gibi bir sermaye olduğunu öne sürmektedir. Yeni sınıfı oluşturan bu kişiler, eski sınıfa karşı direnmektedir ve eleştirel bir söylem kültürüne bağlıdırlar. Diğer taraftan bu kişilerin eleştireliliğinin bazı sınırları vardır; öğretmenlik gibi devlete daha bağlı meslek gruplarında çalışanların eleştireliliği daha sınırlı iken, doktor, mühendis, avukat gibi görece bağımsız çalışanların eleştirelilik kapasitesi çok daha fazladır (Gouldner, 1993).

Bottomore da modern aydınların köklerinin Orta Çağ üniversitelerinde aranması gerektiğini düşünmektedir; burada yetişen kişiler, egemen sınıflardan bağımsız bir küme oluşturarak toplumun eleştirmenleri haline gelebilmektedirler. Aydınlar sosyalist fikirlerin ve hareketlerin içerisine her zaman çekilmişlerdir çünkü bu hareketler özünde onursal bir konum, akılcılık ve tarafsızlık gibi entelektüellerin de varlık sebepleri olan temel özellikleri barındırmaktadır. Ayrıca aydınların kendi toplumsal kökenleri de onların işçi hareketlerine çekilmesinde çok etkilidir. Üniversiteler sayesinde yetenekli insanlar toplumun alt kademelerinden yükselerek seçkin konumuna gelebilmiş ama bir taraftan da toplumsal kökenlerinin farklılığından dolayı diğer seçkinlerden ayrılmışlardır (Bottomore, 1997).

Entelektüellerin sınıfsal konumu hakkında yazılanlara baktığımızda, yukarıda belirttiğimiz gibi Kıvılcımlı’nın devlet bürokrasi içerisinde yer alan aydınlardan farklı olarak bağımsız ve sosyalist konumu aklımıza gelmektedir. Varlıklı bir aileden gelmeyen, buna rağmen üniversite okuma fırsatı bulmuş ve herhangi bir devlet görevinde çalışmamış olan Kıvılcımlı, bir entelektüel niteliği olarak eleştireliliğini her zaman koruyabilmiştir.

Entelektüeller ile ilgili bir diğer tartışma noktası onların evrenselin mi yoksa yerelin mi sözcüsü olması gerektiği üzerinedir. Sartre, aydınlara atfedilen evrensel olma ve evrensel ideallere bağlı olma durumunun, aslında “sözde aydınların” işi olan bir yanılsama olduğunu savunmaktadır. Burada evrenselleştirmekten kasıt şudur ki her zaman benzer olaylar aynı şekilde değerlendirilmeyebilir. Örneğin, belli bir çatışmayı çözümlmek için barış istemektense evrensel bir barış isteme çabası sadece savaşı ahlaki açıdan kınamış olma durumu yaratır. Hâlbuki özel koşullar için özel isteklerde bulunmak gerekmektedir. Cezayir Savaşı sırasında Cezayirliilerin eylemleriyle Fransız baskısını

aynı kefeye koyup aynı şekilde kınamak ona göre çok doğru değildir. Bu burjuva evrenselliğinin bir örneğidir sadece. Aydınlar bu şekilde ancak dünyaya bir gün barış geleceğini düşleyen idealistler ve ahlakçılar gibi gözüdürler (Sartre, 2015). Sartre, aydını “kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan kişi” olarak tanımlarken, aydının kabullenilmiş gerçekleri ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulama iddiasındaki kişi olduğunu belirtmektedir. Atom silahlarını mükemmelleştirmeye çalışanlar sadece bilim insanları iken; kamuoyunu atom bombasının kullanılmasına karşı uyaran bir manifesto yayınlayanlar aydınlardır (Sartre, 2015).

Said ise başka bir bağlamda entelektüelin görevinin krizi evrenselleştirmek olduğunu düşünmektedir; bunun anlamı, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları geniş bir insani bağlama oturtup, bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir. Ona göre entelektüel, evrensel ilkeler üzerinden hareket eder; dünyevi güçlerden ve ülkelerden, özgürlük ve adalet bekleme hakları vardır ve bu gerçekleşmediğinde de cesaretle karşı durmaları ve hesap sormaları gerekmektedir (Said, 2013). Diyebiliriz ki Sartre, Said'den farklı olarak, entelektüellerin, iktidarlardan evrensel idealler üzerinden değil, belli ve acil konular üzerinden taleplerde bulunması gerektiğini savunur. Aksi takdirde yalnızca idealistçe bir beklenti içine girileceğini düşünmektedir.

Entelektüelin çok uzun süre “evrenselin sözcüsü” olarak görüldüğünü söyleyen Foucault ise artık onlardan böyle bir rol oynamalarının beklenmediğini düşünmektedir. Yani onlar artık, herkes için örnek alınacak kişiler değil, belli sektörlerde çalışan ve aslında böylece kitlelerle daha da yakınlaşan bir noktaya gelmişlerdir. “Evrensel entelektüelin” yerini “spesifik entelektüel” alırken, entelektüel için gereken yazı eşiği ortadan kalkmış ve yargıçlar, psikiyatristler, doktorlar vb. entelektüellerin siyasileşmesi sürecine katılabilir hale gelmişlerdir (Foucault, 2011). Foucault, artık toplum dışında kalan ve ona örnek olması gerektiği düşünülen entelektüelin yerini, gündelik yaşam içerisinde kendi mesleğini yapan, kitlelerle bir araya gelen ve hatta proletarya ile aynı düşmana karşı gelmek durumunda kalan entelektüellerin aldığını düşünmektedir.

Entelektüelin rolüne dair son olarak Sartre'ın bir siyasi parti içerisinde aydının konumunun nasıl olabileceğine dair sözlerine değinmemiz faydalı olabilir. Çünkü Kıvılcımlı'nın hayatında da partili olmak çok önemli bir yer tutmuştur. Sartre, aydının hiç kimse tarafından görevlendirilmediğini ve bu nedenle emekçilerin gözünde şüpheli ve egemen sınıfların gözünde hain olduğunu ifade etmektedir. Bir partiye girdiğinde ise bu partilerde bile hem bir dayanışma içinde olacak ama hem de dışlanmış hissedecek ve içten içe sürtüşme yaşayacaktır. Çünkü hiçbir yerde özümsemeyecektir. Aydın, bu partilerde üst yapıların alt düzey görevlisi karakteri kazanacak ve disiplini yüzünden bunu kabul etse bile sorgulamaktan hiç vazgeçmeyecektir. (Sartre, 2015). Onun bu sözleri, çok genç yaşında girdiği Türkiye Komünist Partisi yöneticilerini ve dolayısıyla parti politikalarını sert bir şekilde eleştirmekten hiç vazgeçmeyen Kıvılcımlı'yı akla getirmektedir. İçerisinde olduğu sürece parti politikalarına uyan ve tutuklu olduğu süreçlerde parti hakkında hiçbir bilgi vermeyen Kıvılcımlı, teorik tartışmalarını ve eleştirilerini ise sonuna kadar sürdürmüştür.

Son olarak Kıvılcımlı'nın kendi ağzından, bir aydının nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerine bakabiliriz. Kıvılcımlı 1935 yılında, Fransız komünist yazar Henri Barbusse'nin ölümü üzerine “İnkılapçı Münevver (Devrimci Aydın) Nedir?” isimli bir broşür yazmış ve devrimci bir aydının nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Ona göre, devrimci bir aydın, Barbusse gibi kitle ve hareket adamı, teşkilat adamı ve aynı zamanda enternasyonal olmalıdır. Entelektüellerin çoğunun maaşlarını hâkim sınıftan aldıklarını ve özel mülkiyet saplantılı oldukları için tarafsız geçinmek kaygısına düşüklerini söyleyen Kıvılcımlı, aslında tarafsız olmak diye bir şeyin olmadığını düşünmektedir (Kıvılcımlı, 2014a). Ayrıca Barbusse'nin tercüme edilmesinden Türkiye'de Barbussler'in doğmasına özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kıvılcımlı'nın Düşünsel Gelişiminde Etkili Olan Koşullar

1902 doğumlu olan Kıvılcımlı hem Osmanlı'nın son yıllarına hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiştir. Biz bu çalışmada Kıvılcımlı'nın özellikle de tarih tezi ve din yorumu ile ilgili olarak kimlerden etkilenmiş olabileceği üzerinde durmayı amaçlıyoruz; dolayısıyla Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu konular üzerine yazmış kişiler üzerinde durmamız faydalı olacaktır. Burada bahsedeceğimiz isimlerin, Kıvılcımlı ile bazen çok benzer olan düşüncelerini ortaya koyduğumuzda Kıvılcımlı'nın düşünsel arka planı biraz olsun anlaşılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, din konusunda daha çok pragmatist bir anlayışın olduğunu söylemek mümkündür. Bir tarafta İslam'ın aslında kültür ve bilim alanında ilerlemeye engel bir din olmadığını savunan ve İslam'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin sebebi olarak Müslümanların ataletini gören İslamcılık akımı taraftarları varken bir tarafta da dini, halk ile iletişim kurmanın bir yolu olarak gören çeşitli sol gruplar vardır.

İslamcılık akımı 19. yüzyılın sonuna doğru bilinçli bir akım olarak şekillenmeye başlamış ve 1908'den sonra ayrımlanabilir bir akım olarak adlandırılabilmiştir. Öncelikle Tanzimat reformlarını yetersiz ve şeriatı uygunsuz bularak muhalefet eden Yeni Osmanlılar, toplum ile ilişki kurabilmek için din meselesine ihtiyaç duymuşlardır. Sınıfsal ya da toplumsal bir destek bulamayan Yeni Osmanlıların kendilerini destekleyecek bir güç olarak İslamiyet'e sarıldıkları söylenebilmektedir. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar içerisinde Osmanlıcılık, halkçılık, liberalizm ve hatta laiklik gibi unsurları da barındıran eklektik bir karakteri olduğunun da vurgulanması gerekmektedir (Genç, 2007). İmparatorluğun son dönemlerinde ise İslamcılık akımı destekçileri İmparatorluğun yeniden güçlenmesi için İslamlaşması gerektiğini ve bu anlamda İslam'da reform yapılması gerektiğini savunmuşlardır (Mardin, 1983).

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan dönemde dine daha işlevsel bakan aydınlar da olmuştur. Bu kişiler daha çok Tıbbiye ve Askeriye'de okumuş, pozitivist ve materyalist düşüncelerden etkilenmiş kişilerdir. Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Necmettin Sadak, Hüseyin Cahit Yalçın ve Kılıçzade Hakkı gibi isimlerin yer aldığı bu aydın grubu, dini inanışları olmasa dahi dini kaynakları okumuşlar ve bunun üzerinden halk ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bu isimlerden özellikle Celal Nuri İleri dikkatimizi çekmektedir. Düşüncelerinde

Kıvılcımlı ile birçok paralellik görebildiğimiz İleri'nin "Tarih-i İstikbal" adı eserinin, silah talimlerinde gösterdiği başarı üzerine Kıvılcımlı'ya hediye edildiğini biyografisinden öğreniyoruz (Karaca, 2011, s. 19). Bu noktada Kıvılcımlı'nın en azından İleri'nin eserlerinden ve düşüncelerinden haberdar olduğunu düşünebiliriz.

Celal Nuri'nin "Tarih-i İstikbal" isimli eserinden aktarımla onun, dini, anlayış seviyesi düşük halk için anlaşılması mümkün olmayan şeyleri Allah sembolüyle anlatmaktan ibaret olarak gördüğü belirtilmektedir. İleri'nin, tıpkı Kıvılcımlı gibi, İslami terminolojiyi normalde kullanıldıkları anlamlarla değil de kendi yüklediği anlamlarla kullandığı görülmektedir; İleri, peygamberin (insanların anlayış kapasitelerini dikkate alarak) Allah, vahiy, melek gibi sembolleri kullandığını savunmaktadır (Demir, 2004, s. 101-102). Celal Nuri de tıpkı Kıvılcımlı gibi dinlerin gelişiminde, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçişi en büyük adım olarak görmektedir. İleri, İslam'dan önceki koşulların insanların ihtiyaçlarına cevap veremediğini ve bu nedenle de Muhammed döneminde bir reforma ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. İleri'nin sözleriyle, 1300 sene önce, dünya bir din buhranı içinde kalmış ve bu buhrandan çıkışı da bir inkılâp meydana getiren Muhammed peygamber başarmıştır (İleri, 2010, s. 177). İleri de aynen Kıvılcımlı gibi Muhammed'e dâhi özellikleri atfetmekte ve onu, dünyaya gelen psikologların en büyüğü ve en dâhisi olarak tanımlamaktadır.

Dinin kaynağı olarak toplum hayatını gören Necmeddin Sadak da insanı Tanrı'nın değil, tanrı kavramını insanın yarattığını düşünürken, Kıvılcımlı da aslında din araştırmalarında neden bunun tam tersi şeklinde bir algının insanlarda yerleşmiş olduğunu sorgulamaktadır. Kılıçzade Hakkı, Hüseyin Cahit Yalçın, Abdullah Cevdet de dinin insan kaynaklı olduğu konusunda hemfikirdir. Ziya Gökalp de döneminin yapısını evrimin son merhalesi olarak görüp, dinin laik bir anlayışla vicdanlara çekilmesini beklemektedir. Ona göre pozitivizm dinin yerine geçecektir (Demir, 2004, s. 107). Hem bu aydınların hem de düşüncelerinde paralellik kurduğumuz Kıvılcımlı'nın, dini tamamen göz ardı etmeyip onu, bir çalışma alanı haline getirmesi ve düşüncelerini halka açıklamaya çalışması ise şimdye kadar gözden kaçan fakat dikkate değer bir çaba olarak görünmektedir.

Din üzerine fikir beyan etmiş ve hatta dine işlevsel bir şekilde yaklaşmış sol çevreler de vardır ve Kıvılcımlı'nın içinde yetiştiği gelenek olması sebebiyle bu kişilerden etkilenmiş olması da muhtemeldir. İştirakçi Hilmi olarak bilinen Hüseyin Hilmi tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası, solu halka yaklaştırmak için İslamiyet ile uzlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır. İslamiyet ile uzlaşmadan kast edilen ise aslında İslamiyet'in sosyalist unsurlar taşıdığını ve din ile sosyalizmin birbirine ters ya da zıt şeyler olmadığını ispatlayabilmektir. Hüseyin Hilmi bu amaçla, İştirak'te çıkan kimi yazılarında ayetlerden örnekler vererek, örneğin zekât gibi yollarla İslamiyet'in aslında sosyalizmi işaret ettiğini ispata çalışmıştır. Hüseyin Hilmi çevresi ayrıca, İslam'a karşı saygılı bir tavrı takınmış ve İştirak'te bayrama denk gelen sayılarda bayram kutlamaları yer almıştır (Tunçay, 1991).

Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından, Anadolu Türkiye Komünist Partisi'ne ve Yeşil Ordu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na (THİF) gidecek koluna karşı kurdurulan resmi Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organlarında da İslamiyet ile sol fikirlerin bağdaştırılmasına çalışılmıştır. Parti, Sovyetler Birliği'ndeki gibi iç savaş ortamı olmadan bazı sol fikirlerin Türkiye'deki uygulanma yollarını aramıştır. Burada yine İslamiyet, sosyalizmin esası olarak gösterilmiş ve parti beyannamesinde de komünizmin ortaklık ve eşitlik yaşamından ibaret olduğuna, esasında bütün dini ilkelerin toplum yaşamında uygulanması anlamına geldiğine dair ifadeler yer almıştır. Diğer taraftan THİF de hem halkın hem de Meclis'teki Halk Zümresi-Yeşil Ordu'nun desteğini kazanabilmek için İslamiyet'in sola yakınlığı üstünde durmuştur (Tunçay, 1991).

Kıvılcımlı'nın teorik çalışmalarının ana eksenidir; dolayısıyla dinin yanı sıra tarih üzerine çalışmış aydınlar da yer vermemiz gerekmektedir. Özellikle de sol aydınlar arasında insanlık tarihi üzerine çalışmalar yapıldığı görülmektedir ki bunun nedeni belki de ilerlemeci bir tarih anlayışı neticesinde insanlığın ulaşacağı en yüksek aşamanın sosyalizm olduğunu kanıtlama çabasıdır. Yine Tunçay'ın çalışmasında yer verdiği isimlerden biri olan ve 1920 yılında “Bolşeviklik” isimli bir kitap yazan Selahattin Nevzat'ta da bu durum göze çarpmaktadır. Kendisi kitabında öncelikle insanlık tarihinin gelişimini anlatmış ve sonrasında 19. yüzyıl Avrupası'nda sosyalizmin gelişimi ve Bolşevik Rusya üzerine yazmıştır (Tunçay, 1991).

Tarih yazımının önemine dikkat çeken ve bizzat tarih üzerine yazan aydınlardan biri de yukarıda bahsettiğimiz isimlerden Celal Nuri İleri'dir. İleri, bir milletin tarihini bilmesinin bir dereceye kadar geleceğini de bilmesini sağlayacağını düşünmektedir. Türk milletinin Osmanlı'dan önceki tarihinin hemen hemen hiç yazılmamış olduğunu söyleyen İleri bunu da bir eksiklik olarak görmektedir. Kendisi de Osmanlı üzerine düşüncelerini kaleme alan yazar, özellikle de padişahların yönetimleri ile ilgili çok sert eleştiriler yapmakta ve onları yetersiz bulmaktadır. Tıpkı Kıvılcımlı gibi İstanbul'un alınmasının önemini vurgulayan İleri, Roma'nın barbarlarca yok edilmesinden sonra başlayan karanlık asrın, İstanbul'un fethiyle ve Amerika'nın keşfiyle son bulduğunu savunmaktadır (İleri, 2010, s. 50-54).

Celal Nuri de tıpkı Kıvılcımlı gibi pek çok yabancı kaynaktan beslenmiştir ve eserinde pek çok yabancı düşünürü referans vermiştir; Darwin'in doğal seleksiyon fikrine atıfla Türkler'in inkılaplarıyla bu son sınavdan geçerek, hayatta kalmayı başardıklarını dile getirmektedir. Ayrıca İleri, din ile ilgili görüşlerini de ayetlerden ve hadislerden verdiği örneklerle pekiştirmeye gayret etmiştir; yani buna ciddi bir mesai harcadığını ve en azından Kur'an-ı incelediğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Burada ele aldığımız aydınların hem dine hem de tarihe yaklaşımları her ne kadar Kıvılcımlı'nın etkilenmiş olabileceği yerli kaynaklar ve düşünsel koşullar olarak sunulmuş olsa da unutulmaması gereken nokta, Kıvılcımlı'yı onlardan ayıran en önemli şeyin, Kıvılcımlı'nın bir komünist olduğu gerçeğidir. Kıvılcımlı, din konusunda fikir beyan ederken de tarih tezini oluştururken de teoride ve pratikte komünizmi savunmaya devam etmiştir. Diğer taraftan Kıvılcımlı'nın yine yukarıda

bahsettiğimiz sol aydınlar arasında dine olan işlevsel yaklaşımdan, bu çevreler içerisinde bulunurken etkilenmiş olabileceği söylenebilir.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Hayatı ve Eserleri

Gençlik Yılları ve İlk Siyasi Faaliyetleri

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Hikmet Hüseyin ismiyle 1902'de Osmanlı İmparatorluğu Makedonyası'nın Priştine kasabasında doğmuştur. Kıvılcımlı'nın, Osmanlı'nın son yüzyılında ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde önemli roller oynayacak pek çok kimse gibi, Balkan coğrafyasında doğmuş ve çocukluğunu burada geçirmiş olması dikkat çeken noktalardan biridir (Ağcabay, 2015, s. 26). Annesi Münire Hanım (İştıpli) ve babası posta-telgraf müdürü Hüseyin Bey'dir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında, yani 6 yaşındayken teyzesi ve eniştesiyle birlikte önce Muğla'ya, oradan da İzmir'e gitmiştir ve bu yolculuk sırasında Drama İstasyonu'ndaki Meşrutiyet kutlamalarına da tanık olmuştur.

Hüseyin Hikmet, 1. Dünya Savaşı'nı Kuşadası'nda yaşamıştır ve teyzesi de bu sırada öldürülmüştür. Bu durumda okulunu bırakan Hüseyin Hikmet, Kuvay-ı Milliye gönüllüsü olarak Ege'de Yörük Ali Efe çetesine katılmıştır. Burada bir tarafta toprak beylerinin vurdumduymazlıklarını ve diğer tarafta Dağ Türkmenlerinin "komün geleneklerine bağlı sıcaklıkları" olarak tarif ettiği koşullarını görmenin, onun daha sonraki düşünsel hayatına etki eden tecrübeler olduğu kaydedilmektedir (Ağcabay, 2015). 16 yaşında liseyi bitiren Kıvılcımlı Askeriye-yi Tıbbiye-yi Şahane'ye girmek üzere İstanbul'a gelmiştir; Askeri Tıbbiye, İttihat ve Terakki kadrolarının yetiştiği güçlü bir siyasi geleneğe sahiptir ve Ekim Devrimi'nin yarattığı etki buraya kadar ulaşmıştır. Kıvılcımlı da okulun kütüphanesinde bulunduğu Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı "L'Humanite"yi okumaya başlamıştır. Yine okul yıllarında siyasi eylemlere katılmaya da başlamıştır ve üniversite gençliğinin en etkili eylem süreci olan Darülfünun grevinde de yer aldığı bilinmektedir (Fegan, 1970, s. 20-21).

Hüseyin Hikmet, Kuvayı Milliye Askeri Komutanlığı'nda görev yaparken Kuvayı Milliye'nin Muğlada çıkan yayın organı "Menteşe" gazetesinde ilk yazılarını yazmaya başlamıştır; Kurtuluş ve Aydınlık gazeteleri vasıtasıyla sosyalizmle tanışan Hikmet, "Vazife" dergisinde yazmıştır (Karaca, 2011). Hikmet Kıvılcımlı'nın külliyatından bahsederken, tespit edilmiş ilk yazısının 1925 tarihli "Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshaları'nda" Ahmet Tevfik mahlasıyla yayımlanan "Türk Gençliğinin Sınıfı Mevkiî" isimli yazı olduğu belirtilmektedir (Kale, 2014, s. 11). Kıvılcımlı, 15 Şubat 1925'te Beşiktaş, Akaretler'de toplanan Türkiye Komünist Partisi'nin kongresine Aydınlık delegesi olarak katılmış, Aydınlık grubunun Ankara Halk İştirakiyun Fırkası ile birleşmesiyle kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nda Merkez Komite üyeliğine seçilmiştir. İcra Komitesi'ndeki görevi ise Genç Komünistler Başkanlığı olmuştur. Ne var ki Kongre'nin gerçekleştiği dönemde Şeyh Sait isyanı patlak vermiştir. TKP, Komintern'in çizgisinde hareket ederek isyan karşıtı görüşünü "Orak Çekiç" dergisinde yayımlamıştır ve isyanın feodal ve dinsel yönüne vurgu yaparak onu mahkûm etmiştir. Buna rağmen sağcı yayın organlarının yanı sıra TKP yayın

organları da kapatılmış ve 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlatılan tutuklama dalgasında Tıbbiyeli bir kısım öğrenciye karşı da operasyon başlatılmıştır. Kıvılcımlı dâhil 38 kişi tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmış ve Kıvılcımlı 10 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Şefik Hüsnü, Hasan Ali Ediz ve Nazım Hikmet ise Nisan ayında ülkeyi terk etmiştir. Türk Ceza Kanunu’nun hazırlanması ile Osmanlı Ceza Kanunu’na göre hüküm giyen Komünist Parti mensuplarının cezaları “olmamışa” dönünce hükümlüler teker teker tahliye edilmeye başlamışlardır. Kıvılcımlı da bu şekilde hapisten çıkabilmiştir (Karaca, 2011). Kıvılcımlı bu ceza ile birlikte ordudan ihraç edilmiş ve tıbbiyeyi sivil olarak tamamlamıştır.

Kıvılcımlı, 1927 yılında bir tevkifat daha yaşamıştır. Burada belki de üzerinde durulması gereken nokta Kıvılcımlı’nın parti yöneticilerine olan eleştirileridir çünkü tevkifatlarda sorumlulukları olduğunu düşünmektedir. Şefik Hüsnü, 1927 Ağustos ayında kimlik değiştirerek Türkiye’ye gelmiştir. Bu süreçte merkez komitenin eylemsizliğini eleştiren Şefik Hüsnü, Adana-Nusaybin demiryolu hattındaki grevcilere, Adana Vilayet Komitesi aracılığıyla bir beyanname dağıttırmıştır. Dahası Şefik Hüsnü kendi sekreterliğinde, Nazım Hikmet, Hüsamettin Özdoğu, Hamdi Şamilov, İbrahim Topçuoğlu ve Kerim Soyka’dan oluşan ikinci bir İcra Komitesi’ni partiden habersiz kurmuştur. Şefik Hüsnü, tütün işçileri arasında hücreler kurup, el altından beyanname dağıtan bu icra komitesinin biraz güçlendikten sonra Vedat Nedim Tör’e haber verileceğini söylemiştir; fakat bu arada beyannamelerin dağıtıldığı haberi Tör’e ulaşmıştır bile. (Topçuoğlu, 1976, s. 11, 113). Bunun üzerine Türkiye Komünist Partisi İcra Komitesi Sekreteri Tör’ün emniyete parti hakkında ifşaatta bulunduğu, bunları el yazısı ile rapor olarak da yazdığı ve Şefik Hüsnü’nün TKP MK’ne hitaben Moskova’dan gönderdiği mektup ile kendisine Şefik Hüsnü tarafından, Viyana’daki Balkanlar Komitesi’ne teslim etmek üzere verilmiş olan mektupları da emniyete teslim ettiği bilinmektedir (Karaca, 2011). Dahası bunun üzerine tutuklanan Şefik Hüsnü de Komintern’e gönderdiği mektupta adı geçen Komünist Gençlik Başkanı’nın Hikmet Kıvılcımlı olduğunu polise söylemiştir. Kıvılcımlı, bu durumu anılarında sık sık dile getirmekte ve eleştirmektedir. “Liderin” iki sopa yer yemez kendisinin adını verdiğini, kendisinin ise bütün işkencelere rağmen tek bir kelime dahi etmediğini yeri geldikçe vurgulamaktadır. Şefik Hüsnü, “vazgeçilmez lider” sayıldığı için bu ve benzeri suçları da affa dahi uğramadan direkt yok sayılmıştır. Bu olay böyle bir susuşla geçştirilince, yine Kıvılcımlı’ya göre, partinin alnında bir leke olarak kalmıştır (Kıvılcımlı, 2012).

Kıvılcımlı, Viyana’ya veya Sofya’ya gitmesi yönünde, parti yönetiminden aldığı mektuplardan da bahsetmektedir fakat koşullar el vermediği halde, bu şekilde çağruların olmasını samimiyetsiz ve uygunsuz bulmaktadır. Kendisinin yurt dışına gittiği takdirde Türkiye’deki işlerin aksayacağını, gidenlerin zaten bir türlü geri dönmediğini, ayrıca yurt dışına gitmek için ne pasaportu ne de onu götürecek bir aracı olduğunu yine anılarında kaydetmiştir (Fegan, 1970, s. 7-8). Kıvılcımlı, Şefik Hüsnüden bazen paşa çocuğu olarak bahsetmektedir² ve onun kendisinin, annesinin

2 Kıvılcımlı’nın Askeri Tıbbiyede katıldığı Aydınlık grubunu oluşturan kişilerin büyük çoğunluğu işçi sınıfı içerisinden değil Osmanlı’nın üst sınıf ailelerinden ve Avrupa’da eğitim görme ayrıcalığına sahip olan kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin Osmanlı’nın yıkılışıyla birlikte ailelerinin sınıfsal konumlarını da kaybetme korkusu yaşayan ve çareyi emperyalizme karşı esen rüzgârda aradıkları söylenebilmektedir. Kıvılcımlı ise sınıfsal olarak onlardan farklıdır ve sosyalizm onun için gelip geçici bir inanış değildir. Ağcabay, a.g.e., s. 41-43 Nitekim hareket içerisinden yeni burjuva rejimin ihtiyaç duyduğu gençlerden Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör gibi kimileri zaman içerisinde

çabalarıyla kıt kanaat hayatını sürdüren bir insan olduğunu bilmemesi imkânsız olan bu kişilerin davranışlarını sert bir şekilde eleştirmektedir. Nitekim 1971’de hastalığı süresince anılarını kaleme alan Kıvılcımlı, geçmişin muhasebesini yaparken Şefik Hüsnü’nün liderliğinin hiç sorgulanmamasını eleştirmiş ve paşazadelik taslamada Nazım Hikmet ile Şefik Hüsnü’nün benzer olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin 1930’larda kaleme aldığı ve parti eleştirilerinin de yer aldığı Yol serisinin de dikkate alınmayarak, partacılık oyununun devam ettirildiğini vurgulamıştır (Kıvılcımlı, 2012).

Kıvılcımlı, 1927’de tutuklanmasından sonra, mahkemede, Marksist olduğunu kabul etmekle beraber parti ile hiçbir bağı olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Şefik Hüsnü, partinin Kıvılcımlı’nın ifadesiyle kurtulduğunu ve Kıvılcımlı’nın Marksizm inancını belirleyen entelektüel ve sosyal nedenleri çok iyi bir biçimde ortaya koyduğunu söylemiş, ondaki entelektüel kapasiteyi dile getirmiştir (Ağcabay, 2015). 1927 ve 1929 tutuklamalarından sonra TKP kadrolarının çoğu yurt dışına çıkmış ve bir daha da dönmemiştir. Kıvılcımlı bu kadroların Türkiye gerçeklerinden kopuk olduğunu düşünmekte ve onları parti mücadelesi içinde yetişmemiş, ithal ve tepeden inme kadrolar olarak görmektedir. 1927 tevkifatından sonra Doğu Halkları Komünist Üniversitesi’nde (KUTV) eğitim görmemiş tek yönetici isim olan Kıvılcımlı, Türkiye’de kalmış ve üretmeye devam etmiştir. Bunun da onun üretken bir teorisyen olmasını sağlayan önemli koşullardan biri olduğu söylenebilir çünkü o, sadece “yazılmış olanları” okuyarak kopyalamaktan ve tekrar etmektense bunları hazmederek ve yaşadığı coğrafyanın gerçeklerini göz önüne alarak yeni şeyler üretmeye çalışmıştır.

Kıvılcımlı 1929 tevkifatında bir kez daha tutuklanmıştır. 13 Nisan 1929’da vapurla İzmir’e getirilmiştir. 16 Nisan 1929 tarihli Anadolu gazetesinde, Dr. Hikmet’in teşkilatta mühim bir rolünün olduğunun ortaya çıktığı şeklinde bir haber yer almıştır. 26 Haziran 1929 tarihli Anadolu gazetesinde davanın görülmeye başlandığına dair bir haber yer almıştır; bu haberde Dr. Hikmet Bey’in yakasına kırmızı renkte bir karanfil taktığı, elinde gazeteler ve bir kitap olduğu ve arada mürekkepli kalemiyle notlar aldığı, diğer sanıklara göre sakın görüldüğü şeklinde bir tasvir de yapılmıştır. Kıvılcımlı bu sırada 27 yaşındadır (Anadolu Gazetesi, 1929). İzmir Ağır Ceza Mahkemesi’ndeki yargılamalar temmuz ayına kadar sürmüş ve neticede Kıvılcımlı, dört sene altı ay ceza almıştır ve kararın okunmasının ardından, şapkasını takarken, hapishaneden “kızıl birer profesör” olarak çıkacaklarına dair meşhur sözünü söylemiştir.

Kıvılcımlı, Elâzığ cezaevine gönderilmiştir ve en çok okuyup yazdığı dönemlerden biri böylece başlamıştır. Kıvılcımlı, Elâzığ hapishanesindeyken, “Edebiyat-ı Cedide’nin Otopsis” ile “Genel Düşünceler”, “Yakın Tarihten Birkaç Madde”, “Parti’de Konaklar ve Konuklar”, “Parti ve Fraksiyon”, “Strateji Planı”, “Düşman: Burjuvazi”, “Müttefik: Köylü”, “İhtiyat Kuvvet: Milliyet, Şark”, “Legaliteyi İstismar” isimli dokuz kitaptan oluşan “Yol” serisini kaleme almıştır.

Hapishaneden çıktıktan sonra 1934’te tekrar gözaltına alınıp bırakılan Kıvılcımlı, 1935 yılında “Marksizm Bibliyoteği” yayınevini kurmuştur. Parti yöneticilerinden Hasan Ali Ediz ve Eczacı

sosyalizm düşüncesini terk etmiş ve iktidar için çalışmaya başlamıştır.

Vasıf ile Fatma Nudiye Yalçı da yayınevi faaliyetinde kendisine katılmıştır. Yayınevinden çıkan ilk kitap, ilk çeviri kitabı da olan Karl Marx'ın, “Gündelikçi İş ile Sermaye”³ adlı eseri olmuştur. Lenin'in yazıp yayınladığı iki broşür olan, “Karl Marks'ın Hayatı, Felsefesi, Sosyolojisi” ve “Karl Marx'ın Ekonomi-Politik, Sosyalizmi, Taktiği” de ikinci ve üçüncü çeviri kitaplar olarak yayımlanmıştır. Yine “Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu” isimli eser de yayınevi tarafından yayımlanan bir sonraki çeviri kitap olmuştur. Fatma Nudiye Yalçı tarafından çevrilen, “Karl Marks'ın Enternasyonal'i Açış Hitabesi” ve Engels'in, “Marksizm'in Prensipleri” kitapçıkları da yayınevi bünyesinden çıkan diğer kitapçıklardır. Bir sonraki çeviri eser, Azeri çevirmen Cabbar Moser tarafından çevrilmiş olan Engels'in, “Maymunun İnsanlaşması Prosesinde Emeğin Rolü” isimli eserdir. Son çeviri eser ise Kıvılcımlı'ya aittir; 1937 yılında Kıvılcımlı, Marks'ın, “Kapital” eserini 20'şer sayfalık 7 fasikül halinde yayımlayabilmiştir. Marksizm Bibliyoteği'nden çıkan diğer kitaplar arasında Hasan Aliz Ediz imzasını taşıyan “Sovyetlerde Stahanof Hareketi” ve “İspanya'da Neler Oluyor?” isimli eserler ve Fatma Nudiye Yalçı imzalı “Sosyete ve Teknik” isimli eser vardır. Yayınevinden çıkan ilk telif eser ise Kıvılcımlı'nın hapisanedeyken yazdığı “Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsi” adlı kitabı olmuştur. “Türkiye İşçi Sınıfının Varlığı”, “Emperyalizm Geberen Kapitalizm”, “İnkılapçı Münevver Nedir?”, “Marksizm Kalpazanları Kimlerdir?”, “Marx, Engels Hayatları” isimli eserler de Marksizm Bibliyoteği'nden yayımlanan eserler olmuştur (Kale, 2014).

1937 yılında yayınevinin yedinci kitabı olarak yayımlanan “Emperyalizm Geberen Kapitalizm” kitabı aynı yıl toplatılmış ve yazarı hakkında İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Kıvılcımlı mahkemede uzun bir savunma yapmıştır ve mahkemenin kararı beraat olmuştur. Kıvılcımlı aynı dönemde Marksizm Bibliyoteği yayınevinin adını “Emekçi Kütüphanesi” olarak değiştirmiş ve sonrasında da Babıâli'de bir kitabevini devralarak “Kıvılcımlı Kütüphanesi” adıyla kitapçılığa başlamıştır. Burada, hem daha önce kendi basımını yaptığı kitapları hem de diğer yayınevlerinden basılan kitapları satmaya başlamıştır.

1930'lu yılların ikinci yarısı önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı ve Sovyetler Birliği'nden yönetilen TKP ile Hikmet Kıvılcımlı arasındaki görüş ayrılıklarının belirginleştiği bir dönem olmuştur. 1937 Dersim katliamına yönelik TKP görüşleri ile Kıvılcımlı'nın değerlendirmeleri arasındaki fark bu duruma örnek gösterilebilecek olaylardan birisidir. Sovyetler Birliği'ne yerleşmiş olan İsmail Bilen, Dersim katliamını, Ankara hükümetinin Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin gerici ayaklanmasını bastırma çabası olarak yorumlamış; feodal unsurların, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen bu bölgede bugüne kadar barınmayı başarabildiğini ifade etmiştir (Ağcabay, 2015). Kıvılcımlı ise Yol serisinin ikinci kitabında, devletin Kürt politikasıyla ilgili olarak, “Türk ulusu adam olmaz” lafının şimdi Kürtlere uygulandığını, Avrupa beyazlarının Aztekler ve İnkalar'ın isimlerini yeryüzünden silmesi gibi Türk kapitalizminin de Kızılderililer'den daha “zalim” olan Kürtleri dünyadan silmek istediğini, onları yok etme siyaseti izlediğini yazmıştır (Kıvılcımlı, 2013b, s. 196).

3 Karl Marx'ın bu eserinin bir diğer çevirisi “Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar” ismiyle Sol Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Karl Marx, **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar**, Ankara: Sol Yayınları, 2008.

Tarih Tezi

Bu noktada Kıvılcımlı'nın teorik çalışmalarının temelini oluşturan tarih tezini ayrı bir başlık altında ele almamız faydalı olacaktır. Hollanda'da bulunan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ndeki Kıvılcımlı Arşivi'nden edindiğimiz ve şimdiye kadar çevrilmemiş olan 1963 tarihli el yazmasında, Kıvılcımlı tarih tezini çalışmaya ilk olarak nasıl başladığını şu sözlerle anlatmaktadır (Klasör no: 76, IISH, Kıvılcımlı Papers):

...Benim tarih üzerine gözümü açan şimşek, zindan karanlığına düştüğüm gün çaktı. O gün bu gündür o şimşegin ışığı altında, aşağı yukarı, kırk yıl Mişlen'in⁴ ana düşüncelerine göre çalıştım. Yazdıklarım yayınlansaydı 24 cilt...? Ben öldükten sonra bırakacağım sahifeler yakılmaz da bir anlayanın eline geçerse kaç cild tutacakları ölçülür... Kimseyle, bizim önlerinde ulu politika cüceleri gibi "...gösteriş" yapmak hoşuma gitmez. Amma karşılaştırmazsın anlayış da olmuyor.

Mişle 31 yaşında...tarihin içine sokulmuştur. Ben 23 yaşında zorla İstanbul ... zindanlarında boğulurken tarihin başına başka arkadaş bulamadım...

Bu sözlerden Kıvılcımlı'nın 1925 yılında ilk defa tutuklandığı dönemde tarih tezini çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Kıvılcımlı bu kadar erken dönemde çalışmaya karar verdiği ve hayatı boyunca da üzerinde çalıştığı tarih yazılarını tutuklamalar ve siyasi faaliyetleri nedeniyle uzun yıllar boyunca yayımlama imkânı bulamamıştır. Ancak 1965 yılına gelindiğinde kendi kurduğu Tarihsel Maddecilik Yayınları sayesinde, yazılarını "Tarih-Devrim-Sosyalizm" ismiyle kitaplaştırabilmiştir. Kıvılcımlı bir ülkenin tarihi, gereği gibi bilinmediği müddetçe, o ülkenin gerçekliğinin, yani bugünkü olaylarının da gerektiği gibi kavranamayacağını düşünmektedir. Ona göre şimdiki olayların hepsi daha önce gerçekleşmiş olanların diyalektik ürünleridir. Kıvılcımlı, teorisis pratik ve pratiksiz teori olamayacağı gibi gerçekliksiz tarih ve tarihsiz gerçekliğin de bulunamayacağını dile getirmiştir. Kıvılcımlı'da "bilimcil sosyalizmin soyadının, tarihsel materyalizm olmasının" nedeni de budur ve tarih incelemeleri eskiye olan merakın bir tezahürü değildir; tarih, insancıl düşünce ve davranışın özü olan gerçekliğin köküdür (Kıvılcımlı, 2014c, s. 12-13). Kıvılcımlı, tarihin araştırılmasına verdiği bu önem doğrultusunda, hayatının en büyük eserlerinden biri olan tarih tezini geliştirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini de bu tez ışığında incelemiştir.

Kıvılcımlı'nın her ne kadar istemeden yaptığını söylese de kendisini kıyasladığı Jules Michelet, 19. yüzyılın önemli Fransız tarihçilerinden biridir ve eserlerinin, Fransız ulusunda aidiyet duygusu yarattığı ve Devrim'i bu ulusun tarihinin en önemli olayı haline getiren yazarlardan biri olduğu söylenebilmektedir. Michelet'nin en önemli ve onu diğer pek çok tarihçiden ayıran yönü ise kendine has bir anlatış biçimi olmasıdır. O tarihi bir dramaturg gibi ile ele almakta ve anlatmaktadır. Bu anlatış biçimi öznel olmakla birlikte, bu sayede Michelet'nin Fransa'nın asıl

4 Kıvılcımlı "Batı Fransa'da tarihin, modern tarihin kurucusu" olarak nitelendirdiği Fransız tarihçi Jules Michelet'den bahsetmektedir.

sesini duyabildiği söylenebilmektedir (Cabanel, 2016). Kıvılcımlı, Michelet’in uzun yıllar devlet görevinde çalışmasının ona çalışmalarında belli bir rahatlık sağladığını düşünmüştür ve “çok acılar çektiğini” söyleyen Michelet’e, “Güçlü edebiyatçı, şair adam Mişle, çok hassas oluşuna, ben biraz da bıyık altından, amma hoş görerek gülüyorum” diyerek seslenmiştir (Klasör no: 76, IISH, Kıvılcımlı Papers). Kıvılcımlı, Michelet’i çok geç tanıdığını düşünmekte fakat kendi tarih anlayışını oluşturduktan sonra onu tanımış olmakla bir şey kaybetmediğini de belirtmektedir. Çünkü zaten kendi düşünceleri, 100 yıl önce yazmış olan Michelet ile aynıdır ona göre. Kıvılcımlı kendi sözleriyle şöyle açıklamaktadır bu durumu:

Mişle’yi büsbütün anlıyorum. Mişle’yi tanıdıktan sonra... Geç tanıdım... Onun da beni anlayışla karşılayacağını biliyorum. Mişle’nin de pek istediği bir işi yaptım. Kadim tarihin işleyiş mekanizmasını çözdüm. Bunu 25 yıldan beri formülleştirmiştım. Tek satır çıkarmadım. ... Çeyrek yüzyıl geçti. Bugün artık konu elimde büyüğü bir anahtar gibi her tarihin en bilmeceli kapısını hemen açveriyor, bir tek satır yapamıyorum.

...

“Tarih tezi” dediğim şeyde tıpkısı başıma gelmiştir. ... Araştırmaya başlarken tıpkı onun gibi idim. Bir yerlerden sezinerek bir şeyler karalamıştım. Ta 1925 yıllarında araştırmak, ispatlamak gerekiyordu. Nasıl yapacaktım? Ne Mişle gibi tarihle uğraşmak göreviyle hayatımı kazanıyordum. Ne Mişle gibi boğazıma dek bol arşivler denizi içinde yüzüyordum, ne Mişle gibi tarihten başka hiçbir işim yoktu. Pratik canıma okuyordu. Öyleyken her boş kalmış ...? “ben benim gözü yaşlı, bağı taşı tarih tezim!” diye çalaka-kalem girişiyordum. Kıyıda köşede çivilettiğim belgelerin sözümü savunmağa ve cihan tarihini yeni baştan yazmaya güveniyordum. Hiç neyime güveniyordum? Sadece gönlümde aslan gibi yatan bulgu? Araştırma, inancıma. Meğer Mişle de öyle değil mi imiş?”

Diğer taraftan o, Türkiye’de hem egemen çevrelerin hür düşünceyi baskı altına almasından dolayı, hem de kendisine tarihsel maddeci diyenlerin, yurt dışından ithal olmayan düşüncelere kayıtsız kalması sebepleriyle, Türkiye gerçekliğinin anlaşılamadığını ve bu sebeple “teorinin topal kaldığını, pratiğin ise aksadığını” düşünmektedir. Kıvılcımlı, Türkiyeli sosyalistlerin çeviri eserleri Türkiye’ye uydurma kaygısına düşerek, orijinal tezlerle ilgilenmediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla 1965 yılında tarih tezini yayımladığında yeterli ilgiyi görmemesi onu şaşırtmamıştır. Kıvılcımlı’nın hayatı boyunca şikâyet ettiği bu durum bir gerçeklik olarak önümüze çıkmaktadır. İlk defa 1958 yılında hapishanede Kıvılcımlı ile tanışan ve onu, “havalandırma saatleri dışında sürekli okuyup yazan, gerçekten çok çalışkan bir insan” olarak tanımlayan (Karaca, 2011, s. 267-268) Mihri Belli de yıllar sonra, 2001 yılındaki bir TÛSTAV toplantısında Kıvılcımlı’nın tarih tezini okumamış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (Kundakçı, 2005, s. 56-57).

Kıvılcımlı’nın Tarih Tezi üzerine yazılmış az sayıdaki yazılardan biri de 1975 yılında Murat Belge’nin kalem aldığı kısa bir eleştiri yazısıdır. Belge, Kıvılcımlı’nın kendine has, hatta “bireyci” denilebilecek bir dili olduğunu ve bu nedenle de evrensele ulaşamadığı gibi, yerelde de anlaşılmasının son derece güç olduğunu öne sürmektedir. Belge’nin eleştirisi aslında iki yönlüdür

diyebiliriz; bir taraftan Kıvılcımlı'nın “zortlama”, “geberen kapitalizm”, “ana dil uydurcası” gibi kelimeleri kullanarak bilimsellikten çıkıp, açıklamalarını duygusal anlamlarla yüklü bir hale getirdiğini söylerken, bir taraftan da “barbarlık”, “sosyal devrim-tarihsel devrim” gibi kendine özgü olan ve başka hiçbir Marksist metinde yer almayan kavramlaştırmalarıyla, teorik olarak da Marksizm'den ayrıldığını öne sürmektedir (Belge, 1975, s. 45-46). Bu eleştirilere karşılık, ilk olarak, Kıvılcımlı'nın dil üzerine de çalışmaları olduğu ve kendisinin yeni kelimeler üretilerek, dilin geliştirilmesi gerektiğine dair düşünceleri olduğunu söyleyebiliriz. Kıvılcımlı böylece sadece dilin gelişmesini değil Marksist literatürün de geliştirilmesi amacını gütmüştür. Bu durum ayrıca, onun yerli bir sosyal bilim üretme çabası olarak da okunabilir. Diğer taraftan Kıvılcımlı'nın dilinin, halk için değil halka yabancılaşmış aydınlar için anlaşılmasız olduğunu savunan görüşler de vardır (Yılmaz, 1976). Dahası Marksist metinlerde yer almayan kavramları kullanması zaten Kıvılcımlı için bir sorun teşkil etmemektedir çünkü o, sadece Marksist metinlere bağlı kalmayı bir çeşit yobazlık olarak görmekte ve Marksizm'in geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Türkiye'deki solcuların kendilerinin, böyle bir işi beceremeyeceğine inandıklarını düşünen Kıvılcımlı için, yazdıkları Marksizm'den kopma değil, aksine onu geliştirme anlamına gelmektedir diyebiliriz.

Bu çalışmanın sınırları itibarıyla çok fazla detaylandıramayacak olsak da tarih tezinin içeriğinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kıvılcımlı, insanlığın başından geçenleri iki büyük çağa ayırmaktadır; bunlar medeniyetten önceki çağları ifade eden ve yazısız tarih olarak adlandırılan “tarih öncesi” dönem ile medeniyetten sonraki – yazılı tarih dönemini ifade eden – “tarih” çağlarıdır. Yazılı tarih denilen bu çağ ise “antika tarih” (kadim çağ) ve “modern tarih” olarak yine iki alt döneme ayrılmaktadır. Antika tarih, Protosümerlerden (ilk Sümer öncesinden) Batı Roma'nın yıkılışına dek sıralanan medeniyetleri konu ederken; modern tarih, Batı Ortaçağ'ının bitişinden günümüze dek uzanan tek çeşit kapitalist medeniyeti konu edinmektedir (Kıvılcımlı, 2014b). Kıvılcımlı'nın asıl ilgilendiği ise antika tarih dönemi ve bu dönemde birbiri ardına gelen medeniyetler ile onlar arasındaki geçiş kanunlarının tespit edilebilmesidir ki kendisi bu konuda yeterince bilgi sahibi olunmadığını ve yeterince araştırma yapılmadığını her fırsatta dile getirmektedir. “Tarih-Devrim-Sosyalizm” kitabının ana konusu da antika tarihtir. Kıvılcımlı'nın özellikle antika tarihe odaklanmasının nedeninin sınıflı toplumlarla sınıfsız ilkel komün toplumlarının ilişki ve çelişkilerinin araştırılması olduğu söylenebilmektedir. Kıvılcımlı antika tarihin gidiş kanunlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Antika tarih, sınıfsız bir toplumun, sınıflaşma aşamasında olan ekonomice daha ileri toplumları yıkıp yeni medeniyetler oluşturmasıyla yürümüştür (Kale, 2014). Antika tarihte, medeniyetler kurulmaya başlasa da bir önceki çağın insanı olan barbar topluluklar tamamen yok olmamıştır ve dolayısıyla antika tarih boyunca barbarlık ile medeniyet arasındaki mücadele devam etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Kıvılcımlı'da barbar kelimesinin olumlu anlamda kullanılıyor oluşudur; o tarih öncesi barbar insanı medeni insandan çok daha üstün karakterli görmektedir. Barbar insan yiğit, cömert ve toleranslı iken; medeni insan gaddar, zalim, eşitlik bilmeyen ve yalansız konuşmayandır (Kıvılcımlı, 2014c, s. 13-15).

Kıvılcımlı'nın tarih tezinin en önemli noktalarından biri de onun yaptığı “tarihsel devrim-sosyal devrim” ayrımıdır. Kıvılcımlı, antika tarihte devam eden barbarlık ile medeniyet arasındaki

mücadelede, barbar toplumun medeniyete yaptığı saldırıları ve sonucunda yarattığı dönüşümü, tarihcil devrim olarak adlandırmaktadır. Sosyal devrim ise bir sınıfın diğer sınıfı yıkarak, onun yerine geçmesi anlamına gelmektedir. Ona göre, antika tarihte sosyal devrimlerin gerçekleşmesi imkansızdır çünkü eski gerici sosyal sınıfı devirip, medeniyeti kuracak olan kolektif aksiyon gücünü sağlayacak, yeni bir sınıfın varlığı söz konusu değildir. Ancak, tarihsel devrimler yeterli birikime ulaşıncaya, modern tarihin, sosyal devrimlerle yürümesi söz konusu olabilmiştir. Tarihsel devrimler, bilinçsizce, tamamen bilinçaltı şeklinde gerçekleşirken; sosyal devrimler bir o kadar şuurlu bir gidiş içinde ilerlemektedirler (Kıvılcımlı, 2014d). Antika tarihte, eskimiş medeniyetin üretici güçlerini boğan üretim ilişkilerini kökünden kazıyacak barbar akınlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Barbar akınlarının yaptığı bu tarihcil devrim, medeniyetlerin sonu değildir çünkü bir medeniyetin bu şekilde yıkılışı yeni bir medeniyetin de doğuşu anlamına gelmektedir (Kıvılcımlı, 2014b). Dahası bir medeniyet çökerken, tekniğinin bir kısmı barbarlara kalmaktadır ve bu da tarihte bir gerileyip sıçrama anlamına gelmektedir. Yani bu şekilde insanlık durmadığı gibi –aksine – gerileyip atlayarak hız almaktadır.

Kıvılcımlı, medeniyetlerle barbarlar arasındaki ilişkinin, “atomlar arasındaki kimyasal ilgileri açıklayan elektron savaşları” gibi olduğunu ifade etmektedir. Dahası barbar akınlarını, tarihin nükleer gücü olarak nitelemektedir. Barbarlık, tarihi yapan canlı bir organizmadır ve yaratıcı bir özü vardır. Diğer taraftan barbarın yaptıkları, bilincinden çok inançlarına dayanır ve kendisine ters gelen her şeyi yakıp yıkar. Bu anlamda Kıvılcımlı barbarlığın, yıkıcı-vurucu bir güç olduğunu ifade etmektedir. Tarihsel devrimi yapıp, medeniyetleri yıkan barbarlık, daha sonrasında kendisi de uygarlaşmakta ve yıktığı medeniyetin haline düşerek, kendisi de yeni barbar akınlarının hedefi haline gelmektedir. Kıvılcımlı bu durumu, barbar toplumların medeniyetin nimetlerine kanarak, “şeytana uymuş olmaları” ve medeniyete geçerek de aslında “cennetten kovulmuş olmaları” olarak ifade etmektedir (Kıvılcımlı, 2014b, s. 62, 53). Yani tıpkı tufanlarda olduğu gibi, bu dini inanışların ve efsanelerin kökeni de antika tarihe ve tarihsel devrimlere dayanmaktadır.

Barbarların medeniyetleşmesi ile ortak mülkiyetin özelleşmesinin birbirine paralel ilerlediğini vurgulayan Kıvılcımlı, barbarın, ilk başta istila ettiği yerin toprak mülkiyetini, kendisi dahil kimseye vermezken, tasarruf hakkını tamamen orada yaşayanlara verdiğini ve esir ettiği insanı kendi ailesinden biri haline soktuğunu belirtmektedir. Buna göre, İslamiyet için Arapların; Selçuk ve Osmanlı Devletleri’nde Türkler’in; Batı Avrupa’da Cermenlerin ve sonrasında Normanların yaptıkları da budur (Kıvılcımlı, 2014e s. 46). Selçuklu ve Osmanlı örneklerinde, gazilerin yanı başlarında sürekli şeriat (Kent; Mekke-Medine hukuku) bayrağını üstün tutan Müslüman havariler olduğu için toprak birdenbire devlet başkanının mülkü olamamış ve miri malın mülkiyeti topluma (Müslümanlar malevine) ait olmuştur. Kur’an’ın deyimiyle, “Mülk Tanrınıdır” demektedir Kıvılcımlı; ne var ki sonrasında şeriat bozulmuş ve Franklardaki derebeyleşme-eşraf/ayanlaşma belirmiştir (Kıvılcımlı, 2014e, s. 22).

Kıvılcımlı hem tarihi maddeci bir şekilde analiz etmeye çalışmış hem de bu yöntemi Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihini incelemek için kullanmıştır. Bunun en önemli nedeni de tarih bilmeden bugünün anlaşılamayacağına dair olan güçlü inancıdır. Kıvılcımlı’nın tarih tezi ve

din yorumu bu çalışmanın kapsamını aşacak denli geniştir ve üzerine daha fazla yazılması gerekmektedir. Diğer taraftan bu çalışmalarıyla Kıvılcımlı, Marksizm'e ve sosyalist literatüre bir katkıda bulunma iddiasındadır ve bu iddia çok değerlidir. O, bunun bütün Marksistlerin görevi olduğunu vurgulamaktadır; dolayısıyla Kıvılcımlı'nın tezlerine katılıp katılmamak bir yana bu iddiasını benimsemek ve teorik üretim yapma çabasına girişmek gerekliliği ortadadır.

Donanma Davası Süreci

1930'ların ikinci yarısında faaliyetlerine yayınevi ve kitabevi ile devam eden Kıvılcımlı, 1938 Donanma Davası ile bir kez daha mahkûm edilmiştir. Nazım Hikmet'in mahkûm edildiği Harbiye Davası ile Donanma Davası'nın Nazım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'ya yönelik birer komplo olduğu ve onları etkisiz hale getirmek için düzenlendiği de düşünülebilmektedir. Nazım Hikmet, yasal planda oldukça etkilidir ve Kıvılcımlı'nın da emniyet birimleri gözünde "uyurken bile devletin aleyhine" olmak gibi bir intibası vardır. Bu nedenle de ikisinin de sesini kesebilmek için böyle bir komplo düzenlenmiştir (Ağcabay, 2015).

Yalçın Küçük de 1930'lu yılları, Türk aydını için havuç ve sopa politikasının yoğun olduğu yıllar olarak tanımlamaktadır. Darülfünun kapanıp üniversite olarak açılırken birçok öğretim üyesinin, kadrosuz ve üniversite dışı kaldığını söyleyen Küçük, uyumlu olmaya çalışanların ya da öyleymiş gibi davrananların kalabildiğini ifade etmektedir. Ona göre bu dönemde, Hikmet Kıvılcımlı⁵ ve Nazım Hikmet'in de yargılandığı Harp Okulu ve Donanma davalarıyla Türk aydınına neyi yapamayacağı; resmi "Tarih Tezi" veya "Dil Tezi" ile ise neyi yapabileceği gösterilmiştir (Küçük, 1983).

Kıvılcımlı'nın, Marksizm Bibliyoteği isimli yayınevine gelip giden ve buradan çıkan yayınları satma ve dağıtma işine de girişen Abdülkerim Korcan (yazarlık adıyla Kerim Korcan) 1938 yılında gözaltına alınmıştır. Sorgulaması Kıvılcımlı ile olan ilişkisi üzerinden yürütülmeye başlanmıştır; fakat kitaplarının birinin arasından çıkan bir notla davanın seyri değişmiştir. Kerim Korcan'ın abisi Haydar Korcan, Yavuz Zırlıslı'nda askerlik yapmaktadır ve komutanı Gedikli Üstçavuş Seyfi Tekdilek ile Kerim Korcan gıyaben tanışmaktadırlar. Seyfi Tekdilek, Kerim Korcan'dan üç adet kitap istemiş ve Korcan da bunları Tekdilek'e göndermiştir. Askeri mahkeme, Donanma'da komünist bir örgütlenme olduğuna ve Kıvılcımlı'nın da kitapları ile askeri isyana teşvik ettiğine karar vererek onu 15 yıl hapse mahkûm etmiştir. Yargılama süreci Yavuz'da başlamış, daha sonra sanıklar donanma denizaltı ana gemisi Erkin'e nakledilmişlerdir ve yargılama süresi boyunca gemi sürekli hareket halinde kalmıştır. Böylece sanıkların aileleri ve avukatları ile olan ilişkileri de sekteye uğratılmıştır (Karaca, 2011). 15 yıl hapse mahkûm edilen Hikmet Kıvılcımlı; Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Fatma Nudiye Yalçı ve Emine Alev ile birlikte Sultanahmet Cezaevi'ne gönderilmiştir.

1940 yılında Nazım Hikmet ve Kemal Tahir ile birlikte Çankırı Cezaevi'ne nakledilen Kıvılcımlı, 1942'de Amasya Cezaevi'ne ve hemen ardından da Kırşehir Cezaevi'ne gönderilmiştir. Kıvılcımlı, Kırşehir Cezaevi'ndeyken çevre il ve ilçelerden gelenler de dâhil olmak üzere hasta bakmaya da

5 Küçük, yazısında Donanma Davası'nda yargılananlar arasında Nazım Hikmet'i gösterirken Hikmet Kıvılcımlı'nın adını anımsatmamıştır.

başlamıştır. Kıvılcımlı bu hapisliği döneminde de okuyup yazmaktan geri durmamış ve başta tarih tezi olmak üzere pek çok konu üzerinde ayrıntılı çalışmıştır. Nazım Hikmet ile birlikte gözaltına alındıklarında Nazım Hikmet, ondan tarih tezini orada bulunanlara anlatmasını istemiş; Kıvılcımlı ise bu çalışmanın henüz çok başında olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen İslam tarihi, tarihöncesi toplumları, anahanlık ve babahanlık dönemleri gibi tarih tezinin bazı parçalarını anlatmış ve dinleyicilerden oldukça ilgi görmüştür (Karaca, 2011). Ayrıca Kıvılcımlı, “İslam Tarihinin Maddesi” ismiyle yayımlamayı planladığı eserinin birinci cildinin, Donanma Davası sırasında polis tarafından yok edildiğini de bizzat kendisi ifade etmektedir. Ölümünden sonra yayımlanan “Allah-Peygamber-Kitap” ismiyle yayımlanan yazmaların da o sırada kurtarılabilen çalışmalar olduğu düşünülmektedir (Kıvılcımlı, 2013a). Diğer taraftan, yayımlanan bu kitabın Kıvılcımlı tarafından mı bu isimle adlandırıldığı yoksa yayımcılar tarafından mı bu şekilde adlandırıldığı konusunda net bir bilgi yoktur.

Kıvılcımlı, Donanma Davası'ndan aldığı 15 yıllık hapis cezasının bitmesine 3 yıl kala çıkan genel af ile Kırşehir Cezaevi'nden çıkmıştır. Kıvılcımlı 1953 yılında, yani İstanbul'un fethinin 500. yılında “Fetih ve Medeniyet” isimli bir broşür kaleme almıştır. Onun bu çalışmayı yapmasında, 1950 senesinde “İstanbul'un 500'üncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği” adıyla kurulan ve daha sonra adı “İstanbul Fetih Derneği” olarak değiştirilen (Fatih ve İstanbul, 1953) dernekle olan ilişkisinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul Fetih Derneği'ne ilk yardımı yapan ve bu anlamda kurucuları arasında yer alan ve aynı zamanda derneğin fahri başkanı olan, zamanın İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Ordinaryüs Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Kıvılcımlı'nın sınıf arkadaşıdır ve Kıvılcımlı'nın bizzat kendisinin de zaman zaman bu derneğe gittiği bilinmektedir. Fethin 500'üncü yılı için derneğin aylarca program hazırlıkları yaptığı da bilinmektedir. 1953 yılında yine fethin 500'üncü yılı dolayısıyla birçok kişi de çeşitli yazılar kaleme almış, yorumlamalarda bulunmuştur. Kıvılcımlı her zaman gündemi takip eden ve bilfiil içerisinde yer alan bir komünist olarak bu duruma da kayıtsız kalmamış ve fethi, kendi tarih tezi bağlamında yorumlamıştır diyebiliriz. Bu nedenle de broşür önem arz etmektedir.

İstanbul'un fethini dinler arası bir mücadele olarak görmenin, medeniyet tarihini bütünüyle kavrayamamış olmaktan kaynaklanacağını düşünen Kıvılcımlı, fethin aslında, ilerlemenin gerilemeye karşı bir zaferi olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, bu zafer sadece Türkler tarafından değil, bütün dünya tarafından kutlanabilecek bir büyük tarihsel devrimdir. Arapça'da fethin, güzel bir tesadüfle “açmak” manasına da geldiğini belirten Kıvılcımlı, çökmekte olan Bizans'ın medeniyet yollarını tıkadığını ve fetihle birlikte bu yolların açılabilirdiğini düşünmektedir (Kıvılcımlı, 2011). Hikmet Kıvılcımlı'nın İstanbul'un fethini kutlanması gereken olumlu bir olay olarak değerlendiren görüşlerini, fethi olumlayan milliyetçi/muhafazakâr görüşlerden ayıran bazı önemli noktalar olduğunu söylemek ve bunları ele almak önemlidir. Kıvılcımlı, Osmanlı'ya Bizans üst yapısından biçim olarak çok şey katıldığını ve bu nedenle de Bizans anlaşılmadıkça Osmanlı üst yapısının da anlaşılmayacağını düşünmektedir. Ona göre, Osmanlılık çöken iki kadim medeniyet olan Roma ve İslam medeniyetlerinin sentezi olarak doğmuştur. Dolayısıyla o, Bizans tarihini de araştırmış ve gelinen noktada Bizans'ın yıkılıp, İstanbul'un fethedilmesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna varmıştır.

Kıvılcımlı, İstanbul'un Türklerin hâkimiyetine girmesinin dünya tarihi için beklenmedik ölçüde sosyal değişimler yarattığını düşünmektedir. Batı'da derebeyliğin temelleri sarsılmış, küçük Osmanlı devleti cihangir olmuştur. İçinde Müslüman ve gayri-Müslimlerin yaşadığı bir İmparatorluk haline gelmesi ile ulu bir devlet cihazına gereksinim duyulmuş ve Osmanlı "kanun" devrine girmiştir (Kıvılcımlı, 2008). Ayrıca Avrupalılar, Akdeniz'den geçmeyecek başka ticaret yolları aramaya başlamışlardır. Kıvılcımlı'ya göre, Akdeniz hegemonyasını kaybetmeseydi, Batı bezirgânlığı Okyanus'u denemeye kalkmazdı. Dolayısıyla 1492'de Amerika'nın keşfedilmesi de İstanbul'un fethi dolayısıyla mümkün olmuştur (Kıvılcımlı, 2011).

Vatan Partisi Dönemi ve Son Yılları

Donanma Davası sonrası 12 yıllık hapislikten sonra devrimci faaliyet özlemi duyan Kıvılcımlı, bu dönemde Şefik Hüsnü Değmer ile siyasi ilişki kurmak istemiştir. Fakat Değmer'in şimdilik bir şey yapmama şeklinde bir politika izlemesiyle bu amacını gerçekleştirememiştir. Hemen ardından, o zamana kadarki en büyük TKP tevkifatı olan, 1951 TKP tevkifatı gelmiştir ve Şefik Hüsnü de dâhil 200'e yakın partili tutulanmış, yargılanmış ve ceza almıştır. Demokrat Parti, 1951 tevkifatı ile "komünistlerin kökünü kazıdığı" iddiasındadır. Bu iddiaya karşılık Kıvılcımlı, yasal alanda faaliyette bulunma ve komünistlerin varlığını gösterme isteği ile Vatan Partisi'ni kurma girişimlerine başlamıştır. Vatan Partisi, 29 Ekim 1954'te kurulmuştur ve kurucuları arasında tekstil işçileri çoğunluktadır. Hikmet Kıvılcımlı genel başkanlığa ve Ahmet Cansızoğlu da genel sekreterliğe getirilmiştir. İstanbul'un yanı sıra İzmir il örgütü ve Kadıköy, Taşlıtarla, Beşiktaş, Ortaköy, Kasımpaşa, Beyoğlu ve Zeytinburnu ilçe örgütleri kurulmuştur (Karaca, 2011). Parti kurulduktan bir yıl sonra da yani 1955'te parti yayın organı olarak "Vatandaş Gazetesi" çıkarılmaya başlanmıştır. Kıvılcımlı, parti ve gazete vesilesiyle kendisi ile iletişim kuranlara da tercüme eserlerle Türkiye'de sosyalizmin olmayacağını, kendine has yöntemlerle politika yapmak gerektiğini ve bunun da ancak Vatan Partisi ile başarılabileceğini anlatmıştır (Kundakçı, 2005).

Vatan Partisi, 1957 yılında yapılan erken genel seçimlere de girmiştir ve Kundakçı'ya göre küçücük bir Vatandaş Gazetesi ile sesini kimseye duyuramayan Vatan Partisi, seçimlere katılınması ile yurt sathında biraz olsun duyulmuştur. Parti, İstanbul ve İzmir olmak üzere iki ilde seçimlere girmiştir. Seçimlere hazırlık safhasında Sirkeci, Saraçhane, Zeytinburnu ve Eyüp gibi çeşitli yerlerde Vatan Partisi mitingleri yapılmıştır. Mitinglere katılım çok fazla olmamıştır ama Kıvılcımlı her defasında binlerce kişiye hitap ediyormuş gibi saatlerce sürecek olan konuşmalarını yapmaya devam etmiştir. Parti'nin en önemli mitinglerinden biri Eyüp Mitingidir. 15 Ekim 1957 günü Eyüp Sultan Cami'ne yakın bir yerde yapılan bu mitingde, Kıvılcımlı, konuşmasının başında Vatan Partisi'nin amaçlarını anlatmaya başlamış ve bunu dini değerlerle ve somut örneklerle ortaya koymaya gayret etmiştir. Bu sırada ezan okununca dinleyicilerin büyük bölümü namaza gitmiş ve Kıvılcımlı da "Allah kabul etsin" diyerek konuşmasına ara vermiştir; kalabalık camiden çıkarken ise İslamiyet'in doğuş aşamasındaki devrimci çağından örnekler vermiş, Medine barbarlarının mülksüz, eşitlikçi ve adaletli davranışlarını anlatmaya başlamıştır (Kale, 2014). Eyüp mitingi sonrasında Kıvılcımlı'ya önce "dini siyasete alet etmek" suçundan soruşturma açılmış, konuşma

metni incelendikten sonra ise “komünizm propagandası yapma” suçuyla Kıvılcımlı yargılanmıştır. Bir süre sonra da partinin kapatılma davası açılmıştır ve 25 partili tutuklanmıştır.

Vatan Partisi tutukluları, ancak 1958’in sonlarına doğru Sultanahmet Cezaevi’ne koyulmuştur. Burada Kıvılcımlı yine bol bol okuyup yazma isteğindedir. O günlerde Fransız Diyojen Dergisi’nde Arnold Toynbee’nin 8-10 sayfalık “Medeniyetler-Barbarlar” makalesi çıkmıştır ve Doktor da ona cevaben 20 sayfalık bir makale yazmıştır. Bu Kıvılcımlı’nın çok uzun süreden beri üzerinde çalıştığı tarih tezinin de bir parçasıdır. Hem Eyüp Mitingi konuşmasının içeriğinden hem Toynbee’ye cevabından anlayabiliyoruz ki Kıvılcımlı her fırsatta tarih tezi üzerine çalışmakta ve onu geliştirmektedir. Vatan Partisi tutuklularının Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılanmaları iki yıl sürmüştür. Yargılama sonucu ise Kıvılcımlı ve diğer partililer beraat etmiştir; kararın çıkması 1960 yılını bulmuştur. Bu sırada 27 Mayıs 1960 darbesi meydana gelmiştir ve Kıvılcımlı hemen ertesi gün Millî Birlik Komitesi’ne bir telgraf çekerek “İkinci Kuvayı Millîye Gazalarının kutlu olmasını” dilemiştir.

Dahası, Kıvılcımlı ile Alaattin Hakgüder Ankara’ya giderek Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmeye “Birinci Açık Mektup” ismiyle bir mektup götürmüşlerdir. Bu olayı anlatan Suat Şükrü Kundakçı, Talat Aydemir ile yapılan görüşmenin içeriği hakkında kimsenin bilgi sahibi olmadığını, Doktor’un bunu bir sır olarak götürdüğünü ifade etmektedir (Kundakçı, 2005). Dahası Doktor, daha birçok isimle, emekli generallerle de iletişim kurmuştur fakat bunların mahiyeti de sırdır. Mektubun nüshaları, MBK dışında Ankara’da Başbakanlığa, Muzaffer Özdağ’a, Başbakanlıktan Rıfat Baykal’a da dağıtılmıştır. Bu vasıtayla Cemal Gürsel ile de görüşme ayarlanmaya çalışılmıştır ama başarılı olunamamıştır. Daha sonra Kıvılcımlı, Kundakçı ve Sefer Aytekin’den oluşan üç kişilik kadro İstanbul’a dönmüş ve ikinci bir mektup yazmıştır. Bu mektup da çoğaltılarak yine aynı mercilere gönderilmiştir fakat bu girişimlerden hiçbir sonuç alınamamış ve her iki mektup da “İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz” adıyla kitap olarak basılmıştır (Kundakçı, 2005). Kuvayı Milliyeciliğimiz kitabı aslında iki tanedir ve birincisi 1954 yılında Vatan Partisi’nin kuruluş gerekçesi olarak yazılmış ve 1957 yılında “Kuvayı Milliyeciliğimiz” adıyla basılmıştır. 1965 yılında ise Kıvılcımlı, “Kuvayimilliyeciliğimiz” ve “II. Kuvayimilliyeciliğimiz” ismiyle iki kitabı birleştirip yeniden basmıştır (Kale, 2014).

Vatan Partisi’nin gerekçesi olan birinci kitapta Kıvılcımlı, CHP’nin o zamana kadarki tutumunu ve destek aldığı toplumsal güçleri de analiz etmektedir. CHP’nin şehir bezirgânları (büyükşehirlerin büyük tüccarları) ve taşra hacıağaları (Kıvılcımlı bunları Birinci Dünya Savaşı’nda soygunculuk yaparak semirmiş, taşralı soyguncular olarak tanımlamaktadır) olmak üzere başlıca iki toplumsal güçten destek aldığını belirten Kıvılcımlı, partinin asıl dayanması gereken halk kitlelerini ise küçümseme geleneğini sürdürdüğünü belirtmektedir. CHP’nin dayanağı olan bu güçler, daha sonra onun çöküşüne neden olan ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesini sağlayan güçlerdir aynı zamanda. Aynı şehir bezirgânları ve taşra ağaları, bu kez de İkinci Dünya Savaşı koşullarında daha da semirerek Demokrat Parti’nin destekleyicisi haline gelmişlerdir. Bu iki partinin karşısında durabilecek tek güç ise Vatan Partisi’dir ve partinin kuruluş gerekçesi de budur (Kale, 2014). Kıvılcımlı

bu iki partinin sınıfsal analizini yaparak bunların karşısında soyguncu zümrelere dayanmayan, onları yok etme amacıyla olan işçi sınıfının Vatan Partisi'nin çıkabileceğini savunmuştur.

Kıvılcımlı, 27 Mayıs sonrasında Milli Birlik Komitesi'ne Suat Şükrü Kundakçı'nın imzasıyla bir de anayasa teklifi sunmuştur. Esasında bu anayasa teklifi 1956 yılında Kıvılcımlı tarafından hazırlanmıştır. O yıl, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü'nden Ord. Prof. Hüseyin Kubalı yeni bir anayasa hazırlanması için siyasi partilere ve sorumluluk sahibi vatandaşlara kendisine görüşlerini iletmeleri için çağrı yapmıştır. Kıvılcımlı da çağrının son gününde, anayasa teklifini Kubalı'ya ulaştırmıştır. Milli Birlik Komitesi'ne sunduğu da bu teklifin kitaplaştırılmış halidir.

Bu arada Kıvılcımlı 1965 yılında "Tarihsel Maddecilik Yayınları"nı kurmuş ve 1965-71 arası dönemde çok sayıda kitap yayımlamıştır. Kıvılcımlı, sırasıyla, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", "Tarih - Devrim - Sosyalizm", "Tarih Tezi Işığında İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere", "Karl Marks'ın Özel Dünyası", "Uyarmak İçin Uyanmalı, Uyanmak İçin Uyarılmalı (TİP'e Teklifler)", "Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu", "Opportunizm Nedir?", "Halk Savaşının Planları", "Demokratik Devrim Zorlaması Demokratik Zortlama" isimli eserlerini bu dönemde yayımlamıştır. Bunların yanı sıra Ararat Yayınları'ndan "Metafizik Sosyolojiler" kitabını, Ant Yayınları'ndan "27 Mayıs ve Yön Hareketi'nin Sınıfsal Eleştirisi" kitabını, Ekim Yayınları'ndan da "Toplum Biçimlerinin Gelişimi" isimli eserini yayımlamıştır. Kıvılcımlı gerillacılık hareketlerinin yükseldiği bu dönemde birlik çağrısı yaptığı "Anarşi Yok! Büyük Derleniş!" kitapçığını ve yine bu amaçla "Vatan Partisi Program ve Tüzüğü"nü yeniden bastırmıştır (Kale, 2014). Ayrıca 1965 yılında "Çaltı" isimli dergide yazılar yazan Kıvılcımlı, daha sonra bu yazıları "Uyarmak İçin Uyanmalı, Uyanmak İçin Uyarılmalı" ismiyle kitaplaştırmıştır.

Yine bu sıralarda Şevki Akşit ve Mihri Belli tarafından "Türk Solu" dergisinin hazırlıkları devam etmektedir. Türk Solu dergisinde Kıvılcımlı'nın da ayda bir tane makalesi yayımlanmaktadır. Ne var ki çok geçmeden Kıvılcımlı'nın yazılarında bazı kısıtlamalar yapılmaya başlanmıştır, Doktor sansüre uğramış, bunun üzerine kendi gazetesini çıkarmaya karar vermiştir. Suat Şükrü Kundakçı'nın yayın müdürlüğünde olduğu ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle sadece 7 sayı çıkarılabilecek olan "Sosyalist Gazetesi" 1967 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. 1968 yılına gelindiğinde Kıvılcımlı, "İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği"nin kuruluşunda yer almıştır. Kıvılcımlı'nın yönetim kurulu üyesi olduğu bu kuruluş 12 Mart'a kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 1970 yılının Aralık ayı başında Sosyalist gazetesi tekrar yayın hayatına başlamıştır. Bundan sonra Kıvılcımlı, çeşitli yerlerde gençlere yönelik olarak söyleşilere katılmış, konuşmalar yapmıştır. Bunlardan biri de 6 Mart 1971 günü Ankara Hukuk Fakültesi'nde yapılan "Durum Yargılaması Konferansı"dır ki buradaki konuşması daha sonra kitap olarak da basılmıştır.

Kıvılcımlı'nın 27 Mayıs sonrası yazdıkları ve yaptıkları, hakkında en çok tartışılan konulardan biri olagelmıştır. Özellikle de 1971'de, hayatının son anlarında kaleme aldığı anılarıyla ve düşünceleriyle de bu tartışmaları körüklediği söylenebilir. Diğer taraftan, Kıvılcımlı'nın orduya bakış açısını anlayabilmek için onun tarih tezini ve bu tezinde askere ve ordu geleneğine biçtiği rolü göz önünde

tutmak büyük bir önem taşımaktadır. Yani düşüncelerini, sadece 27 Mayıs sonrası yaklaşımına bakarak değil bir bütünlük içinde ele almak daha faydalı olabilecektir. Kıvılcımlı, 12 Mart 1971 muhtırasından hemen sonra da “Ordu Kılıcını Attı” başlıklı bir yazı yazmış ve meclisin kendi kendisini düzeltmesini ummayan ordunun idareyi süratle üzerine alma yoluna girdiğini yazmıştır. Bu noktada şunu da söylemek gerekir ki 12 Mart’tan önce ordudaki radikal subaylardan 9 Mart’ta “sol” bir darbe bekleyen, başta Milli Demokratik Devrimciler olmak üzere çeşitli sol grup ve örgütler 12 Mart’ı ilk etapta böyle bir müdahale zannederek olumlu tepki vermişlerdir.

Kıvılcımlı 1971’de yazdığı anılarında 27 Mayıs’tan beri bir sosyalizm kültürü geliştiğini fakat “para babalarının” bunu kökünden kazıma amacıyla olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki 27 Mayıs’ı kolay yenemeyeceklerini de anlamışlardı; çünkü Kıvılcımlı’nın ifadesiyle burjuva ordusu bile 19. yüzyılın burjuva “devrimci” geleneklerini silkip atamıyordu ve onlarla Türkiye halkını kılıçtan geçirmek zordu. Bunun için bir hile arayan finans kapital CIA yolu ile gerillacılık (Kıvılcımlı, Filistin’e gidip gelen gençleri gerilla eserlerini okuyup romantik ilhamlar kapalı kişiler olarak betimlemektedir) hareketlerine özenen gençleri işleme yolunu tutmuştur (Kıvılcımlı, 2012, s. 36, 76). Kıvılcımlı ayrıca böyle düşündüğü ve bunları dile getirdiği için kendisinin de revizyonist olarak adlandırıldığına da sık sık dikkat çekmiştir. Kıvılcımlı’nın bir diğer dikkat çeken tespiti de şudur: Ona göre, gençler kıskırtılmıştır ve ordunun, muhtırayı onların bu yükselen hareketlerine karşı verdiğini sanmaktadırlar; para babalarının derdi ise muhtıra sayesinde kapitalizmin çıkmazlarına çare bulmaktır ve hem gençlikle hem de ordu ile alay etmekte, iki tarafı da kullanmaktadırlar. Çoluk çocuğun peşine düşen ordu ise bu haliyle hem dramatiktir hem de kendini komik bir duruma düşürmektedir; Kıvılcımlı’ya göre ordunun bu hali içler acısıdır (Kıvılcımlı, 2012, s. 39-47).

1960’ların sonunda Kıvılcımlı ile tanışan ve Dev-Genç’ten koparılan Selahattin Okur, Filistin’e de giden gençlik grubundadır ve o yılları anlatırken Türkiye işçi sınıfını unuttuklarını, herkesin para kazanmak için yaptığı çevirilerden dolayı o günün gençlerinin kafasının karıştığını düşünmektedir. Okur, Kıvılcımlı’ya Filistin’e gittiklerini anlatması üzerine, onun, “silahlı savaş devrimciliğini” eleştirip; anarşi yerine halk kitlelerinin içinde örgütlenmek gerektiğine dair “Yeter Be” isimli yazısını kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca askeriyede de örgütlenildiğini anlatan Okur, Çamlıca ve Feneryolu’nda subay okulu öğrencileri için evler tutulduğunu fakat cuntacıların bu gençleri yanlarına çekmekte başarılı olduğunu ifade etmektedir (Okur, 2016).

Hem Kıvılcımlı’nın CHP ve DP tabanlarına yönelik olarak yaptığı sınıfsal analizlere hem de ordunun da bu sınıflardan bağımsız düşünülmemeyeceğini çünkü finans-kapital tarafından ele geçirildiğine dair sözlerine baktığımızda, onun 27 Mayıs’ın ve 12 Mart’ın nedenlerini maddeci bir şekilde analiz ettiğini söyleyebiliriz. Türk ordusunun Tanzimat’tan beri her ilerici hareketi, Birinci Kuvayımilliyeciliği ve 27 Mayıs’ı başarıya götürdüğünü ve yargıçların da böyle bir ordunun içinden çıktığını yazan Kıvılcımlı, şimdi bu yargıçların “yangını başlatanlarla değil yanılanlarla uğraştığını” ifade etmektedir. Kıvılcımlı’nın isteği hukuk dışı olan bu davalarda mahkemenin kendi kendini reddetmesidir (Kıvılcımlı, 2012). 12 Mart yaklaşırken Kıvılcımlı da prostat kanserine yakalanmış ve arananlar listesinde de adı çıkınca yurt dışına çıkmaya karar

vermiştir. Lübnan, Suriye, Paris ve ardından Belgrad'dan geçerek Arnavutluk'a gitmeyi amaçlayan Kıvılcımlı bunu gerçekleştirememiş ve 11 Ekim 1971 günü Makedonya'da vefat etmiştir.

SONUÇ

Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye siyasi düşünce tarihinde yer alan en üretken ve orijinal entelektüellerden biridir. Günümüzde Kıvılcımlı'nın düşüncelerinin izinden giden siyasi çevreler vardır ve Kıvılcımlı üzerine yazılmış çok miktarda yazı da bulunmaktadır. Bununla birlikte Kıvılcımlı ve eserleri hakkında yapılmış çok fazla akademik çalışma bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Oysaki hayatı boyunca eleştirel ve üretken bir düşünür olan Kıvılcımlı üzerine objektif ve bilimsel çalışmalar yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla biraz da olsa bu eksikliğin giderilmesi, sonraki çalışmalar için faydalı olunması amaçlanmıştır.

Kıvılcımlı, pratik siyasi faaliyetlerinin yanı sıra hayatı boyunca okumuş ve edindiği bilgileri yaşadığı ülkenin özel koşullarına uyarlayarak yeni tezler ortaya atmaya çalışmıştır. O, var olan Marksist literatüre hâkim olmanın yanı sıra Marksizm'e katkı yapma iddiasında olan bir düşünürdür. Çünkü hem Marks'ın bütün konular üzerine çalışmaya vakti olmadığını hem de yeni edinilen bilgiler ışığında yeni şeyler söylemenin gerekliliğinin farkındadır. Kıvılcımlı tarih tezini oluştururken de kendi din yorumunu ortaya koyarken de Marksizm'i bir yöntem olarak kullanmış ve kendi fikirlerini yaratabilmiştir. İktidara karşı eleştiri yapabilmeyi bir kıstas olarak aldığımızda, örgütlü olduğu partiyi de dönemin iktidarlarını da eleştirmekten hiçbir zaman çekinmeyen Kıvılcımlı'nın, bütün bu özellikleri ile bir entelektüel portresi çizdiğini söyleyebiliriz.

Kıvılcımlı eserlerini kaleme alırken yerli ve yabancı pek çok kaynaktan faydalanmıştır ve bunların hepsini eserlerinin kaynakçasında görmek mümkündür. Üzerine yazdığı konularda güncel literatürü çok iyi takip eden Kıvılcımlı'nın etkilendiğini söyleyebileceğimiz yerli isimler de vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini tarihsel maddeci yöntemle ele alırken ya da dinler tarihi içerisinde İslamiyet'in yerini tahlil ederken yabancı kaynakların yanı sıra tarih ve din konuları üzerine çalışan sosyalistlerden ve tarihçilerden de faydalanmıştır. Tarih tezi üzerine çalışmaya ilk olarak 1925 yılında, henüz 23 yaşındayken başlayan Kıvılcımlı, hapisanede başlayan teorik çalışmalarını hayatı boyunca devam ettirmiş ve teorik üretimi her devrimcinin bir görevi olarak kabul etmiştir. Ona göre Marksizm'i olduğu gibi öğrenip, ona hiçbir katkı yapma cesaretinde bulunmamak bir çeşit yobazlık, tutuculuktur.

Hayatının toplamda 22 yılını hapisanede geçiren Kıvılcımlı hiçbir zaman pratik siyasi faaliyetlerde bulunmaktan da yılmamış; en tehlikeli görülebilecek zamanlarda, iktidarlara meydan okurcasına, örgütlenme faaliyetlerine devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönem aydınlarının çoğunun aksine Kemalizm'e karşı da her zaman devrimci bir iktidar mücadelesi verilmesi gerektiğini savunan Kıvılcımlı, iktidarlar değişse de her zaman hepsine karşı bu mücadele perspektifini savunmaya devam etmiştir. Kıvılcımlı'nın Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakış açısının da orduya bakış açısının da anlaşılabilmesi için onun tarih tezinin anlaşılması bir zorunluluktur. Bu anlamda Kıvılcımlı'nın bilimsel anlamda çok daha fazla incelenmesi gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- Ağcabay, Cenk, (2015) *Dr. Hikmet Savaşçı Bir Hayat 1902-1971*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Atılğan, Gökhan, (2009) *Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkanlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar*, *Praksis*, Sayı: 21, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Başkaya, Fikret (2006) *Paradigmanın İflası, Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Belge, Murat, (1975) “Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine”, *Birikim Dergisi*, S. 4.
- Belge, Murat, (1983) *Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul.
- Bottomore, T. B. (1997) *Seçkinler ve Toplum*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Cabanel, Patrick, “Jules Michelet”, *Tarihçiler*, Veronique Sales (drl.), Elif Bildirici (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Demir, Ahmet İshak, (2004) *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Demiralp, Oğuz, (2002) *Entelektüeller ve Aydınlar, Entelektüeller Gerekli mi?*, *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:31, Bahar.
- Fatih ve İstanbul*, C. 1, S. 2, İstanbul: İstanbul'un Fethi Derneği, 29 Temmuz 1953, <http://www.oktayaras.com/fatih-ve-istanbul-cilt-1-sayi-2/tr/39348/rand/osmanli/0/1/3>
- Foucault, Michel, (2011) *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev.: Işık Ergüden – Osman Akınhay – Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, Ernur, (2007) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını, Sakarya SBE Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 2, Sayı:1.
- Gouldner, Alvin W., (1993) *Entelektüelin Geleceği*, Çev.; Ahmet Özden-Nuray Tunalı, İstanbul: Eti Kitapları.
- İleri, Cemal Nuri, *Taç Giyen Millet*, Yayına Hazırlayan: Şennur Şenel, Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- Kale, Ahmet, (2014) *Kıvılcımlı Külliyyatı Ayrıntılı Bibliyografya*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Karaca, Emin, (2011) *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, İstanbul: Destek Yayınevi.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2008) *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2011) *Fetih ve Medeniyet, Bir Tarih Tezinin Işığında Altında: İstanbul'un Fethi*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2012) *Günlük Anılar*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2013a) *Allah-Peygamber-Kitap*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2013b) *Yol: TKP'nin Eleştirel Tarihi, Yedek Güç: Milliyet (Doğu)*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2014a) *İnkılapçı Münevver Nedir? Henri Barbüs*, Kıvılcımlı Enstitüsü Derneği, 14.03.2018, http://www.kivilcimlienstitusu.org/wp-content/uploads/inkilapci_munevver_nedir_henri_barbus.pdf
- Kıvılcımlı, Hikmet, (2014b) *Tarih-Devrim-Sosyalizm*, Kıvılcımlı Enstitüsü Derneği, 14.03.2018. <http://www.kivilcimlienstitusu.org/wp-content/uploads/tarih-devrim-sosyalizm.pdf>
- Kıvılcımlı, Hikmet (2014c) *Tarih Yazıları*, 14.03.2018, http://www.kivilcimlienstitusu.org/wp-content/uploads/tarih_yazilari.pdf
- Kıvılcımlı, Hikmet (2014d) *Komün Gücü*, 14.03.2018, http://www.kivilcimlienstitusu.org/wp-content/uploads/komun_gucu.pdf

- Kıvılcımlı, Hikmet (2014e) *Tarih Devrim Sosyalizm Işığında: İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 14.03.2018,
http://www.kivilcimlienstitusu.org/wp-content/uploads/ilkel_sosyalizmden_kapitalizme_ilk_gecis_-_ingiltere.pdf
- Kundakçı, Suat Şükrü, (2005) *Bir Ömür Bir Sohbet*, Yayına Hazırlayan: Ersin Tosun, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Küçük, Yalçın, (1983) Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif, (1983) İslamcılık, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okur, Selahattin, Tanıklarla Kıvılcımlı Sohbetleri-5, Kıvılcımlı Enstitüsü Derneği, 09.04.2016.
- Said, Edward, (2013) *Entelektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı*, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartre, Jean – Paul, (2015) *Aydınlar Üzerine*, Çev.: Aysel Bora, İstanbul: Can Yayınları.
- Tekin, H. Hüseyin, (2011) Güvenlik Dünyamızda Aydın, içinde *Yüzyılların Akışı İçerisinde Münevverden Aydına*, *Sempozyum*, 17-18 Aralık 2010, Mardin Valiliği Yayını, İstanbul.
- Tunçay, Mete, (1991) *Türkiye’de Sol Akımlar –I (1908-1925)*, İstanbul: BDS Yayınları.
- Yılmaz, H. (1976) “Murat Belge’nin Kıvılcımlı Eleştirisinin Eleştirisi”, *Emekçi Birikim’in Dr. Hikmet Kıvılcımlı Eleştirileri Üzerine*, Ekim 1976, <https://demirden-kapilar.blogspot.nl/1976/11/murat-belgenin-kvclml-elestirisinin.html>
- IISH ARŞİVİ
- “Cennet” Allah önce kadındır” and other manuscripts on religion, 1960, Klasör no: 76, *IISH, Kıvılcımlı Papers*.
- Fegan, Latife, Dr’un Hayatı, Defter, s. 1-2, 23.11.1970, *Kıvılcımlı Papers, IISH Arşivi*, Dosya No: 352 Klasör No: 3722.
- Literary Works, Novels and Stories, *Kıvılcımlı Papers, IISH Arşivi*, Klasör No: 113-132.
- Topçuoğlu, İbrahim, Neden 2 Sosyalist Partisi 1946, TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, 1914-1960, İstanbul: Eser Matbaası, 1976, s. 108-109, *Kıvılcımlı Papers, IISH Arşiv*, Klasör No: 3722, Dosya No: 350.
- 1929 İzmir Davası, (3 Mart 1929-26 Haziran 1929) Anadolu Gazetesi’nden Alınmış Notlar, *Kıvılcımlı Papers, IISH Arşivi*, Dosya No: 350, Klasör No: 3722.5.

Turkish Foreign Policy Towards Balkans and Serbia Under Davutoğlu Administration*

Davutoğlu Döneminde Balkanlarda ve Sırbistan'da Türk Dış Politikası

Sanja AREŽINA**

Abstract

Developments in geopolitics of the Eurasia emphasize the presence and the role of Turkey. Its position has substantially changed since the 1970s and 1980s and its influence has become far more visible. As multidimensionality becomes the characteristic of its foreign policy, Turkey is becoming more active on the Eurasian geopolitical scene, trying to establish itself as (macro) regional power in the process of creating a multipolar world order. Serbia comes into focus of Turkey's foreign policy as a key state in the Balkans that represents, in addition to the Middle East and the Caucasus, its primary sphere of influence and a bridge to the West in which Turkey carries out visible political, economic and cultural impact. This paper deals with modes of Turkey's cooperation with Balkan states, primarily Serbia, and with the influence that public opinion has on their bilateral relations.

Keywords: Turkey, Foreign policy, Serbia, Balkans, Public perception.

Öz

Avrasya jeopolitiğindeki güncel gelişmeler Türkiye'nin varlığını ve rolünü vurgulamaktadır. 1970'lerden ve 1980'lerden bu yana Türkiye'nin konumu önemli ölçüde değişmiştir ve etkisi çok daha görünür hale gelmiştir. Türk dış politikasında çok boyutluluğun temel bir özellik haline gelmesiyle birlikte, Türkiye, Avrasya jeopolitik sahnesinde çok daha aktif hale gelmekte ve çok kutuplu bir dünya düzeni yaratılma sürecinde kendisini (makro) bölgesel güç olarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Sırbistan, Ortadoğu ve Kafkasyaya ilaveten, Türkiye'nin başlıca kültürel, ekonomik ve siyasi nüfuz alanı olan ve Batı ile köprü vazifesi gören Balkanlarda anahtar bir devlet olarak Türk dış politikasının odağı haline gelmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin başta Sırbistan olmak üzere Balkan ülkeleriyle olan işbirliği biçimleri ve ikili ilişkilerde kamuoyunun sahip olduğu etki ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Dış politika, Sırbistan, Balkanlar, Kamuoyu algısı.

* Bu makale Marmara BAPKO projesi kapsamında SOS-L-080715-0354 numaralı L tipi proje desteği ile hazırlanmıştır.

** Dr Sanja Arežina is a member of the Management Board of Belgrade Strategic Dialogue Foundation sanja_arezina@yahoo.com

Introduction

The geopolitical position, economic and cultural power made Turkey one of the key Mediterranean countries, which plays an important role in the region and beyond. As the only legitimate successor to the Ottoman Empire, whose shores are washed by the Mediterranean, Aegean, Marmara and Black seas, and which controls the Bosphorus and the Dardanelles, Turkey has serious political potential, and its central Eurasian geopolitical placement gives it much greater opportunities than most states have in the area and makes it the relevant factor in all developments that spill over from the Middle East to the Balkans and further, to the Catholic-Protestant areas of Europe (Novi standard, 2010).

While the world has for decades cynically viewed Turkey as ‘a man of strong arm, on an empty stomach, of small brain and weak heart’, the beginning of the 21st century is marked by its rapid economic rise (Politika, 2012). It is a member of the G-20, NATO, the Organization for Security and Co-operation, Organization of the Islamic Conference, the Organization for Economic Cooperation and Development, the Organization for Black Sea Economic Cooperation and the D-8. Its essential feature is the large demographic potential (population of 75 million). Although the natality is in slight decline compared to the previous decade, it is still considerably higher compared to the European average. According to estimates of the United Nations (UN) in 2050 Turkey will have population of around 95 million.

Turkey’s economy is characterized by explosive growth, which far exceeds the European average. In the 2002-2014 period the average economic growth stood at 4.7%. Turkey is ranked 16th globally in purchasing power (Invest in Turkey, 2016). By gross national income per capita, it is wealthier than the poorest member of the European Union (EU), such as Latvia, Romania and Bulgaria. The economic crisis had largely bypassed Turkey and due to that it has become an attractive economic and political partner, who is pacing to reach the level of the average income of the European Union. Turkey is an important military power (its armed forces are 7th largest in the world) with one of the best equipped armies in NATO. Also, it is a de facto nuclear power because it hosts important NATO nuclear capabilities (Balcer, 2011, 1).

Developments in geopolitics of the Eurasia emphasize the presence and the role of Turkey. At the beginning of the 21st century, its position has substantially changed since the 1970s and 1980s and its influence has become far more visible. Yesterday’s ‘sick man from Bosphorus’ has recovered and became a respected global player (DW, 2011). Turkey is no longer a ‘western gate keeper’ or ‘geo-strategic pivot’ to stabilize the Black Sea region, but ‘geostrategic player’ which will play an increasingly important role in its entire wider neighborhood. Therefore its foreign policy is increasingly being marked by multi-dimensionality which aims to promote international and regional cooperation (Brzezinski, 2001, 48).

One of the primary spheres of interest and a bridge to the West in which Turkey exerts political, economic and cultural influence is the Balkans. The three most important aims of the Turkish diplomatic initiative under Davutoğlu administration in the Balkans were to strengthen the good

relations with traditional Balkan partners, to open up towards countries with which there are problematic relations and to play the role of mediator and guide multilateral initiatives in order to promote regional stability (Davutoglu, 2008, 79-84). Accordingly, Turkey was trying to foster good relations with all the countries of the Balkans, especially with Serbia as a key country in this area.

This paper consists of five parts. The first part explains the importance of Turkey in international relations as well as changes that have recently taken place in its foreign policy. The second part discusses the changes that have taken place in Turkey's foreign policy under Davudoğlu administration. The third part explains the practical application of Turkey's foreign policy in the Balkans. The fourth section analyzes how the public perception affects the cooperation of two countries. In the last and final part lists the concluding observations.

Turkish Foreign Policy in the beginning of the 21st Century

Like many other countries today, Turkey is coping with the internal soul-searching, consolidation and quest for new perspectives of its own domestic and foreign policy. Its foreign policy has long been characterised by the absence of any serious intention to project its power. What was propagated was peace at home and peace abroad, a calm, friendly and stable environment, establishment of good relations with neighbors, non-interference in the internal affairs of other states and the abandonment of any pretense towards regional dominance (Tanasković, 2010).

The new assertive foreign policy on a global scale and, within it, regional policy towards the Western Balkans, can be linked to the period from 2002 and onwards, during which the country has been ruled by the Justice and Development Party (AKP). The main creator of Turkish foreign policy in this approach is Ahmet Davutoğlu, former Minister of foreign affairs and Prime Minister, who was able to translate his academic ideas into concrete foreign policy doctrine and practice (Ajzenhamer, Trapara, 2013). In his 2001 book *Strategic Depth*, as in many other papers, lectures and speeches as official of the Turkish state, Davutoğlu has clearly and precisely laid out the basic principles and objectives of the foreign policy of Turkey, referring to the geographical position and historical tradition of the country.

In terms of geographical location, Davutoğlu sees Turkey as a central country in the Afro-Asian mass that has a space for and also an imperative to use active foreign policy to exerts its influence on neighboring regions and thus reach the status of a global power. This imperative has been made possible since the end of the Cold War, because Turkey did not feel bound by the logic of the division of the superpowers' spheres of influence, in which it played the role of the frontier state of the West towards the East, which gave the possibility of creation of its own sphere of influence (*Strategic Depth*, Davutoglu, 2008, 78). Besides geography, Turkey is looking at its history too, which gives credence to the idea of central authority in the region, because the population of the surrounding states had immigrated to Turkey after the breakup of the Ottoman Empire (Davutoglu, 2008, 79). Today it exerts special political, economic and military influence towards the countries in its wider neighborhood that once belonged to the

Ottoman Empire. Such a foreign policy orientation was called 'neo-Ottomanism' (Yavuz, 2008, 9-41, Laçiner, Bal, 2011, 167, Tanasković, 2010). It generally looks at Turkey as a 'heart' of Eurasia rather than a 'bridge' to it; its natural center which will play a key role in resolving the political and economic issues over a wide area 'from the Adriatic Sea to Central Asia'. In other words, Turkey can not be assumed as a peripheral country whose political role is limited to be a 'bridge' between civilizations, but will undertake an active foreign policy and become a center of political decision-making and 'State lighthouse', i.e. the central government, which has a strong influence on its civilization zone (Avijucki, 2009, 25). According to Davutoğlu, in order to achieve this, Turkey needs to build a new identity, compatible with its new ambitious role in a broad region of Eurasia (Petrović, 2011, 6).

The *Turkey's strategic vision 2023* policy paper from 2009 was a step towards achieving this goal, created for the occasion of the centennial of the Republic of Turkey. It predicts that some significant progress must be made in the following 14 years by focusing on the vision and objectives, excluding interference and achieving full coordination among all state institutions. In this way, by unlocking certain internal tensions and through significant social and systemic reforms, Turkey wants to achieve social cohesion internally and move from conflict to cooperation externally. The idea was that Turkey could be a prestigious actor on the international level only if it is powerful enough to accomplish its goals.

Five principles that underlie Turkish foreign policy are: the balance between security and democracy (show Turkey as a democratic country that fully comply with Western values), the policy of 'zero problems with neighbors' policy that reduces the problems plaguing bilateral relations and limit Turkey's room for maneuver at regional and global levels (Tanasković, 2010), proactive and preventive peace diplomacy aimed at fostering security and high-level political dialogue, economic integration, interdependence and multicultural coexistence, multidimensionality with which Turkey wants to supplement its NATO role by building relationships with other influential players such as Russia, and 'rhythmic diplomacy' which means an increased role for Turkey in international and multilateral agreements (Davutoglu, 2009). In fulfilling these foreign policy principles, Turkey wants to develop itself into a global actor that respects human rights and develops a high standard of living.

Turkey's Activity in the Balkans

As part of Davudoğlu's strategy of 'return' to the Balkans, Turkey is gradually but steadily trying to increase its influence in the countries within this region. This continuity is not disturbed even by the fact that for the last few years its foreign policy's maximum attention has been deployed in the Middle East, where Turkey is still trying to 'tame' the consequences of the Arab Spring. The focus of Turkey's Balkan policy are two countries with substantial Muslim minority, and those that do not have significant percentage of Muslim population (like Croatia, where *Dogus Holding* has invested in ports in Šibenik and Zadar, as well as in hotels in Dubrovnik, Šibenik, Makarska

and Zadar). Turkey returns to this region gradually and tactically, primarily through economic cooperation and expansion of various forms of so-called 'soft' power (trade, foreign investment, education investment, construction, tourism, development aid, etc, Balcer, 2011, 1, Nye, 2004, 5, 6, 60). An important factor in its return to the Balkans is the fact that international engagement after the wars of 1990s has somewhat stalled, and a large number of unresolved issues (functionality of post-Dayton Bosnia and Herzegovina, the problem of Kosovo and Metohija) gave an excuse to Turkey for its attempts for the 'correction' of the current situation.

In **Bosnia and Herzegovina**, the Turkish presence is most visible and most intense. Turkey is a member of the Peace Implementation Council (where it represents the Organization of the Islamic Conference, Preporod, 1992, 10), the institution that oversees the application of the provisions of the Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina (Ruma, 2010, 135). However, it stands as de facto protector of Bosniaks claiming that Dayton cannot fully ensure their safety and well-being. Through intensive investment and attempts to keep afloat the stalled Bosnian economy, Turkey creates the image of Bosnia's largest patron and the 'second home' for Bosniaks. In recent years, Turkey made several major investments: *Kastamonu Entegere – Natron-Hayat* in Maglaj, *Soda Sanayii AS – Sisecam Soda Lukavac* in Lukavac and *TC Ziraat Bankasi – Turkish Ziraat Bank Bosnia* in Sarajevo. Turkish Airlines has purchased 49% of Bosnian flag carrier in 2008. Turkey's financial institutions (*TaksaBank*, Istanbul Stock Exchange and the Central Registry of Securities, Turkey) was carried out by the recapitalization of the Sarajevo Stock Exchange (SASE) and now owns 15% of its capital (BH-News, 2011). For the critical group of products in the food industry, Turkey has opened quotas for imports from Bosnia and Herzegovina. Turkey's *Exim Bank* plans to invest in infrastructure, roads and power grid of Bosnia and Herzegovina. A section of the highway around Sarajevo was completed by Turkish company *Cangiz Insaat* (Al Jazeera, 2014). Also planned is the opening of numerous schools and universities where classes are not only attended by the Bosniak pupils and students, but also record a large influx of Turkish students for which their government provides favorable scholarships.

Turkey pays special attention to **Serbia**, seeing it as a key strategic country for securing and strengthening its influence in the Balkans. As a result, the summit in Istanbul in April 2010 and the Istanbul Declaration that followed have been characterized as very important rapprochement step between Serbia and Turkey (Ruma, 2010, 136). The view that relations with Belgrade should be conditional to the situation in Bosnia and Herzegovina has been dropped, meaning that there is no expectation any more that Serbia should pressure Republic of Srpska to be more accommodating towards Sarajevo. A new approach to Serbia has a different position: 'Serbia does not have full control over the Bosnian Serbs, to the extent that Bosnian Serbs have somewhat replaced their discourse of joining Serbia with a self-confident reference to pure independence, especially after Kosovo has declared its own independence. This problem complicates further Serbian efforts to prevent the independence of Kosovo (Ruma, 2010, 136). While being aware that Belgrade has neither simple nor direct control over Bosnian Serbs, Turkey had in recent years tried to use intensified cooperation with Serbia to further isolate and seclude Republic of Srpska. In this light, we should look at pursued trilateral cooperation between Turkey, Serbia and

Bosnia and Herzegovina as well as Turkey's assertive moves to improve mutual relations of these countries, which Banja Luka saw as one of the mechanisms by which Turkey was trying to favor the Bosniaks (Blic, 2011). Namely, in Republika Srpska the 'Trilateral' Sarajevo-Belgrade-Ankara dynamics was seen as a Turkish attempt to win the regional support to strengthen the Bosniak positions in complicated Bosnian situation (Slobodna Evropa, 2010)

After three summits – in Istanbul 2010, Karadjordjevo 2011 and Ankara 2013, eight meetings of foreign ministers, two declarations, a number of agreements including the Free Trade Agreement, the statement of Recep Tayyip Erdogan that 'Turkey is Kosovo, Kosovo is Turkey' has led the president of Serbia Tomislav Nikolić to freeze Serbia's participation in trilateral talks (Politika, 2013). Two years later, the foreign ministers have met and discussed the future of these meetings agreeing only that greater economic cooperation was in the immediate interest of all parties. Therefore the ministers of trade begun to meet once a year within a new mechanism – Trilateral committee for economic cooperation of Serbia, Turkey and Bosnia and Herzegovina. In this regard, increased inflow of Turkish investments in Serbia indicates closer rapprochement between Belgrade and Ankara (RTS, 2015). Turkish *Halk Bank* bought the majority share of *Čačanska banka* on March 20, 2015, cargo flights between Belgrade and Istanbul have started, Turkey's low-cost carrier *Pegasus Airlines* opened scheduled flights from Belgrade to Istanbul (Sabiha Gökçen International Airport) on February 1, 2013. Textile factories were opened in Leskovac and Krupanj, *Teklas Automotive* opened its plant in Vladičin Han and *Aster Tekstil* (textile) opened its factories in Niš, reconstruction was started on *EI Čegar* (metals) factories in Niš and a school in Novi Pazar, along with several bridges (Novi Pazar is the center of Muslim minority in Serbia). After the 2014 Serbia floods, Turkey has donated significant relief to Serbia and has opened Turkish Cultural Center in Belgrade (Blic, 2015, Večernje novosti, 2016, Blic, 2016, Srbijadanas, 2016).

Volume of trade between Turkey and countries of former Yugoslavia and Albania makes only 0.9 percent of Turkey's total foreign trade, which is half of the trade with Romania, for example (Blic, 2015). Telecommunication are the most developed area of cooperation with **Albania**, where Turkish capital is present in two operators – *Albtelecom* (telecommunications) and *Eaglemobil* (internet), as well as in the largest state bank *BKT*. Since the declaration of independence of **Macedonia**, Turkey has provided strong support to this country, especially in its dispute with Greece over the country's name. Turkey's capital is present at two airports – Skopje and Ohrid. It is also present in real estate development, in 40 floors high-rise residential building in Skopje, in Department of Ophthalmology, with a branch of *Halkbank*, several *Ramstore* supermarkets owned by Koch, as well as dairy products factory *Sutash* (Slobodna Evropa, 2015). Turkey has improved its relations with its main local rival **Greece**, diminishing existing tensions and supplementing them with successful economic cooperation. In **Montenegro**, the Turkish company *Tosyali Holding* has invested in *Nikšić steelworks*, *Global Ports Holding* as a container and general cargo terminal in the Port of Bar. In early April 2015, *Ziraat Bank* has obtained the license from Central Bank of Montenegro and has rented one-third of an office building in downtown Podgorica (Balkans Aljazeera, 2014). Turkish construction company *Gintas* has invested 50 million euros,

in partnership with the City of Podgorica which provided land and communal services, in the construction of the shopping mall, one of the largest retail outlets in Montenegro – *Mall of Montenegro*, which houses a modern closed green market and shopping center with shops, restaurants, cafes, various entertainment, and *Ramada hotel* (Slobodna Evropa, 2015).

In **Kosovo and Metohija**, whose independence is strongly supported (which is an additional barrier to the improvement of Serbian-Turkish relations), Turkey also plays a visible role through a combination of economic and infrastructural arrangements and new educational institutions, with the intensive presence of numerous NGOs. The Turkish-French consortium *Limak-Aeroport de Lyon* has won the contract to manage the International Airport Adem Jashari in Pristina in May 2010, for a period of 20 years. As part of the agreement the Turkish company has pledged to invest (80 million euros) in airport infrastructure. In 2012 *Calik Holding* and *Limak* became the owners of local company for distribution and supply of electricity – *KEDS*. The US-Turkish consortium *Bechtel-Enka* has worked on the construction of the highway Vrmnica – Pristina – Merdare, which connects Kosovo and Metohija with Albania. The same consortium is the winner of the tender for the construction of the highway Prishtina – Elez Han (General Janković), which connects Kosovo and Metohija to Macedonia (Blic, 2015).

Turkey is strongly engaged not only in real estate and infrastructure construction but also in building specific areas of civil society in Kosovo and Metohija. It is estimated that the Turks in Kosovo and Metohija are a minority of some 30000, ie. 1.5 percent of the total population and are mostly settled in the area around Prizren and Kosovska Mitrovica. Therefore, Turkey is very active in assisting its 'diaspora' through a large number of Turkish NGOs. Coordinating role of TIKA – Turkish International Cooperation and Coordination (*Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı*), which in recent years has a branched network of 'facilitators' and maintained constant communication with local NGOs (about 20 organizations, mainly in Pristina and Prizren). Educational center *Bejza*, as well as Turkish Cultural Center 'Kemal Atatürk' could be added in this basket. Through the 'Great Student Project' (*Büyük Öğrenci Projesi*), which was initiated in the early 1990s by Turgut Ozal, Turkey has become an educational meeting place for hundreds of Albanian students on scholarships, as well as several thousand of those who are studying at their own expense. According to official data of the Turkish Ministry of Education, its universities have 5 times more students from Kosovo and Metohija on scholarships than from Bosnia and Herzegovina. There is no doubt that the majority of these students will return to Kosovo and Metohija and that the contacts established during their stay will have a paramount importance for mutual relations. By educating future diplomats, politicians, military officers, with opening of Turkish schools, Turkey forms the basis for an even stronger presence in the region for which it has a backing of the United States. Turkish National Television (TRT) has programs in Turkish, Azerbaijani, Kyrgyz, Kazakh, Uzbek and Turkmen language supplanted by programs in Bosnian, Albanian and Serbian languages (Zaman, 2010). In Kosovo and Metohija some dozen newspapers are published in Turkish, some of which are the most popular *Tan*, *Darlık Jeni Donem*, *Sesimiz*, etc. In addition, four radio stations – 'Kosovo Radio', 'Kent FM' and Prizren's 'New period radio' and 'Mehmetcik' (radio of the Turkish KFOR in Prizren) regularly broadcast programs in Turkish.

For a few hours a week, the programs are broadcast in Turkish and in particular through Kosovo TV channels.

Bearing in mind that the stability of the Balkans is in the interest of Turkey, its political engagement in the region went hand in hand with the military one. Turkey's military and police units have been given an important role in post-conflict missions and peacekeeping deployment in Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Metohija and Macedonia. With the rise of political and economic influence, Turkey has stepped up military cooperation on bilateral levels with armies and defense ministries in the region. Military cooperation mimics the intensity of political relations and ranges from training programs to the modernization of military infrastructure (eg. Vlore in Albania, which still houses Turkish troops, naval school and reconstruction of military airport in Kučova) and assistance in military equipment. Turkey has also improved its military cooperation with Serbia and Montenegro. It participated with 10 million US dollars in the reconstruction of dual-use Morava-Ladevci, a military airport near Kraljevo, which was officially opened in October 2011. Cooperation with Montenegro is based primarily on the activities within the framework of the NATO Membership Action Plan and cooperation between navies of the two countries (Petrović and Reljić, 2011). Just as in the Middle East, Turkey has initiated visa relaxation schemes with the Balkans, namely with Albania, Macedonia, Serbia, Montenegro, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, and after that together with the United States showed an interest in boosting traffic infrastructure in Serbia (in Raška), Kosovo and Metohija, Bosnia and Herzegovina and Albania, and their connection into singular transportation region (Marković, 2011, 63-54).

The Influence of Public Perception on Serbian-Turkish Relations

Most of the Balkan people built their identity in past centuries in a negative way towards the Ottoman Empire. Such a distance was kept up to date due to historical memory, prejudice and usually incomplete information provided by media. Many stereotypes and suspicions that arise in public feed the impression that Turkey's foreign policy is based more on ideology than on national interests, and that the main foreign policy objectives are the improvement of Turkey's relations with the Islamic world and the motive of the expansion across the Balkans through political, economic and cultural power. One of the reasons could be found in Davutoglu's speech to the members of the Justice and Development Party in November 2009, when he stated that his country was indeed implementing the policy of neo-Ottomanism. 'There is a heritage left by the Ottoman Empire. We are called 'neo-Ottomans'. Yes, we are 'neo-Ottomans'. We are obliged to deal with the neighbor countries and we even get to Africa. Great powers are watching it in bewilderment' (News.As, 2009). A contributing factor surely is the assertiveness which is becoming one of the characteristics of Turkish foreign policy in the 21st century.

Upon focusing on the suggestions of its academic and professional community interested in foreign policy rhetoric and its effects in the Balkans, Turkey began to gradually distance itself from recalling its Ottoman roots, realizing that it usually provokes accusations of neo-Ottomanism.

Davutoğlu's clumsy rhetoric about the revival of the 'Ottoman success story in the Balkans' has at the very least provoked Serbian nationalists and has proved very detrimental to Turkey's ambitions to become a regional mediator. Frankly, the Ottoman reference might be useful when it comes to the Turkish / Muslim population in the Balkans, but it is self-destructive when it comes to others...' (Ruma, 2010, 139). That such suggestions have been taken into account we could see August 2011 when, during a visit to Kosovo and Metohija and Bosnia and Herzegovina, Ahmet Davutoğlu criticized the use of the term 'neo-Ottomanism' as a term describing the foreign policy of Turkey, and dampened the glorification of the Ottoman heritage (otherwise heavily used during his stay in Sarajevo in the fall of 2009) into a narrative of 'common past' between Turkey and other nations in this region (Hurriyet daily news, 2011). By carefully planning its appearance and dosing its presence and the way it spreads its influence, Turkey has shown that it is capable of greater flexibility towards Balkans, and of adjusting itself to emerging situations.

However, Turkish support for the independence of Kosovo through the Organization of the Islamic Conference, has had strained relations with Serbia. Another example was the Turkish interference in the conflict between two Islamic communities in Serbia – the Islamic Community in Serbia and the Islamic Community of Serbia. Turkey's initiative for 'reconciliation' and reunification of the feuding Islamic communities in 2011 caused a huge controversy in the Serbian public. In fact, Turkey's proposed solution went at the expense of the Islamic Community of Serbia, because it meant its effective elimination under the authority of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina, which would de facto abolish its independence. This solution was far from acceptable, because it was meeting only the demands of rival Islamic Community in Serbia, since Islamic Community of Bosnia and Herzegovina is largely seen as its spiritual and administrative center (Raković, 2012). This made Turkey's mediation in this case seen as extremely biased and openly supportive of one side in the dispute. However, we also must bear in mind that Turkey's involvement in this failed settlement that further divided the Islamic communities in Serbia should not be seen as some wanton interference in the internal affairs of Serbia (although the media had created such a picture). This 'intervention' was in large part the result of internal turmoil in the Serbian political scene, which, due to electoral calculations and the fear of the then-ruling coalition of the votes from Sandžak (a region with significant Muslim population), due to a possible political rapprochement of then-opposition leader Tomislav Nikolić and Mufti Muamer Zukorlić, has opened space for Turkish interference and even more than that – it created vacuum for Turkey to fill it. In fact, it appears that the then Serbian Government (or more precisely its certain parts) sought to gain from Turkish intervention which Turkish side accepted, eagerly trying to exploit the situation in order to strengthen its particular influence among the local Muslims and build its image of a successful mediator. In this situation, Turkey acted less on a prepared plan and more on a window of opportunity and inertia. Altogether, one can say that Turkey's mediation did not lead to the reconciliation of these two communities and that the problem still persists.

Erdogan's statement that 'Kosovo is Turkey, Turkey is Kosovo' in Prizren in October 2013 was a sufficient reason for the President of the Republic of Serbia Tomislav Nikolić to freeze its

participation in the trilateral talks that started with the Istanbul declaration. The public have had the impression that the statement of Turkish Prime Minister was used as an excuse to end the meetings at the highest level. Similar statements were issued in 2016 as well, i.e. during the opening ceremony for the Ferhat-Pasha Mosque in Banja Luka (demolished in 1993), when ex-Prime Minister Davutoglu said that the Turks 'were here, are here now and will be here forever' (Blic, 2016).

A Gallup survey shows that less than 15 percent of Serbian citizens see Turkey as a friendly state (DW, 2012). This was mainly augmented by few political issues that continue to burden bilateral relations between the two countries, as well as a potential closer economic cooperation. Nevertheless, the two countries are trying to establish more harmonious relations. According to former Prime Minister Davutoğlu, 'in some ways, even the best of friends can have different opinions' (RTV, 2009). Therefore, the Turkish attention in relations with Belgrade has focused on the things that connect the two countries, rather than those that separate them. Issues of Turkey's one-sided approach to Yugoslav conflict and to the bombing of Serbia, in the opinion of some of the Turkish politicians should be left in the past. In the center-stage should be, the many centuries of common history, cultural closeness, and a somewhat different perception of the Ottoman past. Accordingly, Turkey reinvents itself as a friend and a regional stabilizing factor for Serbia and the Balkans, with the intention of benevolent political mediation and its influence in this area (Hurriyet daily news, 2009).

If we leave aside occasional provocative statements of Turkey's officials, we can say that the charges of neo-Ottomanism are largely caused by Turkey's assertive policies in the Balkans, that actually only reflects the increase in its international standing and economic boom of the last decade. It is clear that as a 16th world economy it is trying to further strengthen its export-oriented economy. Balkan has been playing a very important role because it lays on the main road to the Western market, and thus represents could present a leading trade partner for Turkey. Although more than 1 million Turks live in the Balkan countries, and some 10-15 million people with Balkan roots live in Turkey, they can constitute a powerful 'natural Balkan lobby' composed of associations, foundations, journalists, academics, parliamentarians, ministers and diplomats, it is usually the economic motives that, in fact, connect Turkey to the Balkans and Serbia specifically.

Conclusion

With the strengthening of the economy under the rule of Justice and Development Party since 2002, Turkish foreign policy has transformed itself from the reluctance to project power into a more assertive stance, and from one-dimensional (prioritising relations with NATO states) to multidimensional (expanding relations with Russian Federation, PR China and Eurasian countries), with the aim to develop the 'global actor' role who will be able to quickly adapt to new conditions and circumstances (Tanasković, 2010).

In accordance with the 'strategic depth' ideas of Ahmet Davutoğlu, one of the major regions in which Turkey has wanted to expand its influence has been the South East Europe, and the Balkans within it, being seen as the 'gateway to Europe' due to its geographical role between Turkey and Central and Western Europe. A number of statements by senior Turkish officials that peace and stability among Balkan countries have been and remain very important for the security of Turkey as the Balkan country itself mostly speak in favor of it. High rates of economic growth, as well as various other forms of expansion of soft power such as the construction of investment structures, promotion of Turkish TV series and opening Turkish radio and TV stations in the region, help the growth of its influence. Thanks to its role as a locomotive of regional development and cooperation, Turkey has an opportunity to become more actively involved in solving problems that has long burdened the region and dragged its economy down. Therefore, it appears that the Turkish strategy under Davutoğlu administration has been to create partnerships with each country individually based on several different levels: political, economic, security, cultural, etc. On the other hand, it suits the Balkan states to have other strong alternative economic partner other than the EU, bearing in mind that most of them need additional capital inflows and investment for which the EU does not suffice.

Serbia for Turkey represents a key country of the Balkans with which it wants to maintain productive relations. Although many international and regional challenges are affecting them, those two countries seem to cooperate at a satisfactory level. The attitude of top officials is such that the two countries should ignore the differences that exist and to base relations solely on topics of positive mutual interest. A progress has been visible for the past few years as a result. Cooperation is focused exclusively on strengthening the political dialogue, regional cooperation as a component of the stabilization and development of the Balkans, as well as the promotion of economic cooperation. Although the statements of senior Turkish officials in connection with Kosovo, as well as the attitudes of Serbian wider public opinion, led to a temporary cooling-off period, thanks to efforts by the Serbian side cooperation resumed in April 2015 when the Protocol on inter-parliamentary cooperation was signed. A positive trend can be expected in the future. Therefore, the recommendation to politicians is that in accordance with national interests and pragmatic approach, further efforts be made to open up new opportunities for cooperation, especially in the economic field, and to do utmost to avoid relations based on ideology.

References

- Aljazeera. (2014) "BiH dobila novih 20 kilometara autoputa" [BiH got 20km of New Highways], 7. October, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bih-dobila-novih-20-kilometara-autoputa>, accessed on 22.04.2016.
- Avijucki, V. (2009) *Kontinentalne geopolitike* [Continental Geopolitics]. Beograd: Clio.
- Ajzenhamer, V., V. Trapara. (2013) *Turska politika prema Srbiji i Zapadnom Balkanu u kontekstu aktuelnih međunarodnih i regionalnih trendova*, [Turkey's Policies towards Serbia and the Western Balkans in the Context of Current International and Regional Trends], Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Balcer, A. (2011) *Turska i zapadni Balkan pogled iz Poljske* [Turkey and Western Balkans view from Poland], Beograd: ISAC, <http://www.isac-fund.org/download/Turkey-and-the-Western-Balkans-srp.pdf>, accessed on 27.02.2016.
- Balkans Aljazeera. (2014) „Balkan i Turska – strategijska alijansa“ [Balkans and Turkish – Strategic Alliance], 10 August, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/balkan-i-turska-strategijska-alijansa>, accessed on 28.02.2016.
- BH-News. (2011) "Slijedi nov val investitora iz Turske u BiH" [A new wave of investors from Turkey], 16 July, http://www.bh-news.com/ba/vijest/13255/slijedi_nov_val_investitora_iz_turske_u_bih.html, accessed on 23.02.2016.
- Blic. (2011) "Dodik: U Karadordjevu se nije desilo ništa spektakularno" [It has not happened nothing spectacular in Karadjordjevo], 26 April, http://www.blic.rs/vesti/politika/250503/Dodik_U_Karadjordjevu_se_nije_desilo_nista_spektakularno, accessed on 23.02.2016.
- Blic. (2015) "Ljajić: Turska želi da ulaže, Srbija da bude kreativnija" [Ljajić: Turkey wants to invest, Serbia should be more creative], 26 March 2015, <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/545760/Ljajic-Turska-zeli-da-ulaze-Srbija-da-bude-kreativnija>, accessed on 26.02.2016.
- Blic. (2016) "Obnavljanje džamije, Davutoglu na otvaranju Ferhadije: Turci su bili ovde, sada su i biće zauvek" [Mosque Restoration, Davutoglu at the Opening of Ferhadija: Turks were here, are here and will be here forever], 7. May, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/obnavljanje-dzamiye-davutoglu-na-otvaranju-ferhadije-turci-su-bili-ovde-sada-su-i/mk4nv21>, accessed on 22.05.2016.
- Blic. (2016) "Vučić svečano otvorio fabriku turskog investitora u Vladičinom Hanu" [Vučić has Opened the Factory of Turkish Investor in Vladičin Han], 7. April, <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/vucic-svecano-otvorio-fabriku-turskog-investitora-u-vladicinom-hanu/r4gd3yz>, accessed on 22.04.2016.
- Brzezinski, Z. (2001) *Velika šahovska tabla* [Big Chess Table]. Podgorica: CID.
- Davutoğlu, A. (2009) *Principles of Turkish Foreign Policy*, Washington: SETA Foundation's Washington D.C. Branch, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>, accessed on 27.02.2016.
- Davutoğlu, A. (2008) "Turkish Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1.
- DW. (2011) „Bolesnik na Bosforu je odavno ozdravio“ [The Sick Man of Bosphorus Has Healed], 21. September, <http://www.dw.com/bs/bolesnik-na-bosforu-je-odavno-ozdravio/a-15404219>, accessed on 22.03.2016.
- DW. (2012) „Ciljevi Turske na Balkanu“ [Turkey's Goals in the Balkans], 22. May, <http://www.dw.com/sr/ciljevi-turske-na-balkanu/a-15966772>, accessed on 22.03.2016.
- Hurriyet Daily News. (2009) „Balkan Tension Must be Prevented, Says FM“, 24 July, www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=balkan-tension-must-be-prevented-says-fm, accessed on 27.02.2016.

- Hurriyet daily news. (2009) "Turkish FM rejects 'neo-Ottoman' label", 28 August, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-fm-rejects-8216neo-ottoman8217-label-2011-08-28>, accessed on 23.02.2016.
- Invest in Turkey. (2016) "Economic outlook", <http://www.invest.gov.tr/en-us/turkey/factsandfigures/pages/economy.aspx>, accessed on 25.03.2016.
- Laçiner, S., İ. Bal. (2011) *USAK yearbook of international politics and law*, Vol. 4, USAK: International Strategic Research Organization.
- Marković, M. B. (2011) „Preko prošlosti u budućnost: povratak Turske na prostor bivše Jugoslavije“ [Over the past to the future: the return of Turkey in the former Yugoslavia], *Politeia 2*, http://fpnbl.org/casopis/politeia_2.pdf, accessed on 27.02.2016.
- News.As. (2009) "Turkish foreign minister: We are neo-Ottomans", 24 November, <http://news.az/articles/turkey/3216>, accessed on 25.03.2016.
- Novi standard. (2010) "Da li je moguća antiamerička osovina Moskva-Ankara-Rim?" [Is it possible anti-American axis Moscow-Ankara-Rome?], 15 September, <http://www.standard.rs/da-li-je-moguca-antiamericka-osovina-moskva-ankara-rim.html>, accessed on 27.02.2016.
- Nye, J. S. Jr. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: PublicAffairs.
- Petrović, Ž. N. (2011) *Turkey's new approach to the Western Balkans*, Belgrade: ISAC.
- Petrović, Ž., D. Reljić. (2011) *Republika ili sila na zapadnom Balkanu – nova politika i stari odnosi Turske na zapadnom Balkanu* [Republic or power in the Western Balkans – the new policy and the old relationships of Turkey in the Western Balkans], Beograd: ISAC.
- Politika. (2012) "Balkan ne sme da bude zatočenik prošlosti" [Balkans cannot be the prisoner of the past], 16 May, <http://www.politika.rs/sr/clanak/219014/Балкан-не-сме-да-буде-заточеник-прошлости#!>, accessed on 22.03.2016.
- Politika. (2013) „Kosovo je Turska, Turska je Kosovo“ [Kosovo is Turkey, Turkey is Kosovo], 7. November, <http://www.politika.rs/sr/clanak/275125/Sta-da-se-radi/Kosovo-je-Turska-Turska-je-Kosovo>, accessed on 22.03.2016.
- Preporod. (1992) "Islamske informativne novine" [Islamic informative newspaper], Sarajevo, 15 February.
- Raković, A. (2012) "Turska inicijativa i Islamska zajednica" [Turkish initiative and the Islamic Community], *Politika*, Beograd, 29 January, <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Turska-inicijativa-i-Islamska-zajednica.lt.html>, accessed on 23.02.2016.
- RTS, (2015) "Srpsko-turski odnosi, ekonomija u senci politike" [Serbian-turkish relations, economy in the shadow of politics], 24 June, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1958537/Srpsko-turski+odnosi,+ekonomija+u+senci+politike.html>, accessed on 25.02.2016.
- RTV. (2009) "Turskoj agenciji TIKa omogućene aktivnosti u Srbiji" [Turkey's TIKa Agency is Allowed to Operate in Serbia], 23. July, http://rtv.rs/sr_lat/politika/turskoj-agenciji-tika-omogucene-aktivnosti-u-srbiji_139173.html, accessed on 22.03.2016.
- Ruma, I. (2010) "Turkish Foreign Policy towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so what?", *Turkish policy qaterly*, Vol. 9, No. 4.
- Slobodna Evropa. (2015) „Nedovoljno iskorišćen potencijal turskih investicija“ [Underutilized potential of turkish investment], 30 May, <http://www.slobodnaevropa.org/content/nedovoljno-iskoristen-potencijal-turskih-investicija/27044638.html>, accessed on 29.02.2016.
- Slobodna Evropa. (2010) "RS negoduje zbog Istanbulske deklaracije" [RS is against on Istanbul Declaration], 26 April, http://www.slobodnaevropa.org/content/istanbulska_deklaracija_reakcije/2025010.html, accessed on 23.02.2016.

- Slobodna Evropa. (2015) „Turska značajno investira u Makedoniju“ [Turkey significantly invest in Macedonia], 30 May, <http://www.slobodnaevropa.org/content/turska-znacajno-investira-u-makedoniju/27044615.html>, accessed on 27.02.2016.
- Srbija Danas. (2016) “Vučić u Nišu: “Mučio” sam turske investitore do tri ujutru – Biće još fabrika!” [Vučić in Niš: I ‘tormented’ Turkish investors until 3AM – There will be more Factories], 16. April, <http://www.srbijadanas.com/clanak/vucic-u-nisu-obisao-pocetak-radova-na-rekonstrukciji-fabrike-aster-tekstil-16-04-2016>, accessed on 22.04.2016.
- Tanasković, D. (2010) “Turska na putu neoosmanizma” [Turkey on the Neo-Ottomanism way], *Politika*, 11 March, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Turska-na-putu-neoosmanizma.lt.html>, accessed on 27.02.2016.
- Tanasković, D. (2010) *Neoosmanizam: doktrina i spoljopolitička praksa* [Neo-Ottomanism, doctrine and foreign policy practice], Beograd: Službeni glasnik, Službeni glasnik Republike Srpske.
- Večernje novosti “Turski Aster tekstil u Nišu otvorio fabriku”, 19 October, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:630766-Turski-Aster-tekstil-u-Nisu-otvorio-fabriku>, accessed on 22.10.2016.
- Yavuz, H. (2008) *Turkish identity and foreign policy in flux: the rise of neo-ottomanism*, Critique: Critical middle eastern studie, Vol. 2, 99.
- Zaman, „TRT Avaz, Arnavutça ve Boşnakça Yayına Başladı”, <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1016653&title=trt-avaz-arnavutca-ve-bosnakcayayina-Basladi>, accessed on 27.02.2016.

Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü

Foucault's Method: The Archeology and Genealogy of Discursive Construction of Truth

Ahmet Kemal BAYRAM*

Öz

Bu yazının amacı hem bir yöntem hem de bir strateji olarak Foucault'nun başvurduğu arkeolojik yöntem ve soykütük yaklaşımını irdelemektir. Çalışma alanını genelde 16. yüzyıldan günümüze değin Batı düşüncesinde egemen olan söylem uygulamalarını arkeolojik olarak çözümlemek olarak belirleyen Foucault, bilgi-iktidar ilişkileri olgusunu modern toplum ve söylemin özü olarak resmetmiştir. Arkeolojik (kazı bilimi) yöntem aracılığıyla araştırmacı, bir kültürün işleyişine dair egemen söylemin köklerine inebilir ve böylece anlama mümkün olur. Bu çerçevede arkeoloji, Foucault'nun çalışmalarında bir pratik ya da "arşiv" bilimidir. Arkeolojiyi bir araştırma alanı olarak tanımlayan Foucault, sadece anlamı ya da hakikati incelemekle kalmaz, aynı zamanda söylemlerin olumlu bir nitelik edinmesini, bu söylemlerin tarihsel *a priori* ya da imkân durumlarını, varoluşlarını ve dönüşümlerini de inceler. Arkeoloji, koşulların ya da kuralların betimlemesiyle, "şeylerin görünmeyecek kadar yüzeyinde olan görünmezleri görünür kılmaya" uğraşır. Soykütük, şimdinin tarihi anlamında ise kendimizi özne/uyruk olarak nasıl kurduğumuzu ve tanıdığımızı, kabul ettiğimizi soruşturur.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Arkeoloji, Soykütük, Post-yapısalcılık, Bilgi-iktidar

Abstract

The purpose of this paper is to examine archeological method and genealogical approach that Foucault refers to as both a method and a strategy. Portraying power-knowledge relations as the essence of modern society and discourse, Foucault extensively studied dominant discourses in Western thought since 16th century through archeological method. By means of archeological method, the researcher could delve into the roots of dominant discourse functioned within culture. Archeology, in this framework, is a practice or "archive" science in Foucault's work. Taking archeology as a field of research, Foucault not only examines meaning or reality, but also examines the historical *a priori* or possibilities,

* Prof.Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, akemal@marmara.edu.tr

existence and transformations of discourses as they acquire a positive character. Archeology, through the description of conditions or rules, tries to “make visible invisible that things are not visible in the surface”. The genealogy, in the sense of history of present, investigates how we have constituted, recognized and accepted ourselves as subjects.

Keywords: Foucault, Archeology, Genealogy, Post-structuralism, Power-knowledge

1970’li yıllar, sosyal ve beşerî bilimler alanına ilişkin yerleşik anlayışların ciddi eleştirilere tabi tutulmasına tanık olmuştur. Özellikle pozitivism ve sosyal bilimlerdeki davranışsal, yapısalcı yaklaşımlara yönelik yöntem merkezli eleştiriler post-yapısalcılık, genel eleştiri atmosferi de post-modernizm olarak adlandırılmıştır. Böyle bir ortamda, – Foucault’nun da öncülerinden biri olarak kabul edildiği – post-yapısalcı kuram büyük ölçüde Nietzsche’den etkilenmiştir. Nietzsche’nin iktidar iradesine (istencine) ve değer yaratıcılığına yaptığı vurgu, sistematikliği reddetmesi, kendine yetme ideali, mücadeleyi ön plana çıkarması ve siyasal ve toplumsal eşitliğe inanmaması post-yapısalcılığı etkileyen fikirleridir. Bu anlamda Foucault, Derrida, Lyotard ve Deleuze gibi düşünürler (*yeni filozoflar*), Nietzscheci bir tavırla, post-yapısalcı yaklaşımı oluşturmuşlardır. Foucault’nun tarihselciliğe ve hümanizme yönelik eleştirel tutumunun da kaynağı Nietzsche’dir.

“19. yüzyılımızın farkını ortaya koyan özellik, bilimin zaferi değil, bilimsel yöntemin, bilim üzerindeki zaferidir.” ya da “Auguste Comte tarafından gündeme getirilen bilimsel yöntem tarihi, aslında bir felsefedir.” aforizmalarıyla, nesnellığı tesis edecek yöntem iddiasına ve arayışına şiddetle saldıran Nietzsche’den (1967: 261) türetilen post-yapısalcılığın özellikleri şöyle özetlenebilir: Post-yapısalcılık her türlü sisteme kuşku ve antipatiyle yaklaşır. Tarihi bir ilerleme olarak gören Hegelci görüşü reddederken, toplumda geçerli olan fikir ya da inançlar doğrultusunda gittikçe artan baskı ve bu baskıyı sürekli evetleyerek pekiştiren tavırlara eleştirel yaklaşır. Sürekli yerelliğe ve özgüllüğe vurgu yapan bu tutum bireyi, *büyük anlatılarla* beslenmeyen siyaset dışı bir alana sokar. 1960’larda dilin yapısının incelenmesinden doğan post-yapısalcı eğilim, daha sonra kendi içinde tutarlılık barındırır da her türden inanç sistemini reddeder. Bunun yanı sıra toplumun yapılarını bir bütün olarak çözümlenmeye ve etkilemeye çalışan tüm yapısalcı siyasal kuram ve örgütlenme biçimlerine köklü, zaman zaman da sinik eleştiriler getirir. Ayrıca bu tutum, yapısalcılığın aksine, her türden bütüncül ve sistematik düşünceye kuşku ile yaklaşır (Sarup, 1995: 130-131). Özellikle Marksizm, sınıf yapısına dayalı anlatısı ve siyasal söylemi nedeniyle bu akım içinde yoğun eleştirilere tabi tutulmuştur.

Post-yapısalcı olarak nitelenen Foucault (1994: 34) içinde yaşadığı ve daha sonra şiddetle eleştirdiği ortamı şöyle betimlemektedir:

“Batı toplumunda, Avrupa’da, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra “özne” merkezi bir konum almış ve özne felsefesine ilişkin yoğun çalışmalar başlamıştır. Bu yöndeki çalışmalar iki ana gruba ayrıldı: Bu çalışmalardan birincisi, sembol sistemlerinin analizi

olan göstergebilim (semiology), nesnel bilginin teorisi (mantıksal pozitivizm) niteliğinde idi. Bir diğeri ise yapısalcılık adı altındaki dilbilim, psikanaliz ve antropoloji okuludur.”

Ancak Foucault, bunlardan hiçbirini tercih etmeyerek, özne felsefesi yerine, eleştirel bir tavrıyla, Nietzsche'nin değerlerle ilgili önerdiği bir tarzda, modern öznenin soykütüğünü yazmayı denemiş ve soykütüklerin ortaya koyduğu boşluklar ve fırsatlar marifetiyle, bu soykütükleri birer strateji olarak işlevselleştirip, bireyin kendini yaratma imkânlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yazının amacı hem bir yöntem hem de bir strateji olarak Foucault'nun başvurduğu arkeolojik yöntem ve soykütük yaklaşımını irdelemektir.

Foucault, çalışma alanını genelde 16. yüzyıldan günümüze Batı düşüncesinde egemen olan söylem uygulamalarını arkeolojik olarak (unutulmuş, ihmal edilmiş olguların izlerini takip ederek) çözümlemek şeklinde belirlemiştir. Foucault, bir anlamda bilgi-iktidar ilişkileri olgusunu modern toplum ve söylemin özü olarak resmederken araştırmacının da arkeolojik bir yöntemi benimsemesi gerektiğini belirtir. Bu yöntemde araştırmacı ilgilendiği toplumun, özünü, kimliğini, karakterini, dayandığı değişken iktidar ilişkilerini (McCarthy, 1987:103) ortaya çıkarmak için o toplumun tarih, kültür ve ruhunu derinlemesine kazmalıdır (Slattery, 2007: 480). Bu yöntem aracılığıyla araştırmacı, bir kültürün işleyişine dair egemen söylemin köklerine inebilir ve böylece anlama mümkün olur.)Daha çok verili bir çağdaki hâkim ve genel geçerliliği olan *Weltanshaung* (dünya görüşü) ile ilgilenen Foucault için tarih süreksiz ve kesintilidir (Harvey, 1988:19). Foucault'nun amaçladığı arkeoloji, akıl sürecinin geriye dönük tarihini, dünya görüşünü irdeleyerek, akıldışı olanın sistematik bir şekilde nasıl göz ardı edildiğini ve akıl dışı olan üzerinde akli bir yetke oluşturularak kapatma ve hastaneye yatırmanın nasıl ortaya çıktığını gösterme amacındadır.

Bu bağlamda Foucault çalışmalarına genellikle, beşerî bilimlerin belirli yöntemler çerçevesinde işlenmeye ve modernist biçimlere dayanmaya başladığı 18. yüzyılı merkez olarak alır. Bu yeni yöntem ve modernist biçimler insanı, bilginin hem öznesi hem de nesnesi olarak tanımlamışlar ve farklı bir biçimde algılamaya başlamışlardı. Foucault'nun temel ilgi alanı, bu tavrın dışladığı *delilik*, *rastlantı*, *kesiklilik* veya *sapkınlık* gibi konular olmuştur. Özellikle bilgi ve iktidarın beraberce nesneleştirdiği özne/uyrukları barındıran kurumlardan, tımarhaneler ve hâpishaneler Foucault'nun özel inceleme alanını oluşturmuştur. Foucault, ayrıca, 17. yüzyılın başından itibaren akliliğimizi (rasyonalite) kuran olayları araştırmaya çalışmıştır. Foucault'ya göre bu kurucu olaylar sadece Hobbes, Descartes veya Kant gibi düşünürlerin bireyselci düşünceleri ile oluşmamış, fakat zihinsel işlemler ile sıkıca dokunmuş ve biçimlendirilmiş bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistemler bir *episteme* doğurmuş ve belli bir dönemdeki belli bir kültürün tüm alanlarına kendini oturtan bir kod veya düzen olarak ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 1988: 39).

Foucault bu kodları çözme adına, çalışmalarını üç alan üzerinde odaklamıştır: (i) Hıristiyanlık ve Stoacıların Kıta bireyciliği, (ii) Ekonomik liberalizmin farklılaşması ve (iii) Gerçeklik kategorisinin tarihi. Bunlardan birincisi toplumsal yönetim alanında ihmal edilen konuların küçük ölçekli olarak tarihsel araştırılması, ikincisi sapkınlığın toplumsal denetimine başkaldırısı

ve sonuncusu da söylem çözümleridir (Minson, 1988: 10). Bu alanlarda, 1960'ların başından 1980'lere kadar Foucault düşüncesinde yer alan ana kategoriler ise şöyle sıralanabilir: (i) Bir araya toplanmış sözde sosyal bilgi gelenekleri anlamındaki *episteme* ile beraber tarihsel kesintililiği ifade eden epistemik kırılma. (ii) *Bilginin arkeolojisi* diye adlandırılan ve bu türden epistemik sistemleri inceleyen yöntem. (iii) Düzenli bir sosyal düşünce gövdesi anlamındaki *söylem* ya da söylemsel oluşum. (iv) Foucault'nun çözümlerinde episteme kavramı yerine kullanılan ve epistemenin aksine söylemsel öğelerle beraber söylemsel olmayan öğeleri de kapsayan, *soykütük* yöntemiyle bağlantılı *dispositif* (tertibat, mekanizma) kavramı. (v) Kilisedeki itiraflarda, hapishanede uygulanan rejimlerde ve akıl hastalıklarıyla ilgili tedavi sistemlerinde yer alan uysallaştırılmış bedenler üzerinde işletilen tipik modern iktidar biçimi olan *biyo-iktidar* (öldürerek değil, normalleştirip, yaşatarak dirilerin yönetilmesi). (vi) İktidarın *hakikat üretimiyle* ilişkisi, – *parrhesia* – hakikatin dile getirilmesi (Lock, 2009:382). Aslında Foucault'yu özellikle ilgilendiren mesele, modern öznenin/uyruğun ortaya çıktığı tarihsel koşulları incelemektir. Ki bu modern özne, aynı zamanda Kantçı özgürlük ve özerklik ifadesi olmanın yanında, sosyal, beşerî ve davranış bilimlerinin inceleme nesnesidir.

İlk bakışta, *College de France*'daki kürsüsü de dikkate alındığında Foucault'nun, bir tür düşünceler tarihiyle ilgilendiği sanılabilir. Aslında Foucault çalışmalarının böyle basit bir şekilde nitelendirilmesini reddetmiştir; hatta *Bilginin Arkeolojisi* (1969) adlı eseri, 'düşünceler tarihi' diye adlandırılan disipline karşı yazılmıştı. Foucault bu disiplini, yapay olarak birleştirilmiş inceleme nesnesi üretmek için geçmişten yeniden yazmaya çabalayan bir toplama projesi olarak görüyordu. Aynı kitapta Foucault, kendine ait daha önceki eserlerin belli başlı yönlerini de, örneğin, *Deliliğin Tarihi* (1961) adlı eserindeki 'genel bir tarih öznesinin' varlığına ilişkin varsayımı eleştirmiştir. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* (1966) adlı eserinde insanoğlunun, – 'insanın' – modern bir icat olduğunu ve dahası bu kılıktaki insanın ortadan kalkacağı iddiasını dile getirmiştir (Lock, 2009: 382). Böylesi bir iddia dairesinde Foucault'nun yapısalcı çözümler yaptığı, çünkü çağdaş anlamda bu türden bir *insan* fikrini 19. yüzyıldaki bilgi yapılarının ürünü olarak ele aldığı eleştirisi yapılmıştır. Ancak Foucault, daha *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserini yazarken, önceki metinlerinde yer alan yapısalcı eğilimlere karşı durmaya başlamıştı.

Bilginin Kazıbilimi adlı kitabında Foucault, bu çalışmanın bilim tarihine ilişkin bir sorgulama değil, aynı zamanda ahlaki yönelimi de irdelediğini belirtir. Bu anlamda Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* ile *Cinselliğin Tarihi* kitapları ahlaki amaçlara hizmet eden teknik ve bilimsel araçları araştırır. Soykütük araştırmaları ortaya çıkan yeni ahlaki gelişmeleri, yeni iktidar ilişkileri oluşturulması açısından ele alır. Bu ilişkilerin çözümlenmesinde bilgi, siyasal yönetim ve ahlak ilişkileri beraber incelenir (Minson, 1988:40). Foucault (1972:180) bilginin arkeolojisini yapmadaki amacını bilimin özgül yapısını betimlemek değil, aynı zamanda bilginin farklı söylem alanlarını da resmetmek olarak ifade etmektedir. Foucault)kendisi hiçbir şema sunmamakla birlikte herhangi bir şemayı da geçerli görmemesinin nedenini şöyle açıklar: “*Benim asıl tamam toplum değil, doğru-yanlışın biçimlenmesi, etkileri ve alanları ile söylem ilişkilerini çözümlenmektedir.*” (1987:104).

Bu çerçevede arkeoloji, Foucault'nun)çalışmalarında bir pratik ya da 'arşiv bilimidir (1972: 3). Foucault'ya göre arkeoloji, tam anlamıyla bir bilim dalı değil, bir 'araştırma alanı'dır. Arkeolojik araştırma sadece anlamı ya da hakikati incelemekle kalmaz, aynı zamanda söylemlerin olumlu bir nitelik edinmesini, bu söylemlerin tarihsel *a priori* ya da imkân durumlarını, varoluşlarını ve dönüşümlerini de inceler (Deacon, 2003, s. 67). Arkeoloji, soykütüksel çözümlemelerle beraber eleştireldir ve yaygın iddiaları tersine çevirerek, bireylerin uyruklaştırılması, bilginin iç edilip sınırlandırılması, dışlanması ve üretilmesi sürecindeki iktidar ilişkilerinin sonuçlarını, etkilerini kavramayı mümkün kılar. Arkeoloji, koşulların ya da kuralların betimlemesiyle, "şeylerin görünmeyecek kadar yüzeyinde olan görünmezleri görünür kılmaya" uğraşır. Soykütük ise, şimdinin tarihi anlamında, kendimizi özne/uyruk olarak nasıl kurduğumuz ve tanıdığımızı, kabul ettiğimizi soruşturur.

Geleneksel tarihin, birtakım yanlış varsayımlar etrafında biçimlendiğini iddia eden Foucault'ya göre bu varsayımlar; belirli dönemdeki bir uygarlığın türdeş ilişkiler kurabildiği, nedensellik ilişkilerinin varlığı, tümel ve kesintisiz bir süreç olduğunu varsayar. Foucault tesadüf, kesinti ve maddiliğin tarihe dâhil edilmesi gereken üç temel öge olduğunu söyleyerek, geleneksel tarih yazımı geleneklerine meydan okumuştur. Ona göre sadece savaşların, kralların veya kurumların tarihi değil, duygunun, düşüncenin ve bedenin tarihi de yapılabilirdi. Foucault'ya göre (1970) '*...bir halkın tükettiği protein miktarındaki ani artış, ...bir anayasa değişikliği ya da monarşiden cumhuriyete geçişten çok daha önemli, ciddi bir olaydır*'. Bizim mevcut durumumuzun kaçınılmaz olarak böyle olduğunu savunan geleneksel tarih anlayışının tersine Foucault, bugün yaşadığımız tahammül edilemez olguların tarihsel arka planlarında keyfilik ve rastlantının yattığını belirtir. Örneğin delilik 1800'lü yıllara kadar ahlaki bir sapkınlık olarak algılanıp işkenceye maruz bırakılırken günümüzde deliliğin psikiyatrinin bir nesnesi halini alması bilimsel nesnellığın zaferi değil, 19. ve 20. yüzyıllardaki bilimsel ve normalleştirici ahlaki söylemin ürünüdür (Gutting, 1994, s.11).

Bu çerçevede Foucault, genel bir tarih anlayışının belirmesiyle bütünlükçü tarihin ortadan kaybolmaya başladığını belirtir ve kesintiliğe, dağınıklığa ve farklılığa vurgu yapar. Çünkü bütüncül bir yaklaşım tüm olguları tek bir merkeze yöneltir (bir yasa, anlam, ruh-Geist, dünya görüşü, tek biçim...). Genel tarih ise dağınık bir alana yayılır veya yayılmalıdır. Çünkü iktidar ilişkileri çok çeşitli alanlara, mikro fizik biçiminde yayılmıştır (Larrain, 1995, s.129). Foucault'ya yöneltilen, onun kuramının konumunun ne olduğu ve hangi hakikat rejiminin ağında olduğu sorusuna verdiği cevapta Foucault, kendisinin bir hakikat teorisi ile ilgilenmediğini sadece "bugünün-şimdinin" tarihi ile uğraştığını söyler (Bohman, 1987, s. 98). Soykütük yaklaşımını ortaya çıkaran unsur, tam da bu uğraştır. Foucault çalışmalarında "şimdi"yi geçmişten ayırarak şimdinin kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünen yasallığını ve meşruiyetini sorgulamak ister. Diğer birçok alanda olduğu gibi tarih anlayışında da Nietzsche'den oldukça etkilenen Foucault, tarihe "şimdi" ile başlar ve belli bir ayrıma varana dek geriye gider. Sonra bu ayrımın izini sürerek tekrar bugüne gelir. Bu yolda yeterince sorgulanmamış olguları ele alır. Yöntemini oluşturan soykütük yaklaşımla, geleneksel olan bütüncül tarih anlayışının göz ardı ettiği, yeterli bilimsellik

dereceleri olmayan naif bilgileri, hiçbir sabite ve öz tanımadan, yerel tecrübeleri oluşturan etkenler olarak algılayıp bu etken zenginliğini sergilemeye çalışır (Sarup, 1993, s. 74).

Kısaca, Foucault'ya göre tarih, aslında bizim nesnel değil, öznel deneyimlerimizden oluşur. Belli gereksinimleri karşılamak üzere ortaya çıkan bu deneyimler tarihsel açıdan tekildir, tarihin bir anında ortaya çıkarlar ve bu yüzden de kendi tekillikleri içinde spesifik olarak ele alınmalıdırlar (Keskin, 2013, s. 741). Ancak, yöntemsel açıdan Foucault'nun tarih anlayışı iki yönlüdür: Bir yandan metin, arşiv ve belgelere başvurarak kavramların ve düşüncelerin evrimini araştırması onun pozitivist yönünü oluşturur. Öte yandan da Nietzscheci bir tavırla pozitivist anlamda olgu kavramına inanmaz. Tüm yorumların polemik konusu olabileceğini iddia ederek, bir yorumun başka bir yoruma savaş açtığını belirtir. Olgular kendi başlarına hiçbir anlam taşımadıkları halde yorumlar onlara anlam yükler. Foucault, Nietzscheci nihilizmi olgunun anlamsızlığı ile tanımlar ve "olgu yok, yalnızca yorumlar var. Yani hiçbir şey gerçek değil, her şeye izin var" iddiasına varır. Foucault'ya yönelik ön önemli yöntemsel eleştiri de buradan kaynaklanır: Pozitivizmi ve nihilizmi aynı potaya sokup bir karışım üretmek (Descombes, 1993, s.111-116).

Foucault'nun tarih anlayışına göre tarihin bir kesitini görmek, o dönemdeki insan hareketlerini koşullandıran yapıları (hakikat rejim söylemini) görme çabasıdır ve bu oluşumun tarihsel şartlarının arayışıdır (Akay, 1995, s. 17). Foucault'ya göre Batı rasyonalitesi birtakım bölünmelerin ürünüdür. Bu bölünmeler; doğu/batı, düş/duygusalılık, özne/nesne... gibi ikili karşıtlıklardır. Ancak tüm bu bölünmeler özünde, akli (rasyonel) ve akıldışı (irrasyonel) arasındaki karşıtlıkta odaklanır. Rasyonalizmin en önemli temsilcilerinden biri olan Hegel'e göre ise tarih en üst, en mükemmel (*par excellence*) bir "yapıttır". Bundan dolayı delilik gibi olgular ve hapisane gibi kurumların böylesine mükemmel bir eser içinde yeri yoktur. Ayrıca Hegelci anlayışa göre tarihin sonu, anlamın zaferi ile "son uzlaşma", evrensel tanınma ve genel yorumla tüm sorunların çözümünü getirecektir. Böylece, yapılacak ve söylenecek hiçbir şey kalmayacak ve bu süreç, insanın aylaklığını (Nietzsche) getirecektir. Hegelci anlayış böyle bir modern ütopya kurmuştur. Foucault bu anlayışın (modern rasyonalite) tersine, akli olmayanın (deliliğin) zaten akıl ve tarih ile beraber olduğunu savunur. Akıl sahibi olma ve delilik zıtlığı, deliliği, akıl olmayan olarak tanımlar ve psikiyatrik bilginin nesnesi olarak üretir. Yani çelişkili bir biçimde aklilik, kendini delilik ile tanımlar. Akıl ile akıldışı arasında yapılan ayırım, tüm modern sınır çekme girişimlerinin kökünde yatar ve bu ayırım deliliği hedefler. Bu iddiaların ne kadar gevşek zeminlere oturduğu Foucault'nun arkeolojik ve soykütüsel çalışmaları ile saptanmıştır (Wagner, 1996, s. 46).

Foucault'nun (2003, s. 10-11) kendisi arkeolojiyi, yerel söylemlere özel çözümleme yöntemi, soykütükleri ise boyun eğmemiş bilgileri devreye sokma *taktiği* olarak niteler. Foucault'nun çalışmalarında soykütük, tarihsel bir yöntem, metodolojidir. Arkeolojiler, bir uygulamanın temelini oluşturan kavramsal sistemi betimlemekte oldukça başarılıdırlar. Hem arkeolojisi hem de soykütüsel yaklaşımında Foucault, büyük anlatılardan hep kuşku duymuş ve birbirlerinden bağımsız işleyen tikel, 'küçük' nedenler üzerine odaklanmayı önermiştir. Örneğin, matbaanın icadından çok, çocuk eğitimi yöntemlerindeki değişimin, yeni bir toplumsal denetim tarzının oluşumuna etkisini inceler (Gutting, 2005, s. 46). Bir anlamda Foucault'nun soykütüğü, maddi,

çoklu ve cismani nitelikleri olan tarihsel nedensellik açıklamalarıdır. Toplumun kendini anlamada kullandığı anlam ve değerlendirmelerin gerçek kökenleri ve resmi anlamlarını gösterir bu soykütükler. Soykütük, arkeolojik çözümlemenin gelişmiş biçimidir ve 'şimdinin tarihini' betimlemeyle birlikte iktidarın işleyişiyle ilgilenir. Soykütük, bir tür tarihsel çözümlemedir; geçmişteki olayları betimler ama nedensel bağlantılar kurmaz (Mills, 2003, s. 115). Foucault, soykütüksel çözümlemelerinde, zorunluluklar değil arızilikler, ilinekler üzerinde odaklanmayı önerir.

Özete Foucault, toplumu parçalara ayırmayan, her türlü kurtuluş reçetelerini sunan total tüm biçim ve evrensel iddialara kuşkucu yaklaşan postyapısalcılığın öncüsüdür. Onun düşüncesinde ideolojinin yerini, ideolojik olarak etkin öznelerin yaratıldığı "söylem bütünleştirilmesi" almıştır (Larrain, 1995, s. 128). Dünyayı bütün yönleri ile açıklayabilme iddiasında olan her türlü bütünsel (holistik) kuramsallaştırma eğilimlerine karşı olan Foucault; birtakım çözümleme biçimlerini dayatma olarak kullanmaktan sürekli kaçınmış ve sistem karşıtı eleştirel tavrını sürekli muhafaza etmiştir. Ona göre genel kuramlar yanlıştır çünkü yaşam, tek bir bakış açısıyla açıklanamayacak kadar karmaşıktır (Sarup, 1995, s.74). Bu çerçevede Marksist, Hegelci tek yönlü gelişmeci tarih anlayışı gibi, yapısalcı, davranışsalcı çözümlemeler de bu karmaşıklığı çözemeyecek kadar totaldir. Ayrıca tüm bu yaklaşımlar, ürettikleri *epistemeler* marifetiyle bir hakikat rejimi, bilgi/ iktidar bütünü oluşturmuşlardır.

Modern öznenin bilgi, iktidar, beden ve suç gibi eksenlerde arkeolojisini yapmak isteyen Foucault kullandığı soykütük yöntemi adına alternatif bir tarih anlayışını gündeme getirmiştir. Böyle bir bağlantı açısından sorun, *episteme* kavramının arızı bir tarihsel '*a priori*' olarak metinlerde kullanılmasının, verili bir dönemde dünyanın nasıl tecrübe edileceğine dair tarzı belirlemesidir. Ayrıca kendi ifadesiyle, epistemik 'patlamalar' ve 'kopuşları' açıklamak için Foucault, içinde söylemsel olayları yapılandıran maddi ilişkilerin somutlaştığı *kurumlar* üzerine odaklanır. Tüm bunlardan dolayı Foucault bilgiyi, kurumlar ve bu kurumlarda yer alan teknik, iktisadi, sosyal ve özellikle de siyasal doğayla ilgili olan olaylar açısından ele alır. Ancak bu kurumlar, *iktidar* kullanımını olmaksızın işlevselleşemezler.

Bu çerçevede Foucault ilgisini iktidar meselesinin incelenmesine yöneltmiştir; bu iktidar köken veya nitelik olarak kişisel olamayan ya da olamayan kurumsal iktidardır. Foucault bu iktidar anlayışı açısından kendini Marksist kavramlaştırmadan da uzaklaştırır: Marksistlerin aksine Foucault, sosyal ve siyasal iktidarın iktisadi mülkiyet çerçevesinde açıklandığı 'mekanistik' süreçlere vurgu yapmaz. Onun ana vurgusu daha çok, iktidarın 'stratejileri' olarak adlandırdığı şey üzerindedir. Her türden insan merkezli açıklamadan kaçındığı için Foucault, 'strateji' terimiyle, bir birey ya da grubun bilinçli tasarımı veya planını değil, 'stratejik bir konumun etkisini' kastetmektedir. Böylece salt betimleyici ve yapısalcı olan *episteme* kavramı, bünyesinde yeni bilimleri, materyalistliği açıkça dile getirilmiş bir kavramlaştırmayı barındıran, yeni epistemik oluşumların 'patlaması' veya ortaya çıkışını ifade eden esaslı tarihsel bir kavramlaştırmaya tabi kılınmıştır (Lock, 2009, s. 382).

Foucault'nun iddiasına göre iktidar, her düzlemde işleyen stratejilerde yerleşmiştir; bu stratejiler, örneğin, devletin ya da yönetici sınıfın iktidarına indirgenemez niteliktedir. Ayrıca iktidar üretkendir, özellikle de bilgi üretir. Hatta bilgi ile iktidar birbirinden ayrılması imkânsız olgulardır. Kendi ifadesiyle ‘... bir bilgi alanının oluşumuyla bağlantılı olmayan hiçbir iktidar ilişkisi yoktur, ne de aynı zaman iktidar ilişkileri gerektirmeyen ve oluşturmayan bir bilgi vardır...’ (Slattery, 2007, s. 477). Foucault ‘iktidarın mikro fiziğinden’ bahseder, yani iktidar toplumun tümüne yayılmıştır. Çok düzlemli ve çok çeşitlenmiş iktidar stratejileri arasında şüphesiz bazı çatışmalar vardır (Lock, 2009, s. 382-383). Foucault'ya göre iktidar ilişkilerinin olmadığı, yani özgür bireylerin uyruklaştırılması veya bu uyruklaştırmaya karşı direncin olmadığı hiçbir toplum yoktur. İktidarın sadece başkaları üzerinde değil benlik, nefis üzerinde kullanılmaya başlamasıyla da etik gündeme gelir.

Soykütük araştırmaları toplumsal ahlak için alternatif, sorunsal ve genelde çatışan özdeşlikler sunar. Bu özdeşliklerde kültürel normlardaki belirsizlik ve keyfiliğin araştırılması ile siyaset tanımının sınırlarını genişletir (Connolly, 1993, s.366). Bu geniş anlamı ortaya çıkaracak soykütük yöntemi, evrenselin zıddı olan tekil, özgül olan ile uğraşır. Böyle biri sadece yerel çatışmaları ile akıl ve hakikat iktidarını bugünkü gibi toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden ayırmaya çalışır. Böylece eleştiri bir çatışma aracı haline gelir ve mevcut hakikat rejimindeki iktidar dengesini değiştirmeye çalışır (McCarthy, 1987, s.98). Bu soykütükler bir anlamda bütünsel söylemlere bir başkaldırı, ihmal edilmiş yerel ve özgül bilginin yeniden keşfidir. İktidarın modern kodlamasında kitleleri disipline eden ve onlar üzerine normlar yükleyen söylemlerin baskı altında tuttuğu şey, yerel-farklı bilgidir. Bu bilgiler özgün tecrübeleri ifade ettiği için hiçbir zaman birlik oluşturamazlar. Foucault başkalarına empoze edilen kimlikleri reddetme konumu oluşturmaya çalışır (Philip, 1991, s.82). Böyle bir konumun oluşturulmasında, entelektüelin özel bir yeri vardır. Yöntemsel zorunluluk olarak tekil, özgül meselelerle uğraşan bu özgül entelektüel, ne herhangi bir iktidar sisteminin dışındadır ne de akıl ve hakikatin sesidir (Bayram, 2005, s. 251).

Foucault'nun özellikle hapisane üzerine yaptığı çalışmalar, “ahlakın soykütüğünü”, ahlak teknolojilerinin değişimi ile yeniden oluşturma çabasıdır. “Kim, neden ve nasıl cezalandırılmaktadır? Belirli bir zaman aralığında kim deli, kim normaldir? Ve bu tip ayırımlar nasıl yapılmaktadır?” sorularına cevap aramıştır. Bu soruları cevaplandırırken yapılan çözümlerler hiçbir zaman bir kurum, kuram veya ideolojiyi hedeflememiştir. Asıl hedef o dönemde kabul gören pratiklerdir. Çünkü kendine has bir mantığa sahip olan bu pratiklerin, sadece kurumlar ve ideolojiler tarafından yönlendirilen bir yapıları yoktu. Bu pratik rejimlerinin çözümlenmesi demek, aynı zamanda neyin yapılması ve neyin bilinmesi gerektiğini söyleyen değerlendirmeleri de çözümlenmek demektir. Bu yönde yapılan şey ise hapsedme pratiklerinin tarihini yapmak ve kökenini göstermektir. Foucault (1987, s.103), bu çalışmalarında gördüğü ceza sistemindeki ani değişmeyi ise süreksizliğin, kesintililiğin (discontinuity) göstergesi olarak algılayıp; akli veya akıldışı olmanın araçsal ve göreceli bir durum olduğunu belirtmiştir. Foucault'nun kullandığı soykütük yöntemi kapatmanın ortaya çıktığı şartlarda ıslaha yönelik reformun neden siyasal bir anlam taşıdığını da sorgular.

Soykütük yöntemi içinde önemli yer tutan ahlak konusu Foucault'nun merkezi çalışma alanlarından birini oluşturmuştur. Ahlak soykütükleri; ahlaki ve kişisel değerlerin özellikle felsefi ve dini haklılaştırmalarının tarihsel rastlantılılığını gösterme çabası olarak tanımlanabilir. Foucault'ya göre yüksek değerlerin ortaya çıkış şartlarına dönülerek bu değerlerin köklerine bakıldığında, bunların ne kadar bayağı olduğu görülebilir. Bu bayağılığın iki temel yönü vardır: Bencillik, darlık ve ahlaki bir gelişme sağlamama özelliği. Değerlerin kendi yücelikleri ile bu değerlerin bencil bir darlık içinde ortaya çıkması, bu tür değerlerin bazı evrensel insani ihtiyaçları karşılamak veya toplum olmanın ön şartı olduğu iddiasına meydan okumaktır. Soykütük yöntemi bu yolla modern teolojinin arttığı olan ereksel (teleolojik) yaklaşımı yanıtlamıştır. Ayrıca mevcut liberal değerleri ve ideolojileri oluşturan kavramlar kendi bildirimlerine ait bir araç olarak ortaya çıkmamışlardır. Bu kavramlar daha çok tam tersi nedenlerden dolayı türetilmişlerdir (Minson, 1988, s.18). Başka bir deyişle bu kavramlar; bireysel farklılıklar ve toplumsal yönetim, askeri veya ekonomik amaçların gerçekleştirilmesinin, 'yönetimselliğin, yönetim zihniyetinin' bir aracı olarak kullanılmışlardır. Bir anlamda bu kavramların çıkış noktaları ile sonuçları arasında ilişki kopması olmuştur.

Foucault'ya (1977, s. 139, 140) göre soykütük, kendi başına kökenlerin araştırılmasına karşı olan "*gri, kılı kırk yaran ve sabırla oluşturulmuş belgeseldir... önceleri sarsılmaz, parçalı olup da birleşik zannedilen ve kendi içinde tutarlıymış gibi hayal edilen her şeyin heterojenliğini ortaya koyan... ve sonuçta bizi kesintililik ile baş başa bırakan*" bir tarzıdır, yaklaşımdır ve bu anlamda Foucault, kendi ifadesiyle bilgi, iktidar ve özne/uyruğun soykütüksel tarihi üzerine çalışmaktadır (Kelly, 2009).

Foucault'nun soykütüksel yaklaşımı, put kırıcı bir tarz olmakla beraber, eklektik, melez ve polemiklerle dolu bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın ana hedefi 'bugünü' temellendiren kuram ve uygulamaları sorgulamaktır. Bu yaklaşım, üzerine fazla düşünmeden doğru olarak kabul ettiğimiz sabiteleri bir sorun olarak tanımlar ve 'hakikatlerin' tarihini, bilgi ve iktidar arasındaki karmaşık ilişkilere gönderme yaparak yazar (Deacon, 2003, s.8, 12). Tarih, edebiyat ve felsefenin bileşiminden oluşan soykütüksel yaklaşım, nedenler değil de özgül sonuçlar üzerine vurgu yapar. Foucault'nun ana amacı, tarihsel süreklilik, tarihsel nedensellik gibi el üstünde tutulan kategorilere yer vermeksizin Aydınlanma ve öngördüğü hakikatlerin soykütüğünü yazmaktır. Put kırıcı niteliğiyle bu soykütükler, modern hümanizmin, egemenlik, Aydınlanma, güçlü, kurtulmuş birey vs. gibi iddiaların sınırlarını çizmekle beraber, bu iddiaların imkânını sorgulamıştır.

Anti-hümanist bir düşünür olan Foucault'nun, disipliner iktidarın kurum ve pratikleriyle bağlantılı kurarak modern aklın doğuşuyla ilgili açıklamaları, Weber'in ve Frankfurt Okulu'nun araçsal akılla ilgili eleştirileriyle paralellik arz eder. Foucault'nun özgünlüğü ise, beşeri bilimleri bozan hümanist kavramsallaştırmaları bir kenara bırakarak 'söylemsel oluşumlardaki' kopuşları ve süreksizlikleri ortaya koymasındır. Bu çerçevede Foucault, Hegel veya Marx gibi düşünürlerin aksine, tarihsel dönüşümün kesintilerle dolu olduğunu, dolayısıyla süreklilik, gelenek, gelişim ya da evrimin 'totalleştirici' kuramların dayanağı işlevini yüklediğini belirtir. Bu açıdan tarihe yaklaşım tarzı olarak, etiğin güçlünün zayıf tarafından denetlenme aracına dönüşmesinin

hikayesini anlatan Nietzsche'nin ahlakın soykütüğü modelinden esinlendiği soykütüksel tarih anlayışını gündeme getirir (Kelly, 2009, s.18) Soykütüksel bakış, meşrulaştırıcı bir köken ya da özsel bir amacı kurgulamak yerine, kurum ve söylemlerin çıplak iktidar mücadeleleriyle bağlantısını kurmak arayışındadır. Soykütüksel tarih, Marksizm gibi yaklaşımların yaptığının aksine, olayların tekiliğini kayıt altına almalıdır (Foucault, 1984, s.76). Marksizm ve Hegelci yaklaşımlar ise tek bir açıklama çerçevesi ya da tarihsel ilahiyat dairesinde tarihsel olayların çeşitliliğini göz ardı ederler. Tarihsel değişimin dayanağı, ereksel anlatılar ya da tarih felsefesi değil, Nietzscheci 'iktidar istencidir' (West, 2007, s.57). Marksizm gibi toptancı kuramlar, tahakkümün mazeretidir. Yaşamdaki çeşitliliği ve arıziliği, örgütlü, düzenli bir bütün olarak kuramsallaştırmak kendi başına bir iktidar stratejisidir ve bu strateji, entelektüellerin, sosyalist militanların tahakkümlerinin takviyesine hizmet eder; toptancı kuram uzmanları bu kuramları hem kendi otoritelerini meşrulaştırmada hem de iktidar uygulamaları için araç olarak kullanırlar. 'Yerel ve bölgesel bir pratik' olarak kuramların çoğulluğu gerekir. Yani, yaşamı bütün yönleri ile açıklayabilme iddiasındaki bu tür kuramlar tam da Foucault'nun imha etmek istediği normalleştirici ve özneleştirici/uyruklaştırıcı bir sürecin ortaya çıkmasına yardımcı olan etkenlerdir (Gürbilek, Savaşır, 1989, s. 6).

Daha önce belirtildiği gibi Foucault, *College de France*'a 'Düşünce Sistemleri Tarihi Profesörü' olarak atansa da kendi tarihsel çalışmalarını, standart düşünce tarihinden oldukça farklı nitelendirmiş ve çalışmalarını önce düşüncenin 'arkeolojisi' ardından da soykütük olarak adlandırmıştır (Gutting, 2005, s. 32). Foucault'da düşüncenin arkeolojisi fikri, dilin salt bir ifade aracı olmadığı, dilin kendi başına düşüncenin kaynağı olduğu şeklindeki modern kavrayış ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Foucault'nun çıkış noktası, her dönem ve her düzlemde insanların düşünce becerileri üzerinde – gramer ve mantık gibi – birtakım ana kısıtlar olduğu varsayımdır. Düşünce arkeologu ise 'düşünülmemiş' olanın, kurala dönüşen bu kısıtların aslında keyfi olduğunu ortaya koyarak düşünülmesini sağlar. Bu açıdan Foucault'nun tarihi, yorumsamacı bir tarih değildir; derin anlamı ortaya çıkaracak yorum yapmaz. Bu tarih metinlerle uğraşır ama metinleri bir belge olarak değil, bir arkeolog tarzıyla bir anıt gibi ele alır. Annales tarih yazıcılığı ekolünü benimseyen Foucault, bu ekolün yöntemini düşünce tarihine de yansıtmak istemiştir. Bir anlamda arkeoloji önümüze 'imkânsız' düşünce tarzlarını koyar ve bu düşüncelerin aslında entelektüel atalarımıza da oldukça yakın olduğunu gösterir. Arkeolojik yaklaşımla, aynı olgunun farklı dönemlerde tamamen ayrı bir tarzda ele alındığı görülür. Sonuçta kavramlarımız, inançlarımızı temellendiren çerçevenin genellikle sandığımız gibi kaçınılmaz ya da zorunlu olmadığı ortaya çıkar (Gutting, 2005, s. 42).

Foucault'nun eleştirel felsefi tutumunun temeli, onun Aydınlanmaya ve modernliğe bakış açısı ile de ilgilidir. Foucault (1988, s. 161), Kantçı bir Aydınlanmayı, 'insan' kavramlaştırması açısından sorunlu bulur. Zira Kant'a göre insan, irade, otorite ve aklın kullanımı ile tek bir sürecin hem aracı hem de uygulayıcısı olacak kadar, hamlıktan kurtulacak kadar, kendi kaderini tayin edebilecek özerk, yetkin bir varlıktır. Bununla birlikte Aydınlanma sadece bireysel bir çıkış olmayıp, evrensel boyuta da sahiptir. Bunu becerebilecek özne anlayışı, Foucault'nun eleştirdiği bir anlayıştır. Modernlik ise, salt zamansal bir kırılma ya da dönüşüm değil, tam anlamı ile "bizi şimdiyi

düzenleme hakkında mahrum eden; şimdiki kutsallaştırma ve kahramanlaştırma sürecidir" (Foucault, 1988, s. 164-165). Bir anlamda modernlik, insanı kendi başına olmaktan alıkoyar. Bu yapıda insan kendine ait hakikati, sırları keşfetmekten çok üretime yönelir. Oysa Foucault'ya göre, Aydınlanma projesi, 'eleştirel bir dünya görüşü, değerler sistemidir'. Bu görüş, özerk bireyin sürekli kendini yarattığı biçiminde bir anlayışa sahiptir ve kendi tarihsel dönemimizin eleştirisi olarak, bir çıkış yolu olarak 'yeniden etkinleştirilebilir' niteliktedir (Lock, 2009, s. 383). Foucault, modernliğin oluşturduğu yapılanmada kendimizi sürekli eleştirerek (Kantçı Aydınlanma anlayışına benzer biçimde), nefsimizle ilişkiye geçip onu düzenlememiz gerektiğini ifade eder (Nehamas, 1993, s.35). Çünkü birilerinin 1980'lerde moda olduğu gibi kendi söylemlerinin, "hukuk-iyi" tarafından yönlendirildiği iddiasıyla evrenselleşme kaygısı taşımaları benciliktir. Bunun yanında kendilerini Hukuk ve İyi'nin çıkar gözetmeyen hizmetkârları gibi sunarak kendi bencil idealizmlerine karşı olan meydan okumaları savuşturmaya çalışırlar (Connolly, 1993, s.368). Her biri kendi temel tanımlamasını, ahlaki yaşamın gerçek rehberlik kaynağı olarak sunar. Ayrıca Adeta ahlak kullanılarak bir tahakküm tesisi arzulanmaktadır.

Sonuç olarak Foucault, s.), zaten son 1970'lerde yaşanan şeyin, istikrarsızlıkla beraber kesintiliğin, tikelliğin ve yerel eleştirinin şaşırtıcı verimliliği olduğunu belirtir (1994, s.40-45). Bu gelişmeler arasında en dikkat çekici olanı, eleştirinin yerel niteliğidir. Özerkliğinin yanında merkezi niteliği olmayan teorik bir üretimdir ve asıl önemlisi, geçerliliğinin yerleşik 'düşünce rejimlerinin' herhangi birinin onayına bağımlı olmamasıdır. Bilgilerin başkaldırısı, sadece bilimin kavram, yöntem ve içeriği ile ilgili değildir. Bu başkaldırı, örgütlü bilimsel söylemlerin işlevi ve kurumsallaşmasıyla da ilgilidir. Bu çerçevede üniversite, eğitim aygıtı, psiko-analiz ve Marksizm gibi siyasal sistemler, kısaca, bilimsel olduğu düşünülen söylem iktidarının tüm etkilerine karşıdır. Bu türden bir yapılanmada doğal olarak çoğulcu anlayış hâkim olunca, hakikatin sözcüsü işlevini yüklenmiş bir entelektüelden bahsetmek olanaksızlaşır. Tek mümkün entelektüel figürü olabilecek özgül entelektüel, ne herhangi bir iktidar sisteminin dışındadır ne de akıl ve hakikatin sesidir (Bayram, 2005, s. 251). Hakikatin ya da en azından hakikat rejimlerinin çoğullaştığı bu dönemde evrensel, tümel gerçeklik iddiaları geçerliliğini yitirmiştir. Artık dönem, yerel ve tikel niteliği olan olguların biricik soykütüklerinin çıkarılma dönemidir. Soykütükler aracılığıyla tarihsel bilgiler, boyunduruktan kurtulacak ve bilimsel söylemin tekil, biçimsel ve teorik zorbalığına karşı mücadele ve muhalefet edebilme yetisini elde edecektir. Bu çerçevede Foucault (1994, s.45) ödev olarak, "... bilimsel söylemi destekleyen bilgi ve iktidarın sonuçlarına ve kurumlara karşı, bilgilerin başkaldırısını açıkça belirtmek ve onları bu başkaldırıya maruz bırakmayı" tespit eder.

Kısaca özetlemek gerekirse Foucault; delilik, cinsellik ve suçluluk gibi konular üzerine tarihsel örnek çalışmalar yaparak, bu tür olgular ile cebri (zorlayıcı) iktidar arasında bir ilişki kurmayı hedeflemiştir. Bu düzlemde bilgi-iktidar ilişkisini de çözümlenmiş ve bir ahlakçı olarak bizi, bilimsel uzmanlık adına çevremizde sürekli olarak kurduğumuz hapishanelerden kurtulmaya teşvik etmiştir. Foucault, endüstriyel kapitalizmi eleştiren ve günlük-rutin disiplinleri protesto eder nitelikte bir soykütük oluşturmuştur. Sınırlı, rastlantısal olanın önemini vurgulayarak, kapsayıcı ve belirlenimci açıklama şemalarından kaçınmıştır (Skinner, 1991, s.10). Foucault'ya

göre, anlamın üretilmesi ve dolaşıma sokulmasıyla oluşan *söylemler*, iktidar ile iç içe girmiş *epistemelerden* kendi *hakikat rejimlerini* oluşturur ve bu rejimler – Kuhn’un *paradigmalarını* anımsatır şekilde-, kendi makbul, doğru bilgilerinden şebeke inşa ederler. Çünkü tarihsel olarak doğru ya da yanlış biçimindeki yargıların üretildiği düzlem, söylem düzlemidir ve söylemin kendisi de tarihsel oluşum biçimiyle doğru ve yanlış için *a priori* tarihseldir. Söylem, modern zamanlarda bilimsel doğruluklarla bezeli, normatif bir monolog oluşturur. Bu monolog, ‘iyi çocukları’ söylemselin belirlediği biçimle bilimsel olarak tanımlanmış normlara göre koşullandırır (Keskin, 2013, s. 743), söylemin öngördüğü özneler/uyruklar yaratır. Toplumun kılcal damarlarına kadar, mikro fizik ölçekte işleyen iktidar ilişkileriyle bütünleşen episteme, söylemin düzeninin muhkemleşmesine hizmet etmekle beraber, bilimsel *doğru* ile ahlaki *iyinin* birleşmesine de yol açar. Foucault’ya göre bilgi, hâkimiyet aracıdır; eşyanın doğasına bir nüfuzdur ve bu nüfuzla beraber bilmek, iktidar sisteminin bir formuna dönüşür. İktidarın bu formunda tüm ifadelerin düzen, dağılım, dolaşım ve işleyişi için oluşturulan işlemler bütünü ‘hakikate’ karşılık gelir. Bu hakikat kendi rejimini kurar:

Hakikat kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir: hakikat rejimi... (bu rejim sadece) keşfedilecek ve kabul edilecek hakikatler bütünü değil, doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığı ve doğruya spesifik iktidar etkilerinin yüklendiği kurallar bütünüdür (Foucault, 2000, s.84).

Yani bu rejim salt bilgi dolaşımını düzenlemez. Aynı zamanda doğru ve yanlışın ölçütünü de koyar ve doğruya üstün bir konum biçerek, hakikat adına tahakküm ilişkileri oluşturur (Bayram, 2005). Bu açıdan soykütükler, kendimizle, nefsimizle, benliğimizle ilişkimizi yeniden düzenleme imkânı sunan taktiklerdir aynı zamanda. Bu taktikler marifetiyle, söylemin düzeninin işlettiği total tahakkümden, bireysel ölçekte de olsa bir kurtuluş, direnme olasılığı belirir. Kısaca Foucault için soykütüklere dayalı yöntem alternatifi, sadece Büyük Teorilerin (Mills)/Büyük Anlatıların (Lyotard) gözden kaçırdığı, geri plana attığı belirleyici etkenleri gözler önüne sermekle kalmaz, eylemi olması gereken entelektüele de bir fırsat sunar.

Kaynakça

- Akay, A. (1995). *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bayram, A., K. (2005). "Hakikat Rejimleri ve Söylemin Efendileri Arasında Bir Entelektüel: Michel Foucault". Çağan, K. (Ed.), *Entelektüel ve İktidar* ss. 233-257. Ankara: Hece Yayınları.
- Bohman, J. ve McCarthy, T.A. (1987). *After Philosophy*. Cambridge: MIT Press.
- Bozkurt, N. (1988). "M. Foucault Felsefesinin Bazı Temel Kavramları", *Defter*, Sayı:4, ss, 39-50
- Connolly, W. E. (1993). "Beyond Good and Evil, The Ethical Sensibility of Michel Foucault", *Political Theory*, Vol.21, No.3, ss. 365-389. London: Sage Publications.
- Deacon, R., A. (2003). *Fabricating Foucault: Rationalising the Management of Individuals*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Descombes, V. (1993). *Modern Fransız Felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınları.
- Noujain, E. G. (1987). "History as Geneology: An Exploration of Foucault's Approach to History", Griffiths, A. P. (Ed.), *Contemporary Philosophy*. New York: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1987). "Questions of Method". Bohman, J. ve McCarthy, T.A. (Ed.), *After Philosophy*. Cambridge: MIT Press.
- Miller, J. (2000). *The Passion of Michel Foucault*, Cambridge: Harvard University Press.
- Foucault, M. (1972). *Archeology of Knowledge*. New York: Harper and Row Pub.
- Foucault, M. (1984). "Nietzsche, Genealogy, History", Rabinow, P. (Ed.), *The Foucault Reader*. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1988). "What is Enlightenment?", Robinson, P. ve W.M. Sulliaum, (Ed.), *Interpreting Social Science: A Second Look*. London: University of California Press.
- Foucault, M. (1994). "Geneology and Social Criticism", Seidman, S. (Ed.), *The Postmodern Turn: New Perspective in Social Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1994). *Dostluğa Dair*, (C. Ener Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Foucault, M. (2003). *Society Must be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. New York: Picado.
- Foucault, M., (1977). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Newyork: Cornell University Press.
- Foucault, M. (2000). "Hakikat ve İktidar". Keskin, F. (Ed.), *Michel Foucault, Entelektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gutting, G. (1994). Michel Foucault: A User's Manual. Gutting, G. (Ed.), *The Cambridge Companion to Foucault*. New York: Cambridge University Press.
- Gutting, G., (2005). *Foucault : a Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Gürbilek, N., Savaşır, İ. (1989). "Foucault'nun Hapishanelerine Giriş", *Defter*, No:9, ss. 7-10
- Harvey, I. (1988). "Foucault ve Dil, Düşünülmeyen Metaforlar", *Defter*, (D. Kant Çev.), Sayı:4, ss. 16-32
- Kelly, M. G. E., (2009). *The Political Philosophy of Michel Foucault*. New York: Routledge.
- Keskin, F. (2013). Michel Foucault. Tunçel, A. ve K. Gülenç (Ed), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. (N. N. Domaniç, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lock, G. (2009). Foucault, Michel (1926-1984), *The Social Science Encyclopedia*, (3. Baskı). London: Routledge.
- Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. London: Routledge.
- Minson, J. (1988). *Geneologies of Morals*. London: The Macmillan Press.

- Nehamas, A. (1993). "The Examined Life of Michel Foucault". *New Republic*, Vol.208, Issue 7, ss. 27-36
- Nietzsche, F. (1967). *The Will to Power*. (W. Kaufmann ve R. J. Hollingdale, Çev.) New York: Random House.
- Philip, M. (1991). "Michel Foucault", *Çağdaş Temel Kuramlar*. (A. Demirhan, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Sarup, M. (1995). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, (A. Güçlü, Çev.) Ankara: Ark Yayınevi.
- Skinner, Q. (1991). *Çağdaş Temel Kuramlar*. (A. Demirhan, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- West, D., (2007). "Continental Philosophy". Goodin, R. E. Ve P. Pettit (Ed.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing.

2000'lerde ABD Yaptırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Etkileri: Neo-Gramsciyen Bir Çözümleme*

Effects of US Sanctions on Iran-Turkey Economic Relations in 2000's: A Neo-Gramscian Analysis

H. Hande ORHON ÖZDAĞ**

Öz

Bu makalede, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların, 2000'lerde İran-Türkiye ekonomik işbirliğine ne şekilde etki ettiği, Neo-Gramsciyen Kuram çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu makale, ekonomik ve matematik çözümlenmeler yapmak ya da benimsenen kuramın geçerliliğini test etmek amacıyla değil, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği dinamiklerini ve ABD yaptırımlarının bu dinamikler üzerindeki etkisini çözümlenmek amacıyla yazılmıştır. Neo-Gramsciyen Kuram'ın "tarihsel blok" kavramı, makalenin kavramsal çerçevesinin temel ögesini oluşturmuştur. İran ve Türkiye'nin özellikle 2000'lerden itibaren birbiriyle çatışan tarihsel blokların bileşeni olduğu iddia edilmiştir. Makalenin temel argümanları şu şekilde özetlenebilir: (i) İran-Türkiye ekonomik ilişkileri salt işbirliği ya da rekabet üzerinden değil, iki devlet içerisindeki siyasal yönelimler ve bu devletlerin dünya düzeni içerisindeki konumları çerçevesinde değerlendirilmelidir. ABD yaptırımlarının ikili ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisi, bu bağlamda çözümlenebilir. (ii) ABD yaptırımlarının İran-Türkiye ekonomik ilişkileri üzerinde kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı etkileri olmuştur. (iii) Kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı etkiler dünya düzeninin dinamikleri, İran ve Türkiye'deki siyasal seçkinlerin dünya düzeni içerisindeki konumu ve ABD ile ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede, öncelikle konunun çözümlenmesinde kullanılacak temel kavramlar, konuyla ilişkisi bağlamında açıklanmış; İran ve Türkiye'nin mevcut dünya düzeni içerisindeki konumlarına ilişkin saptamalar yapılmıştır. İran ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine yönelik genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra ABD yaptırımlarının, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerindeki kolaylaştırıcı ve kısıtlayıcı etkilerine odaklanılmıştır. Makalede genel olarak, literatür ve medya taramasından edinilen verilerin, Neo-Gramsciyen Kuram'ın, kavramları üzerinden çözümlenmesine dayanan bir yöntem benimsenmiş, iki devletin dünya düzenine yaklaşımlarının belirlenmesinde nitel karşılaştırma yöntemi kullanılmış; yaptırımlarla ilgili İran iç siyasetindeki tartışmalarda Farsça haber kaynaklarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neo-Gramsciyen Kuram, İran-Türkiye ekonomik ilişkileri, ABD yaptırımları, Rıza Sarraf, Babek Zencani.

* Bu makale, Doç. Dr. Erhan Doğan danışmanlığında yazdığım "Neo-Gramsci Uluslararası İlişkiler Kuramı Çerçevesinde İran-Türkiye İlişkileri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı doktora öğrencisi, handeorhon@hotmail.com

Abstract

In this paper, it is attempted to analyse how the US sanctions against Iran have affected the economic cooperation between Iran and Turkey, that is developed in 2000's, within the framework of Neo-Gramscian Theory. It is written in order to analyse the dynamics of the economic cooperation between these two countries and the affects of the US sanctions on these dynamics, not to provide an economic and mathematical analysis or to test the validity of the adopted theory. Neo-Gramscian conception of "historical bloc" is the basic element of the conceptual framework of this paper. It is asserted that Turkey and Iran, especially since 2000's, have been the constituents of rival historical blocs. The main arguments of this paper can be summarized as the following: (i) The economic relations between Iran and Turkey must be evaluated with respect to the political tendencies within these countries and their positions in the world order, not merely in terms of cooperation or competition between the two. The effects of US sanctions upon the bilateral economic relations can be analyzed within this context. (ii) US sanctions had enabling and restraining effects on Iran-Turkey economic relations. (iii) These effects have been shaped by the dynamics of the world order, the position of the political elites of Iran and Turkey within the world order and their relations with USA. In this context, firstly, the fundamental concepts of the analysis of the subject matter is explained, then, it is attempted to provide certain identifications about the positioning of Iran and Turkey within the current world order. After providing an overall assessment of the economic relations between Iran and Turkey, the focus directed towards the enabling and restraining effects of the US sanctions on the economic relations between Iran and Turkey; and here, it is attempted to take under consideration especially the political struggles inside both of the countries and the approaches of the powers of both of the countries towards the world order. In this paper, the method pursued is an analysis of the data provided by literature review through the concepts of Neo-Gramscian theory; a qualitative comparison between the approaches of the two states towards the world order is used; and with regard to the discussions in domestic politics of Iran about the sanctions, news sources in Persian are used.

Keywords: Neo-Gramsciyen Theory, Iran-Turkey economic relations, USA sanctions, Reza Zarrab, Babek Zanjani.

Giriş

Birbirleriyle olan ilişkileri genellikle rekabet kavramı üzerinden açıklanan İran ve Türkiye'nin (Özcan ve Özdamar, 2010, s.101; Oktav, 2004, s.114; McCurdy, 2008, s.88), 2000'li yılların başından itibaren ekonomi alanında işbirliği geliştirdikleri görülmektedir. İran ve Türkiye arasında ekonomik işbirliğinin geliştirildiği ve sürdürüldüğü zemin çok boyutludur ve karmaşık yapıdadır. 1990'lı yıllarda ikili ilişkileri hayli sorunlu olan İran ve Türkiye'nin (Olson, 2000) 2000'lerde, neden ve nasıl ekonomik işbirliğine yoğun olarak odaklandıkları, bu konuyu ilginç kılan öğelerdir. Ancak, konuyu karmaşıklaştıran temel öğenin, İran-Türkiye ekonomik işbirliğinin, Türkiye'nin yoğun ittifak ilişkileri içerisinde olduğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler'in (BM) İran'a yaptırımlarda bulunduğu bir dönemde gelişmiş olmasıdır.

İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğine ilişkin kapsamlı bir kavrayış, iki ülke arasındaki işbirliği dinamikleri, dünya düzenindeki mevcut eğilimler göz önünde bulundurularak; bölgesel

ve iç siyasal mücadelelerle ilişkileri bağlamında incelendiğinde, edinilebilir. Bu kapsamlı kavrayışa erişebilmek, iç politika ve dış politika süreçleri arasında katı ayrımlar yapan ve dış politikayı, ülke içerisindeki siyasal mücadelelerden soyutlayarak ele alan kuramsal yaklaşımlarla değil; Neo-Gramsciyan Kuram gibi etraflı çözümlenmeler üretmek bütünsel bir yaklaşım sunan bir anlayışla olanaklı olacaktır. Ayrıca, Neo-Gramsciyan Kuram, uluslararası alanda varlık gösteren aktörler arasındaki ilişkileri, soyut bir ulusal çıkar kavramına dayanarak incelemeyip; sınıfsal ilişkileri dikkate almayı sağladığından, sınıfsal ilişkilerin merkezinde olduğu ekonomik işbirliği gibi bir konunun, gerçekliğe uygun olarak ele alınmasını sağlayacaktır. Bunlara ek olarak, bölge politikalarının çok ötesinde bir etkileşimin sonucu olan yaptırımların, ikili ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisinin incelenmesi, konunun ikili ilişkileri aşan ve dünya politikasını içeren bir çerçevede ele alınması gereğini beraberinde getirmektedir. Bu gereğin yerine getirilmesi, dünya düzenleri, devlet biçimleri ve toplumsal güçler arasındaki etkileşimi, çözümlenmesinin odağına oturtan Neo-Gramsciyan Kuram (Cox, 1981/1996, s.100,101) sayesinde olanaklı olacaktır. Tüm bu gerekçelerle bu makalede, ABD yaptırımlarının İnan-Türkiye ekonomik işbirliği üzerindeki etkileri, Neo-Gramsciyan bir yaklaşımla çözümlenecektir.

Kuramsal Çerçeve

Antonio Gramsci'nin kullandığı kavramların uluslararası ilişkiler disiplinine aktarılmasıyla oluşan Neo-Gramsciyan Kuram'ın tüm varsayım ve çıkarımlarını ele almak olanaklı olmadığından, burada, makalede kullanılacak bir çerçevenin çizilmesiyle yetinilecektir. Bu bağlamda odaklanılacak öğeler şu şekilde belirtilebilir: (i) Tarihsel yapılar ve temel özellikleri, (ii) tarihsel yapıların kapsamı, (iii) belirli bir tarihsel yapı içerisindeki ilişkilerin niteliği ve (iv) tarihsel bloklar.

Tarihsel yapılar ve temel özellikleri. Neo-Gramsciyan Kuramın merkezi kavramlarından biri tarihsel yapılar kavramıdır. Tarihsel yapılar, aktörlerin eylem alanlarını mekanik olarak belirlemese de onların eylem alanını sınırlayarak ya da onlara baskı yaparak aktörlerin eylem alanına çerçeve çizerler (Cox, 1981/1996, s.97-98). Gramsci'nin tarihsel yapı anlayışıyla uyumlu olan bu anlayışa göre, tarihsel yapılar, birey ve grupların bilinç ve eylemleri tarafından oluşturulur ve tarihsel değişim de kolektif insan davranışlarının sonucu olarak gerçekleşir (Gill, 1994, s.22). Dolayısıyla tarihsel yapıların, verili olmayan ve değişim halindeki yapılar olmalarına ek olarak, tarih de bu değişimin kendisidir (Cox, 1985/1996, s.53). Tarihsel yapılar verili olmadığından ve değişken olduğundan, bu yapılar ele alınırken, Gramsci'nin yaptığı "organik" ve "konjonktürel" ayrımına dikkat edilmesi gerekmektedir. Gramsci'ye göre "bir yapıyı irdelerken (görece sürekli) organik hareketleri 'konjonktürel' diye adlandırılabilir (ve rastgele, dolaylı, neredeyse ilineksel olarak gözükür) hareketlerden ayırmak şarttır" (Gramsci, 2010, s.245).

Tarihsel yapıların kapsamı. Üzerinde durulması gereken ikinci önemli konu, tarihsel yapılar çözümlenmesinin geçerli olduğu üç eylem alanı ve düzeyle ilişkilidir. Neo-Gramsciyan Kuram'ın kurucusu Robert W. Cox'a göre (1981/1996, s.100). Tarihsel yapılar, birbiriyle ilişkili üç temel düzeyi içermektedir: Dünya düzenleri, toplumsal güçler ve devlet biçimleri (Cox, 1981/1996,

s.100-101). Bu kavramsallaştırmada, toplumsal güçler, üretim süreçlerine ve bu süreçlerdeki ilişkilere; devlet biçimleri, belirli bir devlet içerisindeki devlet-toplum ilişkilerine; dünya düzenleri ise, devletler için barış ve savaş sorunsallarını tanımlayan güç biçimlenimlerine işaret etmektedir (Cox, 1981/1996, s.100). Neo-Gramsciyen Kuram'ın bu varsayımı, incelenen bir tarihsel yapının üç eylem düzeyinde, ilişkisel olarak ele alınmasını sağlamaktadır. İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin, bu bağlamda çözümlenmesi, konu ele alınırken, İran ve Türkiye'nin iç siyasal mücadeleleri ile bu devletlerin dünya düzeni içerisindeki konumlarının da çözümlenmesi gereğini beraberinde getirmektedir.

Belirli bir tarihsel yapı içerisindeki ilişkilerin niteliği. Üzerinde durulacak üçüncü önemli nokta, belirli bir tarihsel yapı içerisindeki ilişkilerin niteliğine ilişkindir. Bu konu, belirli bir devlet içerisinde ya da dünya düzeni çerçevesinde kurulan ilişkilerin rızaya mı yoksa zorlamaya mı dayandığı tartışmasına dayanmaktadır ki bu tartışma hem Gramsci'nin kuramında, hem de Neo-Gramsciyen Kuram'da merkezi konumda olan bir kavramın üzerinde durmayı gerektirmektedir: Hegemonya. Gramsci hegemonya kavramını, belirli bir toplumsal grubun üstünlüğünü ortaya koyduğu iki ayrı ancak birbirinden beslenen ilişki biçimi olarak ele almaktadır. Gramsci'ye göre belirli bir toplumsal grup, üstünlüğünü iki farklı şekilde ortaya koyabilir: baskınlık ve entelektüel moral liderlik (Gramsci, 1992, s.57). Gramsci'nin, diktatörlük-hegemonya, siyasal toplum-sivil toplum kavram ikililerinde olduğu gibi, entelektüel moral liderlik-baskınlık ikilisinde de tamamlayıcı bir ilişki türü olduğu görülmektedir. Gramsci'nin kavramsallaştırmasında, diktatörlük ve siyasal toplum "zor" ögesine dayanırken; hegemonya ve sivil toplum "rıza"ya dayalıdır (Fontana, 2013, s.227). Buradan hareketle, hegemonya için, rızanın önplana çıktığı bir ilişki türüdür denebilir.

Cox da Gramsci'nin hegemonya kavramının, toplumsal bir ilişkide, zor ögesinin arka planda varlığını koruduğu, ancak liderliğin önplana çıktığı ve yönetilenlerin, yönetenin zor kullanmasına gerek kalmadan otoriteyi kabul ettiği bir ilişki türüne dayandığını belirtmektedir (Cox, 2004, s.311). Gramsci'nin kavramından hareketle Cox da baskınlık ve hegemonya arasında bir ayrım yapmakta, baskınlığı, devletler arası ilişkilerin sürdürüldüğü koşulları ve bu ilişkilerin çıktıklarını belirleme yetisi olarak tanımlamaktadır (Cox, 1994b, s.264). Öte yandan, hegemonik bir dünya düzeni evrensel normlar, kurumlar ve mekanizmalar tarafından ifade edilen; bu norm, kurum ve mekanizmaların, baskın üretim biçimini destekleyecek olan genel kurallar sunduğu bir düzendir (Cox, 1994a, s.62). Hegemonik bir dünya düzeninde, bir yandan entelektüel ve moral liderlik diğer yandan da zayıf olan toplumsal aktörlerin rızasını kazanmak önemli hale gelmektedir (Cox, 1994b, s.264).

Tarihsel bloklar. Hegemonik bir düzenin nasıl oluştuğu sorusu ise, Gramsci'nin kuramının önemli yapı taşlarından birisi olan tarihsel blok kavramını incelemeyi gerektirmektedir. Gramsci'ye göre, "Yapılar ve üst yapılar "tarihsel bir blok" oluşturur. Yani karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üst yapılar topluluğu, toplumsal üretim ilişkileri topluluğunun yansımasıdır." (Gramsci, 2010, s.233). Tarihsel blok, belirli bir tarihsel yapı içerisindeki üç güç kategorisi olan maddi güçler, kurumlar ve fikri öğeler arasındaki uyumdur (Gill ve Law, 1994, 93). Baskın sınıflar, belirli bir tarihsel blok içerisindeki fikirler, toplumsal ilişkiler ve kurumlar üzerinden hegemonya oluşturduğundan; tarihsel bloklar, hegemonyanın ana ögesi olan rıza üretiminin de zeminini oluşturur (Robinson, 2005, 564).

Tarihsel blok adındaki geniş toplumsal ve siyasal kümelenmeler, bir yandan hegemonyanın oluşturulma zeminidir (Gill ve Law, 1994, s.93-94), diğer yandan da belirli bir tarihsel yapı içerisinde temel değişikliklere sebep olabilecek yapısal bir dönüşüm de tarihsel blok oluşumu ile mümkün olabilir (Cox, 1994a, s.64). Bu açıdan tarihsel blok kavramı, hem hegemonik bir düzeninin oluşturulma sürecinin hem de karşı-hegemonik bir düzen potansiyelinin incelenmesi açısından önemlidir. Neo-Gramsciyan tarihsel blok kavramının en önemli yönlerinden diğeri ise, devletlerin içerisindeki tarihsel bloklarla, devletlerin sınırlarını aşan tarihsel bloklar arasındaki potansiyel ilişkiye yaptığı vurgudur. Buna göre, devletlerin içindeki ilişkiler iç tarihsel bloklar tarafından şekillendirilirken; devletler dışarıdan da dünya düzeninin temel dinamikleri çerçevesinde sınırlandırılmaktadır (Cox, 1987, s.108). Buradan hareketle, tarihsel blok kavramının, toplumsal güçler, devlet biçimleri ve dünya düzenleri arasındaki ilişkiselliğin çözümlenmesinde kritik bir önemi olduğu söylenebilir.

İran ve Türkiye'nin Mevcut Dünya Düzenindeki Konumları

İran ve Türkiye'nin günümüzde çatışan tarihsel blokların bileşeni olduğu söylenebilir. Bu duruma neden olan siyasal dönüşüm sürecinin 1979 İran İslam Devrimi'yle başladığı görülmektedir. 1979'a kadar, ABD liderliğindeki hegemonik tarihsel blok içerisinde konumlanan İran ve Türkiye'deki yönetici seçkinlerin, tehditlere yönelik kolektif imgeleri³ ortaklaşmaktaydı. İran İslam Devrimi'nden sonra, İran'da siyasal meşruiyetini yabancı karşıtlığına dayanarak inşa eden Şii ulema liderliğinde (Metin, 2011, s.97; Garthwaite, 2011, s.117) yeni bir hegemonik proje uygulamaya konmuştur. Özellikle İran-İrak Savaşı döneminde iktidarını pekiştiren (Kshosrokhavar, 2004, s.73) yeni yöneticiler açısından, İran'daki iktidarlarına yönelik en büyük tehdit,⁴ Türkiye'nin de içinde konumlandığı hegemonik tarihsel blok⁵ ve hegemon ABD idi.

12 Eylül 1980 Darbesi ise, Türkiye'nin hegemonik tarihsel bloka daha da eklemlendiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. ABD liderliğindeki hegemonik tarihsel blokun, 1970'lerdeki hegemonik krizi aşmak için uygulamaya başladığı neoliberal politikalara, Türkiye'nin eklemlenmeye başlaması 1980 Darbesi'nden sonra hayata geçirilen 24 Ocak kararlarıyla olmuştur (Boratav, 2012, s.148).

3 Robert Cox, belirli bir tarihsel yapı içerisinde birbiriyle ilişki halinde üç güç kategorisi olduğunu belirtir ve bunları, maddi kabiliyetler; fikirler ve kurumlar olarak sıralar (Cox, 1981/1996, s.98). Bu güç kategorilerinden fikirleri ise ikiye ayırarak inceler: özneler arası anlamlar ve kolektif imgeler. Özneler arası anlamlar genellikle sorgusuzca kabul edilen ve toplumsal ilişkilerin doğasına ilişkin fikirlerdir. Öte yandan, kolektif imgeler, belirli bir tarihsel yapıya ilişkin, farklı toplumsal grupların, farklılaşan fikirleridir ve tartışılabilir niteliktedirler (Cox, 1981/1996, s.97-98).

4 ABD'ye yönelik "büyük şeytan" söylemi, bu tehdit algısının somutlaştığı bir söylemdir. Buna ek olarak, bu tehdit algısının karşılıklı olduğu da belirtilmelidir. İran, ABD'yi yeni kurulan İslami rejimin en büyük düşmanı olarak değerlendirirken; ABD de İran'ı, dünya düzenine Ortadoğu'dan yönelen en büyük tehdit olarak görmekteydi (Maloney, 2001).

5 ABD hegemonyası 11 Eylül saldırılarından sonra nihai krizine girmiştir (Arrighi, 2007, s.161-162). ABD hegemonyasının nihai krizine girmesinden sonra, 1945'lerden itibaren rızanın ön plana çıktığı bir ilişki türü ile nitelenebildiği için hegemonik olan dünya düzeni yerini ABD'nin liderliğinde, üstünlük kurmaya odaklanan bir tarihsel blokun baskın olduğu bir dünya düzenine bırakmıştır (Gill, 2008, s.14). Bu nedenle, bu makalede ABD liderliğindeki tarihsel blok, 2000'lerden önceki dönem için "hegemonik"; 2000'lerden sonraki dönem için "baskın" tarihsel blok olarak nitelenecektir.

Bu süreç bir yandan, ulus-aşırı sermaye gruplarıyla, Türkiye'deki sermaye sınıfının eklemleendiği,⁶ diğer yandan da Türkiye'nin ekonomik dönüşümüne uyumlu yapısal düzenlemelerin yapıldığı bir süreçti.⁷ Sonuç olarak, 1980'lerde Türkiye'deki yönetici seçkinler ve sermaye grupları hegemonik tarihsel blok içerisindeki konumlarını sağlamlaştırırken; İran'da Şah yönetimini yıkarak, yeni bir hegemonik proje uygulamaya başlayan iktidar sahipleri, hegemonik tarihsel blokta kopmalarına ek olarak, ABD başta olmak üzere hegemonik tarihsel blokun, ulus-aşırı sermaye sınıfının çıkarlarına aykırı politikalar uygulamaya yönelmiştir.⁸

İran-İrak Savaşı'nın bitmesinden (1988) sonra İran'da ekonomik ve siyasal liberalleşme çerçevesinde kimi politikalar gündeme gelmişse de,⁹ ABD ve hegemonik tarihsel blokun diğer bileşenleriyle İran arasındaki sorunlu ilişki zemini varlığını korumaya devam etmiştir. Türkiye'de ise, 1990'larda bir yandan ekonomik olarak 5 Nisan Kararları (Coşar ve Özman, 2004, s.63; Köse ve Yeldan, 1998, s.57) çerçevesinde neoliberalleşme devam etmiş ve Türkiye Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalayarak hegemonik tarihsel blokla olan etkileşimi arttırmış, diğer yandan da Türkiye dış politikası genel hatlarıyla, başta ABD olmak üzere, hegemonik tarihsel blokla işbirliği içerisinde şekillendirilmiştir.

İran İslam Devrimi'nden sonra, İran ve Türkiye için Soğuk Savaş Döneminde aynı tarihsel blok içerisinde konumlanmaktan kaynaklanan işbirliği zemini ortadan kalkmış olsa da, iki devletin farklı tarihsel bloklarda olduğu iddiasının ortaya atılmasını sağlayan koşulların temelde, 2000'lerde dünya düzenindeki önemli değişimlerle oluştuğu söylenebilir. 2000'lerden başlamak üzere, ABD hegemonyasının nihai krizine girdiği (Arrighi, 2007, s.161-162) süreçte, özellikle ABD'nin bölgelerindeki zora dayanan politikalarına ve hegemonik bir dünya düzenine karşı çıkan aktörler, dünya politikasında daha etkin olmaya başlamıştır. 2000'lerde bu aktörler, hem birbirleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeye hem de dünya düzeninin tek bir devlet tarafından baskılanmasına karşı

6 Bu çerçevede, ulus-aşırı sınıf oluşumu olgusuna değinmek gerekmektedir. Robinson'a göre (2005, s.563) küreselleşme, dünya kapitalizminin tarihinde, ulusal ve bölgesel ekonomilerin, yeni bir küresel üretim ve finans sisteminde, ulus aşırı sınıf oluşum süreciyle de ilişkili olacak şekilde eklemlemesini içeren yeni bir aşamayı temsil eder. Bu eklemleme, ulus devlet merkezli sınıf kavramının var saydığı *ulusal* kapitalist sınıfların, uluslararası sistem düzeyinde, sermayenin ve sivil toplumun uluslararasılaşmasıyla, diğer ulusal sınıflarla birleşmesi olarak ele alınabilir (Robinson, 2005, s.563). Dolayısıyla, mevcut dünya düzeninin baskın tarihsel blokunun bileşenleri, yalnızca zengin devletlerin yöneticileri ve sermaye sınıfları değil, aynı zamanda, Üçüncü Dünya ülkelerinde, neoliberalizmi savunan ve ulus-aşırı bağlarla birbirine bağlanmış yönetici seçkinler ve sermaye sınıflarıdır (Gill, 2008, s.256-257).

7 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra gündeme getirilen uygulamalarla, Türkiye'deki büyük sermaye gruplarının, uluslararası pazarda rekabet gücünü arttıran ekonomik alt yapı oluşturulmuş; bölüşüm ilişkileri bu çerçevede yeniden düzenlenmiş; üst yapısal öğeler de yeni sermaye birikim rejiminin gerekliliklerine göre yapılandırılmıştır (Özçelik, 2011, s.81,77).

8 Devrimden sonra, katı bir devletçi ekonomik model benimseyen (Ehteshami, 1995, s.97) İran'daki tüm liberalleşme girişimlerine rağmen, Türkiye ile karşılaştırıldığında İran'ın bir serbest piyasa ekonomisi olduğu söylenemezdi. Günümüzde hala İran klasik bir serbest piyasa ekonomisi olarak görülmemektedir.

9 Rafsanjani'nin cumhurbaşkanlığı dönemindeki liberalleşme politikaları, mali serbestleşme, üretim sektöründe özelleştirme, Tahran Borsasında reform, yabancı yatırımın desteklenmesi, dış borçlanma, ticari faaliyetlerin serbestleştirilmesi gibi politikalar (Ehteshami, 1995, s.104). Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ise, gümrük tarifelerinin düşürülmesi, özelleştirmelerin devam etmesi, yabancı yatırımın teşviki gibi liberalleşme politikaları uygulanmıştır (Behdad, 2000, s.3).

kurumsallaşmaya yönelmiştir.¹⁰ 2000'lerden itibaren, Rusya ve Çin başta olmak üzere, dünya düzeninin tek bir devlet tarafından baskılanmasına karşı çıkan aktörlerle İran arasında yakın bir işbirliği kuruldu¹¹, uluslararası krizlerde bu devletlerin ortak tutum aldıkları görülmektedir.¹² Türkiye ise, 2000'lerde, bir yandan AB üyelik süreciyle, baskın tarihsel blok içerisindeki konumunu pekiştirecek yapısal düzenlemelere yönelip; NATO çerçevesinde etkin politikalar izlerken; diğer yandan ABD ile dış politikada eşgüdüm halinde olmaya devam etmiştir.¹³

İran ve Türkiye'nin birbirine karşı konumlanan tarihsel blokların bileşeni olduğu iddiasının tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle, tarihsel blokların da diğer tarihsel yapılar gibi değişken yapıları olduğuna dikkat edilmelidir. Ayrıca, farklı tarihsel blokların bileşeni olan aktörler arasında, çıkarlar uyuştığında ve tehdit algıları ortaklaştığında işbirliği kurulabildiğinden¹⁴ İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği, bu iki devletin farklı tarihsel blokların bileşenleri olduğu yönündeki iddia açısından bir sorun oluşturmamaktadır. İkinci olarak, İran ve Türkiye'nin dünya düzenine karşı yaklaşımlarının organik ve konjonktürel niteliklerine odaklanmak gereklidir. Baskın tarihsel blokun diğer bileşenleri ve Türkiye'deki siyasal iktidarlar arasında konjonktürel olumsuzluklar görülse de, Türkiye'nin, yapısal ve üst yapısal nitelikleri bağlamında, baskın blokun bir bileşeni olmaya devam ettiği söylenebilir. İran ise ekonomik açıdan liberalleşme politikaları uygulamaya yönelmiş, zaman zaman Avrupa devletleri ile ılımlı ilişkiler geliştirmiş ve hatta Saddam Hüseyin ve Taliban gibi ortak düşmanlara karşı ABD ile örtük ve sınırlı bir işbirliği kurmuş olsa da (Oktav, 2004, s.110) baskın tarihsel bloka karşı konumlanmaya devam etmiş ve kendisiyle benzer yapısal, üst yapısal niteliklere sahip olan devletlerle hegemonya karşıtlığı zemininde işbirliği yapmayı sürdürmüştür.

2000'lerde İran-Türkiye Ekonomik İşbirliğine Genel bir Bakış ve İşbirliğinde Etkili Olan İç Siyasal Koşullar

İran-İrak Savaşı'nın ilk dönemlerinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler olumlu seyrettiği halde 1990'larda bu olumlu seyir ortadan kalkmıştır. 2000'lere gelindiğinde ticaret, yatırım, turizm gibi alanlarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hayli hızlı geliştiği görülmektedir.

10 Bu türden bir kurumsallaşmanın örnekleri olarak verilebilecek BRICS, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Latin Amerika için Bolivarçı İttifak (ALBA), Neo-Gramsciyan Kuramcılarının (Cox, 1994a, s.62-64; Sinclair, 1996, s.11) hegemonyanın ve karşı hegemonyanın kurulmasını ve sürdürülmesinde temel bir işleve sahip olduğunu iddia ettiği türden kurumsallaşmalar olması açısından önemlidir

11 İran'ın nükleer krizi konusunda Rusya ve Çin'in baskın tarihsel bloktan farklılaşan tutumu, İran'ın Rusya ve Çin ile yaptığı askeri-ekonomik anlaşmalar İran'ın ŞİÖ'de gözlemci konumunda bulunması, İran'ın ABD'nin Latin Amerika politikalarına karşı konumlanan Latin Amerika devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi, bunlara verilebilecek örneklerdendir. Ancak, 2000'lerden itibaren, Türkiye de Rusya ve Çin'le yakın ekonomik ilişkiler kurmuş ve geçmişte etkin olmadığı bölgelerde etkin politikalar izlemeye yönelmiştir. Dolayısıyla, bu devletlerle kurulan yakın ilişkiler, İran'ın karşı tarihsel bloka konumlandığını temellendirmek için yeterli değildir. Bu nedenle, uluslararası krizlerde izlenen tutumların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

12 Örneğin, Kosova Krizi, Libya Krizi, Ukrayna Krizi ele alındığında, Türkiye'nin aktif olarak baskın tarihsel blokla, İran'ın ise karşı tarihsel blokla aynı mevzide konumlandıkları görülmektedir.

13 Bu süreç, temel olarak, 15 Temmuz Darbe girişimi sonrasındaki gelişmelere kadar devam etmiştir.

14 Çin ve ABD arasındaki gelişkin ekonomik ilişkiler buna verilebilecek en açıklayıcı örneklerdendir.

2000 yılında İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi, 1 milyar dolar düzeyindeyken; bu rakam 2008 yılında, 10 milyar dolar; 2012 yılında ise 22 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (TC Ekonomi Bakanlığı, 2018). 2012 yılından itibaren, ticaret hacmi azalma eğilimine girmiş; 2015 ve 2016 yıllarında 10 milyar doların altında kalmış ve 2017 yılında yaklaşık 11 milyar dolar düzeyinde olmuştur (TC Ekonomi Bakanlığı, 2018). Dolayısıyla, İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi, sıklıkla belirtilen 30 milyar dolar hedefinin (AK Parti, 2014; Milliyet, 2017) altında olmasına rağmen; işbirliğinin yavaşladığı dönemlerde dahi, 2000'lerin başındaki düzeyin hayli üstünde olmayı sürdürmüştür.

İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği çerçevesinde, ticaret alanındaki kadar olmasa da yatırım ve turizm alanında da önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Örneğin, 2002 yılında Türkiye'de iş yapan İranlı şirketlerin sayısı yalnızca üç yüz on dokuz olduğu halde, bu rakam 2010 yılına gelindiğinde bin dört yüz yetmişe yükselmiştir (Habibi, 2012, s.5). İran'ın çektiği doğrudan yabancı yatırımların yıllık ortalama 3 milyar dolar olduğu 2011 öncesinde, Türkiye'nin İran'a doğrudan yatırımları en fazla yüz yirmi sekiz milyon dolar ile 2008 yılında olmuş; 2008'den sonra, bu rakamlar düşüş eğilimine geçmiş ve 2012 yılında Türkiye'den İran'a 2 milyon dolar değerinde yatırım gerçekleşmiştir (DEİK ve TİM, 2016, s.58). Turizmde de özellikle İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. 2008 yılında İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 1 milyon iken (Habibi, 2012, s.4); 2017 yılında bu sayı 2-2.5 milyon düzeyine yükselmiş, Türkiye'ye gelen yabancı turistler arasında İranlılar, Ruslar ve Almanlar'ı takip ederek üçüncü olmuştur (NTV, 2014).

İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini etkileyen iç siyasal koşullara ilişkin üzerinde durulması gereken ilk nokta, Türkiye'nin 1980'lerden itibaren tacir devlet haline gelmesi, yani dış politikayı ekonomik karşılıklı bağımlılık kavramını ön plana çıkararak ve ekonomik ilişkileri temel olarak düzenlemeye (Özdemir ve Serin, 2016, s.469) yönelmesiyle ilgilidir.¹⁵ Türkiye'nin tacir devletleşmesi süreci, Cox'un (2001, s.49) özellikle Soğuk Savaş'tan sonra, devlet politikalarının, neoliberalizmin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yeniden kurgulanmaya başladığını belirttiği dünya düzeni niteliğiyle uyumlu olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, AK Parti iktidarı döneminde Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin gelişmesinin, Türkiye bakımından yalnızca İran'a özel bir durum olmadığı, Türkiye'nin bu dönemde, ekonomik işbirliği geliştirme potansiyelini, genel olarak bir dış politika önceliği haline getirmiş olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Türkiye açısından üzerinde durulabilecek diğer önemli konu, sermaye sınıflarının çıkarlarıdır. Aslında AK Parti'nin genel olarak sermaye sınıflarının çıkarına yarayan politikalarının Türkiye sermaye sınıflarının tümü açısından verimli bir ortam oluşturduğu söylenebilecekse de, AK Parti'nin iktidara gelişi ve iktidarını pekiştirmesi süreçleri, İslami sermayenin bir yandan güçlenmesi, diğer yandan da, Milli Görüş çizgisinden uzaklaşarak, küresel ekonomiyle

15 Dış politikanın bu şekilde ekonomileştirilmesi süreci, Özal döneminde başlamış, Gümrük Birliği Anlaşması ile derinleşmiş ve AK Parti iktidarının komşularla sıfır sorun politikası döneminde doruk noktasına ulaşmıştır (Kirişçi, 2009, s.42,33).

bütünleşmesi özellikle de İslam dünyasında etkinliğini arttırması süreçlerine koşut olmuştur¹⁶ (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015, s.878). Türkiye içerisinde güçlenen İslami sermayenin, ekonomik etkinlikleri için odaklandığı İslam coğrafyasının AK Parti hükümetinin bu bölgeyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla daha karlı bir alana dönüştüğü düşünülebilir. Dolayısıyla, AK Parti iktidarı ile genel olarak ana akım Türkiye sermayesinin özelde de İslami sermayenin¹⁷ çıkarları arasında kapsamlı bir ortaklık kurulmuştur.

Türkiye'yle olan ekonomik işbirliğinin İran açısından içsel etkisinin ise, İran ekonomisinin ihtiyaçları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. 1997-2005 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan Muhammed Hatemi döneminde, Haşimi Rafsancani döneminde başlayan liberalleşme eğilimi genişletilerek devam etmiştir (Behdad, 2000, s.3). Bu çerçevede 2002 yılında Yabancı Yatırımı Teşvik Yasası uygulanmaya konulmuş; bu yasa ile bazı kısıtlar getirilmiş olsa bile,¹⁸ İran'a yabancı yatırım yapılmasının önü açılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin yatırım alanında geliştirilmesinin zemini de oluşturulmuştur. Rafsancani ve Hatemi'nin ekonomi politikalarını eleştirdiği halde, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, 2005-2009 dönemlerini kapsayan "Küresel Ekonomi ile Etkileşim Halindeki Ulusal Ekonominin Bilgi Temelli Büyümesi" alt başlıklı kalkınma planı, piyasa yanlısı içeriğine rağmen kabul edilmiştir (İsfahani, 2009, s.34).

Sonuç olarak, 2000'lerin başlarından itibaren, İran'da küresel ekonomiyle bütünleşme yönünde bir eğilim bulunmaktaydı. Ancak bu eğilimin, özellikle Avrupa ve ABD menşeli şirketlerin beklenti ve taleplerini karşılamaktan uzak nitelikte olduğu da belirtilmelidir. Yabancı Yatırımı Teşvik Yasası'nda, sivil katılım, geri satın alma, yap-işlet-devret gibi, yabancı yatırım yöntemleri tanınmış olmakla birlikte İran'ın yabancı yatırımcılar açısından en cazip sektörlerinden olan enerji sektöründe kullanılan, geri satın alma anlaşmaları, bu anlaşmaların, yatırımcılar için yeterince karlı olmayan ve şirketlere beklenen ölçüde yetki vermeyen niteliği nedeniyle, yabancı yatırımcı çekmek konusunda beklenen ölçüde başarılı olamamıştır (DEİK ve TİM, 2016, s.74,18).

ABD Yatırımlarının İran-Türkiye Ekonomik İlişkilerine Etkileri

İran, 1979'daki Rehine Krizi'nden itibaren ABD; sonraki dönemlerde AB ve BM tarafından uygulamaya konulan çok sayıda yaptırıma maruz kalmıştır.¹⁹ Bu yaptırımlar ağırlaştıkça İran

16 Bu süreçte Türk Sanayicileri ve İşinsanları Derneği (TÜSİAD) sermayesine ve siyasal iktidara ek olarak, Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu (TUSKON), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi İslami sermayenin etkili olduğu sermaye örgütleri, dış politikanın şekillendirilmesinde temel bir aktör durumuna gelmiştir (Öniş, 2011, s.56).

17 AK Parti'nin, toplumsal yaşamda dinin rolüne ilişkin politikaları, dış politikasının yönelimi ve rant aktarım süreçlerine bakıldığında, İslami sermayeyi güçlü olarak temsil eden bir parti olduğu belirtilmektedir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015, s.884)

18 Yabancı yatırımın, istihdam yaratması, teknolojik yenilikler getirmesi, ülke içinde tekelci konuma gelmemesi ve yabancı yatırımın ürettiği hizmet ve ürünlerin değeri, o sektörde yapılan yerel üretimin yüzde yirmi beşinden fazla olmaması gereği belirtilmiştir (İran's Foreign Investment Promotion and Protection Act, 2. madde).

19 Rehineler Krizi döneminde, ABD Başkanı Jimmy Carter, İran'a ilk ambargoyu uygulamış (Jones, 2017), 1995'te İran-Libya Yatırım Yasası onaylanmış; 2001'de süresi dolan bu anlaşma 5 yıl süre için uzatılmıştır. 2010'da ABD,

ekonomisini zor duruma sokmasının yanı sıra (Berber, 2013), İran'ın ekonomi konusunda işbirliği yaptığı aktörlerin değişmesine ve belirlemekte olan karşı hegemonik tarihsel blok içerisindeki aktörlerle arasındaki işbirliği zemininin genişlemesine neden olmuştur. 2000'li yılların ilk dönemlerinde Almanya ve İtalya'nın başını çektiği Avrupa devletleri İran'ın en önemli ekonomik ortaklarıydı. (DEİK ve TİM, 2016, s. 59). İran'ın hegemonik tarihsel blok içerisinde ABD ve Avrupa devletleri arasında bir kırılma yaratarak Avrupa ile ekonomik ilişkiler kurma çabasının, Avrupa devletlerinin yaptırımlara destek vermesinden dolayı sonuçsuz kalması; İran'ı, ekonomik işbirliği için özellikle Rusya ve Çin'e yöneltmiştir (Habibi, 2012, s.5).

Rusya ve Çin'e ek olarak, yaptırımlara rağmen İran'la ekonomik işbirliğini kısıtlı da olsa sürdüren diğer bir devlet Türkiye olmuştur.²⁰ Yaptırımların, İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğine; birisi kolaylaştırıcı, diğeri kısıtlayıcı olmak üzere iki farklı yönden etkisi olduğu söylenebilir. Yaptırımların, İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri kolaylaştıran etkisi, yaptırımlardan ekonomisi olumsuz etkilenen İran'ın Türkiye ile ekonomik işbirliğini, yaptırımları aşma aracı olarak görmesiyle (Habibi, 2012, s.1) ilgilidir. Yaptırımların İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini kısıtlayan yönü ise, Türk aktörlerin İran'la kuracağı ekonomik işbirliğinin sınırlarının, AK Parti hükümetinin ve Türkiye sermaye sınıfının, baskın tarihsel blokla olan organik bağları nedeniyle, baskın tarihsel blok tarafından çizilmesiyle ilgilidir. O halde, yaptırımların İran ve Türkiye ekonomik işbirliğine yaptığı bu iki zıt yönlü etkiyi daha yakından çözümlenmek yerinde olacaktır.

İşbirliğini Kolaylaştıran Etki

İran'daki yönetici seçkinlerin, Türkiye'yi yaptırımların olumsuz etkilerini aşmanın bir aracı olarak değerlendirme yaklaşımının (i) Türkiye'deki özellikle İslami sermaye sınıfının çıkarlarıyla ve (ii) AK Parti'nin Ortadoğu politikası ile uyum içerisinde olduğu söylenebilir.

(i) Yaptırımlara rağmen, İran'la ekonomik ilişkiler geliştirmeye devam eden şirketler arasında, Gübre Fabrikaları Türk AŞ. (Gübretaş), Hayat Kimya, Kuzu Grup, Sıtkı Ayan'a ait Som Petrol, Gent Elektrik, Turang Transit Taşımacılık gibi holdingler başı çekmektedir. Gübretaş, 2008 yılında, İran'ın önemli petrokimya şirketlerinden olan Razi Petro Kimya'yı almış (Gübretaş, 2015); 2012 yılında Amonyak Depolama Tankı ve Kazan inşaatı için yeni yatırımlar yapmış ve bu tesis de 2016 yılında hizmete açılmıştır (Gübretaş, 2016). Hayat Kimya, 2009 yılında 150 milyon dolarlık bir yatırım yaparak İran'da temizlik kâğıdı üretimine başlamış (Hürriyet, 2009); 2014'te İran'daki yatırım sayısı 500'e yaklaşmıştır (Salih, 2014). İran'da yüz bin konutluk "uydu kent"

genişletilmiş yaptırım uygulamasını (*The Comprehensive Iran Sanctions Accountability and Divestment Act-CISADA*) yürürlüğe koymuş ve bu uygulama 2011'de yeni maddelerle genişletilmiştir. 2012 yılında ABD ve AB petrol ambargosu uygulamaya başlamıştır. Bunlara ek olarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2006 tarihli, 1737 sayılı; 2008 tarihli 1803 sayılı; 2008 tarihli 1835 sayılı; 2010 tarihli 1929 sayılı kararlarıyla İran'a yönelik yaptırımlar uygulanmıştır.

20 Bu olgudan, Türkiye'nin de Çin ve Rusya gibi karşı tarihsel bloğun bir bileşeni olduğu sonucunu çıkarmak, hataya düşmek olur. Hem Türkiye'nin yapısal ve üst yapısal olarak baskın tarihsel blokla bütünleşmiş olması, hem baskın tarihsel blokla ortak dış politika yönelimi, Türkiye'nin konjonktürel çelişmelere rağmen, baskın tarihsel bloğun bir bileşeni olmayı sürdürdüğünü göstermektedir.

projesinin yapımını üstlenen Kuzu Grup (Emlak Kulisi, 2010), İran'da alt yapı alanında da faaliyet göstermiştir (Milliyet, 2016). Sıtkı Ayan'a ait olan şirketler, İran'da elektrik ithalatından boru hattı inşaatına kadar pek çok alanda faaliyet göstermiştir. Burada sıralanan sermaye gruplarının her birisinin, AK Parti ile yakın ekonomik ve siyasal ilişkileri ve organik bağları olduğu, AK Parti iktidarı döneminde hızla güçlendikleri görülmektedir.²¹

(ii) İrândaki yönetici seçkinlerin, Türkiye'yi yaptırımların olumsuz etkilerini aşmanın bir aracı olarak değerlendirme yaklaşımı çerçevesinde üzerinde durulması gereken ikinci önemli öge, bu yaklaşımın AK Parti'nin Ortadoğu politikasıyla uyum içerisinde olmasıdır. AK Parti hükümeti, geleneksel Türk dış politikasının aksine, Ortadoğu'yla çok yönlü ve kapsamlı ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir (Altunışık ve Martin, 2011, 571). AK Parti hükümetinin bu yönelimi, Ortadoğu başta olmak üzere, Türkiye'nin çevre coğrafyasıyla arasındaki yabancılığın aşılması iddiasını taşıyan bir güç tasavvuruna dayanmıştır (B.Duran, 2010, s.15). Komşularla Sıfır Sorun Politikası çerçevesinde somutlaşan bu yönelim sayesinde AK Parti içerisindeki politika yapıcılar Türkiye'nin yalnızca bölgesinde değil, küresel olarak da güçlü bir aktör olmasını sağlayacağını varsaymaktaydı (Öniş, 2011, s.50).

AK Parti iktidarının Ortadoğu'ya yönelik yukarıda belirtilen yaklaşımının, Türkiye'deki iç siyasal değişimlerle yakından ilişkili olduğu hatta bu değişimleri yansıttığı ve AK Parti'nin iç siyasal alanda iktidarını pekiştirmesinin bu partinin İslam coğrafyasında etkili olmaya yönelmesinde önemli bir etkisi olduğu da belirtilmelidir (Öniş, 2012, s.16). AK Parti hükümetinin, İran'ın nükleer krizinin çözümünde arabuluculuk yapmaya yönelmesi,²² 2010 Takas Anlaşması'nın imzalanması ve Takas Anlaşması'nın kabul edilmemesinden sonra Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) yeni yaptırım paketine "hayır" oyu vermesi de AK Parti'nin yukarıda belirtilen Ortadoğu politikaları çerçevesinde yaklaşılmalıdır.²³

21 Örneğin, Gübretaş'ın yönetim kurulu başkanlarından İrfan Güvendi, 2011 yılı AK Parti Giresun milletvekili adayı olmuş (Giresun Haberci, 2011) MÜSİAD Ankara Şubesi Başkan yardımcılığı görevinde bulunmuştur (MÜSİAD, 2014). 2003-2011 yılları arasında Gübretaş'ın müdürlüğünü yapan Mehmet Koca, FETÖ soruşturması kapsamında kayyum atanan Boydak Holding'in başına getirilmesine ek olarak (Yeni Şafak, 2016), Fazilet Partisi içerisinde aktif olarak siyasete katılmış, 2002 yılında AK Parti İstanbul milletvekili aday adayı olmuş ve 1999-2002 yılları arasında MÜSİAD Merkez Yönetim Kurulu üyesi olmuştur. "Anadolu Kaplanları" arasında anılan Hayat Kimya ise, AK Parti döneminde Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasında hızla yükselmiş (Sol, 2009); Holdingin Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Yahya Kığılı, Ahmet Davutoğlu ve Kadir Topbaş ile birlikte İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır (İlim Yayma Cemiyeti, yty.). Kuzu Grup, AK Partili'li belediyelerin olan İSKİ ve BUSKİ atık su tesislerinin işletmesini sürdürmenin yanı sıra (Kuzu Grup Resmi İnternet Sitesi, yty) TOKİ ihalelerinde en büyük payları alan (Vatan, 2008) ve AK Parti döneminde hızla büyüyerek dünyanın en büyük müteahhit firmaları arasına giren (Pusula Haber, 2017) bir işletmedir. Sıtkı Ayan, "AK Parti'nin İrândaki yıldızı" olarak görülmesinin yanı sıra, kendisine ait Turang Transit Taşımacılık'ın, AK Parti hükümetinden Cumhuriyet tarihinin en büyük ikinci yatırım teşvikini almasıyla da anılmaktadır (Cumhuriyet, 2017).

22 AK Parti hükümetlerinin dış politika üzerinde en etkili figürlerinden olan Ahmet Davutoğlu, uluslararası krizlerde arabuluculuk yapmanın güçlü Türkiye'nin sorumluluğu olduğu iddia etmekteydi (Davutoğlu, 2010, s.12).

23 AK Parti hükümetinin bu türden politikalarının, Türkiye'nin AK Parti döneminde dış politikada daha bağımsız olduğu, Batı güdümünden çıktığı ve bu nedenle de Doğu devletleri ile de daha iyi ilişkiler geliştirebildiği yönündeki sava (Öniş, 2011, s.53; Altunışık ve Martin, 2011, s.584) çekinceli yaklaşmakta yarar bulunmaktadır. Nitekim AK Parti hükümetinin Ortadoğu'da etkili politikalar izlemesi politikası baskın tarihsel blokla AK Parti hükümetinin eşgüdümlü olarak oluşturduğu bir politikadır. Büyük Ortadoğu Projesi'nde Türkiye'nin eş başkan olması (Günal, 2004, s.160), AK Parti ve ABD arasındaki "model ortaklık" (Alırza ve Aras, 2012, s.7) bu iddianın dayanak noktasıdır.

Sonuç olarak, İran'la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda, AK Parti hükümetinin, dış politik yönelimi, iç siyasal alanda AK Parti iktidarıyla organik bağları olan sermaye gruplarının, İran'daki çıkarlarını destekler konumda olmuştur. Ayrıca, hem ABD ve Avrupa menşeli şirketlerin hem de Türkiye'de ABD ve AB ile organik bağları kuvvetli olan sermaye gruplarının İran'la ekonomik ilişki geliştirmek konusunda, yaptırımlar nedeniyle çekinceli olmasının,²⁴ AK Parti ile organik ilişki içerisindeki bu sermaye gruplarının rekabet olanaklarını güçlendirdiği de düşünülebilir. Bunlara ek olarak, AK Parti'nin Ortadoğu'daki politikaları ile İran'la ekonomik işbirliği içerisinde olan sermaye gruplarının, siyasal olarak da AK Parti ile ilişkili oldukları göz önüne alınır, bu ilişkinin AK Parti iktidarına yapısal ve üst yapısal bir desteğe dönüştüğü de düşünülebilir.

İşbirliğini Kısıtlayan Etki

İran'ın enerji sektörüne yönelen ABD yaptırımlarının 2010 yılından itibaren sıkılaşılmaya başlamıştır.²⁵ 2010 ve 2011 yılında gündeme getirilen yeni uygulamalarla ABD'nin İran'a uygulanan yaptırımları sıkılaştırması karşısında AK Parti hükümetinin tutumu, ABD'nin rızasını alarak, yaptırımlardan muafiyet sağlamaya yönelik olmuştur. Bu çerçevede Türkiye İran'dan petrol alımını yüzde yirmi azaltmasına karşılık altı ay süreyle yaptırımlardan muaf tutulmuştur (Bloomberght, 2012); muafiyetin uzatılması için ABD ile müzakere edilmeye başlandığında, bir yıl içerisinde Türkiye'nin İran'dan petrol alımı yüzde kırk azaltılmıştı (Erdil, 2013).

Yaptırımların İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini kısıtlayan etkisinin, aslında yaptırımların yalnızca İran'ı hedef almamasıyla ilgili olduğu söylenebilir. İran'a uygulanan ABD yaptırımları aynı zamanda, ABD liderliğindeki tarihsel bloku sağlamlaştırmak amacıyla da kullanmıştır. Bu yaptırımlar nitelikleri gereği, İran'la ABD'nin çizdiği sınırlar dışında ekonomik işbirliği geliştiren tüm aktörleri hedef almıştır.²⁶ ABD'nin Türkiye'nin İran bankası olan Bank Mellat ile ilişkisini kesmesi konusundaki uyarısı bu bakımdan açıklayıcıdır. ABD Hazine Bakanlığı Terörizm ve Finansal İstihbarat Müsteşar Yardımcısı D.S. Cohen (Aktaran: Çamlıbel, 2011), BMGK yaptırımlarında bulunmadığı halde, Türkiye'nin Bank Mellat ile ilişkisini kesmesi gereğini şu şekilde savunmuştur:

İran nükleer krizi konusunda da şu noktalara dikkat çekilebilir: Öncelikle Takas Anlaşması aslında, Brezilya ve Türkiye'nin girişimleriyle imzalanmasından bir süre önce ABD tarafından hazırlanmış bir anlaşma idi (Larrabee ve Nader, 2013, s.28) ve bu anlaşmanın asıl amacının İran'ı baskı altında tutarak, istenilen diplomatik sonuçları almak için ABD tarafından hazırlandığı iddia edilmektedir (Üstün, 2010, s.19). ABD'nin bu anlaşmayı önce hazırladığı ve sonra teşvik ettiği halde kabul etmemesinin nedenleri ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, AK Parti hükümeti açısından bakıldığında, bu durumda BMGK'da yeni yaptırım paketine "hayır" oyu verilmemesinin, "güçlü" ve "bağımsız" Türkiye görünümüne zarar vereceği söylenebilir.

24 İran ve P5+1 arasındaki anlaşmayı takiben daha geniş bir yelpazedeki sermaye grubunun İran'a yöneldiği görülmektedir. Bunlar arasında, Arçelik, İnci Holding, Zorlu Holding sayılabilir (A.E. Duran, 2016).

25 1998-2010 yılları arasında, İran enerji sektörüne yatırım yapılmaya devam edildiği halde, ABD hiçbir şirket için, yaptırım yasasını ihlal ettiği gerekçesiyle cezai uygulama yapmamıştır (Katzman, 2011, s.8).

26 Örneğin, CISADA, İran'la bankalar üzerinden mali işlem yapacak ya da İran'ın enerji sektörünün geliştirilmesinde kullanılabilecek, yıllık 5 milyon dolardan fazla mal ya da hizmet satışı yapacak aktörlere yaptırım uygulamayı ön görmekteydi (Katzman, 2011, s.24,4).

Bu bankanın nükleer silahlanmaya desteği sadece ABD tarafından değil, AB, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerce de tescillendi. Türkiye'deki şubeleri de dâhil olmak üzere tamamen izole edilmesi gerekiyor. İkinci nokta ise şu: İran ile herhangi bir mali ilişki bu ülkenin bu ilişkileri şeffaf olmayan faaliyetleri için suiistimal etmesi tehlikesini de birlikte getiriyor. Türk hükümetini bu konuda çok uyanık olmaları konusunda uyardım.

Cohen'in yukarıdaki ifadesinde öncelikle ABD'nin AK Parti hükümetine İran'ın bölgesel bir tehdit olabileceğini belirtmiş; Bank Mellat'la ilişkilerin kesilmesi gerektiği fikrinin, baskın tarihsel blok içerisindeki diğer aktörler tarafından da paylaşıldığının vurgulamıştır. Bu vurgu, Cohen'in "Türkiye ABD'nin stratejik ortağıdır. Benim ziyaretim de devam eden bu diyalogun bir parçası" (Çamlıbel, 2011) sözleriyle birlikte değerlendirildiğinde, ABD'nin AK Parti hükümetini, baskın tarihsel blokun bir bileşeni ve ABD'nin yakın müttefiki olması gerekçesiyle, bunun sorumluluğuna uygun tutum alması konusunda uyardığı sonucuna varılabilir. Sonuç olarak, Cohen'in Nisan 2011'in sonlarında yaptığı ziyareti takiben Mayıs 2011'de Türkiye bankaları Bank Mellat'la ilişkilerini kesmiş (Sabah, 2011) ve AK Parti hükümeti, Bank Mellat'ın Türkiye'deki şubelerinin kapatılmasına karşı koyduğu halde (İnat, 2015, s.14.) 2013'te Bank Mellat Türkiye'nin aktif büyüklük açısından en küçük bankası haline gelmiştir (Akşam, 2013).

ABD'nin 2010-2016 yılları arasında İran'a uyguladığı yaptırım rejiminin en önemli boyutunu İran'ı uluslararası mali sistemden dışlamak oluşturduğundan (Katzman, 2018, s.28), ABD'nin Türkiye'ye baskısı da bankacılık sektöründe odaklanmıştır (İnat, 2015, s.14). İran'dan enerji almayı sürdüren Türkiye, İran'ın uluslararası mali sistem üzerinden işlem yapamaması sorununu, enerji alımını altın üzerinden yaparak aşmıştır. Bunun üzerine ABD, İran doğalgazının altın gibi değerli madenler üzerinden alınmasını da yaptırımlara dâhil eden yeni bir yasa hazırlamış ve bu yasa Şubat 2013'te uygulanmaya başlanmıştır (Kırdar, 2013, s.1-2). Yeni yaptırım yasası ayrıca, İran'la enerji ticaretine devam eden ancak mali işlemleri durduran aktörlerin mali işlemleri için Halk Bank'ın kullanılmasını da yaptırımların kapsamı içerisine alınmıştır (Kırdar, 2013, s.2). Bu süreç, ABD ve AK Parti hükümetiyle, İran iç siyaseti açısından önemli sonuçları olan bazı konuların gündeme gelmesine neden olmuştur.

Babek Zencani ve Rıza Sarraf Olayları

Babek Zencani ve Rıza Sarraf'ın eylemlerinin ne olduğunun, ortaklıklarının bulunup bulunmadığının, başka hangi aktörlerle işbirliği halinde olduklarının araştırılması bu makalenin konusu dışındadır. Ancak bu iki davanın, ABD yaptırımlarının İran-Türkiye ekonomik işbirliğini ne şekilde etkilediğini iç siyasal ilişkiler ve ABD ile ilişkiler çerçevesinde gösteren açıklayıcı davalar olduğu söylenebilir. Bu çerçevede iki konu ele alınabilir: (i) ABD'nin Sarraf ve Halk Bank konusunu gündeme getirme zamanlaması ve bu konuyu hangi bağlamda kullandığı (ii) İran'daki iç siyasal mücadele açısından Zencani davasının ne ifade ettiği.

Sarraff ve Halk Bank konusunu gündeme getirme zamanlaması ABD'nin bu konuya yaklaşımını örnekleme açısından önemlidir. Burada üzerinde özellikle durulması gereken nokta, ABD'de 2013 yılında yeni yaptırım paketinin yasalaşmasından sonra Türkiye'den Halk Bank'ın İran'la yaptığı işlemlere devam edeceği yönünde açıklama yapılmasıdır (Haber 7, 2013). Dolayısıyla, Türkiye'nin altın ticaretinin de Halk Bank'ın İran'la yaptığı işlemlerin ABD'nin bilgisi dışında olduğu düşünülemez. Ancak ABD yeni yaptırım paketinin uygulanmaya başlandığı, Zencani'nin yakalandığı ve 17-25 Aralık olaylarının olduğu 2013 yılındansa, bu konuyu, İran'la P5+1 ülkelerinin anlaşma imzalanmasından, yaptırımların görece hafifletilmesinden sonra 2016 yılında gündeme getirmiştir.

Yukarıda çizilmeye çalışılan çerçevede şu noktalara dikkat çekilebilir (i) Her ne kadar Mısır'da Abdülfettah El Sisi'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra ABD ve AK Parti'nin Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımları farklılaşmaya başlasa da bu iki aktör Ortadoğu'da pek çok alanda işbirliği halinde olmaya devam etmekteydi.²⁷ AK Parti'nin İran'a uygulanan yaptırımları ihlal etmesine, söylemler üzerinden müdahale etse de fiili düzlemde karşı çıkmama nedeninin AK Parti hükümeti Ortadoğu'da işbirliği yapıyor olması olduğu düşünülebilir (Habibi, 2012, s.5). (ii) Türkiye'deki 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında, AK Parti hükümeti ve ABD arasındaki çıkar ayrışması belirginleşmiş, darbe girişimi ve sonrasında AK Parti'nin ABD'den beklediği desteği görmemesiyle AK Parti hükümeti, özellikle Rusya ve İran'la ilişkilerini geliştirmeye ve Astana Süreci'nde de olduğu gibi, Suriye konusunda da bu iki devletle diyalog zemini yakalamaya odaklanmıştır. (iii) Bu iki olgudan hareketle, ABD'nin yaptırımların ihlali konusunu, yaptırımların esnetildiği dönemde gündeme taşınması, AK Parti hükümeti üzerinde baskı kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

Zencani konusunun İran'da gündeme gelmesi ise, İran'ın iç siyasal mücadeleleri ile yakından ilişkilidir. Hasan Ruhani'den önce iki dönem cumhurbaşkanlığı yapan Ahmedinejad'ın, Zencani'nin işlerini ekonomik bir fırsat olarak görerek, Zencani ile işbirliği yaptığı (Aftabnews, 2017); hatta Sarraf'ın²⁸ ve babasının Ahmedinejad hükümetiyle ekonomik işbirliği halinde olduğu belirtilmektedir (Parsine, 2017). Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra gündeme gelen yolsuzluklar, bu yolsuzlukların Ahmedinejad dönemindeki hükümet üyelerinin yardımlarıyla yapıldığı iddiasıyla gündemde tutulmuştur (Aparat, 2017).

Ruhani hükümetinin, bu iddialar üzerine, yolsuzlukla mücadele konusunda yeni stratejiler geliştirerek (Donya-yé Êqtésâd, 2015), bu konuyu hem bir siyasal meşruiyet aracı olarak hem de siyasal rekabette kullandığı görülmektedir. Ruhani'nin Başdanışmanı, bir yandan bu türden

27 ABD ve AK Parti hükümeti arasında imzalanan Eğitim-Donat Anlaşması ve İncirlik Mutabakatı bu işbirliğinin somutlaştığı iki örnektir.

28 Rıza Sarraf, kendisiyle yapılan bir röportajda, tek amacının ambargo altındaki İran'a hizmet etmek olduğunu söyleyerek, İran hükümeti ve Zencani'yle ilişkisinin olduğu yönündeki iddiaları reddetmiştir (Parsine, 2014). Buna rağmen, Zencani davasının soruşturulması için oluşturulan komisyonun başkanı Emir Abbas Sultani, Zencani ve Sarraf arasında ekonomik ilişki olduğu yönünde kuşku olmadığını belirtmekte ve Zencani'nin idam cezası almasından sonra, Türkiye ile İran arasında suçluların iadesi anlaşması olduğu için Sarraf'ın idam cezası almamak için ABD'ye bilerek gittiğini iddia etmektedir (Tasnim News, 2016).

büyük bir yolsuzluktan tek bir kişinin sorumlu olamayacağını, Zencani'nin İran içerisinde başlayan bir zincirin bir halkası olduğunu söylerken; diğer yandan İrandaki yolsuzlukların yaygınlaşmasının asıl nedeninin, yaptırımların bu türden yolsuzlukları teşvik eden koşulları olduğunu belirtmiştir (Fararu, 2014). Ruhani'nin Birinci Yardımcısı İshak Cihangiri ise, İran içerisinde bazı kişilerin yolsuzluklara ilişkin geçmiş konuların gündeme getirilmemesi gerektiğini söylediğini, ancak Ruhani hükümetinin, kişilerin talepleri uğruna, İran halkının çıkarlarını görmezden gelmeyeceğini ve yolsuzluklara atıf yaparak, Ruhani hükümetinin en büyük onur kaynağının barışı ve güveni yeniden sağlayarak kurumların düzgün işlemesini sağlamak olduğunu söylemiştir (Baharnews, 2017). Dolayısıyla, yolsuzluklar konusunun geçmiş hükümetlerle ilişkisi siyasal meşruiyet ve rekabet aracı olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Bu makalede, İran-Türkiye ekonomik ilişkileri, yalnızca rekabet ya da işbirliği üzerinden nitelemek veya yalnızca bölgesel ya da küresel düzlemde incelemek gibi ikiliklere düşmeden sürekli, gerçek, somut etkileşimlerin ve olayların bir görünümü olarak ele alınmıştır. Diğer kuramlardan farklı olarak Neo-Gramsciyan Kuram, iki devlet arasındaki ekonomik işbirliğini, iç siyasal mücadeleler ve uluslararası güç ilişkileri arasındaki etkileşim çerçevesinde ele almayı olanaklı kılmıştır. Dahası, bu kuram, mevcut dünya düzenini ve başta İran-Türkiye ve ABD olmak üzere, bu düzenin aktörlerinin eylemlerini ve yönelimlerini verili almak yerine karşıt tarihsel blokların mücadelesi bağlamında kavrayarak bu ilişkileri tarihsel seyri içerisinde incelemeye olanak tanımıştır. Makale çerçevesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

(i) 2000'lerde, İran ve Türkiye arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinde, her iki devlet içerisindeki siyasal yönelimler etkili bir belirleyendir. İranda 1990'larda başlayan liberalleşme eğiliminin 2000'lerde devam etmesi ve aynı yıllarda Türkiye'nin ekonomik ilişki kurmaya yönelik dış politika geliştirme yönelimi, ikili ekonomik işbirliğinin gelişmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Türkiye'de, yaptırımlara rağmen, İran'la ekonomik ilişki geliştiren sermaye gruplarının nitelikleri, AK Parti döneminde Türkiye'nin, İran'la kurduğu ekonomik ilişkilerin, ulusal çıkarlar veya bir bütün olarak sermayenin çıkarları değil, özellikle yönetici seçkinlerle yakınlık içerisinde olan belirli sermaye gruplarının, İslami sermayenin, çıkarları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

(ii) Her iki devletin de ABD ile olan ilişkilerinin niteliği, dünya düzeni içerisindeki konumları ve dış politika yönelimi, ekonomik işbirliğinin önemli bileşenleridir. ABD yaptırımları altında olan İran ekonomisi açısından Türkiye'yle kuracağı ekonomik ilişkiler hayli önemli hale gelmiştir. İran'a yaptırım uygulanıyor olması, Türkiye'deki İslami sermayenin İslam coğrafyasına açılma yönelimi ve AK Parti'nin ABD ile eşgüdümlü oluşturulan Ortadoğu politikalarıyla kesiştiğinde; yaptırımlar, İran ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğine olumlu yönde etki etmiştir. Ancak, Türkiye'nin baskın tarihsel blok içerisindeki bir devlet olması, Türkiye'deki iktidarın İran'la

ekonomik ilişkilerini belirlemek konusunda tek otorite olmamasını beraberinde getirmiş; özellikle 2010 sonrasında yoğunlaşan yaptırımlar Türkiye – İran ekonomik işbirliğini kısıtlamıştır.

(iii) ABD yaptırımları ve bu yaptırımların aşılması süreci, hem ABD'nin AK Parti'yle olan ilişkileri açısından; hem de İran'daki iç siyasal mücadele açısından siyasal baskı aracı olarak kullanılmıştır. İran bakımından, yaptırımların aşılması sürecinde ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları, Ruhani hükümeti tarafından, karşıt siyasal hizbe yönelik bir siyasal baskı aracı olarak kullanılmıştır. Ruhani hükümeti, bir yandan yaptırımların, yolsuzluklara uygun bir zemin oluşturduğunu vurgulamış; diğer yandan da yolsuzlukla mücadeleyi hükümetinin, önemli bir meşruiyet kaynağı haline getirmeye çalışmıştır. ABD, AK Parti hükümetiyle, Ortadoğu'da eşgüdümlü politikalar izlediği dönemde, hükümetin İran'la olan ekonomik işbirliğine fiili düzlemde karşı çıkmazken; ABD ile ilişkileri bozulan AK Parti hükümeti, karşı tarihsel blokla Ortadoğu'da işbirliğine yöneldiğinde, ABD bu işbirliğine Rıza Sarraf ve Halk Bankası üzerinden karşı çıkmıştır. Bu bakımdan, AK Parti hükümetinin, İran'la kurduğu ekonomik işbirliği ABD tarafından AK Parti hükümetine uygulanan bir siyasal baskı aracına gelmiştir.

Kaynakça

- "ABD Türkiye'yi muaf tutacak". 13 Haziran 2012, Bloomberg HT, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1160905-abd-turkiyeyi-muaf-tutacak> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "AKP sermayesinin yükselişi sürüyor". 23 Temmuz 2009, Sol, <http://haber.sol.org.tr/ekonomi/akp-sermayesinin-yukselisi-suruyor-haberi-16017> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Alırıza B. ve Aras B. (2012) "U.S.-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era" *Center for Strategic & International Studies (CSIS)* ve *Center for Strategic Research (SAM) Raporu*, http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/11/Aliriza_Aras_USTurkishRelations_Web.pdf (27 Şubat 2018)
- Altunışık M. B. ve Martin, L.G. (2011). "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP". *Turkish Studies*, Vol.12, No. 4, 569-587.
- "Ambargo Sonrası İnan Ekonomik Etki Analizi" (2016). DEİK ve TİM, İstanbul, https://www.deik.org.tr/uploads/ambargo_sonrasi_iran_ekonomik_ve_ticari_etki_analizi.pdf (Erişim:28 Şubat 2018).
- Arrighi, G. (2007). *Adam Smith in Beijing Lineages of the Twenty First Century*, New York: Verso.
- Behdad, S. (2000). "From Populism to Economic Liberalism: The Iranian Predicament", içinde Pervin Alizadeh (Ed.), *Iran's Economy: Dilemma of an Islamic State* (s.100-145) içinde. New York: IBTauris.
- Berber, S. (2013), "Yaptırımların İnan Ekonomisine Etkileri". BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org/incele/208/-yaptirimlarin-iran-ekonomisine-etkileri/#.WpSg9mrFLIW> (Erişim, 27 Şubat 2018).
- Boratav, K. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 17. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- "Boydak'ın başına Mehmet Koca". 1 Eylül 2016 Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com/ekonomi/boydakin-basina-mehmet-koca-2520377>, (27 Şubat 2018).
- "Cehangîrî: Menâfê'-é Mëllet-râ Fedâ-yé Xoşâyend-é Efrad Némikonim", 19 Eylül 2017, <http://www.baharnews.ir/news/91110/> *جهانگیري-منافع-ملت-فدای-خوشایند-افراد-نمی-کنی* (Erişim:17 Şubat 2017).
- Coşar, S. ve Özman, A. (2004). "Center-right Politics in Turkey after the November 2002 Election: Neo-liberalism with a Muslim Face". *Contemporary Politics*, Vol. 10, No.1, 57-74.
- Cox, R.W. (1987). *Production Power and World Order: Social Forces in Making of History*, New York: Colombia University Press.
- Cox, R.W. (1994a). "Gramsci, Hegemony and Internal Relations: An Essay in Method".Stephan Gill (Ed.), *Gramsci Historical Materialism and International Relations*, (s.49-67) içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, R.W. (1994b). "Structural Issues of Global Governance: Implications for Europe". Stephan Gill (Ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (s.259-290) içinde. New York: Cambridge University Press, s.264.
- Cox, R. W. (1996), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory". Robert Cox ile Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, (içinde s.85-124.) Cambridge: Cambridge University Press, 1996. (Orijinal yayın tarihi:1981)
- Cox, R. W. (1996), "Realism, Positivism, Historicism, ". Robert Cox ile Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, (içinde) Cambridge: Cambridge University Press, 1996. (Orijinal yayın tarihi:1985)
- Cox, R.W. (2001), "The Way Ahead: Toward a New Ontology of World Order", R. Wyn Johns (Ed.), *Critical Theory and World Politics* (s.45-61) içinde. London: Lynne Rienner Publishers,
- Cox, R.W. (2004). "Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order" *New Political Economy*, Vol. 9, No. 3, 307-323.

- Çamlıbel, C. (2011). "ABD'den ambargo için baskı: Bank Mellat şubelerini kapatın", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/abd-den-ambargo-icin-baski-bank-mellat-subelerini-kapatin-17655120>, (27 Şubat 2018).
- Davutoğlu, A. (2010). "Turkish Foreign Policy and the EU 2010". *Turkish Policy Quarterly*, Vol.8, No.2. 11-17.
- Duran, B. (2010). "The Experience of Turkish Islamism: Between Transformation and Impoverishment". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12, No.1, 5-22.
- Duran, A.E. (2016). "Türk şirketleri İran'ı yakın markaja aldı". 27 Eylül 2016, *Ekonomist*, <http://www.ekonomist.com.tr/haberler/turk-sirketleri-irani-yakin-markaja-aldi.html> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Ehteshami, A. (1995). *After Khomeini The Iranian Second Republic*, London: Routledge.
- Erdil, M. (2013). "Muafiyet müzakeresi yeniden". *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/petrol-muzakeresi-yeniden-23436158> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Ézhârât-é Mohémm-é Debîr-é Sétâd-é Mobarézé bâ Mefaséd-é Êqtésâdi der-bâre-yé Ahmedinêjâd, Bâbek Zencânî, Vâredkonendé, Pûrşehbehmenî ve..." . 28 Ağustos 2017, <http://aftabnews.ir/fa/news/471429/> - اظهارات-مهم-دبیر ستاد مبارزه-بامفاسد اقتصادی-در-باره-احمدی-نزادبابک-زنجانیواردکننده-پورشههمنی-و (Erişim:17 Şubat 2017).
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve İktidar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*. İstanbul: İnkılap.
- Gill, S. (1994). "Epistemology, Ontology and the 'Italian School'". Stephan Gill (Ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (s.21-49) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Gill S. ve Law D. (1994). "Global Hegemony and the Structural Power of Capital". Gill, S. (Ed). *Gramsci Historical Materialism and International Relations* (s.93-127) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, S. (2008). *Power and Resistance in the New World Order*, New York: Palgrave Macmillan.
- Gramsci A. (1992). *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Quintin Hoare (Ed.), Geoffrey Nowell Smith (Çev.), 2. Basım, New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (2010). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*, David Forgacs (Ed.), İbrahim Yıldız (Çev.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- "Gübretaş'ın Razi Petrokimya yatırımı değer üretmeye devam ediyor" (28 Kasım 2015). *Gübretaş.com*, <http://www.gubretas.com.tr/tr/icerik/31/1751/gubretasin-razi-petrokimya-yatirimi-deger-uretmeye-devam-ediyor.aspx>, (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Günel, A. (2004). "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Ege Akademik Bakış*, 2004, Cilt.4 Sayı. 1,156-164.
- Habibi, N. (2012) "Turkey and Iran Growing Economic Relations Despite Western Sanctions". Crown Centre for Middle East Studies, Middle East Brief No.62.
- "Hakkımızda" tarih yok, Kuzu Grup Resmi İnternet Sitesi, <http://www.kuzugrup.com/hakkimizda/km-taslari> (Erişim: 27 Şubat 2018)
- " 'Halk Bank bu işi yapacak, niye yapmasın?'". 7 Şubat 2013, *Ekotrent*, <http://ekonomi.haber7.com/finans/haber/987033-halkbank-bu-isi-yapacak-niye-yapmasin> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Hayat Kimya'dan dev yatırım". 10 Haziran 2009, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/hayat-kimyadan-dev-yatirim-11837007> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Iran's Foreign Investment Promotion and Protection Act". <http://www.srdb-lawfirm.com/articles-4/fippa-iran.html>, (27 Şubat 2018).
- İnat, K. (2015). "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.Yılında Türkiye İran Ekonomik İşbirliği", SETA Analiz, Sayı.132, Temmuz.

- “İran bankasına ambargo”. 18 Mayıs 2011, Sabah, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/05/18/iran-bankasina-ambargo>, (27 Şubat 2018).
- “İran ile ticaret hedefi 30 milyar dolar”. 16 Nisan 2014, AK Parti, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/iran-ile-ticaret-hedefi-30-milyar-dolar/62318#1>, (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “İran ile Ticarete 30 Milyar Dolar Hedefini Gerçekleştirecek Adımlar”. 26 Eylül 2017, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/iran-ile-ticarete-30-milyar-dolar-hedefini-ankara-yerelhaber-2299787/> (Erişim: 27 Şubat 2017).
- Katzman, K. (2011) “Iran Sanctions”. CRS Report for Congress, file:///C:/Users/handeorhon.BEYKENT/Downloads/RS20871%20(2).pdf (27 Şubat 2018).
- Katzman, K. (2018). “Iran Sanctions”. CRS Report for congress, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> (27 Şubat 2018).
- Kirişçi, K. (2009) “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Tradinding State”. **New Perspectives on Turkey**, 29-56.
- Kırdar, S. (2012). “ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları”. Tepav, No.201316, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1365166675-6.ABD_nin_Iran_a_Uyguladigi_Altin_Yaptirimi_ve_Olasi_Sonuculari.pdf (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “Kim bu Sıtkı Ayan”. 28 Kasım 2017, Oda Tv, <https://odatv.com/kim-bu-sitki-ayan-2811171200.html> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Köse, A. H. ve Yeldan, E. (1998). “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri”. *Toplum ve Bilim*, Sayı 77, Yaz, 45-68.
- Kshosrokhavar, F. (2004). “The Islamic Revolution in Iran: Prospects After a Quarter of a Century”. *Thesis Eleven*, Vol.76, No.1. 70-84.
- “Kurucular” tarih yok. İlim Yayma Vakfı, <https://www.iyv.org.tr/tr/kurucular/6/mevcut-kurucular.html> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “Kuzu Grup dünyanın en büyük müteahhitleri arasında”. 19 Ağustos 2017, Pusula Haber, <https://www.pusulahaber.com.tr/kuzu-grup-dunyanin-en-buyuk-muteahhitleri-arasinda-661748h.htm> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “Kuzu Grup İran'da 100 bin konutluk uydu kent yapacak”, 3 Mart 2010, Emlak Kulisi, <https://emlakkulisi.com/kuzu-grup-iranda-100-bin-konutluk-uydukent-yapacak/33165> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “Kuzu Grup İran'daki dev ihaleyi kazandı”. 16 Ağustos 2016, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/kuzu-grup-iran-daki-dev-ihaleyi-ekonomi-2295560/> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Larrabee F.S ve Nader A. (2013), “Turkish Iranian Relations in a Changing Middle East”. Rand Corporation Report, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf (27 Şubat 2018).
- Maloney, S. (2001). “**Iran and America: From Containment to Coexistence**” *Brookings Policy Brief Series # 87*, <https://www.brookings.edu/research/america-and-iran-from-containment-to-coexistence/>, (Erişim: 27 Şubat 2018).
- McCurdy, D. (2008). “Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attract”. *Turkish Policy Quarterly*, Vol.7, No.2, 87-106.
- Metin, C. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: Phonix, Temmuz.
- “MÜSİAD Ankaradan Müsteşar Ahmet Erdem'e ziyaret”. 13 Haziran 2014, MÜSİAD, <http://www.musiadankara.org.tr/news/musiad-ankaradan-mustesar-ahmet-erdeme-ziyaret> (Erişim:27 Şubat 2018)

- Oktav, Ö.Z. (2004) "Changing Security Perceptions in Turkish-Iranian Relations", *Perceptions*, Summer. 103-117.
- Olson, R. (2000). "Turkey-Iran Relations, 1997 to 2000: The Kurdish and Islamist Question", Vol. 1, No. 5, 871-890.
- Öniş, Z. (2011). "Multiple Faces of "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique". *Insight Turkey*, Vol.13, No. 1, 47-65.
- Öniş, Z. (2012) "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Era of the AKP Era", <https://ssrn.com/abstract=2003026>, (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Özcan N.A ve Özdamar Ö. (2010). "Uneasy Neighbors: Turkish Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution". *Middle East Policy*, Vol. 17, No. 3, Sonbahar, 101-117.
- Özçelik, P.K. (2011). "**12 Eylül'ü Anlamak**". *Ankara SBF Dergisi*, Cilt.66, Sayı.1, 73-93.
- Özdemir E. ve Serin, Z.V. (2016). "Trading State and Reflections of Foreign Policy: Evidence from Turkish Foreign Policy". *Procedia Economics and Finance*, Vol. 38, 468-475.
- "Péder-é Réza Zarrab der Dovlet-é Qabl çé Mikerd?", 20 Nisan 2017, Parsine, <http://www.parsine.com/fa/news/234839/کرد-می-چه-قبل-دولت-در-ضراب-پدر-رضا> (17 Şubat 2017)
- "Razi Petrokimyada yeni tesis yatırımları hizmete açıldı". 20 Mayıs 2016, *Gübretaş.com*, <http://gubretas.com.tr/tr/icerik/31/2118/razi-petrokimyada-yeni-tesis-yatirimlari-hizmete-acildi.aspx>, (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Réza Zarrâb: Bâ-Dovlet-é Ahmedinêjâd Râbété Nedâstem", 27 Aralık 2014, Parsine, <http://www.parsine.com/fa/news/217477/با-دولت-احمدی-نژاد-رابطه-نداشتیم> (17 Şubat 2017)
- Robinson, W. I. (2005). "Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 8, No. 4, 559-574.
- Salih, Y. (2014). "Şirketlerimiz İnan'da şaha kalktı". *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/07/05/sirketlerimiz-iranda-saha-kalkti> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- Saraçoğlu C. ve Yeşilbağ, M. (2015) "AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde". Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu Ateş Uslu (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s.871-952) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.
- "Sitki Ayan kimdir?". 28 Kasım 2017, *Cumhuriyet*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/875370/Sitki_Ayan_kimdir_.html (Erişim: 27 Şubat 2018).
- TOKİ'nin ihalelerinde aslan payını Siirtli Kuzu İnşaat kaptı". 9 Haziran 2008, <http://www.gazetevatan.com/toki-nin-ihalelerinde-aslan-payini-siirtli-kuzu-insaat-kapti-183207-ekonomi/> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Torkan: Şebekéha-yé Dellâli Sistém-râ Necés Kerdéend", 13 Eylül 2014, *Fararu*, <http://fararu.com/fa/news/246534/ترکان-شبکه‌های-دلالی-سیستم-را-نجس-کرده‌اند> (Erişim:17 Şubat 2017).
- "Türkiye-İran Dış Ticareti". 6 Şubat 2018. TC Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, (Erişim:28 Şubat 2018).
- "Türk şirketten İran'a 700 milyon dolarlık dev yatırım". 29 Mayıs 2016, *Haberler.com*. <https://www.haberler.com/turk-sirketten-iran-a-700-milyon-dolarlik-dev-8480220-haberi/> (27 Şubat 2018).
- Üstün, K. (2010). "Turkey's Iran Policy: Between Diplomacy and Sanctions", *Insight Turkey*, Vol.12, No.3, 19-26.
- "Yatırım muafiyeti 180 gün uzadı". 8 Aralık 2012, *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/dunya/yaptirim-muafiyeti-180-gun-uzadi.r3zhMTJrZUqoLcSgw4SU9g> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- "Vefa borcum var". 24 Mart 2011, *Giresun Haberci*, http://www.giresunhaberci.net/haber/39vefa_borcum_var39-99.html (Erişim: 27 Şubat 2018).

- “2017’de Türkiye’ye 32 milyon turist geldi”. 31 Ocak 2018, NTV, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/2017-de-turkiyeye-32-milyon-turist-geldi,8vgRf5p72UGQTCI9MkccdQ> (Erişim: 27 Şubat 2018).
- “2011’in yıldızı ‘Mellat’ artık Türkiye’nin en küçük bankası”. 21 Nisan 2013, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/2011in-yildizi-mellat-artik-turkiyenin-en-kucuk-bankasi/haber-188938>, (27 Şubat 2018).
- “Zarrâb bé-Amrika Reft tâ bé-Dest-é İnan Neyofted”, 10 Mayıs 2016, Tasnim News, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/02/21/1071767/> / ضرباب-به-آمریکا-رفت-تا-به-دست-ایران-نیفت (Erişim:17 Şubat 2018).